KOLONIALE STUDIËN

KOLONIALE STUDIËN

TIJDSCHRIFT VAN DE VEREENIGING
VOOR STUDIE VAN KOLONIAAL-
MAATSCHAPPELIJKE VRAAGSTUKKEN

1924

Achtste Jaargang
TWEEDE DEEL

KONINKLIJK INSTITUUT
VOOR
TAAL, LAND- EN VOLKENKUNDE

G. Kolff & Co. Weltevreden
1924

INHOUD

van den 8sten Jaargang (Tweede halfjaar)

Blz.

Het onderscheid tusschen gewone en buitengewone uitgaven en de grondslagen der leeningspolitiek, door Mr. Dr. B. J. F. Steinmetz 1

De beteekenis van den natten Rijstbouw voor de Possoërs, door Dr. Alb. C. Kruyt 33

Landelijke watervoorzieningen door Ir. W. H. Brandenburg 54

Regeering, Volksraad en Circulatiebank over den Indischen gulden, door J. van Gelderen 90

Gedachtenwisseling.

De crisis in de padicultuur op Java 106

Sociaal-Economische Kroniek.

Het vraagstuk der rendabiliteit van Indische havens . . 108

Moeilijkheden bij maatschappelijken arbeid in Britsch Indië. 109

Het verslag omtrent den dienst der postspaarbank in Ned.-Indië over het jaar 1923. 115

Boekbespreking.

Kawakami. Le problème du Pacifique et la politique Japonaise 117

Verslag van den Post-, Telegraaf- en Telefoondienst over het jaar 1922. 118

Jaarverslag van de Deliplantersvereeniging 1 April 1923 tot Maart 1924 121

9 brochures van den landbouwvoorlichtingsdienst. . . . 124

Agrarische en daarmede verbandhoudende regelingen voor het rechtstreeks bestuurd gebied der gewesten buiten Java en Madoera 126

De adat gemeenschappen in Zuid-Borneo, door H. Mallinckrodt 127

Over de wenschelijkheid van unificatie bij de wettelijke regeling der Arbeidsverhouding in Nederlandsch-Indië, door Mr. G. H. C. Hart 157

Persoverzicht.

Arbeidsovereenkomsten 180
Onderzoek naar hetgeen de Inlandsche bevolking aan belastingen heeft op te brengen 181

Sociaal Economische Kroniek.

Het rijsttekort in Nederlandsch-Indië. 184
Overheidsexploitatie in Indië 187
Toelichting der motie Stokvis c. a. 187

Boekbespreking.

Verslag over 1923 van de Landsdrukkerij 229

Eenige Historische beschouwingen over het IJkwezen, door J. R. van Beek 231
Het Waterschapwezen in de voormalige Zuid-Balische rijkjes Badoeng en Mengwi, door A. I. van der Heyden. 266
De productieelementen in het boerenfamiliebedrijf, door Dr. C. L. van Doorn 276
De Pseudo inheemsche rechtspraak, door D. H. Meyer . . 300
Het Fiasco van den Burgerlijken Stand voor Chineezen, door Mr. A. J. G. Maclaine Pont 312
Kasteverlaging en Kastevermenging op Bali, door K. Th. Beets 317

Gedachten wisseling.

De boekwaarde van het Boschwezen. 325

Wetgevende Kroniek.

Ofgaaf van de door den Volksraad behandelde onderwerpen vanaf de 2de gewone zitting 1923 328

Boekbespreking.

Parlementaire geschiedenis van Nederl.-Indië 1907—1908, door Mr. Idema. 338
Statistisch Jaaroverzicht voor Nederlandsch-Indië. Vervolg van Jaarcijfers voor het Koninkrijk der Nederlanden (Koloniën) Jaargang 1922—1923 347

180
181
184
187
187
229
231
266
276
300
312
317
325
328
338
347

Het onderscheid tusschen gewone en buitengewone uitgaven en de grondslagen der leeningpolitiek.

door

Mr. Dr. B. J. F. Steinmetz.

Tot voor kort bestond zoowel in Nederland als in Indië voor het vraagstuk van de inrichting der Staatsbegrooting betrekkelijk weinig belangstelling. Dit valt in tijden van geringe financieele spanning te verklaren. De Bedrijvenwet van het jaar 1912 is te beschouwen als één van de eerste pogingen om de begrootingsinrichting op nieuwe basis te plaatsen. Het is echter bekend dat deze wet geenszins met algemeene instemming werd begroet, o.a. de bekende Amsterdamsche financier wijlen Mr. van Nierop heeft bij de behandeling in de Eerste Kamer het terzake aanhangige wetsontwerp op grond van het zg. universaliteits-beginsel scherp bestreden. Naar het mij voorkomt, gelijk ik aanstonds nog nader zal uiteen zetten, moeten zijn bezwaren zelfs voor een deel juist worden geacht. Nochtans kan met de voornaamste strekking ervan: de gelijkstelling van een Staatsbedrijf met andere Staatsdiensten en op grond daarvan de geheel gelijkvormige begrootingsinrichting voor bedrijven en diensten niet worden ingestemd.

Aan den anderen kant echter moet het tegenwoordige streven van de Nederlandsche regeling om tal van diensten tot bedrijven te hervormen insgelijks worden afgekeurd. Gedacht zij bijvoorbeeld aan het wetsontwerp inzake den Rijks-gebouwendienst, waarop in het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer een niet malsche kritiek wordt geleverd en het Rijks-artilleriebedrijf dat reeds een aantal jaren bestaat. Een eigenlijk bedrijfskarakter is hier niet aanwezig, het wordt min of meer kunstmatig geconstrueerd. Zeker men kan zeer goed een regeling treffen, zoodanig dat de ééne

Staatsdienst op commercieele wijze vergoedt hetgeen de andere voor hem presteert. Daardoor wordt deze laatste in staat gesteld tot leenen voor buitengewone uitgaven, tot het doen van afschrijvingen, enz. Maar dat op deze wijze het inzicht in het wezen van den Staatsdienst wordt verhelderd en de inrichting der Staatsfinanciën op betere basis wordt gebracht, meen ik te mogen betwijfelen. Van een Staatsbedrijf kan m.i. alleen worden gesproken, indien een onderdeel van de Staatsadministratie voor levering van goederen aan derden of het verrichten van diensten ten behoeve van derden regelmatig vergoedingen ontvangt.

Zien wij dus den Nederlandschen Staat een poging doen om min of meer kunstmatig steeds meer bedrijven te creëeren, de bekende plannen van Van Gijn daarentegen komen erop neer om den geheelen Staatsdienst min of meer op dezelfde wijze als het Staatsbedrijf te behandelen. Ik schrijf „daarentegen" met eenige aarzeling, want het is eigenlijk alleen een kwestie van vorm, in wezen komen de plannen van Van Gijn ongeveer op hetzelfde als bedoeld streven neer.

Dat inderdaad het stelsel Van Gijn beteekent een uitbreiding voor den geheelen Staatsdienst van de voor het Staatsbedrijf gevolgde beginselen, blijkt uit het werkje over de Bedrijvenwet van één zijner adepten, den Heer de Bruyn. [1]) Op pag 70 t/m 87 zet deze schrijver uiteen dat het stelsel van de Bedrijvenwet thans nog te zeer tot een bepaald gebied is beperkt en feitelijk over den ganschen omvang van de Staatsadministratie moet worden toegepast.

Gelijk bekend heeft Mr. Van Gijn zijn stelsel verdedigd in een tweetal artikelen in de Economist van 1912 en 1914 en is hij bovendien in de gelegenheid geweest om als Minister een wetsontwerp tot regeling van de inrichting der Staatsbegrooting en Staatsrekening aanhangig te maken, waarin de door hem voorgestane denkbeelden zijn belichaamd.

De oorlogstijd en de lotswisselingen van het kabinet Cort van der Linden zijn er wellicht schuld aan, dat het wetsontwerp Van Gijn niet met dien spoed is behandeld, welken een zoo belangrijke aangelegenheid verdiende. Doch daarenboven is het niet geheel onwaarschijnlijk, dat de Kamer met deze zaak een weinig verlegen

---

1) J C. de Bruyn. De Bedrijvenwet. s' Gravenhage 1913.

was, theoretisch de door Van Gijn voorgestelde hervorming toejuichte, doch praktisch er niet goed aandurfde.

Na circa 7 jaren is eindelijk op 13 November 1923 het Voorloopig Verslag van de Tweede Kamer verschenen. En, velen zullen zich hierover misschien verbazen, dit Voorloopig Verslag is verre van gunstig. Enkele citaten ten bewijze.

1. „Verscheidene leden verklaarden met groote belangstelling „van de uiteenzetting in de Memorie van Toelichting tot het „onderhavige wetsontwerp betreffende een gewijzigde samen- „stelling van de Staatsbegrooting en de Staatsrekening te „hebben kennis genomen. Zij waren daardoor echter niet „overtuigd van de wenschelijkheid van het voorgestelde nieuwe „stelsel."
2. „Naar aanleiding daarvan vestigden de hier aan het woord „zijnde leden er de aandacht op, dat in de Memorie van Toe- „lichting als uitgangspunt voor het begrootingsbeleid wordt „aangenomen, dat noch de toekomst moet worden belast „met de uitgaven van het heden, noch het heden met „uitgaven, waarvan eerst een volgend geslacht zal profiteeren. „Dit uitgangspunt echter, zoo merkten zij op, berust op een „abstracte redeneering, welke niet in overeenstemming is met „de noodzakelijkheden in het reëele leven en dus geenszins „beantwoordt aan de vereischten van een goede politiek, ook „niet op financieel gebied. Kapitaalvorming door den Staat „in tijden van groote welvaart is geenszins zoo verwerpelijk „als in de Memorie van Toelichting wordt betoogd. Indien „men de verhouding van het individu tot de Staatsgemeen- „schap, waarvan hij deel uitmaakt, historisch beschouwt, ligt „daarin niets afkeurenswaardigs, integendeel iets plichtmatigs; „het is dan een plicht, waaraan allerminst te kort wordt ge- „daan door het stellen van de vraag, of het eigen nageslacht „van hen, die verplicht zijn geworden tot die kapitaalvorming „bij te dragen, daarvan wel voordeel zal hebben. Omgekeerd „is ook het dragen door het nageslacht van lasten, die te zwaar „zouden drukken op het tegenwoordig levende geslacht, niets „abnormaals. Het is integendeel slechts een klein materieel „onderdeel van het overnemen van het erfdeel der vaderen,

„waarvan geen enkel tijdperk zich kan ontdoen en waarvan „men zich, indien men historisch gevoelt, ook allerminst zou „willen zien ontslagen. In het in ruime mate verschuiven van „uitgaven, zoo betoogden de hier aan het woord zijnde leden, „is dan ook niet zoozeer iets onrechtmatigs gelegen; daarte- „gen pleit uitsluitend, dat bij de onbekendheid, of het toe- „komstige geslacht niet wellicht in nog veel zwaarderen druk „dan het tegenwoordige zal moeten leven, in hooge mate voor- „zichtigheid geboden is."

3. „Verscheidene leden merkten echter tegen het bovenstaande „op, dat door het onderhavige wetsontwerp het overzicht van „de Staatsfinanciën wel verre van te worden verduidelijkt, „veel ingewikkelder zal worden. Zij achtten dit juist een groot „bezwaar tegen de voorgestelde regeling. Wil men de waar- „heid in het Staatsbeleid huldigen, dan moet men waken tegen „het voorleggen van begrootingen van Staatsuitgaven en in- „komsten aan de Staten-Generaal in zoo gecompliceerden vorm, „dat van de parlementaire critiek zeer weinig kan terechtko- „men. Reeds bij de behandeling van de Bedrijvenwet in 1912 „werd dit als bezwaar aangevoerd tegen de toen voorgestelde „afzonderlijke bedrijfsbegrootingen, en in het onlangs versche- „nen Voorloopig Verslag over de aanwijzing van den Rijks- „gebouwendienst als Staatsbedrijf werd verklaard, dat dit „bezwaar zich in de practijk inderdaad heeft doen gevoelen. „De controle op de Rijksuitgaven door honderd leden van de „ Tweede en vijftig van de Eerste Kamer, die velerlei andere „zaken en belangen hebben te bestudeeren en te behartigen, „kan niet daarin bestaan, dat het meerendeel zich rekenschap „geeft van het geheel van het financieel Staatsbedrijf en van „het toenemen of afnemen van het Staatsvermogen.

In het algemeen wordt in het Voorloopig Verslag wel de wenschelijkheid erkend om van den stand van het Staatsvermogen een beeld te verschaffen, echter niet in de begrooting, doch buiten de begrooting om. Daarenboven echter wordt op pag. 5 eenige twijfel aan het bestaan van een eigenlijk Staatsvermogen geopperd.

M.a.w. de voornaamste stellingen van Mr. Van Gijn worden hier aangetast. De buitengewone uitgaven moeten niet door leening of

uit een speciaal fonds, doch uit de gewone middelen worden bestreden, de veranderingen van Staatsvermogen moeten niet in de begrooting tot uitdrukking worden gebracht, doch op een of andere wijze moet er buiten de begrooting van blijken, en eindelijk, gelijk gezegd, wordt twijfel uitgesproken aan het bestaan van een Staatsvermogen alszoodanig en dus ook aan de mogelijkheid van afschrijvingen erop.

Zij die dus van meening mochten zijn, dat de nieuwe Staatsbegrooting volgens het stelsel Van Gijn als een uitgemaakte zaak moet worden beschouwd, vergissen zich, de kwestie is nog even zeer aanhangig als het wetsontwerp zelve. Daarom meen ik, waar deze aangelegenheid ook voor de nieuwe inrichting van de Indische Staatsbegrooting van zulk een overwegend belang mag worden geacht, dat een behandeling ervan in dit tijdschrijft niet misplaatst mag heeten. Aan de critische bespreking van het stelsel Van Gijn ga een kort résumé van zijn Economist-artikelen en van het wetsontwerp 1916 vooraf.

In het Economist artikel van 1912 wordt allereerst gewezen op het verschil tusschen de leeningpolitiek van den Staat en die van de gemeenten. De gemeenten leenen vrijelijk voor allerlei niet productieve zaken, zonder dat hiertegen van eenige zijde bezwaar wordt gemaakt. Zoo gauw echter de Minister van Financiën op dit punt van eenigszins ruimere opvatting blijk geeft, weerklinken van alle kanten protesten. Ten deele houdt dit waarschijnlijk verband met de opvatting, dat de Staatstaak in het algemeen geen productief, doch veeleer een consumptief karakter draagt.

Wat valt nu echter onder productieve zaken te verstaan? Aan de hand van de leer van von Böhm Bawerk zet de schijver uiteen, dat het niet aankomt op de physieke productiviteit, doch op de waarde van de diensten, die de zaak bewijst in verband met den kostprijs van de zaak. Voorts bevat het betoog dan nog een uiteenzetting van de bekende agio-theorie van von Böhm Bawerk.

De toepassing nu van de leer van von Böhm Bawerk op het gebied der Staatsuitgaven wordt door Van Gijn als volgt uiteengezet:

„Vermits nu de Staat nimmer voor iets meer mag geven, dan „het hem in den een of anderen vorm waard is, d.w.z. dan de „diensten, welke de zaak dadelijk of te eeniger tijd zal bewijzen,

„hem op het oogenblik van de aanschaffing reeds waard zijn (de „contante waarde van de te verkrijgen diensten) schijnt het dui- „delijk, dat indien de aankoop van zekere zaak (welke niet ter- „stond geheel opgebruikt wordt, doch eerst gaandeweg hare diens- „ten bewijst) door den Staat verdedigbaar is, zulks reeds van zelf „insluit, dat het geld daaraan besteed, rentedragend is. Waaruit „weer volgt, dat, indien men juist acht, dat de contribuabelen „van elk jaar slechts opbrengen, wat de diensten door den Staat, „ten behoeve van hen genoten, dat jaar kosten, feitelijk voor elke „zaak mag worden geleend, welke meer dan een jaar dienst doet. „Geleend echter in dien vorm, dat het restant van de voor iedere „zaak geleende som aan het einde van elk jaar nog slechts bedraagt „de contante waarde van de diensten welke van de zaak nog ver- „wacht worden". [1])

Het kan natuurlijk zijn, zoo vervolgt schrijver, dat men zich misrekend heeft en het is steeds gewenscht, om de noodige voorzichtigheid in acht te nemen, doch dit doet aan de juistheid van het *beginsel* niet af.

De redeneering is duidelijk. Uiteraard bevat de toepassing van de Oostenrijksche rente- en waardeleer op het gebied der Staatsfinanciën in zichzelf nog niet het voorschrift om voor buitengewone uitgaven te leenen. Dit is echter een kwestie van juiste kostenverdeeling. Het nageslacht heeft het profijt van de zaken, waarvoor buitengewone uitgaven zijn gedaan en kan dus met aflossing en rente der leeningen worden belast. Men behoeft slechts te zorgen, dat zooveel van de kosten van eenige zaak ten laste van de gewone inkomsten van een zeker tijdvak worden gebracht, dat men zeker is, dat bij den aanvang van een nieuw tijdperk niet meer onbetaald is, dan de contante waarde vertegenwoordigt van al de diensten welke de zaak nog in de toekomst kan bewijzen.

Dat het systeem om de buitengewone uitgaven uit de gewone middelen te bestrijden tot dwaze consequenties leidt, tracht de schrijver aan te toonen met het navolgende voorbeeld.

„Zekere tak van dienst is gehuisvest in een gehuurd gebouw „of — ik denk aan het Departement van Landbouw — tot schade „van den dienst, in een aantal uiteenliggende gebouwen. Er wordt

---

1) Economist 1912, pag. 101 en vlg.

„door het Rijk aan huur betaald ƒ 40.000, waarvan de eigenaars „der gebouwen ƒ 10.000 per jaar noodig hebben voor grond- en „waterschapslasten, assurantie en onderhoud, zoodat zij ƒ 30.000 „voor rente en afschrijving genieten. Nu maakt men het plan een „rijksgebouw te stichten hetwelk met den grond ƒ 750.000 zal „kosten, waarvan de lasten en onderhoudskosten mede ƒ 10.000 „per jaar zullen vorderen en dat men overtuigd is, dat gedurende „60 jaren aan zijn bestemming ten volle zal voldoen. De Staat „krijgt nu denzelfden dienst, welke hem de huurhuizen bewijzen „voor 750.000: 100 × 4% (zijnde de 60-jarige annuiteit bij een „rentevoet van 3½%) of ƒ 30.000 plus de lasten en onderhoud „ad ƒ 10.000 dus voor..... ƒ 40.000 per jaar.

„De Minister stelt voor om deze uitgave als een buitengewone „te beschouwen, maar de Kamer verwerpt zulks omdat bouw van „een administratie gebouw geen rechtstreeks productieve uitgave „is. Tevergeefs wijst de Minister er op, dat de ƒ 750.000 wel de- „gelijk rentegevend belegd wordt. Het gebouw, dat dadelijk nadat „het gereed is, in staat is 60 jaar lang een dienst te bewijzen, „welke op ƒ 30.000 per jaar is te ramen (nl. de ƒ 40.000 minus „ƒ 10.000 onderhoud en lasten welke men thans jaarlijks te betalen „zal hebben) brengt wel degelijk rente op en wel 3.5%. Immers „bij het begin is het gebouw de gedisconteerde waarde van 60 „toekomstige diensten of ƒ 750.000 waard, een jaar later de ge- „disconteerde waarde van 59 toekomstige diensten van ƒ 30.000 „zijnde ƒ 746.250 zoodat het slechts met ƒ 3.750 in waarde ver- „minderde, terwijl het een dienst van ƒ 30.000 bewees; rest ƒ 26.250 „of juist 3.5% van het bestede bedrag. Voor elk volgend jaar zal „een berekening tot de conclusie voeren, dat er een gelijk percen- „tage is gemaakt over het nog niet afgeloste bedrag van de kosten.

„De Minister betoogt ook, dat wat hij, als er geleend wordt, „aan rente en aflossing zal moeten betalen, vermeerderd met de „ƒ 10.000 voor onderhoud en lasten, juist de ƒ 40.000 vormen „welke hij door den bouw van het gebouw aan huur uitspaart. „Het mag niet baten: Departementsgebouwen zijn niet rechtstreeks „productief. Zij brengen geen geld in het laadje en leenen daar- „voor is dus uit den booze. De Minister trekt nu het voorstel tot „bouw in. Maar hij wil de Kamer in haar uiterst soliede opvat- „tingen gaarne ter wille zijn en meent dat, als de Kamer dan per

„se al de diensten, welke het land van de gebouwen, waarin het „Departement gevestigd is bij *voorbaat* wil betalen, er geen motief „is om zulks niet te doen als men de noodige gebouwen huurt. „Hij komt daarom met het voorstel, om op kosten van den gewonen „dienst ƒ 750.000 op het 3.5% Grootboek te plaatsen en van de „rente plus een jaarlijks toenemend stukje van dat kapitaal, ver- „meerderd met ƒ 10.000 jaarlijks, welke een eigen gebouw aan „lasten" zoude medebrengen, in de volgende 60 jaar de ƒ 40.000 „huur aan de eigenaars der gehuurde huizen te voldoen.

„Intusschen heeft hij buiten de logica van de Kamer gerekend. „Want nu hij voorstelt om precies hetzelfde te doen wat gisteren „de Kamer als soliede financier noodig achtte, krijgt hij ten ant- „woord: Waarom zullen wij nu reeds de huur voor alle volgende „jaren voor een groot deel op ons budget brengen? Het is toch „voldoende als elk jaar zijn eigen lasten draagt. Juist wat gisteren „de Minister verkondigde, toen hij voor het nieuwe gebouw wilde „leenen!" [1])

Het tegenwoordig geslacht behoeft niet voor het toekomstige kapitaal te vormen. Aan den anderen kant echter is het verplicht daarvoor zorg te dragen dat het Staatsvermogen op peil gehouden wordt. Derhalve is eenerzijds de Staat volkomen bevoegd om voor buitengewone uitgaven te leenen, anderzijds echter moet op het Staatsvermogen het bedrag van de waardevermindering, die het steeds ondergaat, geregeld worden afgeschreven. En dat geldt niet alleen voor de zaken waarvoor thans en in de toekomst zal worden geleend, doch ook voor het tegenwoordige Staatsvermogen. Wat men ook aan het stelsel Van Gijn mag verwijten, lichtzinnigheid allerminst. Schijnzuinigheid, waarbij buitengewone uitgaven steeds naar de toekomst worden verschoven en de Staat door verwaarloozing op zijn vermogen inteert, is ten zeerste laakbaar, maar aan den anderen kant moet ook een begrootings-systeem, waarbij *schijnbare overschotten* van de inkomsten boven de uitgaven met *werkelijken achteruitgang* van het Staatsvermogen gepaard kan gaan, ten zeerste worden afgekeurd.

In hoofdzaak moet het nieuwe stelsel hierop neerkomen, dat de hoofdstukken van de Staatsbegrooting en van de middelen-wet

---

1) Economist 1912, pag. 105 en vlg.

worden verdeeld in een afdeeling A. en een afdeeling B. Op de afdeeling B. der uitgaven komen alle werken en inrichtingen welke b.v. ten minste ƒ 25.000 kosten en een vermoedelijken nuttigheids duur hebben van ten minste 10 jaar.

De gewone begrooting nu wordt belast met de volgens een zekeren rentevoet berekende annuiteit over het bedrag der buitengewone uitgaven zoomede met de afschrijvingen over de waarde van de reeds bestaande zaken.

Deze sommen welke *ten laste* van de gewone begrooting komen, komen *ten bate* van titel *b.* der Middelen Wet.

Indien men nu titel *b.* van de begrooting van uitgaven met titel *b.* der Middelen Wet tezamen als een fonds voor buitengewone uitgaven beschouwt, welke uitdrukking ook inderdaad door Mr. Van Gijn wordt gebezigd, dan komen dus ten laste van dit fonds de buitengewone uitgaven, doch ten bate ervan niet alleen de annuiteiten over het bedrag der buitengewone uitgaven, doch ook de afschrijvingen op de waarde van reeds bestaande zaken, zoomede die opbrengsten welke thans als buitengewoon gelden. Het kan zijn, dat er een nadeelig saldo is, hetwelk door leenen moet worden aangevuld, doch noodzakelijk is dit geenszins. Is er geen nadeelig saldo, dan worden de buitengewone uitgaven uit de voor afschrijving bestemde bedragen enz. bestreden. Een voordeelig saldo kan voor aflossing op de leeningen worden gebezigd. Men ziet dus dit eigenaardige, dat in het systeem van Mr. Van Gijn buitengewone uitgaven ten deele kunnen worden bestreden uit middelen welke eigenlijk gewone middelen zijn, doch door een zekere kunstbewerking tot buitengewone middelen zijn gemaakt.

In het stelsel Van Gijn wordt—en naar het mij voorkomt terecht —geen rechtstreeksch verband gelegd tusschen de buitengewone uitgaven en de aan te gane leeningen. De annuiteiten hierboven bedoeld kunnen dus wel voor aflossing van leeningen worden gebezigd, doch dit is geenszins noodzakelijk. Het is evenzeer mogelijk dat zij voor nieuwe buitengewone uitgaven worden gebezigd. Immers het doel is niet de geregelde aflossing der leeningen te waarborgen, maar wel tegen achteruitgang van Staatsvermogen te waken.

Daar dit punt zeer belangrijk is, zij het mij vergund om het artikel van Van Gijn nogmaals aan te halen.

„Het behoeft wel geen betoog, dat in dit stelsel de maximum-

„termijn van aflossing der leeningen, m.a.w. het bedrag, dat jaar-
„lijks ten minste moet worden geamortiseerd, van geen belang is.

„Behalve voor zoover zulks noodig is, om de leening aangenaam
„te maken voor het publiek, kan verplichte aflossing zelfs geheel
„achterwege blijven, en de aflossing beperkt blijven tot jaren, zoo-
„als boven bedoeld, waarin er minder uitgaven ten laste van het
„fonds voor buitengewone uitgaven worden gebracht dan dit fonds
„inkomsten heeft. In zoodanig jaar toch moet men aanemen, dat
„de waarde van de bezittingen van den Staat afneemt. Immers
„de ontvangsten van het bedoelde fonds vertegenwoordigen de
„waardevermindering van de bezittingen van den Staat, de uitga-
ven de waardevermeerdering. Als echter de waardevermindering
„grooter is en dus de waarde van de bezittingen van den Staat
„afneemt, moet de schuld voor de aanschaffing dier bezittingen
„aangegaan, eveneens afnemen."

De schrijver merkt nog op dat zijn systeem overeenkomt met dat van groote bedrijven. Echter met dit verschil, dat ook de renten van schuld, welke de Staat nog heeft tegenover zekere bezittingen, ten laste worden gebracht van den tak van dienst welke van die bezittingen gebruik maakt.

Als voordeel van zijn stelsel noemt de schrijver o.a. dat de Volksvertegenwoordiging een beter overzicht verkrijgt van de Staatsfinancien en van de werkelijke lasten welke op elken dienst drukken. Voorts zal worden voorkomen, dat in eenzelfde jaar leenen en aflossen plaats vindt. De verplichte aflossing op bestaande leeningen zal natuurlijk worden voortgezet, doch voor nieuwe leeningen zal verplichte aflossing achterwege kunnen blijven. Hetgeen bij het oude stelsel voor amortisatie zou zijn bestemd als aequivalent van de waardevermindering der bezittingen, zal in het nieuwe kunnen worden gebruikt voor nieuwe werken waarvoor anders geleend zou moeten worden.

In het Economist artikel van 1914 wijst de schrijver er nogeens op, dat het leenen voor buitengewone uitgaven slechts dan toelaatbaar is, indien voor de afschrijvingen op het Staatsvermogen naar behooren wordt zorg gedragen, gebeurt dit niet — en schrijver geeft hiervan enkele voorbeelden — dan bestaat er inderdaad kans dat op het Staatsvermogen wordt ingeteerd. Op de afschrijvingen wordt dus zoo mogelijk nog grooter nadruk gelegd dan in het

vorig artikel. Verder worden enkele meer technische punten behandeld, zooals het conto-finto der Staatsspoorwegen en de beteekenis van de pensioenfondsen, welke beide vragen — hoe belangrijk ook — hier buiten beschouwing kunnen blijven.

In het wetsontwerp van 4 October 1916, Bijlagen Handelingen 1916-1917 No. 245, tenslotte zijn de denkbeelden van den Heer Van Gijn belichaamd. De hoofdstukken der Staatsbegrooting worden voor zooveel noodig gesplitst in twee titels en wel titel *a.* gewone uitgaven, titel *b.* buitengewone uitgaven enz., overeenkomstig het hierboven reeds besproken stelsel. Volgens artikel 13 wordt ook de middelenwet gesplitst in twee titels, titel A. middelen tot dekking der gewone uitgaven of gewone middelen, titel B. middelen tot dekking der buitengewone uitgaven of buitengewone middelen. Ook de inrichting hiervan kan na het voorafgaande duidelijk zijn.

Het is eigenaardig dat in het Wetsontwerp de term fonds voor buitengewone uitgaven niet wordt gebezigd, echter uit hetgeen hierboven is betoogd, volgt onmiddellijk dat titel *b.* van de uitgavenbegrooting tezamen met titel *b.* van de middelenwet een fonds voor buitengewone uitgaven vormt.

De afschrijving op toekomstige buitengewone uitgaven is geregeld in artikel 4 lid 1, de afschrijving op de waarde van reeds bestaande zaken in artikel 5 sub 1. Het splitsen van de rente der Staatsschuld vindt men in artikel 12 van het Wetsontwerp. Het percentage van afschrijving houdt natuurlijk verband met den vermoedelijken nuttigheids duur. Hiervoor kan een groepsindeeling worden gemaakt.

In de Memorie van Toelichting wordt nog op pag. 11 en 12 uiteengezet waarom van de drie methoden, welke terzake van het bestrijden van buitengewone uitgaven bestaan, aan het derde de voorkeur moet worden gegeven. Deze drie methoden zijn:

1o. zorgen dat er niet meer schuld wordt aangegaan, dan er nieuwe bezittingen bijkomen en dat de oude schuld afneemt in dezelfde mate als de bezittingen in waarde dalen, welk systeem door de Nederlandsche gemeenten wordt gevolgd;

2o. ervoor zorg dragen, dat de bezittingen de waarde behouden welke zij aan het einde van het vorig jaar bezaten door er het volgend jaar een gelijke waarde aan toe te voegen, als men veronderstelt dat de waarde der oude bezittingen in waarde zou afnemen;

3o. de in het wetsontwerp gevolgde methode, waarbij alle relatief belangrijke zaken van blijvend nut buiten de exploitatie-rekening om worden betaald, doch deze rekening met een vast percentage van de aanschaffings-kosten wordt belast, welk bedrag kan dienen hetzij tot aflossing van leeningen, hetzij tot betaling van nieuwe zaken van blijvend nut.

Dat het stelsel Van Gijn inderdaad niet behoeft te leiden tot onvoorzichtige financiering blijkt uit de bij het wetsonwerp gevoegde begrootingsvoorbeelden betreffende den dienst 1913, waaruit blijkt dat toepassing van het stelsel Van Gijn den gewonen dienst in totaal méér zou hebben *belast* met ƒ 39 millioen en zou hebben *ontlast* met ƒ 31 millioen, zoodat de afloop van den dienst niet minder dan ƒ 8 millioen ongunstiger zou zijn geweest. Of hier niet eenigermate de kunst van cijfergroepeering is toegepast, kan een buitenstaander moeilijk beoordeelen.

Het eerste stelsel waarbij de leeningen steeds tegenover bepaalde buitengewone uitgaven worden gesteld, acht de schrijver voor de gemeenten zeer goed, doch voor den Staat minder geschikt, daar de leeningpolitiek er te zeer door zou kunnen worden belemmerd.

II.

In het vorig hoofdstuk werd uiteengezet van welke praemissen Mr. Van Gijn uitgaat. Voor duurzaamheids-uitgaven mag in beginsel worden geleend, omdat het tegenwoordig geslacht niet ertoe gehouden is om voor het toekomstig geslacht kapitaal te vormen. Aan den anderen kant echter, al behoeft het Staatsvermogen niet te worden vermeerderd, dient toch tegen vermindering te worden gewaakt. Derhalve zal geregeld afschrijving moeten plaats vinden. De voor afschrijving bestemde bedragen worden gebezigd tot aflossing der gesloten leeningen. Zoodoende komt het bedrag, dat aan leening uitstaat overeen met de waarde van hetgeen aan het Staatsvermogen is toegevoegd. Het is niet minder, omdat voor het volle bedrag der buitengewone uitgaven is geleend, het is niet meer, omdat voor het bedrag van de waarde-vermindering van het Staatsvermogen afschrijving en daarmede aflossing van de leeningen of het doen van nieuwe buitengewone-uitgaven plaats vindt.

Beide punten wil ik hieronder nader bespreken. Uit het Voorloopig Verslag van de Tweede Kamer hierboven geciteerd blijkt, dat bij velen tegen het eerste, het althans in beginsel leenen voor alle duurzaamheids-uitgaven, ernstige bezwaren bestaan. Terecht, naar ik meen. Men kan wel abstractweg stellen dat het tegenwoordig geslacht niet voor het toekomstige heeft te zorgen, maar de geschiedenis leert inderdaad, dat het vroegere geslacht wel degelijk werken voor het huidige heeft gesticht. Wij hebben er thans genot van zonder rente of aflossing te betalen. Waarom zou eenzelfde plicht niet op ons rusten ten opzichte van het toekomstige geslacht?

Bovendien Mr. Van Gijn poneert: het Staatsvermogen moet op peil gehouden worden. Hoe kon het echter ooit gevormd zijn, indien het maar steeds op peil gehouden werd? En wat is op peil houden eigenlijk? Stel dat de bevolking van een land vermeerdert, maar het Staatsvermogen gelijk blijft in absoluten zin, dan is *relatief* genomen het Staatsvermogen achteruit gegaan. Wenscht Mr. Van Gijn dit en het valt naar het mij voorkomt rechtstreeks uit zijn betoog af te leiden, dan wil hij iets, wat in het wezen van de zaak op positieve verarming van den Staat neerkomt.

Ongetwijfeld zal men in het stelsel Van Gijn maar niet aan het afschrijven blijven. Zoodoende zullen min of meer „stille reserves" worden gevormd, waardoor de minder gunstige gevolgen eener consequente toepassing worden afgewend. Doch dit neemt den twijfel aan de juistheid van de beginselen waarvan Mr. Van Gijn uitgaat niet weg, integendeel.

De fout door Mr. Van Gijn begaan is niet moeilijk aan te duiden. Hij stelt zonder meer de financiering van de Staats-uitgaven op één lijn met de financiering van de uitgaven van een particulier bedrijf. Niettemin is hier een zeer belangrijk onderscheid aanwezig, hetwelk blijkbaar aan Mr. Van Gijn is ontgaan. Het particulier bedrijf zal in beginsel voor buitengewone uitgaven steeds moeten leenen om de eenvoudige reden, dat het de noodige gelden meestal slechts bij uitzondering uit de normale bedrijfswinst zal kunnen verkrijgen. De Staat echter beschikt over een factor, welke aan een particulier bedrijf niet ten dienste staat nl. de belasting capaciteit van de burgerij. Hieruit volgt een zeer belangrijke consequentie en wel deze: indien er slechts van jaar

tot jaar een vaste verhouding bestond tusschen de buitengewone uitgaven en de gewone uitgaven van den Staat, dan zou leenen nimmer behoeven plaats te vinden. Voor het particulier bedrijf daarentegen, behoudens natuurlijk de mogelijkheid van reserveering uit de winst, wat eigenlijk op leenen van de aandeelhouders neerkomt, zal in beginsel steeds moeten worden geleend ook indien hier de verhouding van buitengewone en gewone uitgaven gelijk blijft.

Meent dus Van Gijn dat in beginsel voor buitengewone uitgaven mag worden geleend, voor zoover althans het Staatsvermogen inderdaad wordt vermeerderd, zoo ben ik van meening dat de buitengewone uitgaven evenzeer als de gewone uit de gewone middelen moeten worden bestreden. De uitzonderingen op dit beginsel zal ik in het volgend hoofdstuk bespreken.

En ik kan mij voor mijn opvatting niet alleen beroepen op het Voorloopig Verslag van de Tweede Kamer over het wetsonderwerp Van Gijn, doch ook op een financieele specialiteit als de Fransche schrijver Gaston Jèze, die ten aanzien van de buitengewone uitgaven het navolgende opmerkt:

„Enfin chaque génération à le devoir strict d'améliorer les ser-„vices publics, le patrimoine national, *sans* en rejeter, le fardeau „sur les générations futures. Chaque génération n'a pas seulement „le devoir de *conserver*, elle est tenue d'augmenter, d'améliorer". [1])

De stelling van Van Gijn: „het Staatsvermogen" behoeft niet te worden vermeerderd, wordt dus ten eenenmale door hem verworpen. Volgens Jèze mag alleen worden geleend voor „dépenses extra-ordinaires de placement". Gelijk ik nog nader zal uiteenzetten, kan deze laatste stelling worden onderschreven.

Thans het tweede punt het „afschrijven" op „Staatsvermogen" dat, naar bleek, in het stelsel Van Gijn als het noodzakelijk pendant van het leenen voor duurzaamheids-uitgaven moet worden beschouwd en waarop zelfs in het Economist artikel van 1914 wel de grootste nadruk werd gelegd. Het pleidooi voor afschrijven op Staatsvermogen houdt nog iets anders in, namelijk datgene wat dit afschrijven tot voorwaarde heeft: de noodzakelijkheid en de mogelijkheid van een juist beeld van de samenstelling van het Staatsvermogen als zoodanig d.w.z. *als vermogen.*

1) Cours de science des finances. Parijs 1922. pag. 148.

Dat nu de gegevens omtrent de samenstelling van het bezit van een Staat op het oogenblik geheel ontoereikend zijn en dat het noodzakelijk is om op een of andere wijze tot samenstelling van een soort geconsolideerde balans te geraken, zal zeker door niemand die op dit gebied meer ingewijd is, worden ontkend. Maar tusschen dit en een eigenlijke „balans" van het „Staatsvermogen" in boekhoudkundigen zin ligt een groote stap. Alvorens immers het Staatsvermogen op zijn vollen omvang voor zijn waardesamenstelling wordt vermeld, dient één ding vooraf vast te staan en wel dit, dat inderdaad een Staatsvermogen..... aanwezig is, zulks nu lijkt aan zeer ernstigen twijfel onderhevig.

Van vermogen in den economischen en financieelen zin van het woord kan slechts dan worden gesproken indien voldaan wordt aan een van twee criteria: liquiditeit of rentabiliteit.

Rentabiliteit is met uitzondering van de Staatsbedrijven slechts in enkele gevallen aanwezig. Wat de liquiditeit betreft, deze ligt bij verreweg het meerendeel van het Staatsbezit in een zoo ver verwijderd verschiet, dat men haar veilig kan verwaarloozen. Het taxeeren op een bepaalde waarde van een vestingstelsel, van openbare monumenten, ja ook zelfs naar het mij voorkomt van departementsgebouwen, schoolgebouwen, enz. is een geheel zinledige operatie en het afschrijven op deze waarden eveneens. De hiervoor gedane uitgaven worden als het ware financieel geimmobiliseerd in het verkregen object, dat door zijn bestemming aan het economisch verkeer practisch is onttrokken.

Oakey [1]) spreekt hier van „permanent properties" en is insgelijks van meening dat waardeering ervan niet mogelijk is. Hierover zoo aanstonds.

Het is bekend dat de leenings politiek der Nederlandsche gemeente in beginsel met de theorie Van Gijn in overeenstemming is. Voor duurzaamheidsuitgaven wordt zonder schroom geleend. Welnu, ik aarzel niet om het te zeggen, die leenings politiek is in den grond der zaak zeer zonderling. In het werk van Wagenaar [2]) vindt

1) The systeem of financial accounting and reporting. New-York 1921 pag 232.

2) W. Wagenaar. Toelichting op de voorschriften voor de begrooting en rekening der gemeenten. Alphen 1923 pag. 167 e.v.

men een voorbeeld van een leening voor verschillende doeleinden aangegaan van den bouw van een gemeentehuis tot de oprichting van een electriciteitsbedrijf toe. De leening wordt nu gesplitst in de verschillende bedragen die voor elk doeleinde afzonderlijk worden besteed en over de verschillende hoofdstukken „buitengewone dienst" verdeeld. Op de hoofdstukken gewone dienst moeten vervolgens de aflossing en de rente worden gebracht.

Waar komt dit nu op neer? Ik zwijg er nog van dat op deze wijze bepaalde middelen tegenover bepaalde uitgaven worden geplaatst een systeem, dat voor loopende uitgaven — terecht — reeds lang tot het verleden behoort. Doch het zonderlingste is met name het belasten van de hoofdstukken van den gewonen dienst met aflossing en rente. Immers indien of voor zoover deze hoofdstukken geen eigen inkomsten hebben beteekent deze financieele operatie niets anders dan dat eerst het bedrag der uitgaven kunstmatig wordt verhoogd en daarna uit de algemeene middelen — want waar moet het anders vandaan komen? — de zooveel hoogere som ter beschikking van het hoofdstuk wordt gesteld.

Zoowel bij de uitgifte der leening als bij het doen der aflossing en het betalen der rente wordt derhalve dezelfde fout begaan: het stellen van bepaalde uitgaven tegenover bepaalde middelen en dus een geheel onnoodig verbreken van de eenheid der begrooting.

Hier komt nog bij dat elk speciaal verband, hetwelk in de begrooting wordt gelegd tusschen de uit leening verkregen middelen en bepaalde buitengewone uitgaven, volstrekt kunstmatig is. Men kan wel een totaal aan buitengewone uitgaven stellen tegenover de opbrengst van leeningen in het algemeen, doch enkele speciale uitzonderingen daargelaten, niet speciale buitengewone uitgaven tegenover een speciale leening-opbrengst.

Dit geldt met name ook voor de bedrijven. In het volgend hoofdstuk zal ik hierop nog in het kort terugkomen.

Een typisch voorbeeld van het leggen van een zeer nauw verband van buitengewone uitgaven met opbrengsten uit leening verkregen is het geval van fondsvorming. Naar mijne meening kan fondsvorming wel degelijk vaak leiden tot betere begrootingsinrichting en wel dan, wanneer tusschen de uitgaven en de inkomsten van het fonds een direct en wezenlijk verband bestaat. Zoo merkt Mr.

Van Gijn [1]) terecht op, dat voorschotten voor woningbouw en dergelijke het beste uit hiervoor in te stellen fondsen zouden kunnen worden gefinancieerd.

Doch waarom is fondsvorming in deze gevallen toelaatbaar? Om de eenvoudige reden dat de te verkrijgen ontvangsten d.w.z. de terugbetalingen der voorschotten onmiddellijk en wezenlijk in verband staan met de uitgaven, d.w.z. de voorschotten zelve. Bij gebreke van fondsvorming worden de uitgaven zonder meer in de ééne, de ontvangsten in een volgende begrooting opgenomen en wordt daarmede van een transactie, die van nature een geheel vormt, een onnoodig verbrokkelde voorstelling gegeven.

Buiten het geval echter van liquiditeit en een enkele mogelijkheid van rentabiliteit, waarvan de bespreking mij te ver zou voeren, acht ik fondsvorming ongeoorloofd en niets anders dan een financieel liefdekleed.

Wij zagen dat Mr. Van Gijn in het algemeen vrij sympathiek staat tegenover fondsvorming voor duurzaamheids uitgaven, al moet worden erkend dat hij voorzichtigheid heeft aanbevolen en tegen gevaren heeft gewaarschuwd. Aangenomen mag wel worden, dat Mr. Van Gijn zelve bij de instelling van verschillende fondsen geen lijdelijke rol heeft vervuld.

Is nu de practijk van het fondsen-stelsel bevredigend? Hierover laat ik Mr. Van Gijn zelf aan het woord. Bij de behandeling van de Vlootwet zeide hij o.a. het volgende:

„Het fondsen-idee is dan ook tot nu toe slechts gebruikt om „zeer groote eenheden economisch te kunnen bouwen, d.w.z. zon„der dat het bedrag op den gewonen dienst ervoor uitgetrokken, „den bouw vertraagt.

„Het eerste fonds was dat tot spoedig afwerking van de stelling „van Amsterdam. Bij de toelichting is het verdedigd met de be„wering, dat de geheele stelling geen oortje waard was, zoolang „er nog een fort ontbrak. Juist of niet juist, op dien grond stemde „Financien toe in een fonds. De millioenen die reeds in de zaak „zaten en er nog ingestoken moesten worden konden door een „fonds acht jaar eerder hun nut doen en deden zoolang niet alles „gereed was niets geen nut. Het fonds kwam niet tot stand, wijl

1) Economist 1912 pag. 178.

„men de stelling niet veel waard achtte en bedoeld argument niet „toegaf".

„Het tweede fonds was dat van de kustverdediging, waarbij al-„weer zeer groote eenheden waren te bouwen, pantserforten, waar-„van de bouwtijd, dus de tijd, dat deze geen nut deden, verkort „kon worden door een fondsopzet. Het fonds is er, maar er wordt „wegens veranderde omstandigheden niet gebouwd. Men kan het „ook wel liquideeren.

„Het derde fonds was het bouwfonds voor Binnenlandsche Za-„ken dat alweer over groote eenheden ging, die men tot dusverre „zeer langzaam en oneconomisch bouwde, nl. laboratoria, enz. Het „fonds heeft veel nut gedaan, maar helaas, ook iets bezorgd dat „een strop wordt, een eenheid, die te groot blijkt en daardoor zeer „oneconomisch wordt, het Leidsche Ziekenhuis." [1])

Practisch is dus van het fondsen-stelsel en het er door geim-pliceerde leenen voor duurzaamheids-uitgaven weinig plezier be-leefd.

Ik wil hierop echter geen beroep doen, omdat een theoretisch systeem slechts op zijn theoretischen grondslag mag worden be-streden.

Ik hoop echter te hebben aangetoond, dat de beide fundamenten van het stelsel Van Gijn: het Staatsvermogen moet op peil gehou-den worden en behoeft niet te worden vermeerderd, derhalve mag voor duurzaamheidsuitgaven worden geleend eenerzijds en op het Staatsvermogen moet geregeld worden afgeschreven teneinde het voor achteruitgang te behoeden anderzijds, onjuist moeten worden geacht. Dit stelsel kan dus niet het materiaal verschaffen voor een nieuwe begrootingsinrichting.

Met opzet ben ik niet ingegaan op het verband van het stelsel Van Gijn met de waarde en rente-theorie van von Böhm Bawerk. Persoonlijk kan ik mij met deze theorie geenszins vereenigen en den aanval van Cassel acht ik volkomen juist, al gaat diens „waardelooze economie" mij wel iets te ver. Doch bovendien mag de vraag worden gesteld of het zonder meer van toepassing ver-klaren op den Staat van hetgeen door von Böhm Bawerk voor het individu geschreven werd, wel geoorloofd is. De mindere waar-

1) Handelingen Tweede Kamer der Staten Generaal 1923—1924 pag. 76

deering van toekomst-goederen door den Staat, het trekken van „rente" van in-gebruik zijnde kapitaalsgoederen lijkt toch wel zeer gekunsteld. Naar mijne meening kan de rente en waardeleer van von Böhm Bawerk bij de behandeling van de vraag of voor duurzaamheids-goederen al dan niet mag worden geleend, geheel buiten beschouwing blijven, hetgeen ook blijkt uit het Economist-artikel van 1914. Terecht merkt Mr. Van Gijn op, dat physieke productiviteit geen criterium is voor de aanwezigheid van een kapitaalgoed, al is in het bijzonder zijn redeneering op pag. 35 uiterst gewrongen. Maar toch wordt de scheidslijn door hem verkeerd getrokken, het komt er niet op aan, gelijk hierboven bleek, of een uitgave duurzaam genot verschaft, maar wel of het verkregen object, hetzij door liquiditeit, hetzij door rentabiliteit geld oplevert en dus op geld waardeerbaar is. Dit criterium moge een weinig oppervlakkig schijnen, het is echter het eenig bruikbare.

Bovendien het is niet moeilijk aan te toonen, hoezeer het stelsel Van Gijn zuiver logisch vastloopt en moet vastloopen. Volgens den geleerden schrijver moet de Staat afschrijven evenals particulieren het doen. Een oogenblik aangenomen dat dit inderdaad zoo is, dan zou vanzelf hieraan moeten worden toegevoegd, dat de Staat niet alleen *evenals* een particulier moet afschrijven, doch ook op *dezelfde wijze*. Ik geloof deze eisch is zoo redelijk, dat er niets tegen valt in te brengen.

Welnu, stel een particulier is in het „bezit" van een vestingstelsel en moet het „exploiteeren" op de wijze waarop de Staat dit doet. Op welke waarde zal hij zijn bezit moeten stellen en welke bedragen zal hij dan moeten afschrijven? Nul of negatief zal het eenige antwoord kunnen zijn. En de particulier die het anders wil probeeren zou toch zeker op zijn „waarde" geen cent voorschot van de bank kunnen krijgen.

Het voorbeeld is met opzet eenigzins scherp gekozen, doch in den grond is het met alle „permanent properties" zoo gesteld. Zij hebben geen waarde en er valt niets op af te schrijven.

Het stelsel van Mr. Van Gijn lijkt zoo buitengewoon consequent, maar juist daarom kan de eisch er aan worden gesteld, dat de consequentie „to the bitter end" wordt doorgevoerd. Dit blijkt niet mogelijk.

In het artikel van den Heer Verhoeff in het Februari-nummer

van dit Tijdschrift is het een en ander medegedeeld over de desiderata van de „movement for budgetary reform" in Amerika. Naar het mij voorkomt zal de hervorming van de Indische Staatsbegrooting in hoofdzaak moeten uitgaan van de gedachten welke door de leiders van deze beweging, zooals Willoughby e.a. zijn verdedigd.

Het hierboven reeds geciteerde werk van Oakey is één der bekende blauwe boeken welke door het „Institute for Government research" zijn uitgegeven. Men mag aannemen dat de opvattingen in dit werk gehuldigd door Willoughby en de zijnen worden gedeeld. Oakey nu zegt ten aanzien van de practijk van verschillende Amerikaansche gemeenten om voor buitengewone uitgaven te leenen, het volgende: [1])

„It is a common practice of cities and states to pay the initial „cost of public improvements out of the proceeds of bond sales. „This practice is usually specifically authorized by constitutional „or charter provisions. Replacements also are frequently paid for „by this means, no restriction excisting in the legal provisions by „which the proceeds of bond sales must be applied only to the „acquisition of additions. Such practices are expedients for post- „poning payment and for distributing the cost over a number of „years so that no one year shall bear the whole cost of a per- „manent improvement, the benefits of which are enjoyed for a long „period of succeeding years.

„Borrowing is the most expensive method of financing public „improvements since it is not uncommon for interest payments „to amount to twice the amount borrowed, the result being that „for each dollar of value received in the form of property, three „dollars is paid. The conclusion seems obvious that resort should „be had to borrowing only when an improvement is needed in- „volving a cost that cannot be met out of current revenues with- „out imposing an excessive tax rate. When borrowing is resor- „ted to the bonds should be issued for a term shorter than the „life of the property to be acquired. If this is not done, the debt „will remain to be paid after the property has worn out; and re- „placements will be necessary before the property to be replaced

1) Op cit. p. 221.

„has been paid for. The issuance of bonds for a term longer than „the approximate file of the property acquired has a stifling ef- „fect upon financial condition, especially when a debt limitation „has been imposed by law. Eventually a debt is piled up out of „all proportion to the benefits obtained and, finally, the limit of „indebtedness is reached before the development that warrants „the incurring of debt has taken place. Under such conditions „resort to borrowing in order to finance public improvements can „no longer be had. Furthermore, the heavy interest and sinking „fund charges that must be met annually greatly reduce the amount „of current revenues that is available for upkeep and capital out- „lays; and the ability to finance the acquisition and maintenance „of permanent properties is weakened."

Wat betreft de mogelijkheid van het opstellen van een balans van het Staatsvermogen als zoodanig, blijkt Oakey insgelijks mijne opvatting toegedaan. Men vergeve mij de uitvoerigheid van het citaat met het oog op het groote belang, dat de kwestie ook voor Indië bezit.

„*Values of Permanent properties should not be included in a „Government Balance Sheet.* The term „permanent properties" „includes land, buildings and structures, machinery and equipment, „and rights and concessions. Properties of this kind when owned „by a government are assets, but as has been stated in the pre- „vious chapter, their value to the government cannot be measured „in terms of cost or depreciated value or any other value expres- „sed in dollars and cents. The value of such assets can be measu- „red only in terms of capacity for service.

„Following a well established commercial practice, the values „of permanent properties have been included in a number of go- „vernment balance sheets. This practice should be considered in „the light of the information conveyed and the purpose served. „Permanent properties are included in the balance sheets of com- „mercial concerns for the following reasons:

„1. The business concern is responsible to its owners for the „capital invested, that is, (1) amounts contributed by partners or „subscribed by stock holders, and (2) the amount of earnings „accumulated in the form of surplus or undivided profits. An ac-

„count must be rendered periodically to the owners showing the „approximate amount of their invested capital and the various re- „sources of which it is composed".

„2. The interests of the owners require that their capital be „kept intact. This means that there must be not only an accounting „of the cost of permanent properties acquired, but also a reserva- „tion of an amount of earnings sufficient to replace depreciation „and obsolescense.

„3. In case of reorganization it is essential to know the ap- „proximate value of the permanent properties to a going concern. „This value is based on cost less an estimated depreciation.

„4. In case of liquidation or sale the cost and the estimated „depreciation of permanent properties are important factors in „obtaining fair prices from the buyer.

„5. In determining the amounts of insurance to be carried or „in effecting satisfactory settlement of insurance claims the re- „placement value of properties must be known.

„6. In securing credit, especially in connection with the is- „suance of bonds, the value of permanent properties must be made „known.

„7. In the preparation of tax returns the value of permanent „properties based on cost less depreciation is an essential factor.

„None of these reasons for including the value of permanent „properties in the balance sheet exists in the case of a government.

„It has been held that the value of the permanent properties of „a government constitutes important information to the public, to „the legislative body, and to the executive; that it is important „to know the value of the inheritance received by one generation „from another in the form of permanent properties, expressed in „dollars and cents. It is agreed that the value of the inheritance „is important information but is not agreed that value can be in- „telligently measured in dollars and cents. The true measure of „this value is capacity for service".

Uit het bovenstaande blijkt dat ook Oakey die in een volgende paragraaf nog uitvoerig de „fallacy of the balance-sheet" behandelt de beide grondslagen van het stelsel Van Gijn ten eenen male verwerpt.

Nog een opmerking ten slotte. Spottend heeft Van Gijn de be-

grooting in den tegenwoordigen vorm aangeduid als een „agglomeraat van huishoud-boekjes".

Maar met uitzondering van de bedrijven is de Staat nu eenmaal een huishouding. De particulier die op zijn huishoudelijke bezittingen e.d. de afschrijvings-techniek zou willen toepassen, welke voor zijn bedrijf onontbeerlijk is, zou, naar het mij voorkomt, groote kans hebben om ontoerekenbaar te worden verklaard, al deponeerde hij ook de drie lijvige folianten van „Kapital und Kapitalzins" op de rechterstafel.

Welnu, evengoed als zoovele particulieren heeft ook de Staat twee aangezichten. Hij is bedrijfsleider, doch hij heeft ook een gewone normale huishouding. Dienovereenkomstig zal de begrooting moeten worden ingericht.

In het volgende hoofdstuk zal ik nagaan in hoeverre het onderscheid tusschen gewone en buitengewone uitgaven voor de leeningpolitiek van beteekenis is en uiteenzetten dat op een geheel andere basis dan die, welke door Mr. Van Gijn is gegeven, de noodige speelruimte kan worden verkregen.

III

Uit den in de voorafgaande hoofdstukken ontwikkelden gedachtengang volgt alleen, dat de stelling volgens welke steeds voor duurzaamheidsuitgaven geleend zou moeten worden onjuist is, doch geenszins dat een strakke scheiding tusschen gewone en buitengewone uitgaven in de begrooting onnoodig zou zijn. Integendeel, ik ben van meening, dat de splitsing tusschen gewone uitgaven bij de nieuwe begrootingsinrichting zoo consequent mogelijk moet worden doorgevoerd en zal mijne opvatting op dit punt nog nader toelichten.

Doch hetgeen het wetsontwerp Van Gijn behelst: groepsgewijze afschrijving op de verschillende bestanddeelen van het „Staatsvermogen" kan naar mijne vaste overtuiging, welke blijkens het boven geciteerd Voorloopig Verslag ook die is van vele leden van de Tweede Kamer, slechts leiden tot onnoodige complicatie van de Staatsbegrooting, welke thans reeds zoo weinig er op ingericht is, om een duidelijk beeld van de ontwikkeling der Staatsfinancien te verschaffen. En men vergete vooral niet —

juist omdat geen Staatsvermogen in den eigenlijken zin des woords aanwezig is — deze „afschrijvingen" zijn volstrekt fictief.

Er is misschien geen pijnlijker conflict voor den wetenschappelijk geschoolden practicus dan dat tusschen praktijk en theorie. Vooral op belastinggebied doet zich dit conflict gevoelen — gelijk de jongste ervaring met de progressieve winstbelasting heeft geleerd —, men kan in het algemeen zeggen, dat de praktijk het hier van de theorie gewonnen heeft. De opbrengst van de belastingen, welke theoretisch zijn te rechtvaardigen, is bijna overal opvallend gering.

Het zou te betreuren zijn dat ook op het gebied der begrootingsinrichting, waar het eigenbelang gelukkig niet of minder meespreekt een dergelijk conflict moest worden gesignaleerd.

Daarom geloof ik, dat degenen die door mijn betoog en de citaten uit Oakey overtuigd zijn, dat ook theoretisch het stelsel Van Gijn niet houdbaar is, een zucht van verlichting zullen slaken. De geweldige complicatie waarmede de Staatsbegrooting werd bedreigd en welke, hetzij ten laatsten male herhaald, een volkomen fictief karakter draagt, is niet alleen practisch bedenkelijk, doch ook theoretisch onhoudbaar gebleken.

Thans ga ik over om de vraag te bespreken of de leeningpolitiek terzake van buitengewone-uitgaven niet op eenvoudiger grondslag kan worden gevestigd.

In de eerste plaats *mag* naar het mij voorkomt worden geleend, indien de uitgave is bestemd voor de verkrijging van een object of een recht, dat hetzij rendabel is, hetzij een liquide waarde vertegenwoordigt. Ik onderstreep hier het woord mag, want per se noodzakelijk — uit een oogpunt van goed financieel beheer — is leenen geenszins. Het is heelemaal niet in te zien, waarom de Staat geen vermogen zou mogen vormen. De voornaamste reden, waarom de vraag van vermogensvorming practisch niet vaak is gesteld, is hierin gelegen, dat bijna alle Staten ter wereld een flinke schuld hebben en eventueele overschotten voor aflossing van de schuld benutten. Wat nu in het bezonder het leenen voor buitengewone uitgaven van de bedrijven betreft, dit is een punt dat verband houdt met de leeningpolitiek in het algemeen en waarop hier niet al te diep kan worden ingegaan. Voor zoover de Staat verplicht is tot aflossing op de Staatsschuld, is leenen voor bui-

tengewone uitgaven onvermijdelijk, voor zoover de Staat hiertoe niet is verplicht, kan een budget-overschot of wel een deel der bedrijfswinst onmiddellijk voor buitengewone uitgaven worden besteed. Zoodoende wordt vermeden, dat tegelijkertijd op de Staatsschuld wordt afgelost en nieuwe schuld wordt aangegaan. Overigens verwijs ik hiervoor verder naar Aleva „Delging van Staatsschuld" pag. 25—30.

Naast het geval van de bedrijven bestaat de mogelijkheid, dat het object een liquide waarde vertegenwoordigt. Zoo bv. wanneer de Staat gronden koopt met de bedoeling om ze b.v. in erfpacht uit te geven, enz. In het wetsontwerp Van Gijn wordt nog in het bijzonder genoemd het geven van voorschotten, hetwelk schrijver aanduidt als bankierszaken van den Staat. Gelijk in het vorige werd uiteengezet, is fondsvorming hier het eenige middel om een duidelijk overzicht te verschaffen. En ook voor dergelijke fondsen is leenen volstrekt geoorloofd, doch aan den anderen kant — uit een oogpunt van goed financieel beheer — geenszins noodzakelijk.

In de tweede plaats acht ik leenen geoorloofd met het oog daarop, dat al zal over een zeker tijdsverloop de verhouding van de buitengewone uitgaven stabiel zijn, zich van jaar tot jaar afwijkingen kunnen voordoen. Ik bedoel hiermede het volgende: zonder vaste verhouding van buitengewone tot gewone uitgaven ware elke continuiteit op het gebied der Staatsfinancien, uitgesloten.

Het is mogelijk en zelfs waarschijnlijk dat deze verhouding geleidelijk verandert, en het ligt voor de hand dat het percentage der buitengewone uitgaven langzaam zal toenemen. Doch ook in die verandering zal zekere geleidelijkheid bestaan en over een betrekkelijk kort tijdvak van bijvoorbeeld tien jaar genomen zal de verhouding van gewone tot buitengewone uitgaven gemiddeld vrij constant blijven. Van jaar tot jaar echter zal het percentage buitengewone uitgaven, zich in de buurt van deze constante bewegen, soms meer, soms minder zijn. En dan lijkt leenen een buitengewoon gepast middel om de afwijkingen goed te maken. Naar mijne opvatting, en dit in scherpe tegenstelling met de leer van Van Gijn, is dus ook de leening op langen termijn niets anders dan een kasoperatie. Verder bestaat nog dit verschil met het stelsel Van Gijn: dat elk verband tusschen de leening en speciale buitengewone uit-

gaven uitgesloten is. De leening vindt eenvoudig plaats vóór de overschrijding van het percentage der buitengewone uitgaven in het algemeen. In het stelsel Van Gijn daarentegen worden de uitgaven, waarvoor leening plaats vindt, nominatim aangewezen en ten laste van het fonds voor buitengewone uitgaven gebracht.

Het meest typische geval van een plotselinge verbreking der verhouding van buitengewone tot gewone uitgaven vindt plaats in geval van oorlog. Dit maakt verklaarbaar, dat dan ook een beroep op leening moet worden gedaan. Het is waar, dat een goede financieele politiek erop gericht moet zijn om een zoo groot mogelijk gedeelte uit belastingopbrengsten te verkrijgen. Doch in de eerste plaats zal dit meestal niet ten volle gelukken, in de tweede plaats worden tengevolge van den oorlog bijzondere winsten gemaakt tengevolge waarvan bijzondere belastingen kunnen worden geheven, in de derde plaats is de belastingvaardigheid van den burger in oorlogstijd waarschijnlijk iets hooger dan in normalen tijd.

In financieelen zin beteekent de oorlog dan ook niets anders dan een ruwe verbreking van de constante in de buurt waarvan zich de verhouding van buitengewone tot gewone uitgaven beweegt.

In vredestijd kan de verhouding van buitengewone tot gewone uitgaven worden verbroken op grond daarvan dat de Staat gedurende een malaise periode buitengewone werken ter hand neemt.

Helaas echter zal er nog eenige tijd over heengaan, alvorens de Staat zich de weelde kan veroorlooven om op deze wijze als conjunctuur-regelaar op te treden, daar het herstel der financiën zooveel aandacht vereischt, dat voor economische bemoeiïngen in den hier geschetsten geest weinig overblijft.

Een eigenaardige vraag, die door de nieuwe begrootingsinrichting zeer groot belang bezit, is op welke wijze de buitengewone uitgaven op de begrooting dienen te worden vermeld. Indien men, gelijk Van Gijn de buitengewone uitgaven steeds wil bestrijden uit een speciaal hiervoor in te stellen fonds dan is tegen een splitsing der begrooting in gewone en buitengewone uitgaven naar het mij voorkomt weinig of geen bezwaar. Alleen kan gewezen worden op een zekere onelegantie, omdat de buitengewone uitgaven beneden de ƒ 25.000 op de begrooting voor gewone uitgaven worden vermeld en dus het geheel der buitengewone uitgaven over twee begrootingshoofdstukken is verdeeld.

In het door mij voorgestane stelsel echter wordt behoudens voor buitengewone uitgaven van de bedrijven en voor „dépenses extraordinaires de placement" nooit voor bijzonder aangewezen buitengewone uitgaven geleend noch wordt van een fonds voor buitengewone uitgaven gebruik gemaakt. Daarenboven is het niet per se noodzakelijk, dat voor buitengewone uitgaven der bedrijven wordt geleend, evenmin als voor „dépenses extra-ordinaires de placement".

Dit nu maakt een splitsing der uitgaven over twee begrootingshoofdstukken, één voor buitengewone, één voor gewone uitgaven, minder gewenscht. Immers deze splitsing houdt juist verband met het verschil in financiering en in het uiteengezet stelsel is deze juist behoudens de genoemde uitzonderingen dezelfde van gewone als van buitengewone uitgaven. Toch is op de een of andere wijze afzonderlijke aanduiding gewenscht, al ware het reeds om van jaar tot jaar de verhouding van gewone tot buitengewone uitgaven nauwkeurig te kunnen vaststellen.

Deze moeilijkheid kan op betrekkelijk eenvoudige wijze worden opgelost en wel als volgt.

De buitengewone uitgaven van zekere organisatie-eenheid worden in de uitgavenbegrooting op de volgende wijze vermeld.

Een eerste kolom vermeldt haar totaal bedrag, een tweede kolom het gedeelte ervan dat door leening is gedekt, onder een derde kolom komt het eventueel verschil van deze bedragen, dat is het bedrag der buitengewone uitgaven dat uit de gewone middelen wordt verkregen.

Ik merk nog op, dat voor de gewone uitgaven eenzelfde methode kan worden toegepast ten aanzien van die organisatie eenheden welke eigen middelen hebben. In de eerste kolom komt dan weer het totaal bedrag der gewone uitgaven, een tweede kolom vermeldt de eigen middelen, een derde kolom het verschil tusschen deze beide bedragen nl. het bedrag der gewone uitgaven welke uit de algemeene middelen moet worden gedekt.

Dit systeem vertoont eenige overeenkomst met dat van de „appropriations in aid" hetwelk in Engeland wordt gevolgd.

De theorie ervan is niet eenvoudig, doch tot mijn spijt kan ik hier niet nader op ingaan. Alleen zij opgemerkt dat vaste en duidelijke regelen moeten bestaan ten aanzien van hetgeen wel en

van hetgeen niet als eigen middelen kan worden beschouwd. Hieraan schijnt in Engeland wel iets te ontbreken.

Op deze wijze zal het ook mogelijk blijken, om aan de begrooting der bedrijven haar normale plaats in het geheel der Staatsbegrooting te verschaffen. Het voorstel tot „verticale" verdeeling van het budget in een Landsbegrooting en een begrooting der gezamenlijke bedrijven, lijkt mij onjuist en niet in overeenstemming met de indeeling der Staatsbegrooting naar organisatie-eenheden. Zoolang immers de bedrijven nog onder één of meer departementen ressorteeren bestaat er geen reden haar begrootingen niet op te nemen onder de begrooting van het departement, waaronder zij behooren. Een begrooting voor de gezamelijke bedrijven mist althans in dit systeem redelijken zin.

Dat bij het tegenwoordige systeem aan de begrooting van de bedrijven een eigen plaats moet worden gegeven, ligt voor de hand. Immers het is noodzakelijk dat uitgaven en middelen van elk bedrijf tegenover elkander gesteld en dus gelijktijdig vermeld worden, hetgeen het bestek onzer huidige uitgaven-begrooting niet toelaat. Bij de bedoelde begrootingsinrichting echter worden niet alleen de uitgaven vermeld, doch ook de wijze van financiering. En waar als ten aanzien van de buitengewone uitgaven kan worden vermeld: uit leening of uit algemeene middelen verkregen, vindt ten aanzien van gewone uitgaven, de vermelding plaats uit eigen middelen verkregen of uit algemeene middelen. Het opnemen van de eigen middelen onder de middelenwet en van de uitgaven onder de uitgaven-begrooting is voor organisatie-eenheden met eigen middelen een geheel onnoodige versnippering, welke niet voldoende wordt opgeheven door het opnemen in de financieele nota der rubriek Landsinkomsten staande tegenover Landsuitgaven. Voor organisatie-eenheden niet bedrijven, zal onder de kolom gewone uitgaven uit algemeene middelen te bestrijden, het overschot van uitgaven boven de eigen middelen worden opgenomen. Bij bedrijven daarentegen komt hier het cijfer nul en zullen ter vermelding van afschrijvingen, winst e.d. exploitatie-rekening en balans als bijlagen moeten worden opgenomen.

Zoodoende wordt onnoodige ontwrichting van de eenheid der Staatsbegrooting, waartegen Mr. van Nierop destijds terecht heeft gewaarschuwd, voorkomen.

Opgemerkt zij nog, dat bij de leeningpolitiek der Nederlandsche gemeenten het stelsel Van Gijn en het door mij voorgestane stelsel in zekeren zin een anticlimax vormen, wat betreft het verband tusschen de leeningen en de verschillende buitengewone uitgaven, elk op zichzelf beschouwd. De gemeenten leenen voor speciale buitengewone uitgaven en de aflossing der leening wordt geregeld naar den nuttigheidsduur van elke uitgave of elk geheel van uitgaven waarvoor wordt geleend.

Bij het stelsel Van Gijn komen weliswaar een aantal buitengewone uitgaven stuk voor stuk ten laste van het fonds voor buitengewone uitgaven, doch draagt de leeningpolitiek een geheel zelfstandig karakter.

Volgens mijn stelsel tenslotte — de buitengewone uitgaven voor de bedrijven en de „dépenses extra-ordinaires de placement" buiten beschouwing gelaten — is noch bij het aangaan noch bij het aflossen der leening eenig bijzonder verband aanwezig.

Het is niet oneigenaardig de aandacht erop te vestigen, dat practisch het systeem Van Gijn met mijn stelsel niet zooveel verschilt. Volgens mijne opvatting moeten buitengewone uitgaven in het algemeen uit de gewone middelen worden bestreden, bij het stelsel Van Gijn worden ze dit tenslotte zeer vaak ook, en wel langs den omweg van het fonds van buitengewone uitgaven. Alleen duidt Mr. Van Gijn, wat naar mijne meening een gewoon middel is, aan als een buitengewoon middel. Dit is tot op zekere hoogte een kwestie van smaak. Maar bewijst niet het enkele feit van het komen tot een praktisch gelijk resultaat in het eene stelsel langs een omweg, in het andere direct — dat mijn theoretisch uitgangspunt boven het zijne valt te verkiezen. Mijn stelling luidde: buitengewone uitgaven moeten in beginsel uit gewone middelen worden gekweten, hetgeen ook bij de uitwerking is doorgevoerd. Daarentegen was het uitgangspunt van Mr. Van Gijn: buitengewone uitgaven moeten uit buitengewone middelen worden gekweten. Tenslotte echter worden in zijn stelsel de buitengewone uitgaven althans voor een deel, uit de gewone middelen gekweten, zij het dan ook dat zij door een kunstige constructie als buitengewone middelen worden voorgesteld.

In mijn systeem eindelijk is ruimte voor toeneming van het Staats-bezit in verband met de stijging van het totaal cijfer der

uitgaven. Doch ook het stelsel Van Gijn laat ruimte voor toeneming van het „Staatsvermogen" open, omdat de „afschrijvingen" altijd min of meer fictief zullen zijn en achter de hand belangrijke „stille reserves" zullen worden gevormd. Ook hier weer derhalve een praktisch gelijk resultaat en wederom meen ik, dat zulks pleit tegen het stelsel Van Gijn en voor het mijne, omdat het stelsel Van Gijn zooveel omslag zonder reëelen grondslag noodzakelijk maakt.

Het spreekt vanzelf, dat ook in het bovengenoemde systeem de buitengewone uitgaven kunnen worden gesplitst in verband met hun nuttigheidsduur. Waar ik echter reeds zooveel van de oplettendheid van den lezer heb gevraagd, wil ik hier niet verder op ingaan.

Evenmin als de uitgaven-begrooting behoeft te worden gesplitst, behoeft zulks met de Middelenwet het geval te zijn. Wel zal natuurlijk het bedrag van de uit leening te verkrijgen gelden afzonderlijk moeten worden vermeld. Hoe deze dan worden besteed blijkt uit de uitgaven-begrooting vanzelf.

Zeer gewenscht is het ongetwijfeld om tot een geconsolideerde, waaronder dan valt te verstaan een alomvattende balans van het Staatsvermogen en de Staatsbezittingen te komen.

Op zulk een balans zullen aan de actiefzijde vermeld moeten worden hetgeen in de kas aanwezig is, hetgeen aan belasting nog uitstaat, eventueel een schatting van de belasting-capaciteit van het volk, enz. Daarbij zal moeten worden gestreefd naar een intelligente groepeering verband houdende met de rentabiliteit en de mate van liquiditeit.

Hoe echter zullen de „permanent properties" op deze balans moeten worden vermeld? Hiervoor laat ik opnieuw een oogenblik Oakey aan het woord. [1])

„Financial condition not affected by value of property owned".

„In a commercial enterprise the value of property owned is a „important factor in determining financial condition; in a govern„ment agency it is of no direct importance. A government purchases „permanent property solely for service, not as an investment or as „a salable asset. It is of little consequence what the property of

1) The principles of government accounting and reporting p. 222 en 223.

„a government is worth: the vital consideration is its capacity to „render adequate service.

„Whether the property of the city of New-York is worth five „hundred milions or a billion dollars, has little or no bearing on „the financial condition of the city. In the first place, the basis „of the valuation is always open to question: Should it be cost, „or cost less depreciation, or replacement value? Whatever basis „is used the result expressed in dollars and cents has little sig- „nificance as a measure of the city's resources in the form of pro- „perty, since it indicates nothing as to the value of the property „to the community, namely, capacity for service. Suppose, for „example, it is known that the present value of school lands and „buildings is $ 50.000.000.—. Can any action be taken on the „basis of such a fact? Suppose instead that it is known that the „available school houses will accommodate 200.000 children and „that there are in all 300.000 children for whom space must be „provided. On the basis of this fact, action can be taken. Innume- „rable other illustrations might be given to indicate the futility „of measuring resources of government property in terms of dollars „and cents.

„When a city or state attempts to place a value on its property „the impracticability of the undertaking at once becomes evident. „Should streets, sidewalks, sewers, parks, etc., be included, and, „if so, at what valuation? What values should be placed on pro- „perty acquired years past at a cost that is nominal when compa- „red with the present replacement value?"

Mij dunkt, indien men in het land van den dollar zoo ongunstig oordeelt over de balans van een Staatsvermogen in den door Mr. Van Gijn bedoelden zin, dan bestaat er voor Nederland en Nederlandsch-Indië al heel weinig reden om de beteekenis van den financieelen factor dermate op de spits te drijven. Noch met kostprijs, noch met het zoo moeilijk en economisch zoo weinig vaststaand begrip der reproductie-waarde zal men uitkomen; de eenige behoorlijke wijze van aanduiding is de „capacity for service".

Tenslotte wijs ik er nog op, dat waar in het bovenstaande alleen gesproken is van het geval dat de buitengewone uitgaven méér dan het normale percentage bedragen, ook het tegenovergestelde

als natuurlijk pendant ervan zich moet voordoen, n.l. buitengewone uitgaven minder dan het normale percentage.

Alsdan zal, de Staatsschuld gemakshalve buiten beschouwing gelaten, zeer goed een rekening kunnen worden gevormd, waaruit een teveel van volgende jaren zou kunnen worden gedekt. Belegging van het bedrag dezer rekening is in het geheel niet noodzakelijk. Ik verwijs hiervoor naar hetgeen Mr. Van Gijn schrijft over de eventueele vorming van een pensioenrekening, (geen pensioenfonds,) in zijn Economist-artikel 1914 p. 409 e.v.

De beteekenis van den natten Rijstbouw voor de Possoërs.

door

Dr. Alb. C. Kruyt.

Voordat ik overga tot het eigenlijke onderwerp, over de beteekenis van den natten Rijstbouw voor de Possoërs, moet ik eerst enkele opmerkingen laten voorafgaan over den rijstbouw in Midden Celebes in het algemeen. Mijne onderzoekingen in genoemde streek hebben mij geleerd, dat men hier eertijds de rijst niet kende. In sommige deelen van het land kan men u nog met stelligheid verzekeren, dat Caladium (Colocasia), de yam van de Zuidzee-eilanden, vroeger naast de pisang het voornaamste voedsel was, en daar waar hieromtrent geen duidelijke overleveringen meer bestaan, worden in de gebruiken nog een aantal aanwijzingen gevonden, die deze overlevering bevestigen. Zoo wordt bij de Possoërs nog steeds oebi, de metgezel van Caladium, geofferd, wat daarom zoo opvallend is, omdat knollen in het algemeen beschouwd worden als een minderwaardig voedsel, dat men anderen niet zal voorzetten. In Onda'e, een van de langst bewoonde streken van Possoland, bestaat nog eene overlevering van een der oudste dorpen, waarvan men alleen de plaats weet aan te wijzen, dat daar eens een doodenfeest gevierd werd, waarbij aan de gasten alleen kladi-knollen te eten werden voorgezet. Stel u eens voor dat men zoo iets 40 of 50 jaar geleden had bestaan. Dit zou door de gasten als zulk eene beleediging zijn aangemerkt, dat er een oorlog uit zou zijn ontstaan.

Een ander sterk bewijs, dat men vroeger in Midden Celebes de rijst niet gekend heeft, is het algemeene verbod om rijst te eten gedurende de eerste dagen na een sterfgeval. Men zou dan sterven of krankzinnig worden. Het is een algemeen verschijnsel, dat in de rouwgebruiken vele oude gewoonten het langst bewaard blijven.

De menschen mogen in hun leven zooveel veranderingen aanbrengen, als ze noodig en nuttig achten, maar zoodra iemand tot zijne vaderen is verzameld, die natuurlijk de gewoonte van oudsher bewaard hebben, moet al het nieuwe achterwege gelaten worden, dan gelden weer de gebruiken, die de voorvaderen in acht genomen hebben. De Vaderen aten geen rijst, en dus mogen de nabestaanden, die zich in zoo nauw contact met den overledene, die tot de Vaderen is verzameld, bevinden, ook geen rijst eten, zoo lang totdat de betrekking tusschen hen en den afgestorvene is verbroken, d.i. de doode naar 't Zielenland is gebracht.

Onwillekeurig komt de vraag in ons op: „Wie heeft de rijst aan de Possoërs gebracht, en op welke wijze is dit geschied?" Op deze vraag zal wel nooit een zeker antwoord te geven zijn; maar ook om bij benadering eenige aanwijzing te kunnen geven, is nog meer onderzoek noodig, dat ik binnenkort hoop te ondernemen. Het schijnt dat een aantal volken, onder wie Minahassers en Toradja's, eerst den drogen rijstbouw hebben leeren kennen, en daarna pas den natten. De beide genoemde volken hebben tot op de komst van het Gouvernement alleen de droge rijstcultuur gekend. Andere Toradja-stammen hebben er den natten rijstbouw bijgekregen, voordat het Gouvernement macht kreeg in Midden Celebes. Dit is een punt van veel belang, en zonder te veel op verdere onderzoekingen vooruit te loopen, geloof ik dat nu reeds gezegd mag worden, dat niet de rijst door de Hindoes in den Indischen Archipel is ingevoerd, maar wel de natte rijstbouw. En als mijne vermoedens bevestigd worden door het nadere onderzoek dat ik zal ondernemen, dan moet de droge rijstbouw uit het Noordwesten binnen den Archipel zijn gekomen, de sawahcultuur uit het Westen.

Het is waarschijnlijk, dat er volken in Indië zijn, die dadelijk met den natten rijstbouw in aanraking zijn gekomen, zonder de droge akkers te hebben gekend. Bij de Toradja's is dit niet het geval geweest. Bij de stammen die beide wijzen van rijstplanten kenden, werd groot verschil gemaakt tusschen beide soorten van rijst. De droge rijst, om deze benaming eens te gebruiken, mocht bij de Berg-Toradja's van de Onderafdeeling Posso nooit in dezelfde schuur worden opgeborgen als de natte rijst. In het landschap Tawaelia bestond het geloof, dat wanneer de droge velden gelukten,

de vorst des lands moest sterven. In het Sa'dan-gebied is het planten van rijst op droge gronden zelfs verboden. Toen een der Gezaghebbers van Rante Pao de menschen wilde aanzetten tot het aanleggen van droge velden, omdat ieder stukje grond, dat maar eenigszins geschikt was voor de natte cultuur reeds in beslag genomen was, verzetten alle hoofden zich energiek tegen dit voornemen, onder voorgeven, dat het gewas op de natte velden zou mislukken, als men droge akkers ging aanleggen.

Uit deze gegevens mogen wij opmaken, dat men in die landen den drogen rijstbouw reeds kende, toen de natte werd ingevoerd. En daar dit laatste door machtige lieden geschiedde, die tevens het volk aan zich onderwierpen, werd deze cultuur in nauw verband gebracht met de hoofden, de regeerders des lands. Dat deze van Hindoeistischen afkomst waren, kan worden opgemaakt uit het feit, dat in de landen waar geen natte rijstcultuur gevonden wordt, geen sprake is van Hindoe-invloeden, terwijl deze direkt of indirekt wel gevonden worden in de Toradja-landen waar de natte rijstcultuur werd ingevoerd.

De kennismaking met de rijstcultuur moet van zeer groote beteekenis zijn geweest voor de ontwikkeling der Toradja's, zoowel verstandelijk als geestelijk. Men moet deze cultuur hebben geleerd van immigranten, die in ontwikkeling hooger stonden dan de menschen, die zij hier vonden. Dit vindt zijne uitdrukking ook in de verhalen, die over de invoering van de rijst bestaan. Aanvankelijk werd zij alleen verbouwd door de immigranten zelf, die „hemellingen" worden genoemd. Voor de menschen van het land toch, die zeker een beperkte voorstelling van de wereld hebben gehad, en waarschijnlijk meenden, dat deze alleen bestond uit het land en de menschen, die zij kenden, kwamen de vreemdelingen uit de lucht vallen, vooral ook omdat zij zich in voorkomen en kleeding van hen, die zij hier vonden hebben onderscheiden. Hieruit moeten de verhalen zijn ontstaan, die spreken van „herhaalde bezoeken" van de zoogenaamde „hemellingen", en aangezien daartoe ook een weg naar boven noodig was, sprak men van de onmiddellijke nabijheid van den hemel boven de aarde, en later, toen het uitspansel naar boven was opgetrokken, van trappen, die door het misdrijf van den eenen of anderen aardbewoner, vernietigd werden en in steen veranderden.

Wanneer wij aan zulke fantastische overleveringen, die zeker een kern van waarheid bevatten, meer waarde toekennen, dan daaraan misschien toekomt, zou men er uit kunnen opmaken, dat de vreemdelingen het kostbare gewas niet zoo maar aan de landsbewoners hebben afgestaan, want hier en daar vinden wij verhaald, dat de menschen de rijst bij de „hemellingen" stalen. Zoo vertelt een Minahassisch verhaal van een man die herhaaldelijk pogingen aanwendde om bij zijn bezoeken aan de woonplaats der „hemellingen"eenige rijstkorrels te stelen; maar telkens werd de diefstal ontdekt, en moest de man het gestolene weer afgeven. Eindelijk kwam hij op de gedachte om enkele inkervingen te maken in de dikke eelthuid van den voetzool. Toen liep hij over de rijst, die bij de „hemellingen" te drogen lag, met het gevolg, dat enkele korrels bleven vastzitten in de spleten van den voet, en zoo kon hij die veilig naar de aarde meenemen.

De bewoners der eilanden van de Timorgroep spreken niet van „hemellingen". Zij die zoo dicht bij de zee wonen, zagen de vreemdelingen in hunne vaartuigen komen, en daarom wordt in hunne overleveringen gesproken van machtige bewoners van de zee. Zoo konden volgens een verhaal de Roteneezen het kostbare graan niet machtig worden dan bij gelegenheid van een huwelijk van een der hoofdlieden van die immigranten met een van de dochteren des lands. De vreemdeling wilde kostbare geschenken als bruidschat voor haar geven, maar de Roteneezen sloegen alles af, en eischten de zaden van enkele boomen en gewassen, die zij nog niet bezaten, en waaronder ook rijst was.

De Rijstbrengers werden dus om hunne meerdere ontwikkeling en hoogere cultuur door de landsbewoners aangezien voor hoogere wezens. De indruk, dien ze gemaakt moeten hebben, wordt door een geval uit lateren tijd geïllustreerd. Toen namelijk Cook en zijne gezellen voor de eerste maal de Zuidzee-eilanden bezochten, werden zij overal voor hoogere wezens aangezien.

De graad, waarin de Immigranten zich met de landsbewoners hebben vermengd, is zeer verschillend. Bij de Posso-Toradja's heeft die vermenging zoodanig plaats gehad, dat het oorspronkelijk democratische karakter van het volk behouden is gebleven. Elders, als bij de Sa'dan-Toradja's, hebben de vreemdelingen zich meer als een afzonderlijke groep gehandhaafd, en is het volk, dat men vond,

aan die groep onderworpen. De vermenging van de beide culturen heeft dus tot verschillende hoogte plaats gehad. Zeer waarschijnlijk waren de bewoners van Midden Celebes, die er woonden vóór de komst der latere immigranten, en die waarschijnlijk ook van elders in Midden Celebes zijn binnengedrongen, de menschen dus der Caladium-cultuur om ze zoo eens te noemen, geestelijk niet zeer ontwikkeld; het waren menschen, die meer geloof hechtten aan de magische invloeden, die van levende en levenlooze dingen heeten uit te gaan, dan aan goden en geesten, die den gang van zaken zouden regelen. Of m.a.w.: ze waren meer dynamisten dan animisten. Om hen tot een geestelijk hooger niveau te brengen is de rijstcultuur een van de voornaamste hefboomen geweest.

Wanneer wij het leven van de Mentawaiers bekijken, die nog in de Caladium-periode verkeeren, dan valt ons dadelijk op, hoe het bestaan dezer menschen beheerscht wordt door *taboe*, verbodstijden. Alle mogelijke gebeurtenissen en handelingen in dit leven worden gevolgd door kortere of langere tijdperken, waarin men absoluut niets mag doen dan het allernoodigste voor het levensonderhoud, dat is: voedsel halen, en wat van dien aard is. Van alles wat voorvalt toch en van alles wat men doet, gaat een onzichtbare nawerking op de omgeving uit. Die magische werking kan schadelijk zijn, en daarom moet men zich doodstil houden; men mag dien invloed niet versterken door met zijn werken meer krachten los te maken en aan de rondwarende kracht toe te voegen. Niets doen is geboden, opdat die magisch werkende invloed zijne kracht verlieze, opgelost worde in 't heelal. Menschen, die van Caladium en pisang, van jacht en visscherij leven, kunnen zich aan zulke voorschriften houden: de genoemde gewassen gaan voort hun knollen en vruchten voort te brengen, ook al kijkt men er een poos lang niet naar om. En voordat zulk een *taboe*-periode intrad, ging men immers op de jacht en uit visschen om zich een voorraad vleesch en visch te verschaffen om het gedurende die dagen van werkeloosheid uit te kunnen zingen.

Maar nu kwam de rijstcultuur de Caladium-velden verdringen. In hoeverre deze overgang gedwongen heeft plaats gehad, zal ik hier niet nagaan; maar in elk geval waren de *taboe*-tijden nu onbestaanbaar want het teere rijstgewas vereischte veel zorg, elken

dag moest men er naar gaan zien, en aan den akker werken. Weg was de werkeloosheid, en de langdurige taboe-perioden schrompelden in tot enkele dagen, die door de gestalten van de maan werden aangegeven, waarop men zich moest onthouden van akkerwerk. Wanneer men zich hieraan niet hield, zouden de magische krachten die rondwaren, het gewas verwoesten.

Een bijzondere trek van het Mentawaische *poenen* of taboehouden is, dat overtredingen van de voorschriften in de eerste plaats de kinderen van den overtreder zullen benadeelen. Opmerkelijk nu is, dat wij daarvan bij de Toradja's nog een overblijfsel vinden. De Possoër zegt namelijk: Wanneer men op den dag, die naar de gestalte van de maan kawé heet, op den akker werkt, zal het kind van den overtreder sterven, zoodra het zóó groot is, dat het met de hand tot het droogrek boven den haard kan reiken *(=kawe)*. Wanneer men op een van de andere verbodsdagen werkt, zal dit steeds tengevolge hebben, dat de akker en het gewas op de een of andere wijze zullen worden benadeeld door binnen vallende buffels, varkens, muizen, insekten, vogels; of dat de vrucht geen korrel zal zetten. Het sterven van een kind op een bepaalden leeftijd als gevolg van het veronachtzamen van zulk een verbodsdag staat daar vreemd tusschen; maar door hetgeen wij bij de Mentawaiers vinden, wordt dit verklaard.

De Caladium-cultuur voedde de menschen niet op tot gedachten aan hooger bestuur. Dit gewas en pisang hebben weinig te lijden van gebrek aan regen en zonneschijn: ze groeien toch wel. Alleen kan de grootte der knollen wel eens tegenvallen, maar dit moet worden verholpen door magische handelingen en magisch krachtige voorwerpen, die de invloeden, die van buitenaf komen, en den groei der knollen en vruchten tegenwerken, vernietigen. Die invloeden komen uit het bosch en uit de lucht, en men stelt ze zich voor als demonen. Die schadelijk werkende invloed gaat uit van een lijk, en deze stelt men zich voor als een *nitoe* of fantoom. Diezelfde invloeden benadeelen ook den mensch, zoodat hij ziek wordt. De man, die hier helpen moet, is de *sikerei*, de medicijnman, iemand die veel *kere* heeft, dit is innerlijke eigenschappen en kracht om de aanstormende machten te ontwapenen. We hebben bij de Mentawaiers dus denzelfden manadienst, als die welke bekend is geworden van de Melanesische eilanden. Van god en goden, die invloed

uitoefenen op het leven der menschen geen spoor. Men heeft daaraan nog geen behoefte.

In dezen toestand hebben ook onze Toradja's verkeerd, voordat zij zich met de immigranten vermengden en den rijstbouw beoefenden. Zooals zij een geweldigen knak heeft gegeven aan het *taboe*-wezen, heeft deze cultuur de menschen ook godsdienstig hooger opgevoerd. Ten opzichte van de rijstcultuur begon men zijn onmacht te voelen. Nu kwamen krachten in het geding, waar tegenover de menschen niets wisten te doen. En door dit gevoel van onmacht werd de weg gebaand tot het geloof in de goden, persoonlijke wezens, die den wasdom en de kracht geven. Aan het geloof in de onpersoonlijke krachten, die men zich soms als demonen dacht, wier werking een dynamische of mechanische was, paarde zich het geloof aan god en goden, die de levenskracht van mensch, dier en plant uitdeelen naar hun goedvinden.

En nu ontstond weer een zonderling mengsel van plechtigheden, sommige dynamistisch, andere animistisch, sommige van een gemengd type, maar de menschen kwamen geestelijk hooger te staan. Inderdaad ging het hier volgens het platte maar niet minder juiste gezegde: „door den buik naar God".

Tegenover den eigen sterken wensch, dat het gewas zou gelukken, kwam men tot het bewustzijn, dat men te doen had met den wil van een persoonlijk god, die de macht heeft den oogst te laten mislukken, dan wel volop voedsel te schenken. En hoe vaak gebeurde het eerste. Hoeveel spanning des geestes veroorzaakt de rijstbouw aan den Toradja. Blijft de regen langer weg dan goed is, of dreigen regenstroomen den aanplant te vernielen, dan is zijn hart vervuld met angst, dat er een jaar van schaarschte zal komen, en hij biedt offers aan de goden om deze ramp af te wenden. De schade, die door verschillende diersoorten aan het gewas wordt toegebracht, is niet alleen een gevolg van de mechanische werking van losgelaten krachten door verkeerde handelingen veroorzaakt, maar het zijn ook straffen van den Hemelheer voor begane zonden. Het verbod van den coitus, dat eoo sterk was in de taboe-perioden van de Caladium-cultuur, omdat zich door deze handeling krachten vrij maken, die den mensch, die in bijzondere omstandigheden verkeert, schade kunnen doen, kreeg ook zijn zedelijken kant als zonde tegen het Hoogste Wezen, die overspel en bloedschande

verfoeit, en buitenechtelijk verkeer afkeurt. Men ging aan de goden vergeving vragen voor de zonden, bij het nieuwjaarsfeest. Dan kwamen de dorpelingen te zamen, alle zonden werden door aanraking overgebracht op een kippenei, waarna men dit met bijvoeging van allerlei offers in de rivier liet afdrijven.

Naast dit geloof aan mana, de kracht, die van het eene voorwerp op het andere kan overgaan om gezondheid en leven te versterken, kwam het bewustzijn, dat god het is die levenskracht geeft. Nog verzamelen de Possoërs allerlei planten en kruiden, die de groeikracht van de rijst moeten bevorderen, nog hangen velen aan den medicijnman *(sando)*, die met zijn bijzonder sterke innerlijke kracht alle schadelijke invloeden verre kan houden van het gewas. Maar daarnaast vragen zij aan de priesteres om op te willen klimmen naar den Hemelheer ten einde hem om levensgeest voor de rijst te vragen. Naast de pogingen om langs mechanischen weg door kalk en andere warmte uitstralende voorwerpen droogte te bewerken, naast de gewoonlijk sympathetische middelen om regen te verwekken door elkaar met water te werpen, en dergelijke handelingen meer, staan die der priesteressen om deze dingen aan den Hemelheer te vragen.

Door zijne vele teleurstellingen gevenden aard heeft de rijstbouw het zelfvertrouwen der Toradja's geschokt, dat zij door mechanisch of dynamisch werkende middelen en handelingen zichzelven wel konden helpen, en ze hebben mede door deze cultuur geleerd hun vertrouwen buiten zichzelven op anderen, op de goden, op God te stellen.

In algemeene trekken heb ik geschetst welk een grooten invloed de invoering der rijstcultuur op de Possoërs moet hebben gehad voor hun dagelijksch leven, voor hun karakter, en voor hunne godsdienstige denkbeelden. Maar voor een groot deel van Midden Celebes is de invloed, dien de rijstcultuur op de menschen uitoefent, nog voortgegaan met de komst van het Gouvernement in deze landen, en wel door de invoering van de natte rijstcultuur.

Ik heb reeds de meening uitgesproken, dat de droge en de natte rijstculturen niet op denzelfden tijd in Indië zijn gekomen. De Possoërs hebben vroeger de natte cultuur niet gekend, en ik vermoed, dat de invoer van den drogen rijstbouw niet veel moeite zal hebben gekost. Men was toch immers reeds gewend om een stuk

boschgrond te ontginnen, en daarop zijn kladi, pisang en groenten te verbouwen. Wanneer men bemerkte dat een stuk land uitgeput begon te raken, verliet men dit, en begon het geboomte van een ander stuk te vellen. Het was dus roofbouw dien men uitoefende, en dit had in nog sterker mate plaats, toen men op de schoongemaakte plekken ook rijst ging planten. Groote uitgestrektheden land zijn hierdoor ontboscht; de langst bewoonde streken zijn thans grootendeels bedekt met alang-alang, het bekende lange, moeielijk uitroeibare gras.

Deze wijze van akkerbouw werkte de gezetenheid der menschen niet in de hand. De gewoonte om allen in een groot huis samen te wonen, zooals tot heden sommige volken nog doen, als de Dajaks en de To Seko, was reeds lang opgegeven. De noodzakelijkheid om zijne huizen op bergtoppen aan te leggen, ten einde zich beter tegen den vijand te kunnen verdedigen, maakte het aanleggen van een gemeenschappelijk woonhuis welhaast onmogelijk door de beperkte ruimte, waarover men op zulk een heuveltop had te beschikken. Maar ook het langdurig verblijfhouden op de akkers, waar ieder zijn eigen woning heeft, moet er toe hebben medegewerkt, dat men ook in het dorp, het toevluchtsoord in benarde tijdsomstandigheden, kleinere huizen ging bouwen, zoodat de eertijds groote stamwoning inkromp tot den dorpstempel.

Zoodra het Gouvernement vasten voet had gekregen in Midden Celebes, begreep de besturende ambtenaar al dadelijk, dat een van de voorwaarden voor den vooruitgang van het land moest wezen, dat de Possoërs sawahs leerden aanleggen. De menschen wilden niets hiervan weten, maar het militaire bestuur dwong er hen toe. Eerst werd een sawah aangelegd op de vlakte aan de Noordzijde van het Possomeer. De bewoners van alle dorpen om het Meer heen kwamen daar een stuk grond bewerken. Daar konden allen dus leeren, hoe zij een natten rijstakker moesten aanleggen; en toen men dit twee jaar lang had gedaan, kwam het bevel, dat elk dorp sawahs in zijn onmiddellijke nabijheid moest aanleggen. Er was groote ontevredenheid hierover, maar de schrik voor de macht van het Gouvernement, die men gezien had bij de inneming van een paar versterkte dorpen, waar tal van strijdbare mannen zich hadden verzameld, en die toch binnen een half uur door veertig soldaten bezet waren, zat er nog zóó in, dat men niet ongehoor-

zaam durfde zijn. Gedurende enkele jaren vóór de komst van het Gouvernement had iemand van Waiboenta uit het Loewoesche een sawah aangelegd in de buurt van Tindoli, aan den Oostoever van het Possomeer, maar ofschoon men getuigde, dat de eigenaar daar goede oogsten van afhaalde, had niemand er aan gedacht om dit voorbeeld te volgen. Het stond vooruit voor den Possoër vast, dat de goden van het land zoo iets niet zouden toestaan, omdat men het niet van oudsher gewend was.

Er moet bij den aanleg der sawahs heel wat gemopperd zijn. Eens was ik hiervan onwillens getuige. Toen men bezig was de sawahs bij het dorp Bantjea aan te leggen, ging ik tegen het vallen van den avond een kijkje nemen op het terrein. Daar was een jonge man nog bezig met forsche bijlslagen boomstronken uit den grond los te maken. Hij was met dit werk zoo ijverig bezig, dat hij mijn nadering niet opmerkte, en zoo kon ik hooren, hoe hij met iederen bijlslag eene verwensching tegen het Gouvernement uitte: „De koempania is slecht om ons zoo hard te laten werken", en meteen kwam de bijl neer. „Het is onze gewoonte niet natte rijstvelden aan te leggen". Pang dreunde de bijl weer op den wortel. „Ik ben boos, dat ik boomwortels moet uitgraven", en suizend kwam de bijl weer neer. „Vriend", zei ik. De man keek om, en toen hadt gij dat verschrikte gezicht eens moeten zien. Ik las op zijn gelaat: „Nu ben ik er bij, de zendeling heeft mijn gemopper gehoord, en nu zal de Koempania mij straffen". Ik stelde hem natuurlijk gerust, en prees hem, dat hij met zulk een ijver op zijn land werkte.

Waarlijk, wanneer in dien eersten tijd een sterke hand de menschen niet had gedwongen dit werk te doen, dan zou er niets van te recht zijn gekomen. Er was een lijdelijke weerstand, die den toenmaligen Gezaghebber, Kapitein Mazee, soms wanhopig maakte. Men deed aan de akkers alleen dat, waartoe men bevolen was, maar overigens zorgde men er niet voor. Mede hierdoor gelukte de oogst op de natte rijstvelden gedurende de eerste twee jaar niet. Het kon den menschen ook niet schelen. Men bleef al zijn aandacht wijden aan de droge velden, en men beschouwde het aanleggen en bewerken der sawahs als een soort van heerendienst voor het Gouvernement.

Vooral de hoofden hadden al den last van den sawahaanleg te dragen. Deze hoofden toch (het is reeds meermalen elders uit-

eengezet) waren geen bestuurders in den zin, zooals wij dit verstaan. De maatschappij der Possoërs bestaat uit een samenstel van gewoonten, die van geslacht op geslacht aan elkaar zijn overgeleverd, en nu waren het de hoofden der families in den uitgebreiden zin van het woord, die er voor moesten zorgen, dat de adat gehandhaafd werd. Handelde iemand niet daarnaar, dan werd hij veroordeeld niet alleen door het hoofd, maar door de heele gemeenschap. Wanneer het hoofd zijne bevelen gaf bij de regeling van een offerfeest of andere openbare plechtigheid, die van de vaderen was overgeleverd, dan zou elkeen hem gehoorzamen. Maar hij moest het niet beproeven om den menschen iets buiten de adat om te bevelen: men zou hem alleen laten staan. En nu werd het hoofd gedwongen leiding te geven in een arbeid, die niet naar de adat was. Men kan zich voorstellen, hoe slecht hij daarbij gehoorzaamd werd. Het was om medelijden met de hoofden te hebben, want bij elk bezoek van den inspecteerenden Ambtenaar moesten zij het ontgelden, wanneer de sawahs niet in orde waren. En dikwijls hadden ze al hun best daarbij gedaan, maar hun goede wil was afgestuit op de stille tegenwerking der menschen. Menig hoofd heeft aan de sawahs zijn oneervol ontslag te danken, omdat sommige bestuursambtenaren aan luiheid en onwil toeschreven, wat inderdaad onvermogen was.

Eerst toen men goede oogsten van de natte velden binnenhaalde, en het een paar maal was voorgekomen, dat van sommige dorpen het gewas op de droge akkers was mislukt, en men van de natte velden het voedsel voor het geheele jaar verkreeg, begon de stemming anders te worden. Wanneer het Gouvernement thans de hand van deze cultuur aftrok, zou zij zeker achteruitgaan, maar velen hebben mij reeds verzekerd, dat zij toch hunne sawahs blijven bewerken, al dwong het Bestuur hen er niet meer toe.

In andere streken, zooals in Mori en Malili heeft men de natte rijstcultuur niet met zoo sterke hand doorgezet. Kort na de jaren van de verovering van de Buitengewesten, zooals men het bestuur van G.G. Van Heutsz zou kunnen noemen, ontstond er bij de Regeering een tegenzin tegen harde maatregelen. In Mori en Malili was verzuimd gebruik te maken van den schrik, die de menschen bevangen had, toen het Gouvernement optrad om hen tot den natten rijstbouw te dwingen. En wat zien wij nu? In de beide ge-

noemde Onderafdeelingen sukkelt men nog steeds met den afkeer der bevolking tegen sawahs, en het zijn niet dan kleine akkers, die hier en daar zijn aangelegd, terwijl in de onderafdeeling Posso overal groote complexen sawahs worden aangetroffen, waaraan met ijver wordt gearbeid.

Wanneer men gezien heeft welk een moeite, inspanning en volharding het heeft gekost om in de onderafdeeling Posso den natten rijstbouw in te voeren, en hem in de Berglandschappen, waar men hem reeds kende, maar waar men hem verwaarloosd had, weer tot nieuwen bloei te brengen, dan moeten wij besluiten, dat zoo iets zonder groote overmacht niet gelukt zou zijn. En hieruit kunnen wij dan weer begrijpen, welk een dwingende macht de vreemdelingen, die den natten rijstbouw in de Sa'dan-streek, in Rongkong, in de Berglandschappen van Posso en Paloe, en in het Paloedal zelf hebben ingevoerd, op de bewoners, die zij daar vonden, moeten hebben uitgeoefend.

Langzamerhand heeft de sawahcultuur een groote vlucht genomen in Possoland, maar men heeft er zich ook opofferingen voor moeten getroosten. Verscheidene dorpen zijn gedwongen naar andere streken te verhuizen, omdat het land waar hunne voorouders hadden gewoond, niet voor de natte cultuur geeigend was en op deze wijze heeft de rijstbouw groote veranderingen aangebracht in de kaart van Midden Celebes.

Ook door de scholen trachtten wij deze cultuur te bevorderen. Gemiddeld één dag van de week ging de onderwijzer met de schoolkinderen op den akker werken. De opbrengst van het veld werd onder de kinderen verdeeld; gewoonlijk werden dezen daartoe tot drie groepen gebracht: de kleinen, die alleen hadden medegedaan aan het overplanten en wieden; de ouderen, die reeds een grooter aandeel aan de werkzaamheden hadden genomen, en ten laatste de seniores, die al meermalen een akker hadden bewerkt. Gewoonlijk werd de opbrengst van den akker tusschen deze drie groepen verdeeld in de verhouding van 1, 2 en 3. De onderwijzer kreeg het aantal bossen rijst van drie der oudsten.

De bedoeling van dit akkerwerk was om de kinderen reeds vroeg er aan te wennen. Maar nog meer zat de gedachte hierbij voor om te voorkomen, dat de leerlingen van de school zouden gaan denken, dat ze later geen veldarbeid meer zouden behoeven te

doen. Want dit was een van de bezwaren der ouders om hunne kinderen voor de school af te staan, nl. dat ze dan later zouden toonen geen lust te bezitten in akkerwerk.

Enkele onderwijzers begrepen de bedoeling van de schooltuinen, en ze hadden er veel slag van om het den kinderen aangenaam te maken. In optocht gingen zij dan onder tromgeroffel en fluitspel naar het werk, en door eene goede regeling wisten ze te maken, dat de kinderen geen klachten hadden. Maar verreweg de meeste onderwijzers wisten deze nuttige instelling ten eigen bate aan te wenden; velen lieten de kinderen op eigen gelegenheid zonder toezicht werken, terwijl zij die dagen gebruikten om hun eigen velden te bearbeiden. Dan weer bemerkte de zendeling, hoe onderwijzers zich langs slinksche wegen meer van de opbrengst van den schoolakker wisten te verzekeren, dan hun toekwam. Op het laatst werden de klachten zoo vele, dat de zendelingen besloten de schooltuinen af te schaffen. De misbruiken, die daarbij waren ingeslopen, en waartegen de zendelingen niet in staat waren voldoende te waken, stichtten meer kwaad, dan dat de schooltuin nut had.

Daarbij kwam nog, dat de inspecteerende ambtenaren hoe langer hoe meer bezwaar maakten tegen den tijd die aan dit werk werd gegeven, en die van den gewonen leertijd afging, omdat wij de kinderen, die de werkkrachten der ouders zijn, niet langer van dezen mochten afhouden. Bovendien begon de ervaring er ons aan te doen twijfelen, of de schooltuinen nu inderdaad zoo noodig zijn om te voorkomen, dat men minachting zou krijgen voor akkerwerk. In dit opzicht ben ik tot andere gedachten gekomen. De school wekt bij de leerlingen der school geen minachting voor akkerwerk op. Maar door de school hebben vele leerlingen meerdere behoeften gekregen. Zij kunnen zich niet tevreden stellen met *akkerbouw alleen*, wat bij de groote meerderheid der Toradja's wel het geval is. Hunne meerdere geestelijke ontwikkeling doet hen uitzien naar werk, dat hen met hun nieuwe bekwaamheden meer bevredigt, en daarom zoeken velen naar een baantje. Maar naast hun eigenlijke betrekking leggen nagenoeg allen, als ze er maar even den tijd toe hebben, een rijstveld aan, om hunne inkomsten te vermeerderen, en althans hun voornaamste mondkost voor niets te hebben. Hetzelfde verschijnsel zien wij bij de Minahassische beambten, die op de hoofdplaats werken. De zoo vaak

gehoorde bewering, als zou de school de Indonesiërs ongeschikt maken voor het dagelijksche leven, moet dus in dezen zin worden opgevat, dat het akkerwerk *alleen* hen niet meer bevredigt; maar niet, alsof zij zich daartoe te voornaam zouden zijn gaan voelen; al zullen er natuurlijk wel hoogmoedige naturen bij zijn, die handenarbeid iets minderwaardigs achten.

Maar ik heb mij reeds te lang bij dit onderdeel van mijn onderwerp opgehouden, en het wordt tijd dat ik Uwe aandacht vraag voor de veranderingen, die de sawahcultuur in het leven van den Possoër heeft aangebracht.

In de eerste plaats moet ik dan wijzen op den economischen vooruitgang, die er het gevolg van is geweest. De bronnen van inkomsten voor een land als Midden Celebes zijn gering. Elk jaar is het een groote zorg om het benoodigde geld voor de belasting bijeen te krijgen. Zoodra de akkers niet veel zorg meer vereischen, gaat een deel der bevolking voor een maand of twee er op uit om hars en rotan in de bosschen te zoeken. Ik behoef U niet te zeggen, dat zulk een leven in de bosschen niet bevorderlijk is voor de gezondheid. Meer dan één komt ziek van den tocht terug. De lange afwezigheid van huis geeft vaak aanleiding tot allerlei verwikkelingen in het huiselijk leven. Sedert echter de sawahcultuur met kracht is doorgezet, levert het land veel rijst op. Terwijl in andere streken van Midden Celebes schaarschte van voedsel heerschte gedurende enkele jaren van den grooten oorlog, omdat uit Achter-Indië geen rijst meer naar onzen Archipel werd uitgevoerd, heeft de Onderafdeeling Posso geen gebrek gekend. Er werd zelfs veel uitgevoerd naar Menado. In de laatste twee jaar kon men op den grooten weg tusschen het Meer en de hoofdplaats Posso elk oogenblik treinen van menschen tegenkomen, allen met rijst beladen, die zij tegen een goeden prijs te Posso gingen verkoopen. Op dat trajekt heerscht nu hetzelfde vertier als op den grooten weg van Palopo naar de Toradja-landen van het Sa'dan-stroomgebied; maar de economische toestand in het Possosche is heel wat beter dan in pas genoemde streek. Want terwijl in Posso iedereen sawahbezitter is, en de welvaart door den rijsthandel zich aan alle menschen mededeelt, zijn de akkers aan de Sa'dan alleen in handen van de grooten des lands, en lijdt het volk soms gebrek, zoodat velen wegtrekken om in andere streken een beter bestaan

te zoeken. Zoo is de rijstcultuur voor de onderafdeeling Posso een groote zegen geworden. Wanneer de wegen voldoende verbeterd zijn, zoodat op den hoofdweg vrachtauto's kunnen rijden, zal de rijst een artikel van uitvoer worden voor Posso.

Maar ook in andere opzichten werkt de sawahbouw mede aan de ontwikkeling van het volk. Wat de school is voor de jeugd, werden de natte rijstvelden voor de groote menschen. De vrije Toradja, die alles deed naar eigen believen en wanneer het hem goeddacht, die het in orde brengen van zijn drogen akker naar welgevallen een poosje kon uitstellen, leerde nu zich gewennen aan orde en regelmaat. Half December moeten de zaaibedden in orde zijn gebracht en 40 à 50 dagen daarna moeten de akkers gereed wezen, waarop de zaailingen worden overgeplant. Die tijd is een goede oefenschool voor de hoofden, want dan hebben ze al hun verstand en kracht noodig om de zaken zóó te regelen, dat alles goed voor elkaar komt. Vooral wordt hun taak moeielijk, wanneer de Oostmoesson niet droog genoeg is, zoodat men met het gereed maken van de droge velden ten achter is geraakt, omdat men het gevelde hout niet op tijd heeft kunnen verbranden. Dan ontstaat er veel gemopper, als het hoofd zijne menschen naar de sawahs drijft, terwijl zij liever naar hun droge akkers hadden willen gaan. Want of de laatste op tijd gereed zijn, daarmede bemoeit het Bestuur zich niet, wanneer slechts de sawahs in de bepaalde maand beplant zijn.

Ik zeide: de sawahs werden voor de menschen een leerschool. In korten tijd wist iedere man hoe lang een meter is, want ieder jaar moest elk dorpeling er een stuk sawah bijmaken van zooveel meter breed en zooveel meter lang. Het oog werd geoefend in het taxeeren van verschillende lengten, en wanneer er twijfel bestond, waren dadelijk enkelen gereed een twijg of stengel op de lengte van een meter af te hakken om zekerheid hieromtrent te krijgen. Want elke Toradja draagt de meter aan zijn eigen lichaam. Wanneer hij den linkerarm uitgestrekt houdt, weet hij precies, dat het van den top van zijn middelvinger tot aan de punt van zijn rechterschouder, of tot een vingerbreedte er vóór, of twee vingerbreedten er voorbij, één Meter is. Soms maakt dit praktische rekenonderwijs wel eens te groote sprongen voor hem. Zoo, wanneer hem wordt opgedragen om in betaalden heerendienst zooveel kubieke meter

steenen bijeen te brengen om den weg te verharden. De hoeveelheid steenen, die opeengestapeld te zamen een kubieke Meter uitmaken, weet hij al spoedig te benaderen, maar wat nu eigenlijk een kubieke meter is, daarvan hebben de meesten nog geen begrip, en het eenige praktische resultaat van dit onderwijs is geweest, dat er zich een nieuw woord gevormd heeft: mokoebi, wat beteekent steenen halen.

Het afgraven van terreinen om ze vlak te krijgen, het bepalen van de hoogte der terrassen onderling, het aanleggen van waterleidingen, het overwegen, wanneer het water op de akkers moet worden toegelaten, en wanneer men het er af moet laten stroomen, al deze dingen hebben de menschen geoefend in nadenken. De Toradja is van oudsher gewend om te doen wat in zijn eigen brein opkomt. Ziet hij een ander iets doen, wat hijzelf niet gewend is te doen, dan gaat aanstonds de gedachte door hem heen: kan dat ook eenig nut voor mij hebben om mij voordeel te bezorgen, om mijn werk te vergemakkelijken, en eerst wanneer hij het met zichzelf hierover eens is geworden, zal hij het voorbeeld navolgen. Alleen op bevel iets blindelings of gedachtenloos doen, is de Toradja niet gewend. Wanneer een brug zal worden gebouwd, de bedding van een rivier zal worden verlegd, eene waterleiding zal worden gegraven, en dergelijke dingen meer, heeft ieder er het zijne van te zeggen, en al doet men dan ten slotte wat de Opziener of de Assistent zegt, omdat men hem nu eenmaal niet durft tegenspreken, men moet niet denken, dat dit gedachtenloos geschiedt. 's Avonds om den haard heeft ieder er het zijne van te zeggen, en vooral als het werk niet slaagt, blijkt duidelijk dat ook van de Toradja's het spreekwoord geldt: De beste stuurlui staan aan wal. Maar hieruit blijkt dan ook tevens, dat al die nieuwe arbeid, waartoe de sawahcultuur hen dwingt, de menschen ontwikkelt, wegvoert uit het enge kringetje, waarin zij tot nu toe geleefd hebben, en dat voor vader en grootvader even eng is geweest.

De sawahcultuur bracht hem in kennis met ziekten van het gewas, die hij op de droge akkers nog nimmer had gezien. Dit bracht hem weer aan het nadenken over de oorzaak van deze ziekte, over de middelen om haar te bestrijden en te voorkomen. Geleid door zijn voor ons zoo zonderling combinatie-vermogen, hebben overwegingen van den Toradja in dezen weinig praktische waarde,

maar zijne proefnemingen met het op verschillende tijden drooglegen van de akkers om hiermede bijvoorbeeld de wurmziekte te bestrijden, getuigen toch van zijn nadenken.

In dit opzicht moet de invloed van den sawahbouw op de ontwikkeling van het volk in Posso grooter geweest zijn dan onder de Sa'dan-Toradja's. Daar hebben de in ontwikkeling hooger staande vreemdelingen die den sawahbouw brachten, het volk blijkbaar als hunne slaven behandeld, hen voor zich laten werken, zoodat zij alle werk voor den terrassenbouw en den aanleg der waterleidingen mechanisch hebben verricht, op aanwijzing van de hoogere standen, omdat hun eigenbelang er niet mee gemoeid was, omdat zij arbeidden voor anderen.

De nieuwe wijze van grondbewerking deed ook kwesties ontstaan, waaraan men vroeger niet had gedacht. Iedere stam, elk dorp, had zijn eigen gronden, heeft die nog. Wanneer het eene dorp zijn roofbouw zoo ver heeft uitgestrekt, dat het akkers gaat aanleggen op het terrein van een ander dorp, dan kan daaruit alleen een kwestie ontstaan, wanneer het eerste dorp zoo iets op onbehoorlijke wijze doet; d.i. zonder aan het andere dorp hiertoe toestemming te vragen. Het is echter nog nooit gebeurd, dat zulk een zaak voor het gerecht werd gebracht. Zoo'n indringer wordt ook niet weggejaagd, maar men verwijt hem zijn onbehoorlijkheid; men straft hem bijvoorbeeld door hem dood te zwijgen, en deze Toradja'sche wijze van iemand wegkijken heeft dan ook doorgaans het gevolg, dat de onverlaat zich na het afoogsten van zijn veld weer op zijn eigen terrein terugtrekt. Maar wanneer iemand vraagt om op eens anders grond een akker aan te leggen, wordt hem dit zelden of nooit geweigerd. Waarom zou men het hem ook niet toestaan; er is immers grond genoeg.

Persoonlijk grondbezit bestond tot nu toe niet bij de Toradja's in de onderafdeeling Posso. Zoolang men een stuk grond in gebruik had, kon niemand anders er rechten op laten gelden, maar wanneer men het had verlaten om op een ander terrein een nieuwen akker aan te leggen, dan mocht een ander dat land gebruiken, wanneer hij het daartoe weer geschikt achtte. Met de sawahs werd het een ander geval. Deze worden elk jaar gebruikt, zoodat men van zelf is gaan voelen, dat men daarop persoonlijke rechten heeft. Ik heb verteld van de eerste poging, die de Possoërs hebben aangewend

om sawahs aan te leggen, hoe de bewoners van alle dorpen om het Meer toen een akker hebben gemaakt aan de Noordzijde van dit watervlak. Toen men die velden verliet om sawahs bij zijn eigen dorp aan te leggen, zou men zonder meer die sawahs overgelaten hebben aan de inwoners van de beide dorpen, die daar gesticht waren. Maar de Gezaghebber liet de menschen weten, dat zij voor die velden eenige vergoeding mochten vragen aan de nieuwe gebruikers. Dit bracht de aanleggers er van in verlegenheid, want zoo iets was men niet gewend, had men nooit bij de hand gehad.

Eindelijk kwam men tot een besluit en men zei tot de nieuwe eigenaars: „Gebruikt die akkers, maar als we te Tentena komen geeft ons dan te eten". Het hoofd van genoemde plaats dacht echter meer na dan de anderen. Hij zeide: „Tentena is een hoofdplaats, de menschen zullen vaak hierheen komen, al ware het alleen maar op de doorreis naar den zetel van den Controleur; wanneer wij hun dan telkens te eten moeten geven, wordt dit een drukkende last". Het voorstel werd dus niet aangenomen, en ik meen dat er verder niet over deze zaak gesproken is.

Wanneer iemand verhuist, geeft hij zijne sawahs over aan een familielid of een vriend, maar ik heb nog niet vernomen, dat men ze verkocht. Slechts van één persoon weet ik, dat hij aangedrongen heeft op betaling van zijne sawahs, toen hij naar een andere plaats verhuisde. Deze man staat echter bekend om zijn inhaligheid. Het zal hem wel gelukken er eenige vergoeding voor te krijgen, maar zooals de toestand nu nog is, zal de Possoër dit als eene onbehoorlijkheid voelen. Op den duur echter zal dit veranderen, en wordt men gewoon aan het verkoopen van bouwgronden, al zullen de prijzen voorloopig gering blijven.

Zooals wij weten, beoefent de Possoër roofbouw. Wanneer het Gouvernement bij zijne komst in dit land niet tevens de sawahcultuur had ingevoerd, zouden de pogingen van het Bestuur om de menschen in dorpen samen te brengen niet zoo goed geslaagd zijn. De Possoërs hebben altijd dorpen gehad, gewoonlijk op bergtoppen gelegen, waar men zich gemakkelijk tegen den vijand kon verdedigen. Maar hoofdzakelijk met de gedachte hieraan werden deze vereenigingspunten gesticht. Het grootste deel van het jaar stond zulk een dorp leeg, en waren de menschen mijlen ver over

het land verspreid op hunne akkers, waar de veldhuizen vaak grooter en steviger gebouwd waren dan de woningen in het dorp. Toen het Bestuur hier orde op de zaken kwam stellen, werden twee of meer gehuchten tot één dorp samen gevoegd, en legde men zijne woonplaats in een toegankelijker oord aan. De sawahs kwamen met een enkele uitzondering in de onmiddellijke nabijheid van het dorp. Hierdoor is men vanzelf gedwongen telkens naar het dorp terug te keeren. De invloed van de sawahs op het schoolbezoek is dadelijk te merken, wanneer we het schoolverzuim op de scholen in Posso vergelijken met bijvoorbeeld dat in Beneden-Mori, waar de sawahbouw niet dadelijk is ingevoerd. In laatstgenoemd land is het schoolverzuim groot, en dit moet in de eerste plaats geweten worden aan de omstandigheid, dat de menschen het grootste deel van den tijd op hun akkers wonen, zoodat de kinderen het bezwaarlijk vinden om iederen dag den verren afstand naar de school af te leggen — door het geregelde verblijf in het dorp is het hoofd beter in staat de dagelijksche zaken te regelen, en alles op tijd te laten gebeuren. Hierdoor ook wordt het dorp beter onderhouden, en komt de samenleving meer tot haar recht.

Ten slotte moet ik nog wijzen op de ontwikkeling op godsdienstig gebied, die door den sawahbouw is bevorderd. In den aanvang van dit opstel heb ik reeds aangetoond, dat de immigranten samen met den rijstbouw ook hoogere begrippen omtrent God hebben aangebracht. Wanneer deze nieuwe denkbeelden alleen met den mond waren gepredikt, zouden ze misschien niet veel indruk op de menschen hebben gemaakt, maar omdat ze innig verbonden waren met de teelt van het nieuwe gewas, waarvan het al of niet slagen van de toepassing der nieuwe godsdienstige denkbeelden afhankelijk werd gesteld, vonden ze gereeden ingang. Ik heb reden te onderstellen, dat de immigranten aan de Caladium verbouwende menschen een soort zonnedienst hebben gebracht, waarin verheven gedachten tot uitdrukking kwamen. Om misverstand te voorkomen moet ik zeggen, dat deze zonnedienst niets gemeen had met het aanroepen van Oepoe Iero en Oesif Neno, benamingen voor de zon in het Oosten van den Indischen Archipel. Hier heeft men niets anders op het oog, dan de magisch werkende kracht van de zonnewarmte op de aarde, terwijl de vreemdelingen een eeredienst brachten, waarin de goden de voornaamste plaats hadden.

Maar zooals het overal gaat, wanneer een hooger staande godsdienst aan primitieve volken wordt gebracht; de verheven denkbeelden die daarin vervat zijn, worden door de menschen naar beneden gehaald om ze in hun gedachtensfeer op te kunnen nemen, of m.a.w. in de vereering van de goden, die buiten den mensch staan, dringt de magie binnen, die dezen eeredienst voor een deel verlaagt tot een middel om den mensch te dienen.

Zoo was het ook met den rijstbouw op droge velden bij de Possoërs gegaan. Hun heele godsdienst draait om den rijstbouw heen, en dit is een mengelmoes van een dienen der goden en een aanwenden van tal van magische middelen om de rijst te doen gelukken. Eensdeels voelt men zich bij de teelt van dit gewas afhankelijk van de goden, die hunne beschikkingen nemen buiten den mensch om; anderdeels is het nog het vertrouwen op eigen kracht, op eigen middelen, die hun door hunne magische werking een goeden oogst moeten verzekeren. Het is de taak van het Christendom om het eerste, het godsvertrouwen aan te moedigen, en de onwaardigheid en het onvermogen van het tweede te bestrijden.

In dit opzicht nu kreeg de Zending in den gedwongen sawahbouw een bondgenoot. Ik heb reeds medegedeeld met welk een tegenzin de menschen dit werk deden, hoe men dit aanvankelijk geheel beschouwde als een soort van heerendienst. Ik weet van enkelen, die tot nu toe geen rijst, die op den natten akker is geteeld, willen eten; en zulke fanatieken zullen er wel meer zijn. De sawahrijst wordt tot nu toe beschouwd als een artikel van uitvoer, die men aan de vreemdelingen aan het strand verkoopt. Voor de natte akkers kwam de landbouwpriester niet om den grond te zegenen en te offeren, zooals hij dit doet bij de droge velden. Wanneer de sawah beplant wordt, heeft er geen feestelijke plechtigheid plaats, waarbij geofferd, en de gansche nacht aan het planten voorafgaande, met reizangen doorgebracht wordt. Bij het binnenhalen van den op natte velden gewonnen oogst, worden geen uitgebreide voorzorgen genomen, opdat de ziel van de rijst bij het snijden der vrucht niet weg zal gaan. Geen voorgangster doet daarbij dienst, die zich van allerlei zaken en handelingen moet onthouden om aan het gewas, waarmee zij in zoo bijzonder nauw contact komt, geen schade te doen.

Een der redenen, die de menschen langen tijd afgehouden heeft

van het Christendom, is juist de vrees geweest, dat wanneer zij den rijstgeest niet meer mochten dienen, zij gebrek zouden gaan lijden, omdat de rijst dan niet meer zou gelukken. Maar nu ziet men, dat dit kostbare voedsel toch gedijt, al laat men alle magisch werkende handelingen na. Gods zegen wordt er over afgevraagd, en men ondervindt, dat deze voldoende is voor den groei van het gewas.

Geheel vrij gebleven van dynamistische handelingen is de sawahbouw niet. De groeikracht van de zaairijst voor de sawahs tracht men ook wel te bevorderen door haar met kippebloed te besprenkelen. De Javaansche en Maleische sawahopzichters, die het Gouvernement hierheen heeft gezonden, hebben den menschen ook nog een en ander van hun magie aangebracht. Possosche jongelui, die bij eene Balineesche kolonie in Parigi op kosten van het landschap dit bedrijf gingen leeren om als leidslieden van hun volk op te treden, hebben ook bijgeloovigheden binnengesmokkeld. Maar toch heeft de sawahbouw in godsdienstig opzicht een ander karakter gekregen dan de teelt van rijst op droge gronden. Ik zou willen zeggen, dat de droge velden meer als het aandeel van de vrouw de natte meer als het eigendom van den man worden beschouwd. En de Possosche vrouw hangt meer aan de oude gebruiken, zeis conservatiever dan de man. In de landstreek waar ik het laatste heb gewoond, komt het vaak voor bij een gezin, waarvan een deel gedoopt is, en een ander deel nog niet, dat aan de ongedoopten in 't bijzonder de zorg voor de droge akkers wordt toevertrouwd, waar zij naar hartelust hun offers kunnen brengen en hun magische handelingen uitvoeren, terwijl de sawahs meer het deel van de Christenen is. Op den duur moet de natte rijstcultuur het winnen, en zij helpt dan mede om de menschen los te maken van hunne magie, om hun vertrouwen te meer te kunnen stellen op den Heer van hemel en aarde.

Ik geloof dus dat we mogen zeggen, dat de beteekenis van de sawahcultuur voor de Possoërs zeer groot is, omdat zij meegeholpen heeft en meehelpen zal om het volk economisch op te heffen, de verstandelijke ontwikkeling van de menschen te bevorderen, en hen godsdienstig op een hooger peil te brengen.

Landelijke watervoorzieningen.

„Men kan het gemeentebestuur het best beoordeelen naar de wijze, waarop dit zorg draagt voor de drinkwatervoorziening".

Aristoteles.

Door de invoering van de decentralisatie werd voor de locale ressorten de gelegenheid geopend om tot voorziening in eigen behoeften te geraken. In de groote gemeenten, met ruime geldmiddelen, is daardoor langzamerhand veel goeds tot stand gekomen. Voor de kleinere plaatsen heeft de instelling van een zelfstandig bestuur over het algemeen practisch weinig verandering ten gevolge gehad. Het onderhoud van de wegen, het begieten ervan, de zorg voor straatverlichting, het verwijderen van vuilnis en dergelijke zaken worden thans door het gemeentebestuur op dezelfde wijze geregeld, als dit te voren van Gouvernementswege geschiedde. In sommige dezer gemeenten wordt meer zorg aan de wegen besteed dan vroeger het geval was, en gaat men over tot den aanleg van meer moderne wegdekconstructies i.v.b. met de stofbestrijding, maar daarmede schijnt de bemoeienis van de raden dan ook afgeloopen te zijn. Voor het scheppen van betere toestanden op hygiënisch gebied ontbreken veelal de middelen, en moeten maatregelen achterwege blijven. En juist in dit opzicht valt er nog een titanen arbeid te verrichten.

Men kent hier te lande gezonde en ongezonde plaatsen. Sommige zijn in de oogen van het publiek berucht om hun blijvende ongezondheid, andere worden slechts tijdelijk als zoodanig aangemerkt. Voorts bestaan er kotta's, die door enkelen als bijzonder gezond genoemd worden en door anderen juist als het tegenovergestelde beschouwd worden. Hoe ontstaan nu die uiteenloopende

beoordeelingen, en wat dient te worden verstaan onder een gezonde of ongezonde stad? De sterfte-statistiek wordt daartoe zeer zeker niet geraadpleegd; het gros der menschen kent deze cijfers niet. Neemt men daarbij nog het feit in aanmerking, dat de lijkschouw niet verplichtend is gesteld, dan kunnen de uitkomsten van de sterftestatistiek ook bezwaarlijk als exact aangemerkt worden. Bovendien brengt een laag sterftecijfer geenszins een laag ziektecijfer met zich. Er zijn b.v. beruchte malariastreken, waar deze ziekte endemisch heerscht, en waar de mortaliteit toch vaak jaren achtereen heel gering is. Zoo'n streek kan daarom toch niet gezond genoemd worden, terwijl het lijden aan de malaria op het gelaat van de bevolking is af te lezen.

Voorts is bij het trekken van conclusies uit de sterftecijfers voorzichtigheid geboden, omdat ze licht aanleiding geven tot een verkeerd oordeel, zooals uit het volgende voorbeeld moge blijken.

Voor een zeker plaatsje op Java werd aan het begin van het jaar 1917 een sterfte geconstateerd, die overeenkwam met 123 °/₀₀ per jaar; dit voorwaar huiveringwekkend cijfer werd naderhand nog overtroffen. Daardoor werd de aandacht gevestigd op het stadje, dat te voren uit een sanitair oogpunt reeds geen gunstige reputatie genoot. Uit een van medische zijde ingesteld onderzoek bleek toen, dat de kotta vrijwel geheel omringd was door malariahaarden en de assaineering van die kotta zeer urgent was. Een tweetal jaren later werd een begin gemaakt met den aanleg van de noodig geoordeelde gezondheidswerken; d.w.z. werden eenige hoofdafvoerkanalen buiten die kotta gegraven, die de basis zouden vormen voor de feitelijke assaineering die echter als gevolg van de tijdsomstandigheden niet verder voortgezet werd. Nu wilde het toeval, dat tijdens den aanleg van de evenbedoelde kanalen en ook naderhand de mortaliteit afnam. De onderstaande tabel geeft een overzicht van het beloop der sterfte per 1000 inwoners voor 4-wekelijksche perioden gedurende een zestal jaren.

Sterfte per 1000 inwoners (herleid tot jaarcijfers)

4—wekelijksche perioden	1917	1918	1919	1920	1921	1922
1e	47	89	108	46	57	43
2e	76	79	137	45	49	42
3e	84	61	58	36	36	32
4e	123	58	39	58	33	36
5e	103	62	43	48	30	35
6e	119	54	48	41	24	53
7e	94	49	68	50	29	36
8e	136	50	41	51	42	38
9e	64	54	46	48	25	27
10e	63	47	60	40	25	36
11e	53	131	39	36	29	15
12e	70	133	44	36	20	23
13e	76	93	41	46	24	22

Voor de laatste maanden van de jaren 1921 en 1922 waren de cijfers zelfs betrekkelijk gunstig, hoewel in en rondom het stadje nog steeds een zeer groot aantal anofelesbroedplaatsen aanwezig waren en er nog zijn. In verband hiermede rijst dan ook de vraag of het inderdaad de malaria geweest is, die in de jaren 1917 en 1918, alsmede aan het begin van 1919 zoo'n groot aantal slachtoffers gevorderd heeft, en of dit wellicht aan de toenmaals heerschende influenza moet toegeschreven worden. De verminderde mortaliteit sinds 1919 wordt echter door velen in verband gebracht met het gereedkomen der meerbedoelde afwateringskanalen, waarvan evenwel dat effect niet verwacht kon en mocht worden, omdat de aanleg ervan slechts de nog aan te vatten assaineeringswerken mogelijk maakte. Niettegenstaande het voorkomen van zeer veel anofeles, gezwegen nog van andere heerschende ziekten,

geniet het plaatsje momenteel in de oogen van het publiek de roep van zeer gezond te zijn.

De beoordeeling van den gezondheidstoestand van een plaats berust bij het meerendeel der menschen min of meer op individueele ervaringen. De vraag, wat onder een ongezonde stad moet worden verstaan, is dan ook moeilijk te beantwoorden. Eenvoudiger is het uitsluitsel te geven op de vraag, waarom in een kotta veel en vaak ziekten heerschen.

Vroeger werd de minder gunstige gezondheidstoestand van een plaats toegeschreven aan het slechte klimaat; met die generatio spontanea is evenwel afgerekend. De bewering is niet meer vol te houden, dat besmettelijke ziekten ontstaan door het inademen van bedorven lucht. Iedereen weet thans, dat infectieziekten door kleine levende wezens worden overgebracht van het eene individu op het andere, dat iedere ziekte haar eigen bacil heeft, ofschoon deze nog lang niet allen bekend zijn. Inderdaad heerschen in een tropisch land ongunstige invloeden, die uitsluitend voor rekening van het klimaat komen, zooals de voortdurend hooge en afmattende temperatuur en de groote vochtigheidstoestand van den dampkring; doch anderzijds zijn er factoren aanwezig, die den slechten gezondheidstoestand beinvloeden, welke min of meer het gevolg zijn van menschelijke scheppingen. Hierbij moet o.a. gedacht worden aan de wijze van den vuilwaterafvoer en van de watervoorziening. In dat opzicht bestaan in zeer vele kleine plaatsen de meest walgelijke toestanden, waarvan men zich evenwel geen rekenschap geeft, ja, die men vaak zelfs verheerlijkt.

Ook in de z.g. gezonde plaatsen doen zich op de meest onverwachte oogenblikken besmettelijke ziekten voor, die dan zelden tot één enkel geval beperkt blijven. Voor de inwoners is het feit dan onverklaarbaar.

Algemeen bekend is, dat vooral de afvalstoffen van buikziektepatiënten zeer besmettelijk zijn. De afvoer van faeces en huishoudelijk afvalwater geschiedt in de meeste binnenlandsche plaatsen door middel van z.g. spoelgoten. Deze goten nu zijn de oorzaak van bijna alle voorkomende ziekten. Het afvoeren van afvalstoffen door daartoe geëigende ondergrondsche leidingen (riolen), wordt in den regel een te dure oplossing van het vuilwaterafvoer-vraagstuk bevonden, en de aanleg van een doelmatige rioleering

is voorloopig voor kleine gemeenten inderdaad niet te bekostigen. Derhalve geschiedt dit middels open leidingen, die, om vervuiling ervan in regenlooze perioden te voorkomen, doorspoeld worden met daartoe uit een naburige rivier of leiding afgetapt water. Daar, waar men over slechts weinig water te beschikken heeft, zijn deze spoelleidingen klein, en vaak bemetseld; elders, waar men water in overvloed heeft, hebben deze leidingen fameuze afmetingen en worden deze door de bevolking tevens gebezigd als bad- en waschplaatsen. De op geregelde afstanden boven die leidingen gebouwde privaten zijn blijkbaar geen afschrik tot het nemen van een bad daarin.

Waar hier van een stedelijke zorg volgens Westersche begrippen nooit sprake is geweest, en de ontwikkeling van de kotta's werd overgelaten aan het toeval of de inzichten van particuliere bouwers, lag het voor de hand, dat ook het vraagstuk van den vuilwaterafvoer totaal verwaarloosd werd. Met den groei van een stadje verlengde men slechts de bestaande goten of werden aftappingen bijgemaakt, waardoor leidingstelsels ontstaan zijn, waarvan het beloop moeilijk meer te volgen is. In ieder perceel verandert het profiel van de leiding; vaak zelfs op eenzelfde erf.

Alleen reeds om aesthetische motieven zouden deze goten, waarin men het zwaar verontreinigde water vol drijvende scybala een zegetocht door de gansche kotta laat maken, veroordeeld moeten worden. Maar bovendien vormen deze goten een ernstig gevaar voor de volksgezondheid. Hoewel die spoelgoten in de Europeesche wijken meestal bemetseld zijn, vertoonen die ommantelingen vaak door verzakkingen van den bodem en door ouderdom scheuren; ook daar, waar die leidingen in de onmiddellijke nabijheid van de waterputten zijn gelegen. In de Inlandsche woonwijken ontbreekt die bemetseling geheel. Een gedeelte van den eventueel met ziektekiemen besmetten inhoud van deze slooten verzakt dus in den bodem en vloeit af naar de putten. De verklaring voor de verbreiding van infectieuze darmziekten (typhus, dysenterie, cholera) ligt derhalve voor de hand.

Doch er is meer. Een der karakteristieke natuurverschijnselen in Indië zijn de heftige slagregenbuien. De intensiteit en de veelvuldigheid van die buien zijn voor de verschillende oorden van den archipel zeer uiteenloopend, doch bij het voorkomen ervan staan

bijna in iedere kotta alle erven en wegen een tijdlang onder water. Van den toestand en de afmetingen van de regenafvoerleidingen hangt de duur van die inundaties af. Deze afvoersloten zijn nimmer zoo groot, dat bij het optreden van den grootsten regenbui dit gevallen hemelwater ook in denzelfden tijd afgevoerd kan worden. Ze zouden daartoe te groote afmetingen moeten verkrijgen, die uit een practisch oogpunt zelfs afkeuring zouden verdienen. Die zeer groote regenval toch treedt hoogst zelden op; bij kleinere buien zouden die goten een te groote capaciteit blijken te bezitten, waardoor opzanding of aanslibbing dezer leidingen zou kunnen ontstaan. Veel bezwaren zijn er ook niet verbonden aan die tijdelijke inundaties van de erven, mits het slechts mogelijk is om na eenige uren het gevallen regenwater geheel te loozen en liefst een zoo droog mogelijken bodem te verkrijgen.

Heel wat minder onschuldig worden die tijdelijke onderwaterzettingen indien, zooals vaak het geval is de regenafvoerwegen tevens moeten dienen als spoelleiding. Het laat zich begrijpen, wat het gevolg ervan is, wanneer deze goten bij grooten neerslag gaan overloopen. De inhoud van deze leidingen, die te voren dikwijls inktzwart is, wordt nu over de ervan verspreid; de meest walgelijke afvalstoffen verlaten de leidingen en worden op de erven gedeponeerd, waardoor besmettingskansen voor mijnworm ontstaan. Na afloop van den regenbui vloeit een deel van het inundatiewater weder naar de goten terug; een ander deel is langzamerhand in den grond weggezakt, waardoor het grondwater verontreinigd wordt. Indien men nu bedenkt, dat dit grondwater (waarvan het peil, vooral bij de kustplaatsen, betrekkelijk dicht onder het maaiveld staat), afvloeit naar de waterputten, dan moet men werkelijk verbaasd staan over het gevaarlijke spel, dat zoodoende met de volksgezondheid gespeeld wordt, en moet het zelfs verwondering baren dat de slachtoffers van de verschillende ziekten nog betrekkelijk zoo gering in aantal zijn.

Als bijkomstig bezwaar tegen deze bemetselde spoelleidingen moet nog terloops vermeld worden, dat ze de draineering van den bodem bemoeilijken en den grondwaterspiegel kunstmatig hoog houden, waardoor de bodem langer dan noodzakelijk drassig blijft, hetgeen weder van invloed is op het malariagevaar.

Iedereen kent deze bezwaren; men wascht en met baadt zich

t.g.v. de aanwezigheid van die spoelleidingen voortdurend met vies water, doch niemand oefent eenigen drang uit om die open riolen radicaal te doen wegwerken. Integendeel is het hebben van „levend water" op zijn erf een zekere weelde voor den bewoner der binnenlanden, waarvan hij slechts noode afstand zou willen doen.

In vele gemeenten maakt „de verbetering van het spoelleidingstelsel" een punt van het werkprogramma uit. De dagbladen bevatten af en toe berichten omtrent den slechten gezondheidstoestand in verschillende kotta's, waaraan men denkt tegemoet te komen door het verbeteren van de spoelleidingen. Omtrent die verbetering zijn een tweetal denkbeelden overheerschend; sommigen willen die slooten zoo groot maken, dat ze bij hevige regens niet meer zullen overvloeien; anderen wenschen den regenafvoer geheel te scheiden van de vuilwaterbeloopen. Met die verbetering van de leidingen wordt evenwel ten koste van groote uitgaven geen verbetering van den gezondheidstoestand bereikt. Want het is practisch onmogelijk kottaleidingen te maken, die, zonder een tijdelijke inundatie der erven te veroorzaken, den allergrootsten regenbui in denzelfden tijd afvoeren, waarin die gevallen is, zoodat die verruimde spoelgoten hun vuil toch op de erven zullen deponeeren, terwijl het bij het gescheiden stelsel ook niet mogelijk is om een deel van den gevallen regen uit de spoelgoten te weren, althans in de bestaande kotta's niet; de minste hoeveelheid, die op de eene plaats erin vloeit, doet de goot elders overloopen. En indien dit wel te voorkomen was, zou het wegzakken in den grond van een gedeelte van het rioolvocht niet te beletten zijn. Daartoe zou het bestaande leidingstelsel opnieuw aangelegd en bemetseld moeten worden, doch de eventueel hiertoe bestemde fondsen zouden beter besteed kunnen worden voor den aanleg van een ondergrondsche rioleering, waarvan de kosten wellicht lager zullen zijn.

Zoolang in een plaats de afvoer van vuilwater en faecaliën geschiedt middels het spoelgotenstelsel, is de watervoorziening aan gevaren blootgesteld, omdat de waterputten, de universeele winplaatsen voor het bad- en consumptiewater, ieder oogenblik met ziektekiemen besmet kunnen worden, terwijl iedereen zich met onrein water moet wasschen en baden. Aangezien de oplossing van het vuilwaterafvoervraagstuk afstuit op finantieele bezwaren, zal de open rioleering in de kleine gemeenten vooralsnog gehand-

haafd moeten blijven, doch is het een gebiedende eisch om vóór alles de watervoorziening op een meer hygiënischen leest te schoeien.

Vrijwel algemeen geldt nu de opvatting, dat de z.g. landelijke waterleidingen tot de geldelijk niet rendabele bedrijven behooren gerangschikt te worden, zoodat het voor kleine gemeenten onmogelijk is om de centrale waterverzorging zelf ter hand te nemen. Zou dit wellicht de reden zijn, dat (met uitzondering van de groote gemeenten Batavia, Semarang, Soerabaia en Bandoeng) op Java slechts één gemeente met eigen middelen het watervoorzieningsvraagstuk heeft weten op te lossen? Inderdaad staat een landelijke kotta door de ruimere bebouwing van de stadswijken ten achter bij een groote stad, zoodat daardoor bij eenzelfde lengte van een waterbuis een kleiner aantal hoofden te bedienen is. Doch zou daarom de aanleg van een centrale waterleiding voor een kleine gemeente onmogelijk zijn? Indien hierop een bevestigend antwoord gegeven zou moeten worden, zou het waarachtig te betreuren zijn, dat ooit werd overgegaan tot de instelling van kleine gemeenten. Op Regeeringssteun toch zal, in verband met de financieele moeilijkheden, voorloopig niet te rekenen zijn, en dus zou het aanbrengen van iedere verbetering op hygiënisch gebied ten eenenmale uitgesloten zijn, terwijl de zegeningen van die instellingen zich slechts zouden openbaren in den vorm van extra belastingen voor de inwoners.

Zoo donker behoeft de toestand evenwel niet ingezien te worden. Hieronder zal aangetoond worden, dat het ook voor een kleine gemeente zeer wel mogelijk is van haar watervoorziening een rendabel of zelfs een winstgevend bedrijf te maken, zij het ook niet dadelijk bij het begin. Met die winsten kunnen weder andere zaken aangevat worden, zooals het aanleggen van een rioleering, het stofvrijmaken van de wegen, de woningverbetering, de malariabestrijding, enz. Hiertoe is veel kapitaal noodig, dat bezwaarlijk in den vorm van belastingen door de inwoners is bijeen te brengen.

Niet alleen uit hygiënische overwegingen is de centrale waterverzorging dus geboden, doch ook uit een financieel oogpunt. Daarom moet het waterleidingbedrijf ook baten afwerpen. Doch om het bedrijf winstgevend te maken, moet gebroken worden met

ingewortelde opvattingen, die de rentabiliteit ervan in den weg staan. Want ook om tot stand te kunnen komen, moeten de benoodigde werken rendabel worden. Indien de watervoorziening niet tot stand komt, is geen enkele afdoende verbetering mogelijk. En derhalve zal bij het voorbereiden der plannen voor het tot stand brengen van een waterleiding de hygiënische zijde van het vraagstuk ten achter gesteld moeten worden bij het financiëele deel ervan. Bovendien is een hygiënische waterverzorging alleen niet voldoende om een kotta te assaineeren. Daartoe moet tevens een bevredigende oplossing van den vuilwater- en den regenafvoer gevonden worden. Wie meent, dat in een Indische kotta de sanitaire toestand ingrijpend verbeteren zal door den aanleg van een waterleiding, komt bedrogen uit. De watervoorziening moet dan ook eerder beschouwd worden als een bron van inkomsten voor de gemeente.

Om van het bedrijf spoedig baten te kunnen verwachten, zal t.b.v. het werk een zoo klein mogelijk kapitaal vastgelegd moeten worden. Het is geheel onnoodig om de capaciteit van de watervoorziening al dadelijk zoo groot te maken als vereischt zou worden na een b.v. 25-jarige bedrijfsperiode. Het waterverbruik zal immers aan het begin gering zijn, om dan geleidelijk toe te nemen. Bij den eersten aanleg zal de aanvoer van het water derhalve ook klein behoeven te zijn. Doch een uitbreiding van de capaciteit moet ten allen tijde mogelijk blijven; is hierin niet voorzien, dan zal het bedrijf tot groote verliezen aanleiding geven. Want het waterverbruik zal steeds blijven toenemen; dit is bij de reeds bestaande bedrijven overtuigend gebleken.

Voor kleine bedrijven zal het verder van zeer veel belang zijn om voor het systeem van de watervoorziening de meest eenvoudige oplossing te zoeken. Zoo zal de aanvoer van water, dat dadelijk voor de consumptie geschikt is, aanbeveling verdienen boven het water, dat eerst kunstmatig gereinigd moet worden. Een toevloeiing van het water naar het verzorgingsgebied onder het natuurlijk verval zal weder te prefereeren zijn boven het machinaal onder druk brengen ervan.

In het periodiek „Locale Belangen" van 16 Augustus 1923 besluit dr. ir. J. Versluys een interessant opstel over de moderne zuivering van rivierwater aldus:

„In Soerabaia wordt reeds sedert 28 October 1922 volgens de „besproken methode rivierwater gezuiverd: eerst wordt met behulp „van een snelfilter gezuiverd en daarna met chloor gesteriliseerd. „De uitkomsten zijn zeer bevredigend en ik meen elken Localen „Raad te mogen aanbevelen, niet over te gaan tot den bouw van „kostbare bronwaterleidingen zonder de zuivering van oppervlakte „water volgens het in Soerabaia toegepaste systeem te bestudeeren".

Het is te betreuren, dat iemand van erkend gezag op waterleidinggebied als ir. Versluys zich heeft laten verleiden tot het doen van een uitspraak, die niet anders dan verwarring kan stichten. Zonder de uitvoerbaarheid of de voordeelen van oppervlaktewaterzuivering t.b.v. watervoorzieningen hier te lande ook maar een oogenblik in twijfel te trekken, moet ik er op wijzen dat voor kleine gemeenten, waar uiteraard niet over het benoodigde deskundige personeel beschikt kan worden, het te Soerabaia gevolge systeem bijna niet te verdedigen is. Uitdrukkelijk zij medegedeeld, dat hier niet gedoeld wordt op de bij den aanvang van dit jaar in het Soerabaiasche leidingwater geconstateerde coli-gisting, welk feit in de dagbladen tot de grootste dimensies werd opgeblazen en voorgesteld werd als een catastrofe.

Den laatsten tijd is het meerdere malen voorgekomen, dat een zekere stemming wordt gemaakt tegen bronwaterleidingen in het algemeen. Er wordt daarbij op de kostbaarheid van die oplossing gewezen en ook op het feit, dat de in de natuur voorkomende bronnen zelden juveniel water leveren. Deze argumenten zijn zeer eenzijdig te noemen. Een bronwaterleiding behoeft niet persé duur te zijn, terwijl een zuiveringsinstallatie evenmin steeds een goedkoope oplossing biedt. Bovendien spreekt eenvoud in het bedrijf met betrekking tot de zelfkosten van het water ook een woordje mede. Ook is men bij een zuiverings-systeem steeds afhankelijk van de plichtsbetrachting van verschillende daarbij betrokken personen.

Hier te lande komen tal van vadose bronnen voor, waarvan het water van onberispelijke hoedanigheid is. Ook in dit opzicht kan niet gegeneraliseerd worden. De betrouwbaarheid van het bronwater is afhankelijk van de wijze van uitstrooming, de ligging van het infiltratiegebied t.o.v. de bron en nog tal van andere invloeden. Bij het filtreeren van oppervlaktewater toch wordt hetgeen

in de natuur geschiedt nagebootst, en wat de natuur doet is nog steeds superieur boven de menschelijke scheppingen.

Aangezien bij het voorbereiden van waterleidingplannen in de gemeenteraden in hoofdzaak ondeskundigen uitspraak hebben te doen, dus menschen die niet in staat of in de gelegenheid zijn de waterleidingproblemen naar hun waarde te onderzoeken, kan het noodeloos verdacht maken van beproefde systemen niet anders leiden dan tot het scheppen van onvruchtbare meeningsverschillen en als het gevolg daarvan het uitstellen van de plannen.

Verder is het i.v.b. met de rentabiliteit van het bedrijf noodzakelijk om een zoo groot mogelijke waterhoeveelheid tegen een redelijken prijs aan de ingezetenen te verkoopen. In de eerste plaats is het daartoe noodig aansluitdwang in te voeren, d.w.z. de gegoeden onder de inwoners te dwingen hun woningen aan het waterleidingnet aan te sluiten en het water daaruit te gebruiken, zooals dit o.m. is geregeld in de gemeente Buitenzorg. Deze maatregel is inderdaad niet zoo Russisch als ze op het eerste gezicht lijkt. Bijna overal, waar een waterleiding zal worden aangelegd, stuit men op eenigen tegenstand van de zijde der toekomstige consumenten. Men is reeds gewoon geraakt aan het gebruik van vies water uit de waterputten, dat bovendien niets kost. Het aantal aanvragers om een aansluiting op het distributienet is daarom bij den aanvang gering. Langzamerhand echter gaat men de voordeelen en de gemakken begrijpen, die de waterleiding biedt, en worden steeds meerdere perceelen aangesloten. Een mensch, zelfs de meest vooruitstrevende, is op sommige punten weleens conservatief, hem moet de tijd gelaten worden zich aan iets nieuws te gewennen. Door nu degenen, die daartoe in aanmerking komen te dwingen reeds bij het begin het leidingwater te gebruiken, wordt al dadelijk een toestand geschapen, die zich anders eerst na eenige jaren zou voordoen. In een hygiënisch, zoowel als financieel opzicht zal het werk daardoor betere resultaten opleveren.

Ten slotte zal gebroken moeten worden met de sleur om het ten koste van groote uitgaven aangevoerde water in groote quanta langs de openbare wegen gratis weg te schenken. Het beoogde doel, n.l. het kosteloos verstrekken van het water aan de minder gegoeden, wordt daarmede trouwens niet bereikt. Al spoedig ontwikkelt zich een gilde van z.g. waterdragers, die op de hydranten

beslag leggen en het water zeer duur aan de Inlandsche bevolking verkoopen. De min vermogende inwoners betalen zoodoende voor het water een prijs, die menig gegoeden Europeaan van het gebruik ervan zou afschrikken. Bovendien loopt de rentabiliteit van het bedrijf ernstig gevaar, indien een groot deel van het water wordt weggegeven. Het is een fabel, dat de Inlandsche bevolking het leidingwater zou weigeren te gebruiken, indien het haar niet gratis wordt verstrekt. Door het vorderen van een billijken prijs ervoor verkrijgt bovendien het zuivere water in de oogen van de bevolking meer waarde, zoodat dit niet op ergerlijke wijze wordt vermorst. Gratis waterverbruik zal in geen geval mogen plaats hebben; wie het water uit de leiding niet wenscht te koopen, behelpt zich als te voren met vies water. Voor hen blijft de toestand in dat opzicht als voorheen, doch zij mogen in geen geval oorzaak zijn, dat anderen, die er wel wat voor over hebben, van rein water verstoken blijven.

Wordt nu, met in achtname van het bovenvermelde, besloten tot den aanleg van een watervoorziening, dan zal dit zelfs voor kleine gemeenten niet tot de onmogelijkheden behooren. In vergelijking met andere ondernemingen heeft een waterleidingbedrijf eenige in het oog springende voordeelen. In de eerste plaats is i.v.b. met het monopolistische karakter ervan concurrentie uitgesloten; verder is er voor water geen „ersatz" te vinden, zoodat de vraag naar water steeds blijft bestaan, en ten slotte neemt het waterverbruik wel toe, doch nimmer af; wie eenmaal leidingwater gebruikt, zal van dat verbruik niet meer afzien, zoodat aan het bedrijf geen risico is verbonden.

Het beste lijkt die mogelijkheid aan te toonen aan de hand van een voorbeeld. Hiertoe zij de eventueele watervoorziening van de gemeente Probolinggo gekozen. Deze min of meer willekeurige keuze houdt slechts verband met het feit, dat elders [1]) de globale technische opzet van een bronwaterleiding voor deze gemeente is beschreven, waarbij tevens een kostenraming werd gevoegd, zoodat van die gegevens gebruik kan worden gemaakt.

De bevolking van deze gemeente telt ongeveer 17000 zielen, waarvan circa 600 Europeanen, rond 3100 Chineezen en andere vreemde Aziaten, benevens globaal 13300 personen van inheem-

1) De „Waterstaats-Ingenieur", jaargang 1924.

schen landaard. Het betrekkelijk geringe aantal Europeanen, waaronder natuurlijk ook de maatschappelijk minder gesitueerden begrepen zijn, kan de vrees wettigen, dat voor deze gemeente het waterleiding bedrijf bezwaarlijk winstgevend zal kunnen zijn.

De technische en constructieve details van deze watervoorziening moeten hier uiteraard onaangeroerd blijven. De plannen zullen alleen uit een financieel oogpunt beschouwd worden.

Met betrekking tot het voor de totstandkoming der werken benoodigde kapitaal, zij vermeld, dat voor den eersten aanleg van de werken voor den aanvoer en de verdeeling van het water een bedrag gevorderd wordt van ƒ 247000.—. Wanneer de gemiddelde dagconsumptie een hoeveelheid van 500 M³ heeft overschreden, moet de aanvoer capaciteit vergroot worden, hetgeen zal geschieden door het bouwen en het in bedrijf nemen van een pompstation nabij de prise d'eau. Voor deze installatie wordt een uitgave van ƒ 23000.— vereischt. Door het verlengen van de pomptijden kan de aanvoer geleidelijk opgevoerd worden totdat een gemiddeld dagverbruik van 1100 M³ is bereikt. Alsdan zal een tweede uitbreiding aan de toevoerleiding gegeven moeten worden. Deze bestaat uit het bijleggen van een tweede aanvoerbuis met bijbehoorende machinale pomp, waarmede een uitgave van ƒ 133500.— gemoeid zal zijn. Door een geleidelijke opvoering van de pomptijden kan de dagaanvoer gebracht worden op 2000 M³.

Ook het verdeelnet in het verzorgingsgebied zal naar gelang van de toename van het waterverbruik uitgebreid worden; langs de wegen, waar nog geen betaald waterverbruik te verwachten is, behoeven voorloopig geen distributieleidingen gelegd te worden. De eerste aanleg van het stadsnet is begrepen in het hooger genoemde bedrag van ƒ 247000.—. Uitbreidingen van dit net zullen plaats hebben indien het waterverbruik achtereenvolgens 750, 1000 en 1250 M³ per etmaal bedraagt, welke uitbreidingen successievelijk ƒ 23000.—, ƒ 23000.— en ƒ 27000.— zullen kosten; hierbij zijn de uitgaven begrepen t.b.v. den aanschaf en de opstelling van automatische hydranten voor den waterverkoop langs de publieke wegen.

Nadat de laatste uitbreiding dezer werken heeft plaats gehad, zal er een kapitaal van ƒ 476500.— aan ten koste zijn gelegd; deze uitgaven worden evenwel over een groot aantal jaren verdeeld.

Voor den begin aanleg zal de gemeente een leening sluiten tot een bedrag van ƒ 275000.—. Hoewel vooreerst slechts een uitgave van ƒ 247000.— gevorderd wordt, moet met de mogelijkheid rekening gehouden worden, dat het dagverbruik in het eerste exploitatie jaar wellicht 500 M^3 of meer zal bedragen, in welk geval het pomstation in dat jaar reeds gebouwd moet worden, zoodat het daartoe vereischte kapitaal ad ƒ 23000.— beschikbaar moet zijn.

Het is nu slechts de vraag of de opbrengst van den waterverkoop zoodanig zal zijn, dat daaruit de rente voor het geleende kapitaal en de aflossing daarvan, zoomede de overige directe exploitatie uitgaven bekostigd kunnen worden. Door iedere aflossing van een gedeelte van de leening wordt de rentelast kleiner. De directe exploitatiekosten nemen daarentegen met het waterverbruik toe. Deze zijn voor ieder jaar te berekenen, mits het waterverbruik en de toename daarvan bekend zijn. Doch hieromtrent verkeert men in het onzekere, zoodat daarvoor een schatting moet gedaan worden; hierbij zal zich evenwel de mogelijkheid van mistasten kunnen voordoen. Om nu op alle eventualiteiten voorbereid te zijn, zal het aanbeveling verdienen om eenerzijds het beginwaterverbruik, zoomede de toename ervan onwaarschijnlijk laag, en aan den anderen kant deze getallen hoog te ramen. Tusschen beide onderstellingen zal de werkelijkheid gelegen zijn. Blijkt nu in de beide gevallen de aanleg met inbegrip van de latere uitbreidingen mogelijk te zijn, terwijl de exploitatiekosten gedekt kunnen worden, dan is daarmede de levensvatbaarheid van het bedrijf aangetoond.

Ten behoeve van de te maken ramingen zal eerst het waarschijnlijke waterverbruik aan het begin en de toename daarvan geschat worden.

De bevolking der gemeente zal in den loop der jaren toenemen, zoo ook het waterverbruik per hoofd. Want naar gelang toch het publiek meer bekend wordt met en gewend raakt aan de voordeelen en gemakken, die het gebruik van leidingwater mede brengt, worden andere voorhanden zijnde waterwinplaatsen meer en meer verlaten, breidt men huisleidingen uit, enz. Aan den anderen kant behoeft er niet op gerekend te worden, dat aanstonds alle inwoners waterverbruikers zullen zijn. Bij het begin van de exploitatie zal het percentage der consumenten uiteraard klein zijn, doch ook

deze getallen zullen met de jaren grooter worden. De volgende geraamde cijfers lijken zeer aannemelijk.

Bevolkingsgroepen	a/h begin	na 10 jaar	na 30 jaar
Toename van het zielental			
Europeanen	600	650	750
Chineezen en Vreemde Oosterlingen	3.100	3.500	4.250
Inlanders	13.300	15.850	21.000
Tezamen.....	17.000	20.000	26.000
Waterverbruikers in procenten v/h zielental			
Europeanen (aangesloten).....	50	70	95
Chineezen („).....	30	50	70
Inlanders („)...	2	5½	10
Chineezen (hydrant verbruik).....	20	22	25
Inlanders („).....	20	45	75
aantal waterverbruikers			
Europeanen (aangesloten)	300	460	715
Chineezen („)	930	1740	2970
Inlanders („)	265	875	2100
Chineezen (hydrant verbruik)	620	770	1060
Inlanders („)	2660	7200	15750
Te zamen	4775	11045	22595

Bevolkingroepen	a/h begin	na 10 jaar	na 30 jaar
hoofdelijk waterverbruik in liters per etmaal			
Europeanen (aangesloten)	120	135	150
Chineezen („)	80	95	110
Inlanders („)	50	60	75
Chineezen (hydrant verbruik)	36	36	36
Inlanders („)	18	18	18

Met betrekking tot de bevolkingstoename behoeven voor de onderhavige kotta geen overdreven hooge verwachtingen gekoesterd te worden, omdat er geen factoren aanwezig zijn, die een buitengewoon snellen groei van de gemeente tengevolge kunnen hebben. Aangenomen is, dat het aantal Europeanen, Chineezen en Inlanders achtereenvolgens met circa 1, 1½ en 2% 's jaars zal toenemen.

Door de invoering van aansluitdwang mag gerekend worden, dat de geheele Europeesche gemeente en een groot deel der Chineesche ingezetenen al dadelijk tot de waterverbruikers zullen behooren. Om echter de toestand niet te gunstig voor te stellen, zijn de cijfers voor het aantal consumenten lager geraamd. Voor de Chineesche en Inheemsche bevolking moet ook nog rekening gehouden worden met het feit, dat een deel van hen het water zal betrekken uit de publieke aftapinrichtingen. Voor de Inlanders zijn de te verwachten percentages uiteraard het kleinst. Verondersteld wordt dus, dat op den duur (b.v. na 30 jaren) bijna alle Europeanen zich hebben aangesloten, ongeveer ¾ deel van het aantal Chineezen en $^1/_{10}$ deel van de Inlandsche bevolking; voorts is er op gerekend, dat tegen dien tijd ¼ deel van de Chineesche bevolking en ¾ van de Inheemsche ingezetenen het water uit de hydranten zal betrekken.

Wat het hoofdelijk waterverbruik betreft, zijn de cijfers met de jaren toenemend aangenomen. Voor de Chineezen, die het water buitenshuis betrekken, is gerekend op een hoeveelheid van twee

petroleumblikken per hoofd en per dag en voor de Inlanders op 1 blik à 18 liters; deze aanname houdt verband met het economisch zwakker staan van de laatsten.

Met behulp van deze aangenomen cijfers kan voor de verschillende bedrijfsperioden het gemiddeld waterverbruik per dag berekend worden. Bovendien moet nog de waterafgifte in aanmerking genomen worden aan hotels, kantoren, scholen, ziekenhuis, gevangenis, passers, slachthuis, kortom die doeleinden, waarbij geen sprake is van gewoon huishoudelijk verbruik.

Het totale gemiddelde dagverbruik in M^3 blijkt voor de verschillende tijdstippen uit de volgende opgave.

Omschrijving	a/h begin	na 10 jaar	na 30 jaar
Europeanen (aangesloten)	36.—	62.10	107.—
Chineezen („)	74.40	165.30	326.—
Inlanders („)	13.20	52.50	157.—
Chineezen (hydrant verbruik)	22.30	27.70	38.20
Inlanders („)	48.—	129.60	283.—
Andere doeleinden	50.—	150.—	350.—
Lekverlies (± 5%)	16.10	37.80	88.80
Te zamen	260.—	625.—	1350.—

Zooals gezegd, zullen de financieele resultaten van het bedrijf onderzocht worden voor het geval, dat het waterverbruik belangrijk grooter is dan deze berekende cijfers aangeven en ook, indien de verbruikscijfers aanzienlijk lager zijn. Voor beide onderstellingen is van de gedachte uitgegaan, dat de toename van het dagverbruik aan het begin van de exploitatieperiode grooter is dan in de latere jaren, hetgeen ook meer in overeenstemming is met de werkelijkheid. Deze beide aannamen vinden hun uitdrukking in de volgende getallen.

Exploitatiejaren	Begin	Einde van het					
		5e	10e	15e	20e	25e	30e
Groot waterverbruik							
in M³. per etmaal	400	775	1100	1410	1660	1860	2000
in L. per hoofd en per dag	23.5	42	55	65.5	72	76	77
Klein waterverbruik							
in M³ per etmaal	100	260	400	525	630	705	750
in L. per hoofd en per dag	6	14	20	24.5	27.5	28.5	29

De cijfers voor het lage waterverbruik blijken zeer klein te zijn, onwaarschijnlijk klein zelfs, zoodat die als absolute minima beschouwd kunnen worden. Doch ook het verondersteld hooge waterverbruik toont kleine consumptie cijfers. Aangezien hier te lande nog geen waterleidingbedrijf bestaat, waarbij het water niet gratis wordt afgegeven, is in dit opzicht voorzichtigheid geboden, en moeten de cijfers niet te hoog geraamd worden om geen geflatteerde uitkomsten te verkrijgen. Het zal hieronder blijken, dat de baten van het bedrijf zullen stijgen naarmate het waterverbruik toeneemt, zoodat een veiligen weg bewandeld wordt met de aanname van deze lage cijfers.

Voor het treffen van een vergelijking van de geraamde cijfers omtrent het hoofdelijk waterverbruik met de elders geconstateerde verbruikshoeveelheden, volgen eenige getallen voor enkele bestaande waterleiding bedrijven. Zoo bedroeg b.v. te Semarang het gemiddeld waterverbruik na respectievelijk 1, 2 en 5 bedrijfsjaren rond 30, 50 en 70 L.h.d. Te Soerabaia werd na een 17-jarige periode circa 100 L.h.d. verbruikt, terwijl te Medan 8 jaren na de in gebruikneming van de waterleiding per hoofd ongeveer 70 L. per etmaal werd gevraagd. Al deze cijfers blijkens heel wat hooger te zijn dan hier werd verondersteld, doch hierbij moet niet uit het oog verloren worden, dat in die opgaven tevens het kostelooze waterverbruik begrepen is.

Van veel belang zijn de consumptiecijfers voor de Semarangsche waterleiding, waarbij de verhouding tusschen de diverse te verzorgen bevolkingsgroepen ongeveer gelijk is als die te Probolingo. Wordt daarbij in aanmerking genomen, dat te Semarang ongeveer de helft van het water gratis werd verbruikt, dan heeft het betaalde

waterverbruik daar na het 1e, 2e en 5e exploitatie jaar successievelijk 15, 25 en 35 L.h.d. bedragen. Voor het hier aangenomen lage waterverbruik zijn die cijfers 7½, 9 en 14 L.h.d., terwijl ze voor het groote verbruik op 27, 30 en 39 L.h.d. zijn gesteld.

Om de financieele mogelijkheid van het bedrijf aan te toonen, moet worden uitgegaan van de kosten ten behoeve van den aanleg der werken en de latere daaraan te geven uitbreidingen, zoomede van de exploitatie kosten. De rentabiliteit zal eerst onderzocht worden voor het geval, dat het waterverbruik plaats heeft volgens de hooge aangenomen cijfers. Het gemiddeld dagverbruik voor ieder jaar is bekend gesteld in de kolom 2 van de hieronder te vermelden exploitatierekening. Uit deze getallen is in verband met het reeds opgemerkte inzake de noodig geachte uitbreidingen, de volgende specificatie voor de aanlegkosten op te maken.

Gedurende het aanlegjaar moet worden besteed voor:

de aanvoerleiding	ƒ	120.600.—
de broncapteering	„	5.400.—
het hoogreservoir	„	15.000.—
het kantoor, magazijn en wakerswoning bij het reservoir	„	10.000.—
het distributienet	„	72.000.—
50 automatische hydranten	„	5.000.—
projectwerk, uitvoering en onvoorziene uitgaven...	„	19.000.—
Tezamen.....	ƒ	247.000.—

Aan het einde van het 1e exploitatie jaar wordt gevorderd ten behoeve van 2 ruwoliemotoren van 10 P.K. benevens

2 middeldruk centrifugaalpompen	ƒ	12.000.—
montage, machinekamer benoodigdheden, afsluiters, enz.	„	3.000.—
een machinehuis	„	4.500.—
een brandstofbergplaats	„	1.000.—
een machinist- tevens knechtswoning	„	1.500.—
telefoonaanleg van uit het hoogreservoir naar het pompstation	„	1.000.—
dus tezamen.....	ƒ	23.000.—

Aan het einde van het 5e exploitatiejaar zal de eerste uitbreiding van het stadsnet plaats hebben, waartoe noodig is een bedrag van ..... ƒ 23.000.—
terwijl de tweede uitbreiding van dat verdeelnet zal geschieden na het verstrijken van het 8e jaar, waartoe eveneens geeischt wordt..... „ 23.000.—
Aan het einde van het 10e exploitatiejaar moet een tweede aanvoerleiding bijgelegd worden; de uitgaven hiertoe bedragen voor de buisleiding... „ 126.000.—
voor een motorpompagregaat..... „ 7.500.—

Tezamen..... ƒ 133.500.—

Na de beeindiging van het 12e jaar zal de laatste uitbreiding aan het distributienet worden gegeven, waartoe een uitgave vereischt wordt van ƒ 27.000.—. In totaal zal het werk dan gekost hebben ƒ 476.500.—

De directe exploitatiekosten van het bedrijf zijn te verdeelen in:
1e. de onderhoudskosten voor de werken.
2e. de salarissen van het benoodigde personeel en de administratiekosten.
3e. de onkosten t.b.v. het pompstation.

Tot de indirecte exploitatie uitgaven kunnen gerekend worden:
1e. de afschrijvingskosten
2e. de rente van het aanlegkapitaal.

De onderhoudskosten. — Aan het begin zullen deze betrekkelijk gering zijn om met de jaren toe te nemen. Om echter de uitgaven in de beginperiode, waarin de financieele toestand van het bedrijf het minst gunstig zal zijn, niet te flatteeren, zijn de jaarlijksche onderhoudskosten voor dezelfde onderdeelen evengroot gesteld, en is aangenomen, dat deze zullen bedragen:

Voor buisleidingen ..... 1½ % van de waarde
Voor de hydranten ..... 2 „ „ „ „
Voor de gebouwen en het reservoir..... 1 „ „ „ „
Voor de machines..... 2 „ „ „ „

In verband met de uitbreidingen van het werk, nemen de onderhoudskosten met de jaren toe. Deze bedragen zijn in de exploitatie rekening vermeld in kolom 3.

Personeels- en administratiekosten.

Voor het dagelijksch beheer van het zeer eenvoudige bedrijf en het voeren van de administratie is gerekend op de aanstelling van een Opzichter op een beginsalaris van ƒ 250.— per maand met b.v. 3-jaarlijksche verhoogingen van ƒ 25.— tot een maximum van ƒ 450.—. Indien een directeur van de gemeente aanwezig is, wordt deze functionaris met het beheer belast en zijn salaris gedeeltelijk ten laste van het waterleidingbedrijf gebracht.

Verder zijn noodig:

een schrijver-kassier op een beginsalaris van ƒ 50.— per maand met drie 5-jaarlijksche verhoogingen van ƒ 10.—,

een waker bij het hoogreservoir met een inkomen van ƒ 25.— per maand.

een watermeteraflezer op een tractement van ƒ 40.— in de maand; zoodra het waterverbruik meer bedraagt dan 1000 M³ per dag zullen 2 meteraflezers noodig zijn; voorts een mandoer-fitter, waartoe vereischt is ƒ 75.— per maand,

en ten slotte een sectie-mandoer met een maandelijksch inkomen van ƒ 30.—; na de tweede uitbreiding van het stadsnet worden 2 mandoers vereischt. Voor bureauonkosten, w.o. een waker en een abonnement op het stadstelefoonnet wordt noodig geoordeeld ƒ 60.— in de maand.

In de kolom 4 van de exploitatie rekening zijn de jaarlijks gevorderde bedragen aangegeven. In de werkelijkheid zal op deze uitgaven wel wat te bezuinigen zijn; deze cijfers zijn echter aangehouden om het bedrijf niet te gunstig voor te stellen.

Het pompstation.— Zoolang de pomptijden minder dan 10 uren per etmaal bedragen, kan voor de bediening van de motoren volstaan worden met 1 ploeg, bestaande uit een motorist à ƒ 75.— per maand en een helper à ƒ 30.— p.m., waartoe jaarlijks dus ƒ 1260.— aan salarissen gevorderd wordt. Bij meer dan 10 pompuren per dag is een dubbele ploeg noodig.

Voor 1 uur pompen is per jaar aan brandstof en smeerolie een uitgave noodig van ƒ 140.— Aan poetsmiddelen, machineolie, enz. is te rekenen op een uitgave van ƒ 100.— per jaar zoolang twee motoren in bedrijf zijn. Na de bijplaatsing van het derde agregaat moet deze uitgave op ƒ 120.— gesteld worden. Deze onkosten zijn in de kolom 5 terug te vinden.

Afschrijvingskosten. — Onder afschrijven wordt verstaan het

boeken van waardevermindering van een verbruiksvoorwerp, het beteekent dus de erkenning van verlies op de waarde ervan als gevolg van slijtage, naderbijkomen van ouderdomsgebreken, enz.

Een juiste waardeering van de noodzakelijkheid tot afschrijven is een moeilijke taak, omdat de levensduur van een voorwerp onbekend is. Wordt in het onderhavige geval b.v. op de buisleidingen 4% 's jaars afgeschreven, dan zou over 25 jaren het geld beschikbaar zijn om ze door nieuwe te vervangen. Misschien zal het dan nog niet noodig zijn tot de vernieuwing over te gaan en blijkt in dat geval de afschrijving te ruim geweest te zijn. Voor het geval dat de buizen tegen dien tijd werkelijk geheel versleten zijn, is de mogelijkheid niet uitgesloten dat b.v. door het stijgen of dalen van de loonen en de ijzerprijzen het afgezonderde bedrag toch onvoldoende dan wel te ruim zou zijn voor de vernieuwing. In de bepaling van het afschrijvingspercentage zit derhalve iets onzekers. Nader zal op deze aangelegenheid worden teruggekomen. Om evenwel een beeld te verkrijgen van de zelfkosten van het aangevoerde water, zijn voor de verschillende onderdeelen van het waterwerk de volgende termijnen gesteld, waarin ze afgeschreven moeten zijn, t.w.

gebouwen en het reservoir	in 50 jaar
buisleidingen	in 30 jaar
hydranten en reserve machines.....	in 20 jaar
overige machines	in 15 jaar

De jaarlijks af te schrijven bedragen zijn vermeld in de kolom 6, terwijl de rentevergoedingen t.b.v. de te sluiten leening, waarover hieronder meer, in de kolom 7 zijn te vinden. De getallen in de kolom 8 van de hieronder vermelde rekening geven de totale jaarlijksche exploitatiekosten van het bedrijf aan.

STAAT.

EXPLOITATIE-REKENING

Exploitatie-jaren	Gemiddeld dagverbruik in M³	Directe kosten			Indirecte kosten		Totaal exploitatie kosten	Kostprijs van het water in centen per M³
		onderhoud	personeel en administratie	Pompstation	Afschrijving	Rente voor de leening		
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	435	3320.—	6360.—	—	7935.—	19250.—	36865.—	23.1
2	515	3700.—	"	1500.—	9020.—	"	39830.—	21.1
3	585	"	"	1640.—	"	"	39970.—	18.7
4	660	"	6660.—	1920.—	"	"	40550.—	16.8
5	735	"	"	2200.—	"	"	40830.—	15.3
6	800	4070.—	6780.—	2480.—	9870.—	"	42450.—	14.5
7	870	"	7080.—	2620.—	"	18480.—	42120.—	13.3
8	940	"	"	4160.—	"	17710.—	42890.—	12.4
9	1000	4440.—	7440.—	4300.—	10720.—	16940.—	43840.—	12.—
10	1070	"	8220.—	4580.—	"	16170.—	44130.—	11.3
11	1135	6480.—	8340.—	2220.—	15420.—	15400.—	48480.—	11.7
12	1200	"	"	2360.—	"	14630.—	47230.—	10.8
13	1260	6940.—	8640.—	2640.—	16400.—	13860.—	48480.—	10.5
14	1320	"	"	2920.—	"	13090.—	47990.—	9.9
15	1380	"	"	3060.—	"	12320.—	47360.—	9.4
16	1440	"	9060.—	3200.—	"	11550.—	47150.—	9.—
17	1490	"	"	3340.—	"	10780.—	46520.—	8.6
18	1540	"	"	3480.—	"	10010.—	45890.—	8.2
19	1590	"	9360.—	3620.—	"	9240.—	45560.—	7.8
20	1640	"	"	3760.—	"	8470.—	44930.—	7.5
21	1685	"	"	4040.—	"	7700.—	44440.—	7.2
22	1730	"	9660.—	4180.—	"	6930.—	44110.—	7.—
23	1770	"	"	5580.—	"	6160.—	44740.—	6.9
24	1805	"	"	5720.—	"	5390.—	44110.—	6.7
25	1840	"	9960.—	5720.—	"	4620.—	43640.—	6.5
26	1880	"	"	5860.—	"	3850.—	43010.—	6.3
27	1910	"	"	6000.—	"	3080.—	42380.—	6.1
28	1945	"	"	6140.—	"	2310.—	41750.—	5.9
29	1970	"	"	6140.—	"	1540.—	40980.—	5.7
30	1990	"	"	6280.—	"	770.—	40350.—	5.6

Uit de jaarlijksche uitgaven, die noodig zijn om het bedrijf in stand te houden, kan in verband met de gemiddelde waterverbruikscijfers de kostprijs van het aangevoerde water per M^3 berekend worden; deze kosten zijn in de laatste kolom van de bovenstaande tabel aangegeven. Wordt dit water b.v. tegen een gemiddelden prijs van *f* 0.25 aan de ingezetenen verkocht, dan blijkt het, dat het bedrijf reeds bij den aanvang winstgevend is; deze baten nemen met de jaren toe.

Om de watervoorziening aan te leggen, wordt een kapitaal van *f* 247.000.— vereischt, terwijl een uitgave van *f* 23.000.— spoedig daarop moet volgen. Zeer waarschijnlijk zal geen enkele kleine gemeente daartoe de fondsen beschikbaar hebben en zal zij haar toevlucht moeten nemen tot het sluiten van een leening. Voor het onderhavige geval is gedacht aan een obligatieleening van *f* 275000.— tegen een rente vergoeding van 7%, af te lossen in 25 jaarlijksche termijnen, te beginnen bij de beëindiging van het zesde jaar na het sluiten van de leening. Voor de te maken onkosten t.b.v. die leening wordt een bedrag van *f* 5000.— geraamd, zoodat voor den aanleg van de werken beschikt kan worden over een som van *f* 270.000.—

Na afloop van het 30e exploitatiejaar is deze leening afgelost, zoodat het bedrijf daarna onbezwaard is. Gedurende dezen tijd is aan den aanleg en de latere uitbreidingen, zooals boven becijferd werd *f* 476500.— ten koste gelegd, terwijl bovendien *f* 37500.— is uitgegeven aan de vernieuwing van versleten (afgeschreven) onderdeelen, zoodat aan deze werken tezamen *f* 514000.— is besteed. Afgeschreven is tot en met het 30e bedrijfsjaar een bedrag van *f* 421105.— (de som van de getallen uit de kolom 6 van de exploitatierekening), zoodat de werken nog een boekwaarde hebben van *f* 92895.— Werden nu deze afgeschreven bedragen afgezonderd, terwijl bovendien de leening afgelost wordt, dan zouden de bijna versleten werken weder opnieuw aangelegd kunnen worden, zonder dat de gemeente een nieuwe leening behoeft aan te gaan. Dit zou dus beteekenen, dat de tegenwoordige inwoners en die van de eerstkomende 30 jaren een groot deel van de met de exploitatie van de waterleiding gemaakte winsten besteed hebben aan het tot standkomen en den groei van het bedrijf, waarvan het nageslacht de voordeelen plukt

BEDRIJFS-REKENING

Exploitatie jaren	ONTVANGSTEN (EIND v/h JAAR)				UITGAVEN (EIND v/h JAAR)							Saldo aan het einde van het jaar
	gekweekte rente (6%)	gesloten leening	gesloten extra leening	opbrengst van den water verkoop	aanleg en uitbreidingen	aflossing van de leening	aflossing van de extra leening	rente voor de leening (7%)	rente voor de extra leening (7%)	directe exploitatie kosten	Afgestaan t.b.v. de algemeene geldmiddelen	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
aanleg-jaar	1380.—	275000.—	—	—	247000.— [1]	—	—	24250.— [4]	—	—	—	5130.—
1	300.—	—	10000.—	37600.—	23000.— [2]	—	—	19250.—	—	9680.—	—	1100.—
2	60.—	—	—	44550.—	—	—	10000.—	—	700.—	11560.—	—	4200.—
3	240.—	—	—	50800.—	—	—	—	—	—	11700.—	10000.—	14290.—
4	840.—	—	—	57200.—	—	—	—	—	—	12280.—	„	30800.—
5	1830.—	—	—	63800.—	23000.— [3]	—	—	—	—	12560.—	„	31620.—
6	1890.—	—	—	69250.—	—	11000.—	—	—	—	13330.—	15000.—	43380.—
7	2580.—	—	—	75350.—	—	„	—	18480.—	—	13770.—	„	62960.—
8	3750.—	—	—	81500.—	23000.— [3]	„	—	17710.—	—	15310.—	„	66190.—
9	3960.—	—	—	86700.—	—	„	—	16940.—	—	16180.—	„	97730.—
10	5850.—	—	—	92800.—	13350.— [3]	„	—	16170.—	—	17240.—	„	3470.—
11	180.—	—	—	98200.—	—	„	—	15400.—	—	17040.—	30000.—	28430.—
12	1680.—	—	—	103800.—	27000.— [3]	„	—	14630.—	—	17180.—	50000.—	14100.—
13	840.—	—	—	109000.—	—	„	—	13860.—	—	18220.—	60000.—	20860.—
14	1230.—	—	—	114200.—	—	„	—	13090.—	—	18500.—	70000.—	23700.—
15	1410.—	—	—	119500.—	—	„	—	12320.—	—	18640.—	75000.—	27650.—
16	1650.—	—	—	124500.—	7500.— [3]	„	—	11550.—	—	19200.—	80000.—	25550.—
17	1530.—	—	—	129000.—	—	„	—	10780.—	—	19340.—	85000.—	29960.—
18	1770.—	—	—	133500.—	—	„	—	10010.—	—	19480.—	90000.—	34740.—
19	2070.—	—	—	137600.—	—	„	—	9240.—	—	19920.—	95000.—	39250.—
20	2340.—	—	—	142000.—	5000.— [3]	„	—	8470.—	—	20060.—	„	44060.—
21	2640.—	—	—	146000.—	7500.— [3]	„	—	7700.—	—	20340.—	100000.—	46160.—
22	2760.—	—	—	150000.—	—	„	—	6930.—	—	20780.—	105000.—	55210.—
23	3300.—	—	—	153400.—	—	„	—	6160.—	—	22180.—	110000.—	62570.—
24	2750.—	—	—	156200.—	—	„	—	5390.—	—	22320.—	115000.—	68810.—
25	4110.—	—	—	159500.—	12500.— [3]	„	—	4620.—	—	22620.—	120000.—	61680.—
26	3690.—	—	—	162800.—	—	„	—	3850.—	—	22760.—	„	7560.—
27	4230.—	—	—	165500.—	—	„	—	3080.—	—	22900.—	130000.—	73310.—
28	4380.—	—	—	168500.—	5000.— [3]	„	—	2310.—	—	23040.—	„	74840.—
29	4470.—	—	—	170500.—	—	„	—	1540.—	—	23040.—	135000.—	79230.—
30	4740.—	—	—	172200.—	—	„	—	770.—	—	23180.—	140000.—	81220.—
Totaal	75450.—	275000.—	10000.—	3475450.—	514000.—	275000.—	10000.—	37075.—	700.—	544230.—	2040000.—	—

[1]) Uitgave t.b.v. den eersten aanleg.
[2]) Uitgave t.b.v. de uitbreiding.
[3]) Uitgave t.b.v. de vernieuwing van afgeschreven onderdeelen.
[4]) Hierin is een bedrag van f 5000.— begrepen zijnde de onkosten voor het tot standkomen van de obligatieleening.

in den vorm van een geheel onbezwaarde onderneming, waarvan de winsten derhalve phenomenaal zouden zijn.

Meer in overeenstemming met de billijkheid is het daarom ook het huidige geslacht in de winsten van het bedrijf te doen deelen, en een deel der lasten door de toekomstige bewoners van de gemeente te doen dragen. Daartoe kan het financieele beheer van het bedrijf ingericht worden als uitgedrukt is in de hieronder vermelde bedrijfsrekening, die nader zal toegelicht te worden.

Zooals reeds werd opgemerkt, bedraagt de boekwaarde van het werk aan het einde van het 30e exploitatiejaar ƒ 92895.—. Om het bedrijf voort te zetten moeten de volgende bedragen besteed worden aan vernieuwingen en uitbreidingen, t.w.

Het vervangen van een der (afgeschreven) aanvoerleidingen door een buisleiding van de dubbele capaciteit, inclusief de bronbekleeding, enz.	ƒ 247.000.—
Voor de motorpompinstallaties.....	„ 20.000.—
Voor de vernieuwing van een gedeelte van het stadsnet, benevens 50 stuks hydranten.....	„ 77.000.—
Onvoorziene uitgaven	„ 6.000.—
Tezamen.....	ƒ 350.000.—

Aangezien de obligatieleening geheel afgelost is, bestaan er niet de minste bezwaren tegen het wederom aangaan van een leening van ƒ 275000.—, die dus netto oplevert ƒ 270000.—; hierdoor wordt een deel van de lasten afgewend op de waterverbruikers gedurende de volgende 25 à 30-jarige periode.

Uit de inkomsten, verkregen met den verkoop van het water moeten betaald worden:

1e. de directe exploitatiekosten,
2e. de aflossing van de leening,
3e. de rente van het geleende kapitaal, en
4e. de kosten voor de uitbreidingswerken.

Deze laatste uitgaven zullen niet ieder jaar plaats hebben, doch vereischen op ongeregelde tijden groote bedragen. Derhalve zal het veiliger zijn om van de gemaakte winsten een gedeelte af te zonderen ter vorming van een reservefonds, waarmede de uitbreidingen kunnen worden tot stand gebracht, zonder dat de bedrijfs-

rekening van eenig jaar overmatig belast wordt. Zoolang ieder onderdeel van het werk in staat is de er aan gestelde functie te verrichten, heeft het feitelijk 100% waarde, en komt het er weinig op aan, hoeveel de jaarlijksche afschrijvingen daarvan bedragen, mits er voldoende kapitaal beschikbaar is op het oogenblik, dat tot de vernieuwing ervan moet worden overgegaan. Afschrijving en reservevorming voor mogelijke vernieuwingen zijn geen gelijkwaardige zaken; afschrijving toch is boeking van verlies op activa, terwijl een reserve de bijzondere bestemming van een deel van de gemaakte winst is. Voor de bepaling van den kostprijs van het product is de grootte van de afgeschreven bedragen van invloed; in de bedrijfsrekening spelen deze geen rol en treden daarvoor in de plaats de jaarlijksche aflossingen van de leening. Ofschoon weder de begrippen afschrijving en aflossing van geheel verschillenden aard zijn, kan daartusschen toch een verband gelegd worden mits de aflossingsplicht in een goede verhouding staat tot de waardevermindering der activa. In het hier behandelde geval wordt bovendien nog een reservefonds gevormd, zoodat de kapitaalschuld niet alleen balanceert met de waarde van het bezit (als aanschafwaarde verminderd met de afschrijving), doch spoedig zelfs kleiner wordt dan de totale bezittingen. Door deze handeling behoeft voor elke nieuwe uitbreiding niet steeds opnieuw geleend worden, Van de jaarlijksche winsten van het bedrijf zal dus slechts een gedeelte bestemd worden om te rouleeren in de algemeene geldmiddelen van de gemeente, terwijl de rest besteed zal worden voor de vorming van het vernieuwingsfonds. Na 30 exploitatie jaren behoeft dit fonds slechts ƒ 80000.— te bevatten om, in verband met een nieuw te sluiten leening, het bedrijf voort te zetten; dit bedrag is n.l. het verschil tusschen het benoodigde kapitaal ad ƒ 350.000.— en de netto opbrengst van de leening.

Tot de inkomsten van het bedrijf zijn te rekenen:

1e. de gekweekte rente van de gelden, die in reserve gehouden zijn; deze bedragen kunnen in deposito geplaatst worden, waardoor een rente van 6% wordt verkregen (kolom 2 van de bedrijfsrekening).

2e. de gesloten leening. Aan het eind van het 1e exploitatie jaar blijkt het noodig te zijn om een extra leening op korten termijn, n.l. voor 1 jaar aan te gaan tot een bedrag van ƒ 10000.—, omdat

de bedrijfsmiddelen ontoereikend zijn. Zonder bezwaar kan deze leening plaats hebben uit de gemeente kas. De vraag zou kunnen gesteld worden, waarom dan niet in eens een grootere leening werd gesloten. De mogelijkheid toch is niet uitgesloten, dat het waterverbruik in de eerste jaren minder zal zijn dan waarop hier gerekend is; de eerste bedrijfsuitbreiding zou daardoor ook later plaats moeten hebben, in welk geval eerst veel later extra geleend zou behoeven te worden (kolom 3 en 4).

3e. de opbrengst van den waterverkoop. Hierbij is gerekend, dat 5% van het toegevoerde water verloren zal gaan door lekken en andere oorzaken, terwijl de rest tegen een gemiddelden prijs van ƒ 0.25 per M^3 aan de consumenten verkocht wordt (kolom 5).

Tot de bedrijfsuitgaven behooren:

1e. de aanleg, de uitbreidingen en de vernieuwingen van versleten onderdeelen; deze vereischen geen nadere toelichting (kolom 6).

2e. de aflossingen voor de leening en de extra leening (kolommen 7 en 8).

3e. de rente vergoeding voor de geleende bedragen. Gedurende het jaar van aanleg der werken heeft uiteraard geen waterverkoop plaats, zoodat de aanlegrekening met de rentelast van dat jaar bezwaard wordt (kolommen 9 en 10).

4e. de directe exploitatiekosten (kolom 11); dit zijn de sommen van de bedragen, die vermeld zijn in de kolommen 3, 4 en 5 van de exploitatierekening.

5e. de bedragen, die als winst voor de gemeente worden beschouwd, en die dus ten behoeve van de algemeene geldmiddelen van de gemeente worden afgezonderd (kolom 12).

De laatste kolom geeft van jaar tot jaar de grootte van het reservefonds aan; aan het einde van het 3e bedrijfsjaar blijkt deze ruim ƒ 80.000.— te bevatten, hetgeen dus voldoende is.

Uit de kolom 12 is te zien, dat met het hier veronderstelde waterverbruik, de winsten langzamerhand zeer aanzienlijk worden, en voor een gemeente met een jaarlijksch budget van ongeveer ƒ 130.000.— zeer zeker niet te versmaden zijn. Gedurende de eerste 30 jaren levert het bedrijf ruim ƒ 2.000.000.— aan baten, waarmede op het gebied van riolenaanleg, bodemdrainage, wegenverbetering, enz. heel wat te bereiken is. Dit resulaat is niet denk-

beeldig; voor het laatste exploitatiejaar is de opbrengst van den waterverkoop geraamd op ƒ 172.200.—, hetgeen per inwoner en per maand een uitgave vertegenwoordigt van ƒ 0.55. Als gemiddeld cijfer kan dit bezwaarlijk te hoog genoemd worden.

Om op alle eventualiteiten voorbereid te zijn, zal nog moeten nagegaan worden in hoeverre het bedrijf levensvatbaarheid zal blijken te bezitten, indien het waterverbruik plaats heeft volgens de lage aangenomen cijfers, hoewel dit zeer onwaarschijnlijk zal zijn.

Voor de opéénvolgende jaren is daartoe het gemiddelde dagwaterverbruik verondersteld als aangegeven is door de cijfers in de 2e kolom van de hieronder te geven exploitatierekening.

Om met het bedrijf een aanvang te kunnen maken, moeten dezelfde werken aangelegd worden als noodig zijn voor het geraamde groote verbruik, zoodat daartoe een bedrag vereischt wordt van ƒ 247000.—

De aanleg van het pompstation met de daarbij behoorende werken behoeft nu echter eerst aan het einde van het 13e bedrijfsjaar plaats te hebben; hiermede is een uitgave van ƒ 23000.— gemoeid. Verdere uitbreidingen zijn daarna niet meer noodig, omdat het waterverbruik aan het einde van het 30e bedrijfsjaar slechts 750 M³ per etmaal zal bedragen. In het geheel moet derhalve aan de watervoorziening ƒ 270.000.— ten koste gelegd worden. De exploitatie uitgaven zijn op dezelfde wijze becijferd als dit geschiedde voor het aangenomen groote verbruik, en zijn vermeld in de onderstaande tabel.

STAAT.

EXPLOITATIE-REKENING

Exploitatie-jaren	Gemiddeld dagverbruik in M³	Directe kosten			Indirecte kosten		Totale exploitatie-kosten	Kostprijs van het water in centen per M³
		Onderhoud	Personeel en administratie	Pompstation	Afschrijving	Rente vergoeding voor de leening		
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	115	3320.—	6360.—	9.—	7935.—	19250.—	36865.—	88.—
2	145	"	"	—	7985.—	"	36915.—	70.—
3	180	"	"	—	"	"	"	56.—
4	210	"	6660.—	—	"	"	37215.—	48.5
5	240	"	"	—	"	"	"	42.5
6	270	"	6780.—	—	"	"	37335.—	38.5
7	300	"	7080.—	—	"	18480.—	36865.—	33.5
8	330	"	"	—	"	17710.—	36095.—	30.—
9	355	"	"	—	"	16940.—	35325.—	27.2
10	380	"	7380.—	—	"	16170.—	34855.—	25.1
11	410	"	7500.—	—	"	15400.—	34205.—	22.8
12	440	"	"	—	"	14630.—	33435.—	20.7
13	465	"	7800.—	—	"	13860.—	32965.—	19.3
14	490	3700.—	"	1500.—	9020.—	13090.—	35110.—	19.6
15	510	"	8220.—	"	"	12320.—	34340.—	18.4
16	535	"	"	1640.—	"	11550.—	33990.—	17.3
17	560	"	8520.—	1780.—	"	10780.—	33360.—	16.5
18	580	"	"	1920.—	"	10010.—	32590.—	15.4
19	600	"	8820.—	"	"	9240.—	32260.—	14.7
20	620	"	"	2060.—	"	8470.—	31490.—	13.9
21	640	"	9120.—	"	"	7700.—	30860.—	13.2
22	660	"	"	2200.—	"	6930.—	30090.—	12.5
23	675	"	"	"	"	6160.—	29760.—	12.1
24	690	"	"	"	"	5390.—	28990.—	11.5
25	700	"	"	"	"	4620.—	28520.—	11.2
26	710	"	"	"	"	3850.—	27890.—	10.7
27	720	"	"	"	"	3080.—	27120.—	10.3
28	730	"	"	"	"	2310.—	26350.—	9.9
79	740	"	"	"	"	1540.—	25580.—	9.5
30	745	"	"	2340.—	"	770.—	24950.—	9.3

De totale exploitatiekosten blijken uit de kolom 8, terwijl de voor ieder jaar gecalculeerde kostprijs van het water per M^3 in de laatste kolom is opgenomen. Uit deze cijfers volgt al dadelijk, dat bij een verkoop van het water tegen een gemiddelden prijs van ƒ 0.25 per M^3 het bedrijf gedurende den eersten tijd verlies zal lijden.

Om het verlies te dekken, moet ieder jaar uit de gemeentelijke middelen hiertoe een bedrag afgezonderd worden. Deze verliesposten blijken uit de 6e kolom van de nader te specificeeren bedrijfsrekening. Deze is voor het eerste exploitatiejaar het grootst, n.l. ƒ 20000.—, doch neemt met ieder jaar af. Na de 10e bedrijfsperiode wordt geen verlies meer geleden, terwijl in het 16e jaar na de totstandkoming der werken voor de gemeente een winst valt te boeken, die voor de daarop volgende jaren crescendo verloopt.

Alvorens hierop verder te gaan, dient te worden nagegaan, hoe de stand van het vernieuwingsfonds moet wezen na afloop van het hierbeschouwde 30-jarige tijdvak.

Met inbegrip van de vernieuwingen van versleten onderdeelen, is dan aan de werken ten koste gelegd een bedrag

van	ƒ 282.500.—	
In het geheel werd afgeschreven...	„ 257.095.—	
Zoodat de boekwaarde van de werken bedragen zal		ƒ 25.405.—
Voor de instandhouding van het bedrijf moeten na beëindiging van het 30e jaar de volgende uitgaven gedaan worden:		
T.b.v. de vernieuwing van de afgeschreven aanvoerleiding	ƒ 126.000.—	
Idem gedeelte v/h distributienet.....	„ 72.000.—	
Voor de uitbreiding van dit buizennet	„ 23.000.—	
Alzoo te zamen.....	ƒ 221.000.—	

Daartoe zal een nieuwe leening van ƒ 225.000.— gesloten worden (de eerste leening ad ƒ 275.000.— is dan afgelost), zoodat er geen saldo van het vernieuwingsfonds aanwezig behoeft te zijn.

Van af het tijdstip, dat de watervoorziening rendabel is geworden, kunnen dus alle gemaakte winsten, met uitzondering van eenige kleine uitgaven voor vernieuwinge,n als zoodanig benut worden. Uit de tabel hieronder blijkt het vernieuwingsfonds aan het eind van het 30e exploitatie jaar dan ook slechts ƒ 750.— te bevatten.

BEDRIJFS-REKENING

Exploitatie-jaren	(ONTVANGSTEN EIND v/h JAAR)					UITGAVEN (EIND v/h JAAR)							Saldo aan het eind v/h jaar
	Gekweekte rente (6%)	gesloten leening	gesloten extra leening	opbrengst van den waterverkoop	uit de algemeene geldmiddelen afgezonderd	aanleg en uitbreidingen	aflossing van de leening	aflossing van de extra leening	rente voor de leening (7%)	rente voor de extra leening (7%)	directe exploitatie kosten	afgestaan t.b.v. de algemeene geldmiddelen	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
aanleg-jaar	1380.—	275000.—	—	—	—	247000.— [1]	—	—	24250.— [4]	—	—	—	5130.—
1	300.—	—	—	9980.—	20000.—	—	—	—	19250.—	—	9680.—	—	6480.—
2	360.—	—	—	12550.—	18000.—	—	—	—	,,	—	,,	—	8460.—
3	480.—	—	—	15580.—	16000.—	—	—	—	,,	—	,,	—	11590.—
4	690.—	—	—	18170.—	14000.—	—	—	—	,,	—	9980.—	—	15220.—
5	900.—	—	—	20760.—	12000.—	—	—	—	,,	—	,,	—	19650.—
6	1170.—	—	—	23350.—	10000.—	—	11000.—	—	,,	—	10100.—	—	13820.—
7	810.—	—	—	25950.—	8000.—	—	,,	—	18480.—	—	10400.—	—	8700.—
8	510.—	—	—	28600.—	7000.—	—	,,	—	17710.—	—	,,	—	5700.—
9	330.—	—	—	30750.—	5000.—	—	,,	—	16940.—	—	,,	—	3440.—
10	180.—	—	—	32900.—	3000.—	—	,,	—	16170.—	—	10700.—	—	1650.—
11	90.—	—	—	35500.—	—	—	,,	—	15400.—	—	10820.—	—	20.—
12	—	—	—	38100.—	—	—	,,	—	14630.—	—	,,	—	1670.—
13	90.—	—	18000.—	40250.—	—	23000.— [2]	,,	—	13860.—	—	11120.—	—	1030.—
14	60.—	—	—	42450.—	—	—	,,	5000.—	13090.—	1260.—	13000.—	—	190.—
15	—	—	—	45000.—	—	—	,,	7000.—	12320.—	910.—	,,	—	960.—
16	30.—	—	—	46350.—	—	—	,,	6000.—	11550.—	420.—	13420.—	4000.—	950.—
17	30.—	—	—	48500.—	—	—	,,	—	10780.—	—	13560.—	10000.—	4120.—
18	240.—	—	—	50200.—	—	—	,,	—	10010.—	—	,,	15000.—	4990.—
19	270.—	—	—	52000.—	—	—	,,	—	9240.—	—	14000.—	,,	8040.—
20	480.—	—	—	53800.—	—	5000.— [3]	,,	—	8470.—	—	,,	20000.—	3850.—
21	210.—	—	—	55400.—	—	—	,,	—	7700.—	—	14140.—	25000.—	1620.—
22	90.—	—	—	57150.—	—	—	,,	—	6930.—	—	,,	,,	1790.—
23	90.—	—	—	58400.—	—	—	,,	—	6160.—	—	14580.—	,,	3540.—
24	210.—	—	—	59800.—	—	—	,,	—	5390.—	—	,,	30000.—	2580.—
25	150.—	—	—	60700.—	—	—	,,	—	4620.—	—	14880.—	,,	2930.—
26	150.—	—	—	61500.—	—	—	,,	—	3850.—	—	15020.—	,,	4710.—
27	270.—	—	—	62400.—	—	—	,,	—	3080.—	—	,,	,,	8280.—
28	480.—	—	—	63300.—	—	7500.— [3]	,,	—	2310.—	—	,,	35000.—	12950.—
29	60.—	—	—	64200.—	—	—	,,	—	1540.—	—	,,	,,	2930.—
30	150.—	—	—	64600.—	—	—	,,	—	770.—	—	15160.—	40000.—	750.—
Totaal	10260.—	275000.—	18000.—	1278190.—	113000.—	282500.—	275000.—	18000.—	370750.—	2590.—	375860.—	369000.—	—

1) uitgave t.b.v. den eersten aanleg.
2) uitgave t.b.v. de uitbreiding.
3) uitgave t.b.v. de vernieuwing v. afgeschreven onderdeelen.
4) Hierin is een bedrag van f 5000.— begrepen, zijnde de onkosten voor het tot standkomen van de obligatieleening.

Thans moet de vraag beantwoord, of de gemeentelijke financieele middelen de voor ieder jaar zeer hoog geraamde verliezen kunnen dragen. Indien dit niet mogelijk was, zou daartoe geleend kunnen worden, welke leeningen naderhand uit de te maken winsten afgelost worden. Hoewel dit zeker mogelijk zou zijn (aan het begin van de 30-jarige exploitatie periode blijkt toch het totale verlies ƒ 113000.— te bedragen, terwijl in de latere jaren een gezamenlijke winst van ƒ 369000.— valt te boeken), lijkt deze handelwijze in verband met het min of meer speculatieve karakter ervan niet aan te bevelen. Nog andere beweegredenen pleiten daar tegen. De watervoorziening wordt aangelegd in het belang van de gemeenschap. Lijdt dat bedrijf verlies door een te gering waterverbruik, dan dient het te kort ook door de tegenwoordige bewoners van de kotta in den vorm van belastingen opgebracht te worden; de billijkheid zou eenigszins in het gedrang komen indien de latere bewoners der gemeente de aan het begin geleden verliezen hadden goed te maken, terwijl zij (door de grootere waterafname) het bedrijf winstgevend maken, en derhalve ook de voordeelen ervan behooren te genieten.

De begrooting van de gemeente Probolinggo balanceert voor het loopende jaar met een bedrag van nog geen ƒ 130000.—. Onder de uitgaven worden o.m. de volgende posten aangetroffen:

Voor het onderhoud en de vernieuwing van de wegen	ƒ	58.400.—
voor het begieten der straten door middel van een motorsproeiwagen	„	5.000.—
of te zamen.....	ƒ	63.400.—

Het eerst genoemde bedrag is in de gemeente begrooting niet gespecificeerd, doch daarvan is ongeveer de helft bestemd voor de vernieuwing van deklagen, terwijl het andere deel voor het onderhoud bestemd is, hetgeen ook zeer voldoende is. In de eerste begrooting voor deze gemeente, n.l. die van het jaar 1918, werd voor het wegenonderhoud een bedrag van ƒ 23000.— uitgetrokken.

Indien de watervoorziening rendabel is geworden, d.w.z. wanneer het betaalde waterverbruik circa 400 M³ of meer per dag bedraagt, zal het nog de vraag zijn of het verdedigbaar is om de wegen te besproeien met het water uit de waterleiding. Zoo-

lang de waterafname echter kleiner is dan de evengenoemde hoeveelheid, zal er geen sprake van kunnen zijn om de wegen niet te begieten met het leidingwater, dat toch aangevoerd wordt en dus nutteloos zou wegvloeien. (Zonder het inwerking brengen van de pompen, zullen immers ruim 500 M^3 water per dag naar het hoogreservoir vloeien.) In dit geval kan de motorsproeiwagen buitendienst gesteld worden en de wegbesproeiing middels standpijpen op het distributienet geschieden. De kosten voor de daartoe benoodigde werkkrachten zullen nog geen ƒ 1000.— 's jaars bedragen.

Het bovengenoemde bedrag uit de begrooting ad ƒ 63400.— zou alsvolgt verdeeld kunnen worden:

Verlies op het waterleidingbedrijf.....	ƒ	20.000.—
Wegenbesproeiing	„	1.000.—
Onderhoud der wegen.....	„	28.400.—
Vernieuwing van de wegdeklagen.....	„	14.000.—
Totaal.....	ƒ	63.400.—

I.p.v. ƒ 30000.— zou voor 1 jaar slechts ƒ 14000.— besteed kunnen worden aan de vernieuwing van wegen, zoodat die werkzaamheden in een langzamer tempo zullen plaats hebben dan gedacht is. Dit geschiedt in het belang van het tot standkomen van de watervoorziening. Het is toch alleszins te rechtvaardigen om productieve werken voor te doen gaan bij onproductieve. Daardoor komen naderhand voor de laatst bedoelde categorie van werkzaamheden zeer groote bedragen beschikbaar, die zouden uitblijven, indien geen winstgevend bedrijf werd gesticht.

Hierbij moet vooral niet uit het oog verloren worden, dat
1e. de verliezen met ieder jaar kleiner worden,
2e. bij de becijfering van deze verliezen de bedrijfsuitgaven zeer hoog geraamd werden, en
3e. de inkomsten onwaarschijnlijk laag werden begroot.

Ter staving van dit laatste worden hier de volgende cijfers aangehaald.

Het verzorgingsgebied van de Semarangsche waterleiding telde bij het begin van de exploitatie ongeveer zes maal zooveel inwoners als de kotta Probolinggo. In de eerstgenoemde plaats bedroeg

de verhouding van het aantal Europeanen en Chineezen tot het Inheemsche inwonertal als 1: 2, 6; deze verhouding is voor Probolinggo als 1: 2, 78. Aangenomen mag dus worden, dat die verhouding voor de beide plaatsen dezelfde is.

Gedurende de eerste zes bedrijfsjaren werden te Semarang de navolgende bedragen met den verkoop van het water ontvangen.

1914 — *f* 95.993.—
1915 — „ 165.266.—
1916 — „ 194.833.—
1917 — „ 224.338.—
1918 — „ 245.896.—
1919 — „ 338.724.—.

Aangezien hier ongeveer de helft van het water gratis aan de minvermogende bevolking werd verstrekt, mag verondersteld worden, dat de inkomsten grooter zouden geweest zijn, indien er geen kostelooze waterafgifte plaats had.

Voor de Probolinggo'sche waterleiding kan de geldelijke opbrengst dus op minstens het zesde gedeelte van de bovenstaande bedragen gesteld worden. Deze berekende inkomsten zijn hieronder vermeld; voor het treffen van een vergelijking zijn naast deze cijfers de te ontvangen bedragen opgegeven, zooals ze werden geraamd voor het aangenomen hooge- en lage waterverbruik.

Exploitatie jaren	berekende inkomsten volgens de Semarangsche gegevens	Getaxeerde inkomsten volgens het geraamde	
		groot verbruik	klein verbruik
1e	f 16000.—	f 37600.—	f 9980.—
2e	„ 27500.—	„ 44550.—	„ 12550.—
3e	„ 32400.—	„ 50800.—	„ 15580.—
4e	„ 37300.—	„ 57200.—	„ 18170.—
5e	„ 41000.—	„ 63800.—	„ 20760.—
6e	„ 56200.—	„ 69250.—	„ 23350.—

De cijfers uit de 2e kolom blijken dus ± 50% te hoog te zijn, terwijl die in de laatste rij ruim 100% te laag blijken geraamd te zijn. Hierbij moet nog in aanmerking genomen worden, dat

de gemiddelde water verkoopprijs te Semarang minder bedroeg dan ƒ 0.25 per M³.

Te Pasoeroean, een kotta van gelijke grootte als Probolinggo, werd na een 3-jarige exploitatie periode ongeveer ƒ 30000.— aan watergelden ontvangen, dit stemt vrijwel overeen met het herleide Semarangsche cijfer. De waterleiding van Tandjongkarang (Zuid Sumatra), een stadje met circa 4000 zielen, w.o. ruim 200 Europeanen en nog geen 1000 Chineezen, bracht gedurende de eerste elf bedrijfsmaanden tezamen ruim ƒ 12000.— op. Bij de drie genoemde bedrijven bestaat geen aansluitdwang en wordt het water gratis langs de publieke wegen uit de hydranten verstrekt. Door een meer commercieele exploitatie van die bedrijven zouden dus de inkomsten in belangrijke mate kunnen stijgen.

Uit het bovenvermelde mag met zekerheid de gevolgtrekking gemaakt worden, dat de inkomsten voor de eventueele Probolinggo'sche watervoorziening, berekend uit het geschatte kleine waterverbruik, veel te laag zijn, deze bedragen zouden minstens verdubbeld moeten worden. In dit geval zou het grootste verlies (dus in het eerste bedrijfsjaar) tot ƒ 10000.— zijn terug te brengen, terwijl dat cijfer met ieder jaar kleiner wordt. Met het maken van een gepaste propaganda voor de goede zaak onder de minder ontwikkelden der bevolking zijn bovendien uit een financieel oogpunt nog betere resultaten te bereiken.

Iets onbereikbaars is een centrale waterverzorging voor kleine plaatsen dus niet; en toch ontbreekt deze in de meeste van die landelijke kotta's, zoodat de bewoners zich voortdurend met vuil water moeten behelpen.

Ook hier geldt derhalve, dat wanneer de wil aanwezig is, de weg wel te vinden is.

Probolinggo, Juni 1924.

Regeering, Volksraad en Circulatiebank over den Indischen gulden.

door

J. VAN GELDEREN.

De Directie van „De Javasche Bank" is tot nu toe in haar Jaarverslagen steeds opvallend spaarzaam geweest met het uiteenzetten van haar opvattingen omtrent het koersverloop van den Indischen gulden. Zij bepaalde zich tot het beknopt weergeven van de feiten, die meer omschreven dan verklaard werden. Blijkbaar achtte zij het bankverslag niet de plaats om „theorie" te leveren en gevoelde zij evenmin behoefte om elders het belangstellende publiek voorlichting te verstrekken. Intusschen, zij heeft thans in haar jongste verslag, over het boekjaar 1923/24, het stilzwijgen harerzijds verbroken en ook haar stem doen hooren in de discussies, die hier te lande den laatsten tijd levendiger geworden waren. De hardnekkige depreciatie van onzen gulden tegenover het goud en zelfs tegenover den Nederlandschen gulden drong haar thans blijkbaar tot spreken. Wellicht is ook een begrijpelijk verlangen van den scheidenden President om in het laatste door hem in te dienen verslag nader rekenschap te geven van zijn beleid, dan wel een verklaring van feiten, die door dat beleid mede werden bepaald, aan de theoretische escapade niet vreemd.

Hoe het zij, de hier bedoelde passages in het Jaarverslag doen bepaald onwennig aan en zijn niet vrij van een zekere korzeligheid, klaarblijkelijk veroorzaakt, doordat de Directie al dat getheoretiseer eigenlijk onnoodig, ja zelfs een beetje schadelijk vond zoowel om den inhoud dier „theorie" als om het feitelijk in opspraak brengen van de Indische valuta, waarover evenals over een deugdzame vrouw in het openbaar weinig gesproken behoort en pleegt te worden! Deze korzeligheid uitte zich het duidelijkst in de overigens wel wat orakelachtige zinsneden op bladz. 29:

> Er is in den laatsten tijd veel theorie geleverd ten aanzien van de wisselkoersen in Nederlandsch-Indië en meer speciaal ten aanzien van de Indische valuta en ons muntstelsel, en dikwijls van een zijde waarvan men dat allerminst zou hebben verwacht, omdat die theoretische beschouwingen ook dikwijls gepaard gingen met een scherpe critiek op het muntwezen en de gestie van de circulatiebank en daarvoor werden veelal plaatsen en momenten gekozen, die allerminst geschikt waren om de theorie van ondeugdelijkheid van ons muntstelsel naar voren te brengen.

Op gevaar af, dat de Directie ook dit tijdschrift „allerminst geschikt" acht om haar theoretische beschouwingen nader te bekijken, zou ik deze gaarne aan een korte bespreking onderwerpen, aangezien het mij voorkomt, dat zij met haar eigen theorie noch zichzelve, noch de onbeëindigde discussies een goeden dienst heeft bewezen.

Het begin van haar uiteenzettingen is reeds dadelijk uiterst merkwaardig! Zij schrijft:

„Waar 1923 een exportsurplus voor Nederlandsch-Indië aanwijst van *f* 775 millioen, moeten andere oorzaken dan de gewone, die als factor moeten worden beschouwd voor den stand der wisselkoersen, aan het werk geweest zijn".

Hoe uit de bloote vermelding van het exportsaldo aanstonds kan worden afgeleid, dat bepaalde en nog wel „andere dan de gewone" oorzaken aan het werk geweest zijn om den gulden beneden pari te brengen of te houden, had waarlijk wel nadere toelichting verdiend. Zooals het er staat, zou de lezer tot de zonderlinge slotsom moeten komen, dat de steller van het verslag twee fouten in eenen maakte. Door de „gewone" factoren te zoeken in den internationalen goederenruil, wordt de stand van de valuta alleen gevolg gemaakt, instede van op zijn beurt ook oorzaak van goederenbeweging. En bovendien worden blijkbaar handels- en betalingsbalans met elkaar verwisseld of vereenzelvigd. Behoeft het nog speciale vermelding, dat tegenover het uitvoersaldo de jaarlijksche post der overmakingen van winsten en interest staat? [1])

Na dezen ongelukkigen aanhef gaat de Directie verder: „Die oorzaken na te gaan is niet moeilijk". Zij heeft er dan ook slechts één alinea, en wel de volgende, voor noodig:

---

1) In mijn artikel in de April-aflevering van dit tijdschrift ben ik hierop uitvoeriger ingegaan.

De remises voor rekening van het Gouvernement van Nederlandsch-Indië ad *f* 150 millioen in dit boekjaar, n.l. van 1 April 1923 tot 31 Maart 1924, hebben hun invloed op de koersen doen gelden. Daarbij komt een psychologische invloed als gevolg van de beweringen dat in Nederlandsch-Indië inflatie zou zijn en als gevolg daarvan een waardevermindering van den Indischen gulden onvermijdelijk was, voor welke beweringen wel eenige propaganda werd gemaakt.

Hoe zonderling het wellicht klinkt: zij acht deze twee volzinnen blijkbaar afdoende. Immers, na nog één ontkennende bewering (waarover zoo aanstonds meer), gaat zij, voor het geval er nog eenige onzekerheid bij haar lezers mocht zijn blijven hangen, wederom min of meer kregel verder:

„Voor zoover op die vraag (waarom de Javasche Bank de pariteit niet kan handhaven) in de bovengenoemde cijfers nog geen antwoord is te vinden....."

Ja, men kan wel het onmogelijke verlangen, maar in ernst, bij het zoeken naar de oorzaken heeft zij het zichzelve niet moeilijk gemaakt! De gouvernementsremises en een aantal beweringen over vermeende inflatie, voilà tout.

Het Indische publiek had, meenen wij, het recht om op deze plaats en dit moment iets deugdelijkers te verwachten. Dat de beide aangevoerde „invloeden" het besproken verschijnsel afdoende zouden kunnen verklaren, is bij eenig nadenken te weerleggen. Allereerst dateert de gedeprecieerde stand van den Indischen gulden tegenover het goud (sinds 1920 gelijk te stellen aan de $), zoowel als tegenover den Nederlandschen gulden geenszins van het tijdstip waarop de bedoelde overmakingen van het gouvernement begonnen. Sinds Juli 1919 staat de $, sinds het voorjaar van 1921 staat de Nederlandsche gulden onafgebroken boven pari. De Heer *Vissering* wees er verleden jaar zelfs op, dat in de jaren vóór 1923 de Indische gulden nog lager gestaan zou hebben, indien Indië de remises had gemaakt, waartoe het naar zijn meening reeds toen verplicht was geweest. In die veel later plaats vindende remises kan dus de verklaring voor de depreciatie niet liggen. Bovendien — ook hierop wees ik reeds t.a.p. bl. 348 — moeten deze remises in het verband van de geheele betalingsbalans worden gezien. Wordt het geld voor die remises verkregen uit de gewone middelen, hetzij door bezuinigingen, dan wel door belastingen, dan wil dat zeggen, dat zich langs twee wegen het evenwicht in de betalingsba-

lans herstellen kan én moet. Wordt het inkomen der ingezetenen door loondaling, werkloosheid of nieuwe belastingen kleiner, dan dalen de importen en daarmee de betalingen, die Indië jaarlijks uit dien hoofde aan het buitland heeft te doen; worden de winsten der uitheemsche kapitalen belast, dan worden de overmakingen kleiner, zonder dat de handelsbalans zichtbaar behoeft te veranderen. In beide gevallen blijft de totale som der betalingen voor en na dezelfde. Een deel van het wisselverkeer is van de particuliere volkshuishouding naar de staatshuishouding overgeheveld. De gouvernementsremises kunnen dus slechts een tijdelijken invloed uitoefenen. Anders staat het, indien deze betalingen niet uit de gewone middelen kunnen worden gedekt en het gouvernement daarvoor schuld, vooral vlottende schuld moet aangaan. In dat geval komt direct of indirect meer bankpapier in omloop. Heeft dit in belangrijke mate plaats, dan oefent die vermeerdering een inflationistische werking uit. De binnenlandsche koopkracht van het geld daalt en daarmee spoedig de buitenlandsche. M.a.w. de valuta wordt in toenemende mate gedeprecieerd.

Echter de werking van op die wijze voortgezette remises op den stand der valuta voltrekt zich dan ook steeds *via* de gedaalde koopkracht van het geld, *via* de uitdrukkelijk door de Bankdirectie buiten discussie gestelde inflatie!

Als inderdaad bloote „beweringen" van inflatie den gulden blijvend kwaad deden (tijdelijke psychologisch veroorzaakte ups en downs zijn van zelf sprekend mogelijk), waarom brak de Javasche Bank dat h.i. ongegronde wantrouwen dan niet? Het geheele betoog van pag. 28, waarin de Bank uiteenzet, waarom zij ondanks haar „bijzonder sterke metaalpositie" geen goud of standpenningen waagde af te geven om de koersen te steunen, is een schijnbetoog. Zoolang de Vereenigde Staten op elke aanvraag voetstoots goud afgeven — en hun gestadig stijgende voorraden maken hen daartoe steeds meer geneigd — behoeft de Javasche Bank niet bevreesd te zijn geen goud „terug te kunnen krijgen, wanneer zulks noodig werd geoordeeld". Goudinvoer wordt immers pas noodig, indien de vreemde valuta's zoo laag staan, dat zij het zg. laagste goudpunt overschrijden. Dit veronderstelt echter reeds een vrije goudafgifte en een herstel van den gouden standaard door inwisselbaarheid der bankbiljetten in Indië. En hoe daartoe te geraken?

Duidelijk is het dat bij afgifte van metaal, zoodra deze van eenigen omvang wordt, de circulatie van biljetten moet worden ingekrompen. M.a.w. de deflatie, die sinds eind 1921 voor stabilisatie heeft plaats gemaakt, wordt wederom ingezet, met alle gevolgen van dien: prijsval, credietbeperking, nieuwe malaise, enz. Buiten beschouwing gelaten wat de voorkeur verdient, moet toch ook hier weer opvallen, *dat het herstel van de pariteit* evenals vroeger de ontwrichting daarvan *ook alleen via de veranderde koopkracht van het geld in het binnenland mogelijk is.*

Hoe speelt de Bankdirectie het dan klaar om in haar jongste Jaarverslag de geldcreatie buiten bespreking te laten?

De bewijsvoering is ook bij dit theoretisch zoo belangrijke punt volkomen ontoereikend. Men oordeele:

> Dat in Indië geen inflatie is, behoeft niet uitvoerig te worden bewezen; men beschouwe slechts de cijfers van de gezamenlijke obligo's van de circulatiebank van thans in vergelijking met vorige jaren en de metaaldekking voor die obligo's bij De Javasche Bank aanwezig. Daaruit spreekt zeker de gunstige toestand.

Zeer zeker is de metaaldekking der obligo's van de circulatiebank, zelfs bij een minimum van 40%, niet ongunstig. Maar de schrijver vergeet als het wezenlijke verschil tusschen vroeger en nu één kleinigheid te vermelden, en wel: dat door de oninwisselbaarheid der biljetten *het normale en voor de geldswaarde beslissende verband* tusschen dekking en obligo's *verbroken is.* Al waren de biljetten voor 100% door goud gedekt, dan ware depreciatie van den gulden even zeer mogelijk, zoolang dit goud niet vrij en automatisch heen en weer stroomt om de valuta op goudpariteit te houden. Thans is het bankbiljet de belangrijkste geldeenheid en wordt zijn waarde allereerst door den omvang van zijn circulatie bepaald. Zou meer goud binnenstroomen en zou de circulatie van oninwisselbare biljetten naar evenredigheid stijgen, de Bank zou, blijkbaar tot haar verbazing, kunnen bespeuren, dat de koopkracht van haar biljetten onophoudelijk daalde! Ondanks den gunstigen dekkingstoestand.

Nog mooier heeft de Directie het echter gemaakt in het zinnetje, dat onmiddellijk op de laatst geciteerde passage volgt:

> Het feit dat De Javasche Bank in staat was om in het afgeloopen boekjaar *f* 150 millioen voor de Regeering naar Nederland te remitteeren,

zonder dat een sterke stijging in koers plaats vond, spreekt eveneens voor zichzelf.

Het moge waar zijn, dat dit feit voor zichzelf spreekt. Een enkel woordje zou ik niettemin er aan toe willen voegen.

Ik zou nl. de vraag willen stellen, wat men te denken heeft van een „theoretische" bewijsvoering, waarin eenzelfde feit, nl. de overmaking van ƒ 150 millioen naar Nederland, op de ééne pagina wordt aangevoerd als factor, die de depreciatie moet verklaren en één bladzijde verder moet dienst doen in precies tegengestelde richting!? In werkelijkheid is het bedoelde feit noch voor het eene, noch voor het andere te gebruiken. Het zegt al even weinig tegen het bestaan van inflatie als het voor het ontstaan van depreciatie bewijst.

Zit er wellicht toch een klank in van zelfverdediging of verontschuldiging, wanneer de schrijver van het Verslag na zijn drie onheldere en onhoudbare pagina's vol „theorie" de slotalinea van dit gedeelte aanvangt met de woorden:

„Door De Javasche Bank is in alle moeilijke tijden alle aandacht geschonken aan de practijk....."?

Zij dwaalt echter, indien zij daarmede de eminente en onmisbare beteekenis van de „theorie" voor de „practijk" zou willen betwijfelen of ontkennen. Wat beoogt de eerste trouwens anders dan de uitkomsten van de laatste te ordenen en logisch samen te vatten? En bestaat er, zoo gezien, wel een tegenstelling? Als de tijden iets minder moeilijk worden, is het misschien wenschelijk ook aan vragen als deze eenige aandacht te schenken.

Ook in de schriftelijke en mondelinge behandeling der begrooting in de voorjaarszitting van den Volksraad is ditmaal de Indische gulden ter sprake gekomen. Begrijpelijkerwijs heeft de Heer *Mr. Wiessing*, die zijn denkbeelden hierover reeds zoo uitvoerig op schrift gesteld had (Kol. Studiën, October 1923) in dit debat het grootste aandeel gehad. Na al hetgeen omtrent zijn opvattingen door mij in het meergenoemde artikel is te berde gebracht, mag ik mij ontslagen rekenen nogmaals op zijn theoretische beschouwingen, voor zoover ze een herhaling bevatten van wat reeds in zijn tijdschriftartikel werd betoogd, uitvoerig in te gaan. Al kan ik dan ook op principieele punten noch met zijn verklaring van

de feiten, noch met zijn eischen voor de naaste toekomst medegaan, meen ik toch, dat het, vooral door hem uitgelokte, debat nut heeft afgeworpen. Niet alleen zijn daardoor enkele essentieele punten scherper dan tot nu onder de publieke aandacht gebracht, doch bovendien kreeg de Regeering gelegenheid om grondiger dan in het enkele weinig zeggende zinnetje in de openingsrede voor de nieuwe zitting mogelijk was, haar standpunt en haar houding te omschrijven en toe te lichten. Vooral in de heldere, zaakkundige passages in de Memorie van Antwoord (pag. 3 en 4) is zulks op uitstekende wijze geschied.

Terwijl de schriftelijke discussie vooral liep over de vragen, wat onder de depreciatie was te verstaan, welke oorzaken daartoe hadden geleid en wat de Regeering gedaan heeft om haar te boven te komen, bleef het mondelinge debat overwegend practisch en wel hoofdzakelijk beperkt tot wat voor den vervolge diende te worden gedaan. Niettemin zijn in dit vraagstuk theoretische analyse en practische doelstelling zoo „ongescheiden onderscheiden", dat ook in de vergaderzaal de academische kant van de kwestie niet onaangeroerd kon worden gelaten.

Hoofdpunten der gevoerde discussies waren: de mérites van den gouden standaard en de maatregelen, noodig om tot herstel van dien standaard te geraken. De Heer *Wiessing* richtte zijn betoog vooral op de wenschelijkheid om weder te geraken tot wat hij noemde „een veiligen gulden". Niet de daling van een valuta, zoo meende hij, was voor een land het kwaad — handel en bedrijf kunnen zelfs bij en door een dalende valuta bloeien —, doch wel een onveilige valuta. „Veilig" was dan z.i. een valuta, indien de munteenheid „aan normale eischen van betrekkelijke waardevastheid voldoet". In dit geval heeft en verdient zij het vertrouwen:

> „dat niet in sterker mate dan bij andere valuta de kans op daling van de koopkracht grooter is dan die op stijging, maar bovenal, dat geen andere invloed dan het spel der economische factoren op de waarde van de munteenheid werken zal, met name dat niet een regeering, die zelf groot debiteur is, de theorie huldigt, dat zij in die waarde opzettelijk verandering moet kunnen brengen."

Uit alles wat hij verder aanvoerde, bleek duidelijk, dat de vrije gouden standaard voor den Heer W. de eenige standaard is, die naar zijn meening aan het door hem gegeven criterium van „vei-

ligheid", de normale waardevastheid, voldoet. Het feit alleen reeds, dat deze gouden standaard alom, ook in Indië, werd losgelaten, moest het vertrouwen in het geld wel schokken en leidde tot depreciatie. De eenige uitkomst en dus de plicht der Regeering ware om aanstonds, althans in de naaste toekomst, weder den gouden standaard te herstellen. De min of meer platonische verklaring van de Regeering, die de wenschelijkheid van terugkeer tot den gouden standaard toegaf, liet hem onbevredigd.

De hoedanigheden van den gouden standaard willen we nu even laten rusten en eerst eens nagaan, hoe de Heer W. zich voorstelt tot wederinvoering daarvan te geraken.

In eersten termijn liet hij zich hierover nog vrij vaag uit. Hij verheelde zich niet, dat zulks prijsdaling en daarmee een zekeren druk op handel en bedrijf zou medebrengen, doch dit offer wilde hij op het altaar van den gouden standaard gaarne brengen.

Hij verzocht de Regeering om een grafiekje, waarin de lijn van onzen gulden wordt beschouwd ten opzichte van het goud; en vervolgde:

> „Als onder dat grafiekje de Regeering „peccavi" zou willen schrijven, hetgeen de vreemdeling zal lezen als: „dat zal nooit meer voorkomen" (me dunkt, dat ware nogal heel vrij vertaald, J. v. G.), dan zou de Regeering meer voor de veiligheid van onzen gulden gedaan hebben dan door het streven naar verwijdering van het oogenblikkelijke ongemak. (bedoeld wordt het herstel van de pariteit met Holland, J. v. G.) Daarom had ik zoo gaarne de ruiterlijke verklaring gezien, dat de muntwet weer in eere hersteld zou worden.

Wat nu de Regeering behalve het afleggen dier ruiterlijke verklaring verder te doen heeft, blijft ongewis. Voor de circulatiebank acht de Heer W. het op goudwaarde brengen harer biljetten in elk geval aanstonds mogelijk. Onder verwijzing naar Duitschland, waar men ook naar de goudmark is teruggekeerd en met een beroep op Mr. *Vissering's* befaamd artikel in het „Haagsch Maandblad" schrijft hij:

> „Heeft men om die (de goudmark) te vestigen de factoren laten wegen, waaraan men wil, dat wij onze waardedaling toeschrijven: inflatie, handelsbalans en wat men nog meer wil noemen? Neen, men heeft eenvoudig een bank gesticht, die niet verplicht of van plan was haar beleggingen door de Regeering te laten beinvloeden en de schuldbewijzen van die bank zijn nu 100% waard van hetgeen zij beloven."

Zoo eenvoudig als het herstel van een waardevaste valuta hier wordt voorgesteld, is de zaak toch waarlijk niet. Het ware het ei van Columbus. In werkelijkheid is het hier genoemde middel, de invoering van een op goud gebaseerd bankbiljet, ontleend aan de door Mr. *Vissering* ontworpen constructie van den „bankgulden", allerminst onschuldig. In stee van de eenheid van het geldstelsel te bevestigen, zooals de Heer Wiessing meent, breekt het deze onverbiddelijk in tweëen, door naast dien waardevasten gulden een gedeprecieerden, onvasten gulden, den staatsgulden, te doen circuleeren. Terwijl in normale omstandigheden de functies van waardemaat en circulatiemiddel aan een zelfde geldsoort, het eenige officieele geld in den staat, toevallen, zou na invoering van den bankgulden, evenals geschiedde na invoering van de goudmark in Duitschland, een wig tusschen die beide functies gedreven zijn. Het bankgeld waardemaat, het staatsgeld circulatiemiddel, van dag tot dag wisselend in waarde. Het is een uiterste noodmaatregel, door den Heer V. voor Holland meer als dreigend schrikbeeld vertoond dan als wenschelijkheid aangekondigd. Voor Duitschland beteekende zulks temidden van de ontreddering een begin van herstel, doordat althans één vast steunpunt in het drijfzand der geldverhoudingen werd opgericht. Voor Indië, waar wel een depreciatie bestaat, doch van voortschrijdende waardedaling van het ruilmiddel geen sprake is, ware verscheuring van den samenhang tusschen bank- en staatsgeld van onberekenbaar nadeel. Men amputeert iemand toch niet de hand wegens het inscheuren van een nagel?

Gelukkig werd dan ook de verwijzing naar dien maatregel in Duitschland door den Regeeringsgemachtigde met kracht afgewezen. In zijn antwoord zeide hij:

> „het geheim van de handhaving dezer mark is toch gelegen in de omstandigheid, dat de Rentenbank in hare credietverleening aan den staat volstrekt is gebonden en dat naast de rentemark de Reichsmark bleef bestaan, terwijl in die volstrekt waardeloos gemaakte eenheid de staat het grootste gedeelte zijner verplichtingen tegenover de binnenlandsche schuldeischers en een gedeelte der vorderingen van buitenlanders bleef kwijten."

Hier te lande gaat het gelukkig om een geheel ander vraagstuk. De Heer *Bodenhausen* memoreerde, welke maatregelen waren getroffen om den Indischen gulden te steunen. (consolidatie van vlottende schuld, kloppend maken van den gewonen dienst, laag houden

van den buitengewonen dienst en plaatsing van schatkistpapier op de open markt) Uitgenoodigd om aan te geven wat er z.i. nog meer diende te geschieden, antwoordde de Heer *Wiessing* met een opsomming van een viertal punten, die òf hetzelfde bevatten, òf feitelijk al vooronderstelden wat ze teweeg moesten brengen! Gaan we bedoelde punten eens na:

Allereerst klonk: „versnel het tempo". Blijkbaar was de Heer W. nu zeer verheugd over de „platonische" verklaring der Regeering in zake den gouden standaard, waarin hij principieele overeenstemming zag met zijn standpunt. Niettemin ging het practisch toch allereerst om de vraag, of de pariteit geleidelijk hervonden, dan wel door actief ingrijpen binnenkort geforceerd moest worden. Hierin stond de Regeering tegenover den Heer W. En feitelijk, zooals we zien zullen, in sterker mate dan zij zelve aangaf.

Als tweede middel noemde de Heer W.: consolidatie der vlottende schulden op de open markt, wat door den Regeeringsgemachtigde al genoemd was. Het zal inmiddels den Heer *Wiessing* wel onaangenaam verrast hebben, dat de door hem veelvuldig geciteerde Heer *Vissering* van wege het snelle herstel van het budgetevenwicht hier te lande deze vlugge consolidatie van schuld minder noodig acht. De goed geinformeerde „Beursman", die in „De Locomotief" financieele brieven schrijft, lichtte deze min of meer opvallende zwenking van den Heer V. reeds toe met de verklaring, dat deze vlottende schuld een ook aan de Nederlandsche Bank welkome soliede en goed rendeerende belegging verschaft! De Heer W. zal toch niet van den President der Nederl. Bank veronderstellen, dat hij zulk een belegging wil handhaven ten koste van ..... de Indische valuta? Zeer terecht wordt in de Memorie van Antwoord reeds na erkenning van de wenschelijkheid van een sluitende begrooting leukweg tegenover al te voorbarige conclusies opgemerkt: „zij het ook, dat het verband tusschen deze tekorten, de handelsbalans en den wisselkoers uiterst gecompliceerd is en door de werking van andere factoren veelal niet aanstonds zichtbaar zal zijn."

Het derde middel van den Heer W. is er geen, omdat het, zooals opgemerkt, veronderstelt, wat het zou moeten nastreven:

„En als de afspraak, dat men de Bank niet meer lastig zal vallen, goed vastligt, met haar overleg plegen — een overleg, waar heel wat

aan vast zit, ik onderschat dat allerminst (sic) — wanneer het haar weer schikken zal goudguldens te betalen voor haar bankguldens."

Heeft de Heer W. werkelijk niet bedacht, dat dit overleg slechts kan slagen, indien het bankbiljet reeds weer tevoren op goudwaarde gekomen is? Is zulks nog niet gebeurd, dan vliegen de gouden tientjes bij beschikbaarstelling de grens over! Dat gouduitvoer den koers van den gulden omhoog drijft, is zeker waar. Maar is de Bank in staat dit vol te houden? En hoe moet haar credietpolitiek tegenover het particuliere bedrijfsleven worden, indien haar goudvoorraad slinkt? De Heer W. zal er niet aan ontkomen om, mocht hij bij het door hem gewenscht „overleg" aanwezig zijn, te moeten verklaren, of hij — het hooge woord moet er uit — „deflatie" wil, ja dan neen. Niet het overleg, doch deze zeer bepaalde op prijsdaling en credietbeperking gerichte bankpolitiek is noodig om vrijen gouduitvoer mogelijk en denkelijk al gauw onnoodig te maken! Daarzonder zal de Heer W., vreezen wij, ten antwoord krijgen, dat de uitbetaling van goudguldens den Heer *Trip*, natuurlijk tot zijn spijt, niet zou „schikken".

Ten slotte wil de Heer W., om eens en vooral van een „onveilige" valuta af te komen, dat:

„Zoo spoedig als dat tijdstip in de toekomst is gefixeerd, dat dan onmiddellijk publiceeren en daarbij de verzekering, zoo formeel en zoo stellig als eenigszins mogelijk is, geven, dat nooit meer vrijstelling van goudafgifte zal worden verleend."

Na deze officieele afkondiging, wellicht van de pui van het paleis, is de veiligheid onzer valuta naar 's Heeren Wiessings menschelijke berekening voor goed vastgelegd. Slechts de recente tienjarige herdenking van vele „vodjes papier", die toch eenmaal trotsche Koninklijke beloften waren, verhindert wellicht geheel onder den indruk te komen van deze monetaire plechtigheid.

Hoe het ook zij, ook hier dient weder de opmerking te worden gemaakt, dat het noodig blijkt eerst de goudpariteit te herstellen, alvorens dezen afkondigingsdienst te organiseeren. Zoodat ook dit punt als middel om hiertoe te geraken wegvalt.

Waarom volgden wij dit gedeelte van het betoog van den Heer W. op den voet? Om geen anderen reden dan om aan de uiteenzettingen van den meest prominenten verdediger van een spoedigst herstel van den gouden standaard te demonstreeren, dat zulks slechts mogelijk is langs één weg: *opzettelijke, hernieuwde versto-*

ring van den na de eerste deflatieperiode ingetreden toestand van aanpassing aan een betrekkelijk stabiele, zij het gedeprecieerde valuta.

Hoewel de Heer W. zelf spreekt van offers, die voor het herstel van den gouden standaard moeten worden gebracht en als zoodanig ook bepaaldelijk den prijsval en een nieuwe malaise noemt, is in zijn betoogen het verband tusschen deze economische feiten en den terugkeer van de goudpariteit toch allerminst duidelijk. Om dit verband te leggen is het immers noodzakelijk om de geldswaarde en de beïnvloeding daarvan door inkrimping van de circulatie in de uiteenzetting te betrekken. En vooral dit laatste element is z.i. een door de „theoretici" ingevoerde overbodige fraaiigheid.

Zeer helder is de ware toedracht aanstonds in den kern aangewezen in de meergenoemde passages van de Memorie van Antwoord, bl. 3:

> „Nadat in nagenoeg alle landen ter wereld de gouden standaard is prijsgegeven, doordien de twee peilers, waarop deze rustte..... zijn weggenomen, is de wisselkoers, die altijd de verhouding heeft aangegeven tusschen de koopkracht van de munteenheid in het eigen land tot die van de munteenheden in de andere landen, waaraan betalingen gedaan of waarvan betalingen ontvangen moeten worden, *in zeer hooge mate afhankelijk geworden van de mate van geldcreatie in elk dier landen.*" (curs. van mij).

De Regeering is zich dan ook blijkens verschillende uitlatingen zeer goed bewust, welke beteekenis een regelrecht herstel van de goudpariteit door deflatie voor Indië hebben zou. De Heer *Bodenhausen* vervolgde de bovengeciteerde zinsnede over de Rentenmark op grond hiervan met de woorden:

".....hier te lande..... is het vraagstuk een geheel ander en de oplossing moeilijker, omdat zij *niet buiten het bedrijfsleven en de landshuishouding om, maar juist ten koste daarvan moet worden gevonden*".

En verder zei de Regeeringsgemachtigde:

„De taak, welke moet worden verricht, bestaat toch in het overbruggen van het verschil van 11% van de wettelijke waarde van den gulden en dit is — zonder het bedrijfsleven aan te ernstige schokken bloot te stellen — niet opeens bereikbaar".

Terecht worden in de regeeringsuitlatingen bedrijfsleven en staatshuishouding telkens tezamen genoemd. Het is immers een

geheel verkeerde voorstelling van den toestand om alleen het geven van crediet aan den staat door de circulatiebank als een bron van inflatie aan te zien en te meenen, dat credieten, aan het bedrijfsleven verleend, die werking niet zouden kunnen uitoefenen. Ook hierin maakt de Heer *Wiessing* zich weder de tolk van hetgeen al te velen denken. Het misverstand in deze komt in de volgende argumentatie scherp tot uiting:

> „Maar zeggen wij, dat ook de particuliere credietbehoeften mede oorzaak zijn van de opgetreden depreciatie, die in de gegeven omstandigheden onveiligheid veroorzaakte, dan zouden wij beweren, dat de circulatiebanken ongezonde credieten gaven, hetgeen onvergeeflijk zou zijn geweest en hetgeen ook niet geschied is, naar mijn overtuiging."

Met een bloote ontkenning en een bewijs uit het ongerijmde is men echter van deze zaak niet af. De fout schuilt in de beteekenis van het begrip „ongezonde credieten". In den gangbaren zin van het woord is een ongezond crediet, een crediet gegeven aan een insolventen debiteur of althans aan iemand, voor wien dit crediet te zwaar is. Dat zulks nu meer dan vroeger geschiedde, behoeft niet te worden aangenomen. Wel echter — en hierop komt het aan — dat de verleende credieten werden uitgebreid, omdat de prijs der goederen en hierdoor weer de geldswaarde der transacties in het bedrijfsleven omhoog waren gegaan. In die meerdere „geldbehoefte" werd voorzien en kon worden voorzien, doordat de toegenomen goudvoorraad dit zonder schennis van het octrooi mogelijk maakte. Hiermede werd echter de prijsstijging eerst goed vastgelegd en bezegelde de gestegen geldemissie de gedaalde koopkracht van het geld. Een volkomen lijdelijke houding van de circulatiebank werkt langs dezen weg inflationeerend. En men behoeft de omhooggesnelde omzetcijfers van de Javasche Bank slechts te bekijken, in het bijzonder die der voorschotten en beleeningen, om zich ervan te overtuigen, dat deze geldruimte het hare tot de verminderde koopkracht van den Indischen gulden en daarmee tot de depreciatie heeft bijgedragen.

Bij deflatie zou de staatshuishouding haar vlottend crediet bemoeilijkt zien en hiermede haar financiering verzwaard. De staat zou tevens de muntbiljetten op korten termijn moeten intrekken, wat de schatkist op ruim 40 millioen zou komen te staan. (Het is merkwaardig dat de Heer W. in zijn ijver om den gouden standaard te herstellen dezen maatregel geheel over het hoofd-zag).

Doch ook het particuliere bedrijf zou het hare moeten bijdragen. De geldmarkt moet duurder gemaakt worden, of de credietrantsoeneering moet straffer worden toegepast. Wat stijgende kosten, doch tevens, aangezien het bedrijfscrediet in zijn huidigen omvang de prijzen op peil houdt, een druk op de prijzen beteekent. En onaanzienlijk zou de inkrimping der credieten niet kunnen zijn. Immers de bank zou door zilverafvloeiing naar het binnenland en gouduitvoer naar het buitenland haar metaalvoorraad met een flink bedrag zien slinken en wil zij het dekkingspercentage handhaven, dan zou de opeischbare schuld met 2½ maal dat bedrag moeten verminderen.

Het is dan ook om die reden te begrijpen en toe te juichen, dat de Javasche Bank en de Regeering den huidigen toestand van betrekkelijke stabiliteit met de daaraan verbonden nadeelen verkiezen boven een nieuwe krachtproef. Ja, ik zou durven beweren, dat de Regeering feitelijk niets gedaan heeft met het eenige of voornaamste doel om den gulden dichter bij het goud te brengen. Elk der maatregelen, door Haar in de Memorie van Antwoord genoemd, is op zichzelve uit een oogpunt van een soliede staatshuishouding wenschelijk en nastrevenswaard. Zij hebben het zijdelingsche gevolg, dat zij den gulden steunen. Zij zouden ook zonder die werking zijn doorgevoerd en maken geenszins deel uit van een bewuste valutapolitiek. De Indische Regeering, als vrijwel elke andere (die der landen met een volkomen valuta-débacle als Duitschland, of een naoorlogsche illusie-politiek als Frankrijk daargelaten) wacht rustig af, zorgt hoogstens er voor de valuta niet rechtstreeks te schaden. De mentaliteit der Regeeringsverklaringen hier te lande komt dan ook treffend overeen met wat *Keynes* op de hem eigen, recht op den man af gaande, wijze als de houding van de Engelsche Regeering in zake valuta schilderde op de 14 April jl. gehouden debatvergadering over „Monetary Reform" van de Royal Economic Society te Londen.

Hij zeide:

„De Regeering vindt het verstandig om Sir *Charles Addis* (die ongeveer het standpunt-Wiessing innam) bij te vallen door te verklaren, dat het haar bedoeling is om tot den gouden standaard terug te keeren. Maar gelukkig is zij niet zoo dwaas om eenige daadwerkelijke stap in die richting te doen. Zij heeft, inderdaad, geen duidelijke politiek, maar voor zoover zij er al een heeft, schijnt zij voor het heden een

zekere mate van stabiliteit te beoogen en, zooals de Heer *Hawtrey* opmerkte, heeft zij een verder bepalen van haar gedachten uitgesteld, totdat zij ziet, wat er met den koers geschiedt, in de hoop, dat de natuurlijke loop der dingen het pond weer op pariteit met het goud zal brengen zonder eenige mate van deflatie."

Zal deze hoop der Regeeringen ijdel blijken? De feiten der laatste jaren, die op het gebied van het geldwezen hoogst merkwaardige veranderingen te zien hebben gegeven, wettigen de verwachting, dat zulks inderdaad niet het geval zal zijn. De oorlog, die zooveel historisch gegroeide rijken deed ineenstorten, heeft ook de wereldhegemonie van het goud wankel gemaakt, als nooit tevoren. Juist deze onzekere toekomst van het goud maakt het voor een land als Indië zoo onraadzaam om ten koste van zware offers op dit oogenblik tot den gouden standaard terug te keeren. Elders (zie „De Locomotief" van 4 en 5 Juni jl.) heb ik reeds uitvoeriger dan in dit bestek mogelijk is, getracht uiteen te zetten, wat er in de internationale positie van het goud is veranderd. Zijn abnormale verspreiding over de in het ruilverkeer opgenomen volken, zijn ophooping in weinige landen, vooral de Vereenigde Staten, heeft de oude internationale basis, waarop zijn betrekkelijke waardevastheid berustte, sterk versmald. Tezelfdertijd, dat tal van landen er in zijn geslaagd hun van het goud losgemaakten of losgeraakten standaard in een mate te stabiliseeren, als nimmer uit vrijen wil zou zijn beproefd, worstelen de Vereenigde Staten, die eveneens sinds 1921 hun prijsniveau zorgvuldig op één hoogte trachten te handhaven, met een onafgebroken toestrooming van goud, dat werkeloos en renteloos in de kelders van den Federal Reserve Board wordt opgeslagen. Zij voeren hiermede feitelijk thans reeds een „valorisatiepolitiek", die met dergelijke manipulaties op de markt van andere stapelartikelen is gelijk te stellen! Zoo weinig steekhoudend is reeds thans de tegenstelling geworden, die nog al te vaak wordt gemaakt tusschen den gouden standaard, als een „natuurlijken" eenerzijds en de „managed currency", de gestabiliseerde valuta, anderzijds! Vindt de Heer W. den dollar hierom „onveilig"?

Voor de staten, die hun valuta slechts weinig beneden het goud zagen zakken, zooals Nederland, Engeland, Indië is bij dezen stand van zaken de beste houding de kat uit den boom te kijken. Hoe kettersch het menig goudgeloovige in de ooren moge klinken: indien

deze landen niet met veel offers ernaar streven het goud weder te naderen, is de waarschijnlijkheid groot, dat binnen niet al te langen tijd het veelbegeerde goud..... naar hen toekomt! M.a.w. de paradoxale situatie, waarin het nieuw geproduceerde goud nog veel haastiger wordt opgeborgen dan het te voorschijn gebracht wordt, moet leiden tot een waardedaling, die met of zonder den $ het goud omlaagdrijft naar de bedoelde achtergebleven valuta's. De tijd wordt rijp voor een nieuwe muntunie, of althans voor een overeenkomst tusschen de Vereenigde Staten, Groot-Brittanië en wellicht nog enkele landen om de goudproductie te regelen, te rantsoeneeren om zoodoende de waarde van het goud „kunstmatig" te stabiliseeren. En dit nog wel voor de „veiligheid" van de valuta's!

Langs dien weg krijgt het publiek uiterlijk den gouden standaard terug, die met zijn eerbiedwaardigen klank van soliditeit en schijnbare „natuurlijkheid" het veelbeproefde vertrouwen wellicht makkelijker herstelt dan met een „stofvrijen" standaard mogelijk is. Terwijl niettemin het internationale prijsniveau van de nukken van het goud wordt bevrijd. Het wordt van alleenheerscher het gekroonde hoofd der constitutioneele geldrepubliek.

Totdat het economisch leven ook dezen kostbaren ballast ontberen kan.

Gedachtenwisseling

De crisis in de padicultuur op Java.

Het onder dezen titel in het Aprilnummer van dit tijdschrift opgenomen artikel heeft bij de laatste zitting van den Volksraad de eer genoten van betrekkelijk uitvoerige vermelding, hetgeen niet anders dan in overeenstemming met de wenschen van den schrijver zijn kan.

Er zou geen reden zijn om hierop terug te komen, wanneer niet de Regeeringsgemachtigde voor Landbouw, na in verschillende opzichten zijn instemming met het artikel te hebben betuigd, het tenslotte verweten had, dat zijn geheele strekking zou zijn, stemming te maken tegen de suikercultuur.

Wie een eenigszins diepergaand artikel over de padicultuur op Java schrijft, komt onvermijdelijk hier en daar met de daarmede in vele streken nauw samenhangende Europeesche suikerrietcultuur in aanraking. Er was nu, in het belang der in het artikel besproken zaak, naar gestreefd, op dit aanrakingspunt zoo weinig mogelijk voor tegenspraak vatbare uitspraken te doen, welke niet in het nauwste verband met de kwestie zelve staan, ten einde de hoofdzaken ervan zoo duidelijk mogelijk te doen uitkomen en geen onnoodige bestrijding uit te lokken. Meer indirecte invloeden, hetzij in gunstigen of ongunstigen zin, werden daarom geheel buiten beschouwing gelaten; deze zijn toch moeilijk met zekerheid vast te stellen en vormen daardoor spoedig een voorwerp van strijd, waarbij de vaststaande feiten en hoofdzaken in de verdrukking moeten komen.

In zooverre scheen het bovenbedoelde streven geslaagd, dat het artikel van de zijde der Suikerindustrie zelve, voor zoover den schrijver bekend is, op dit punt niet is gekritiseerd. Ook een uitvoerige bespreking van het artikel in het Koloniaal Tijdschrift vermeldt dit punt niet. De in den Volksraad uitgesproken opvatting van den Regeerings-gemachtigde toont echter, dat het genoemde doel toch niet in aller oogen bereikt is, zoodat het noodig lijkt op de door dezen aangewezen punten even in te gaan. Dit geschiedt dan het best in de volgorde, waarin ze in het artikel voorkwamen:

1°. *De aanwijzing van beplanting van superieure gronden met suikerriet als een der oorzaken van achteruitgang der gemiddelde padiopbrengsten.*

Bij de op blz. 176 — 178 gegeven gewestgewijze opsomming van rechtstreeks aanwijsbare factoren, welke tot verhooging of verlaging der gemiddelde padiopbrengsten hadden bijgedragen, moest — met het oog op de objectiviteit en de volledigheid — deze in verscheidene gewesten belangrijke factor even goed vermeld worden als de factoren: toeneming der oostmoessonbeplanting, irrigatieverbeteringen, uitbreiding met inferieure sawahgronden.

2°. De uitdrukking: *de weinige goede overblijvende gronden worden aan de Europeesche groot-industrie „voor een schotel linzen verkocht".*

Deze handeling werd als een der vier „in of na het voor de padicultuur (nog) ongunstige (r) tijdperk 1916 — 1922" genomen Regeeringsmaatregelen genoemd, die de strekking hadden den inlandschen landbouw te verzwakken in stede van te versterken [1]). Haar niet te noemen, waar de andere wel werden vermeld, ware wederom tendentieus geweest. De uitdrukking „voor een schotel linzen verkocht" wees op het feit, dat de onmiddellijk voelbare geldelijke bate daarbij de door de adviseurs aangevoerde bezwaren heeft overstemd.

3°. *Onder de te nemen maatregelen werd uitbreiding van de suikerrietcultuur in een noot onder aan de laatste bladzijde vermeld.*

Dit is een vergissing. Die maatregel werd wel, evenals alle andere maatregelen, op de laatste blz. vermeld, doch niet in de noot. Slechts de nadere bijzonderheden kwamen in een noot, waar ze, juist als bijzonderheden, m. i. behoorden. De laatste regel dier noot werd, ofschoon op zichzelf niet noodig, toegevoegd om te laten zien, dat geen vooringenomenheid tegen die cultuur werd gekoesterd. Ook de passage onderaan blz. 167, waarin het, in vergelijking met de andere grootcultures, groote belang van de Suikerindustrie voor de welvaart van Java werd vermeld, had reeds die strekking.

Afgezien van de opgenoemde passages en enkele statistische cijfers, welke eveneens in het artikel thuis behoorden, werd de suikerrietcultuur in dit artikel niet betrokken. Argumenten tegen de juistheid ervan zijn van geen zijde aangevoerd. Het uitgesproken verwijt schijnt mij dan ook niet verdiend toe.

P. VAN DER ELST.

---

1). Protesteerend tegen het verwijt van inactiviteit aan de Regeering voerde de Regeeringsgemachtigde aan, dat er, in tegenstelling met vroeger, een corps landbouwconsulenten was. Dit corps was vermeld, maar er was tevens aangetoond, dat desondanks de Regeering, in tegenstelling met vroeger, in dit ongunstige tijdvak niet actief was geweest.

Sociaal-Economische-Kroniek.

Het vraagstuk der rendabiliteit van Indische havens.

In de Juli-aflevering van de „Vragen des Tijds" geeft Mr. H. Cohen de Boer een lezenswaardig overzicht van de in Januari van dit jaar gehouden haven-conferentie en neemt stelling, zoowel tegenover het denkbeeld aan de havenbedrijven hier te lande een eisch van zelfbedruiping te stellen, als tegenover de beperkte toepassing welke het rendabiliteitsbeginsel volgens de in de ontwerp-begrooting voor 1925 neergelegde gedragslijn zal vinden.

Op economische gronden wordt het evengenoemd beginsel verworpen; naar het inzicht van den schrijver moeten de indirecte voordeelen, welke havens voor de ontwikkeling van het land hebben, van zoodanig gewicht worden geacht, dat de opvatting van de haven als een commercieel bedrijf te eenen male onhoudbaar is.

Daar tijdens de havenconferentie rijkelijk op ditzelfde aambeeld is gehamerd, ligt het voor de hand, dat de schrijver hier niet meer kan brengen dan een heldere uiteenzetting van reeds bekende argumenten. Is hij er echter zoo zeker van dat de zeer belangrijke verbeteringen van de havens langs Java's Noordkust, die in de laatste jaren werden tot stand gebracht, nog in eenigszins noemenswaardige mate stimuleerend op de economische ontwikkeling van dat eiland konden werken en zou niet veeleer — gelet op het feit dat de productie van Java voor den uitvoer dicht bij een culminatiepunt is gekomen — de economische rendabiliteit van die werken *bijna geheel* gevonden moeten worden binnen het rayon van die havens, zoodat deze slechts aanwezig kan zijn, indien de nieuwe werken ook in engeren zin rendabel zijn?

En zou, meer in het algemeen, de handhaving van het rendabiliteitsprincipe niet een uiteenloopende economische beteekenis hebben voor den eersten havenaanleg tot ontsluiting van weinig ontgonnen gewesten, den uitbouw van doorvoerhavens en de perfectioneering van bestaande havens met een reeds volledig ontsloten achterland?

Voorts betoogt de schrijver, dat door de blijvende en tijdelijke concessies ten aanzien van het rendabiliteitsbeginsel, die door het havenwezen in uitzicht werden gesteld om tot dragelijke lasten voor de havengebruikers te komen, in die mate inbreuk op het beginsel zelf wordt gemaakt, dat, dit alleen daardoor reeds onhoudbaar wordt. Zijns inziens werd op deze wijze alleen naar een niet al te buitensporig goederengeld toe geredeneerd.

Moge in deze opvatting veel juists schuilen, toch wordt naar ons gevoelen de groote beteekenis onderschat van een regeling, waardoor aan de havenbedrijven de verplichting wordt opgelegd een onder normale omstandigheden bereikbaar financieel resultaat als richtsnoer te aanvaarden.

In de derde plaats wordt de gegeven voorstelling, dat het voorgesteld goederengeld een retributie zou zijn, bestreden en deze heffing onder de belastingen gerangschikt, waardoor zij zoowel bij de invoering als bij eventueele wijziging ingevolge artikel 23 der Comptabiliteitswet aan het oordeel van den begrootingswetgever onderworpen zou moeten worden.

Aan het slot van het artikel treffen wij de aanbeveling: „In plaats van den rentabiliteitseisch stelle men den opportuniteitseisch".

Maar ..... is het onder de huidige financieele omstandigheden niet juist een eisch van opportuniteit, ook van de havenbedrijven een bevredigende mate van rentabiliteit te verlangen?

v. d. B.

Moeilijkheden bij maatschappelijken arbeid in Britsch-Indië.

Bij vergelijking van den economischen toestand en van de succeskansen van economische politiek in Britsch-Indië en onze Oost wordt wel gewezen op de grootere ongeschondenheid van de inheemsche maatschappij in Voor-Indië, die voor een normale ontwikkeling daardoor meer kansen biedt. Ongetwijfeld is dit juist. Toch bevatten de sociale omstandigheden, waarin de inheemsche samenleving in Nederlandsch-Indië verkeert, elementen die voor een snelle ontwikkeling niet anders dan gunstig kunnen zijn. De vernietiging van veel eigens, die de doordringende invloed van een vreemde cultuur in de Inlandsche wereld heeft ten gevolge gehad, heeft ook de sleur geknauwd en ruim baan gemaakt voor nieuwe inzichten. Menschen met ervaring op sociaal-politiek gebied zullen verklaren dat het conservatisme van den Inlandschen boer niet zoo diep zit als bij zijn Westerschen collega en ethnologen zullen die verklaring bijspringen door er op te wijzen dat het loswoelen van den maatschappelijken bodem, waarop dit conservatisme rust, den bovenbouw wankel maakt. Zoo beschouwd, biedt het inniger en veelvuldiger contact van de Westersche cultuur met de inheemsche samenleving in onze Oost de kans op sneller en gemakkelijker doordringen van nieuwe denkbeelden. Daarnaast echter blijft de geringe differentiatie in de eigen maatschappij een belemmering voor sociale ontwikkeling.

De hier aangeduide bijzondere moeilijkheden van hervormingswerk in Britsch-Indië blijken helder uit een tweetal artikelen van *H. Calvert*, "Registrar of Co-operative Societies" in de Punjab, over de coöperatieve beweging in Britsch-Indië, artikelen verschenen in het Januari-Maart en het April-Juni-nummer 1924 van de *„International review of agricultural economics"*, waaruit hieronder eenige passages worden overgenomen.

Wil men de positie van de coöperatieve beweging in Br. Indië juist begrijpen dan moet men eerst trachten tot een zuivere waardeering te geraken van de voornaamste factoren die op het bestaan van de bevolking inwerken. Van deze zijn zonder twijfel de heerschende godsdiensten de belangrijkste. Van de ruim 319 millioen zielen zijn meer dan 2/3 Hindoes en meer dan 1/5 Mohammedanen; in de oogen van den Europeaan onderschatten de volgelingen van deze beide groote godsdiensten de beteekenis van de menschelijke energie, het vernuft en de ondernemingslust als scheppende kracht in het menschelijk bestaan. De Hindoe-levensbeschouwing leidt tot geringschatting van de waarde van aardsche schatten, zij schijnt geen waarde te hechten aan stoffelijken vooruitgang, maar veeleer een passieve houding tegenover de wisselvalligheden der natuur aan te kweeken. Bovendien heeft het kasten-stelsel, dat vele ontwikkelde Hindoes thans als een onnoodig aanhangsel beschouwen, de menschheid verdeeld in onveranderlijke lagen, zoodat niet alleen iemands plaats in de maatschappij door zijn geboorte wordt bepaald, maar ook grootendeels zijn bedrijf voor hem is voorbeschikt. Aldus werken het Hindoeïsme en het kasten-stelsel samen tot de bevordering van een lijdzame houding tegenover de moeilijkheden van materiëelen vooruitgang; de menschelijke begeerten moeten eer worden verloochend dan gediend door geestelijke inspanning en de stoffelijke behoeften eer onderdrukt dan bevredigd door verhooging van den levensstandaard.

Ofschoon de Mohammedaansche denkbeelden hemelsbreed van die der Hindoes verschillen, is hun invloed op den economischen vooruitgang in veel opzichten dezelfde; het fatalistische standpunt tegenover de wereld belet den Mohammedaan het door de menschheid bereikte hoog aan te slaan en moedigt een lijdelijke, berustende geesteshouding aan. Het renteverbod houdt hem er van terug zich in te laten met credietzaken en met verschillende soorten van handel, waarin rente een belangrijken rol speelt, alsmede met de meeste vormen van kapitalistisch bedrijf. In zijn uiterste wijze van toepassing houdt dat renteverbod zelfs af van alle zuinigheid en spaarzaamheid en van zoo goed als alle uitgaven voor andere productieve doeleinden dan grondaankoop.

Deze levensbeschouwing, die bij de volgelingen van beide groote godsdiensten overweegt, schijnt kracht te putten uit de groote mate waarin het land van de moessons afhankelijk is. Meer dan 60 pCt. van de bevolking beoefent het landbouwbedrijf, en landbouw in Br. Indië is grootendeels een streven om de regen die tusschen Juni en October valt te benutten. De moesson verdeelt het jaar in twee seizoenen, die onderscheidenlijk een zomer- en een winteroogst opleveren en beide oogsten kunnen door gebrek aan regen mislukken. Terwijl nu de Hindoe-filosofie en het kasten-stelsel er toe leiden om de menschen af te houden van het rusteloos streven naar stoffelijke welvaart, dat men als kenmerk van het Westen beschouwt, en terwijl het fatalisme van den Mohammedaan hem het belang van het menschelijk pogen in het aardsch bestel doet geringschatten, ontvangen beider geloofsovertuigingen blijkbaar voortdurend versterking uit de wis-

selvalligheid van de moessons, waardoor het beschot van den oogst minder afhangt van de bekwaamheid van den landbouwer en van de technische kennis, die hij in zijn bedrijf toepast, dan van de grootte en verdeeling van den regenval.

Deze op den voorgrond tredende feiten verklaren in hoofdzaak het verschijnsel dat Br. Indië, dat toch van nature een van de rijkste streken van de wereld zou kunnen zijn, een bevolking heeft, waarvan het grootste deel wanhopig arm is. Het is de vraag of armoede in Br. Indië, met zijn ontwikkeld familieleven, ooit zoo schrijnend is als in nijverheidscentra in Europa in tijden van depressie; zeker is dat een verschijnsel, als door de toestanden in Europa na den oorlog te voorschijn geroepen, dat een millioen menschen op staatsbedeeling is aangewezen, in Br. Indië zou worden beschouwd als bewijs van een hongersnood zonder weerga; in landbouwstreken is ernstige werkloosheid van langeren duur zeldzaam, de arbeid is daar minder onderhevig aan heftige schommelingen dan veelal in industriecentra te constateeren valt en de natuurlijke vruchtbaarheid van den bodem, die elke zes maanden een oogst mogelijk maakt, beperkt de periode van gedwongen ledigheid. Echter de gemiddelde verdiensten zijn gering en vroegere geslachten hebben geen erfenis van economische baten of stoffelijke evolutie nagelaten ten bate van het levend geslacht. Het beleggen van groote kapitalen in openbare werken was zoo goed als onbekend en het aanzien van het land vóór de komst van de Engelschen was vrijwel zooals de natuur dat had gevormd, maar weinig veranderd door de scheppende werkkracht der menschen. Daar hongersnooden beschouwd werden als plagen van hoogerhand, was het heiligschennis daartegen preventieve of repressieve maatregelen te nemen, zich tegen den Goddelijken Wil te keeren, zoodat de Indische geschiedenis haar regelmatig terugkeerende tijden van hongersnood en ellende kent, de Britsche bestuursmaatregelen ten spijt, en wel tot bijna op het einde van de negentiende eeuw. Natuurlijk kwam het in zulk een uitgestrekt gebied zelden voor dat de oogsten in het geheele land mislukten; gewoonlijk waren de verschillende hongersnooden plaatselijke tekorten in den voedselvoorraad, verergerd door de gebrekkige verkeersmiddelen. Om deze rampen te kunnen voorkomen en verlichten moest het land de invoering en de uitbreiding van spoorwegen afwachten; en deze zelfde spoorwegen hebben het mogelijk gemaakt de productie van voedingsgewassen boven de plaatselijke behoefte aan te moedigen door den aanleg van groote irrigatiewerken. Gedurende meerdere tientallen jaren hebben de Engelsche bestuurders zich toegelegd op dit voorkomen van hongersnooden en het meerendeel van de uitgebreidere productieve werken is met dat doel ter hand genomen. Deze maatregelen zijn met groot succes bekroond, zoodat hongersnood tengevolge van voedselschaarschte zoo goed als tot de onmogelijkheden behoort; toch is het nog mogelijk dat er ernstige nood heerscht, echter niet tengevolge van voedselgebrek maar van gebrek aan middelen om het voedsel te koopen.

De Indische landbouwer bewerkt slechts een geringe uitgestrektheid gronds; spaarzin ontbreekt zoo goed als geheel en het gemis van een gepast gevoel

van verantwoordelijkheid voor zijn economische toekomst maakt dat hij er nooit op is voorbereid het tijdperk van schaarschte door te komen dat op een misoogst volgt.

Het was dan ook als een middel ter voorkoming van hongersnood dat de Britsch Indische regeering er toe overging coöperatief crediet in te voeren onder de landbouwers en onbemiddelde klassen in de hoop dat door aanmoediging van spaarzin en eigen hulp de economische toestand van de groote massa der bevolking zoo zou worden versterkt dat zij in staat zou zijn de periodieke oogstmislukkingen te boven te komen, die anders onvermijdelijk tot hongersnood, dood en verderf leidden. Aan dezen oorsprong van de beweging moet ook haar ambtelijk element worden toegeschreven dat zoo licht wordt misverstaan; het gouvernement kon niet afwachten of wellicht particuliere krachten zouden gaan werken om het volk coöperatief te organiseeren; tijden van schaarschte en nood kwamen te veelvuldig voor om toe te staan dat op die wijze tijd zou worden verloren. Resultaat is dat de coöperatieve beweging in Br. Indië grootendeels uitvloeisel is van ambtelijke aanmoediging en ambtelijke werkkracht; wanneer men vindt dat dat ambtelijk element te veel op den voorgrond treedt, dan heeft men het middel daartegen in eigen hand, immers in alle provincies zijn nog uitgestrekte terreinen voor het in practijk brengen van niet-ambtelijk dienstbetoon en socialen zin, echter de meerderheid der daadwerkelijke coöperators heeft den ambtenaar leeren beschouwen als vriend en helper en deze ambtenaren zelf loochenen elke neiging om de ontwikkeling van de hulp van particulieren op dit onmetelijke arbeidsveld tegen te gaan.

Herhaaldelijk hebben enquêtecommissies den nadruk gelegd op de uitgebreidheid van den schuldtoestand bij de gewone landbouwersklasse en deze schuldtoestand heeft geleid tot een lange reeks wettelijke maatregelen om de verschillende oorzaken weg te nemen die den boer in de armen van den geldschieter drijven. Teneinde aan de behoeften dier credietnemers tegemoet te komen zijn wetten aangenomen en gewijzigd om het verleenen van landbouwbedrijfscrediet en amelioratiecredieten te vergemakkelijken; de vroegere stroefheid van het landrentestelsel is elastischer gemaakt; landbouwwerktuigen, vee, zaad enz. zijn onvatbaar voor beslag verklaard; speciale wetten als de wet op den bezwaarden grondeigendom, de wet ter ondersteuning van de landbouwers in de Deccan, de wet in de Punjab betreffende grondvervreemding enz. zijn afgekondigd; kortom alle middelen zijn te baat genomen om de landbouwende klasse te ontheffen van de *noodzaak* om te leenen. Niettemin bleef de schuld toenemen en eerst in lateren tijd is de regeering tot het inzicht gekomen dat de werkelijke oorzaak, hier als elders, van de schuldtoename moet worden gezocht bij de klasse van geldschieters die een belegging voor hun kapitaal moeten vinden. In Britsch-Indië bestaat de gewoonte van belegging in aandeelen van handelsvennootschappen niet; van het geringe aantal Indische vennootschappen buiten de hoofdplaatsen wekt de meerderheid geen vertrouwen; het beschikbare kapitaal heeft weinig mededinging; staatspapieren wil men niet en andere soliede effecten kent men zoo goed als niet. Bovendien de rente van

staatseffecten is geen voldoende aantrekking voor menschen die zelfs reeds in de tijden van de Veda's bekend stonden als aartsdobbelaars en het bij de groote meerderheid aan te treffen gemis van ervaring in bedrijfsaangelegenheden leidt tot niet te verwezenlijken verwachtingen van winst uit de simpelste bedrijfsvormen. Resultaat van dit alles is dat buiten de hoofdplaatsen geldschieten beschouwd wordt als de normale aanwending van overtollig kapitaal en geldschieten ook een van de meest winstgevende bedrijven op het platteland is. En hierom kon geen maatregel ter beteugeling van de schuldtoename succes hebben, zoolang de geldschieter niet werd vervangen door een stelsel van crediet. Als zoodanig werd dat, waaraan de naam Raiffeisen verbonden is, het meest aanbevelenswaardig bevonden. Wilde men den schuldtoestand afdoende verbeteren, dan moest de noodzakelijkheid om zich tot den geldschieter te wenden worden opgeheven door daarvoor een betere landelijke credietorganisatie in de plaats te stellen.

Nu schijnt de Inlandsche geldschieter sinds onheugelijke tijden te hebben bestaan; naast handel, akkerbouw en producten inzamelen was het een van de vier eerbare beroepen, al was het voor Brahmanen gesloten. Verschillende oude wetten stellen den rentevoet vast, die al naar gelang van de kaste waartoe de leener behoorde wisselde: hoogere kasten betaalden weinig, maar van de lagere kon een rente van 60 pCt. geheven worden en deze konden worden verplicht hun schuld in arbeid af te lossen; oude geschriften vermelden den verkoop van vrouw en kinderen voor dat doel.

Deze feiten zijn vermeldenswaard, omdat een van de moeilijkheden bij de bevordering van spaarzaamheid is de houding door velen tegenover schuld aangenomen. Schuld is voor hen iets normaals: iemand wordt met schuld geboren, sterft er mee en zijn zoon neemt met de vaderlijke bezittingen ook de schuld over. Daardoor gaat een stelsel dat dit wil wijzigen, dat de schuld wil uitbannen en door belegging vervangen lijnrecht in tegen de van oudsher bestaande orde van zaken. Niet zelden wordt een geduldige uiteenzetting van de voordeelen van coöperatief crediet als een middel om uit de schuld te geraken en daarvoor voorspoed in de plaats te stellen beantwoord met de opmerking, dat de vader de schuld erfde en dus ook zijn zoon dat maar moet doen.

Dat er nog ernstige gebreken te verhelpen zijn, beseft niemand beter dan de registrars en hun personeel en geen werkt harder dan zij om daarin verbetering te brengen. Hun taak wordt verzwaard door de ongunstige omstandigheden, waaronder zij werken. Analfabetisme is regel; terwijl in Europa, de landheer, de arts, de geestelijke behulpzaam en welgezind zijn, zijn deze klassen in Indië onontwikkeld en reactionnair. De algeheele afhankelijkheid in den landbouw van den wisselenden regenval sluit regelmatige aflossing uit; godsdienstige gevoelens belemmeren de ontwikkeling van de veeteelt en van allerlei bijbedrijven die in Europa het gezinsinkomen aanvullen; kaste-gevoelens beperken de pluimveeteelt tot de laagste kasten en evenzoo beschouwen die kleine boeren met minachting de zijdecultuur als een bezigheid enkel geschikt voor hen die lager staan dan zij; in het algemeen is er geenerlei nering waaraan de bevolking zich kan wijden gedurende

den tijd dat zij niet door landbouwbezigheden in beslag wordt genomen; de plattelandsnijverheid is hoofdzakelijk in handen van de laagste kasten; in verschillende streken mogen de vrouwen niet op het veld werken en nergens dragen de vrouwen aan de gezinsinkomsten bij in de mate als in Europa gebruikelijk; vroegere onveiligheid en godsdienstige beginselen werken samen om het vertrouwen in eigen kracht en het vooruitziend beleid te verzwakken; de behoeften zijn gering en gemakkelijk te bevredigen, een vermeerdering van inkomen wordt gewoonlijk geneutraliseerd door een vermindering van arbeid; daarentegen brengen bepaalde gewoonten en plechtigheden uitgaven mede buiten alle verhouding tot de middelen van den landbouwer, uitgaven waarin de alomtegenwoordige geldschieter met graagte voorziet. Groote uitgestrektheden gronds zijn in handen van grootgrondbezitters, ongevoelig voor de belangen van hun pachters en soms zelfs gekant tegen elken maatregel die dezen uit hun economische hoorigheid zou kunnen verlossen. Ten slotte ontbreekt elk begin van economische organisatie waar de coöperatieve beweging aan zou kunnen vastknoopen. De sprekendste karaktertrek van het Indische economische bestaan is verspilling. Maar wanneer men poogt daaraan tegemoet de komen door coöperatieve organisatie bemerkt men dat een enkele vereeniging of zelfs een bescheiden groep daarvan weinig kan uitrichten; eerst wanneer het geheele landbouwbedrijf behoorlijk coöperatief georganiseerd is, zullen de Europeesche landbouwmethoden toepassing kunnen vinden. Dit blijkt vooral, wanneer men tracht vereenigingen op te richten voor andere dan credietdoeleinden — alles moet dan van den grond af worden aangevat.

De sterfte onder het vee, welke zou kunnen worden voorkomen, is in Britsch-Indië en Burma zeer hoog; godsdienstige gevoelens beletten de systematische verwijdering van de minder bruikbaren zoodat er een teveel aan minderwaardige dieren is die, vatbaarder voor ziekten, de verspreiding daarvan bevorderen. Dergelijke onnoodige sterfte is een van de meest voorkomende aanleidingen tot leenen en veeziekten en voederschaarschte behooren waarschijnlijk tot de belangrijkste oorzaken van schuld op het platte land, zoodat een gewild sfelsel van veeverzekering een weldaad zou zijn; echter het denkbeeld om zich op toekomstige gebeurlijkheden voor te bereiden heeft nog geen ingang kunnen vinden in een land, waar de geldschieter altijd klaar staat om hulp te bieden en het is aan twijfel onderhevig of eenige verzekeringsorganisatie het zich terugtrekken van ambtelijke hulp en aansporing zou overleven.

In geheel Indië zien de registrars en hun personeel de noodzakelijkheid van uitbreiding van de coöperatieve werkzaamheden tot andere doeleinden dan crediet helder in, en voortdurend wordt gepoogd dergelijke organisatie tot ontwikkeling te brengen. Onder die welke aanvankelijk het meeste succes beloofden behoorden de vereenigingen voor koop en verkoop. Vereenigingen voor aankoop van meststoffen, van landbouwwerktuigen, van zaaizaad, van eenvoudige huiselijke benoodigdheden als kleeren, zijn in bijna iedere provincie opgericht, in sommige gevallen zijn voor deze doeleinden afzonderlijke dorpscoöperaties opgericht in andere gevallen zorgt de credietcoöperatie

voor distributie, terwijl de inkoop geschiedt door inkoop-centralen met vereenigingen als leden.

Over geheel Indië echter laat zich een duidelijke neiging tot achteruitgang bij die inkoopcoöperaties aanwijzen. Hiervoor bestaan twee oorzaken: een Indische registrar in Bengalen geeft de algemeene opinie weer met zijn opmerking „misschien is het moeilijker in het binnenland van Indië bekwame beheerders voor dergelijke vereenigingen te vinden dan in Westersche landen", terwijl een andere reden is dat het verschil tusschen groot- en kleinhandelsprijzen geringer is dan in Europa. De Indische kleinhandelaar hangt voor zijn winsten minder af van het verschil in prijs bij in- en verkoop dan van vervalsching, onderwicht en dergelijke middelen. Voorts is de Indische winkelier vaak tevens geldschieter en zorgt hij zijn klanten aan zich te binden met behulp van woekercredieten. De meening dat hij groote winsten zou maken met den verkoop van die eenvoudige huishoudelijke benoodigdheden is waarschijnlijk onjuist; hij verdient iets door woeker, iets door zijn klanten te dwingen hun producten aan hem te verkoopen tegen door hem vastgestelde prijzen, iets door hen te bedriegen bij het wegen, enz. Het is ook voorgekomen dat, nadat een voorspoedig begin was gemaakt met den coöperatieven verkoop van manufacturen, een zelfzuchtig lid, wegwijs geworden, een eigen winkel opende. Een belangrijk beletsel voor succes is zonder twijfel ook de gewoonte crediet te geven en dus ook crediet te verwachten. Een particuliere winkelier geeft de voorkeur aan verkoop op crediet omdat hij alleen zelf boekhoudt en in staat is zijn interest er bij te voegen en de coöperators van hun kant zijn nog niet genoeg ontwikkeld om te begrijpen dat het coöperatieve ideaal van contante verkoop in werkelijkheid een groot voordeel voor hen is.

Zoo biedt de practijk telkens nieuwe en vaak verrassende moeilijkheden. Zij bewijst het nauwe onderlinge verband der verschillende sociale uitingen. Bewegelijkheid van het geheel blijkt voorwaarde voor vooruitgang in een bepaald opzicht of, met andere woorden, het persoonlijk inzicht moet zich wijzigen willen pogingen tot zakelijke verbetering slagen.

Is dat zoo, dan kan het verzwakte maatschappelijke verband in onze Oost een gunstige voorwaarde voor hervormingsarbeid zijn.

B.

*

Het verslag omtrent den dienst der postspaarbank in Ned. Indië over het jaar 1923.

Dit verslag biedt weinig nieuwe gezichtspunten. Met betrekking tot wijzigingen in de organisatie is het belangrijkst de nieuwe bepaling (sinds Januari 1923) dat de termijn voor terugbetaling van maximaal *f* 100 van vier weken tot twee weken is verkort. Voorts de bepaling dat de directeur een bedrag kan vaststellen tot beneden hetwelk het tegoed op een spaarbankboekje niet mag dalen.

Het aantal kantoren verminderde van 639 tot 616. Het aantal boekjes steeg van 240.000 tot 250.700 hoofdzakelijk door vermeerdering van die ten name van Inlanders, die thans 63,36 % van het aantal boekjes hebben. Het aantal inlagen verminderde van 251.100 tot 235.800, het aantal terugbetalingen nam toe van 146.600 tot 154.000. De gemiddelde bedragen van inlagen en terugbetalingen verminderden beide, er werd ƒ 1.17 millioen meer terugbetaald dan ingelegd. Resultaat is dat het tegoed van ƒ 19.857.600 inkromp tot ƒ 19.104.700, alzoo met ruim ƒ 850.000 terugliep.

De toename van het aantal spaarboekjes was in verslagjaar belangrijk minder dan gemiddeld in de laatste zeven jaren, de andere boven aangegeven verschillen met overeenkomstige cijfers in het voorgaande jaar wijzen duidelijk op malaise in de klasse der spaarders, zoowel de Europeesche als de Inlandsche. Men kan dus zeggen de klasse van kleinambtenaren, lagere militairen, huisbedienden en dergelijken.

B.

Boekbespreking.

KAWAKAMI. Le problème du Pacifique et la politique japonaise.

Een zeer onlangs verschenen boek van driehonderd bladzijden met den wijdschen titel „het Stille Zuidzee probleem en de Japansche politiek", afkomstig van een bekend auteur als de heer Kawakami, wekt de verwachting van een tot dit voorjaar bijgewerkt algemeen overzicht van dit voor ons ook zoo belangrijke vraagstuk. Die verwachting wordt niet gehonoreerd, zoowel ten aanzien van het recente karakter van de studie als van zijn inhoud. Wat het eerste betreft, is het jaartal op het titelblad „1924" misleidend, want de voorrede dateert van October '23 en het boek zelf van ouderen datum, zoodat de belangrijke gebeurtenissen, die in het voorjaar van '24 de verhoudingen in de Pacific verscherpt hebben, niet behandeld zijn. Verder komt in het boek alleen in behandeling wat in en om de conferentie van Washington plaats vond en al zijn daarmede de belangrijkste vraagstukken besproken, lang niet alle invloeden zijn daardoor behandeld. Daar komt nog bij, dat de heer Kawakami slechts hier en daar het noodig geoordeeld heeft naar de historie terug te grijpen, waarbij hij niet vrij te pleiten is van eenzijdigheid en zelfs van partijdigheid. Vergelijk bijvoorbeeld eens de historische gedocumenteerdheid, bij de bespreking van de misbruiken van het pachtstelsel door de Europeesche staten met de behandeling van de XXI demands, waar tijd en omstandigheden, waarin die eischen werden ingediend, en waaraan zij juist hun slechten naam te danken hebben, niet besproken worden. Trouwens bij de beoordeeling van de objectiviteit dient men Goethes uitspraak indachtig te zijn: „Nur der Betrachtende hat Gewissen, der Handelende ist immer gewissenlos". Japan nog pas een kwart eeuw bevorderd tot groote mogendheid en eerst sedert een tiental jaren paramount power in de Pacific speelt nog zeer sterk den rol van handelende. Dat de heer Kawakami zich aan dit volkomen begrijpelijk psychologisch verschijnsel niet heeft kunnen onttrekken, blijkt op meerdere plaatsen, al is zijn boek ook geenszins een pleidooi voor het eigen land. Bijzonder komt dit uit in de voorrede, die meer als latere bijwerking van het boek dan als voorwoord dienst doet. Met Schadenfreuden wordt van de door de Lintcheng nota gewekte ontstemming tegen Engelschen en Amerikanen melding gemaakt, hetgeen, waar Japan nog voor kort de boeman voor China was, wel verklaarbaar is. Maar waar de schrijver ons wil doen gelooven, dat de bij de Lintcheng nota gestelde eischen heel wat verder gaan dan de XXI demands, vergt hij te veel van een niet-Japanner. Ook zelfs, wanneer de eischen bij de gezantennota evenzeer inbreuk maakten op de autonomie van China, wat *niet* het geval is, zou men daaruit niet tot een gelijkstelling

mogen besluiten. Immers een collectieve nota, uitvloeisel van een gepleegd onrecht met bewezen levensgevaar voor de onderdanen van vreemde naties en de verklaring van onmacht van China om de veiligheid in het eigen territoir te handhaven, beteekent heel iets anders, is in wezen voor het betrokken land een heel andere bedreiging dan het opleggen van eerst geheim gehouden eischen, afkomstig van een land, dat door de afzijdigheid tengevolge van den wereldoorlog van de andere mogendheden, vrij spel had. En vergeten moge daarbij niet worden dat het motief voor de Lintcheng nota, de interne onveiligheid van China en de onmacht orde te handhaven, toen de XXI demands ingediend werden, niet kon gelden.

Er zijn meer van die voorbeelden; zoo waar de heer Kawakami schrijft dat Japan den oorlog met Rusland aanbond om China van de Russische bedreiging te bevrijden (blz. 3) een naieviteit, die met het welbewezen eigenbelang, dat de buitenlandsche politiek van alle landen te zien geeft, kinderlijk aandoet.

De vooropstelling van de gemaakte opmerkingen moge echter niet den indruk geven, dat een ongunstig oordeel over het boek geveld wordt. Dat is niet het geval, veeleer het tegendeel. Erkend moet worden, dat op een vlotte en overzichtelijke wijze niet alleen, wat de conferentie van Washington bracht is behandeld, maar ook wat Japan naar aanleiding van de besluiten der conferentie deed en de loyale wijze, waarop het aan de uitvoering gevolg gaf. Juist gezien is ook China te beschouwen als de oorzaak voor mogelijk nadere conflicten, alsook de houding van de Chineesche delegatie te wraken die o.m. wel de eischen van opheffing van de territorialiteit voorbracht, maar geen enkele waarborg kon geven, dat de eigen rechtspraak een behoorlijke zou zijn. Dat de schrijver zich daarbij op zijn eigen land beroept en melding maakt van het feit dat Japan eerst dien eisch indiende, toen zijn wetgeving op Europeesch peil en zijn rechtspraak behoorlijke behandeling waarborgde, is volkomen gerechtvaardigd.

En is de waarde van het tractaat van Washington, waarop men zich ten onzent ook zoo gaarne beroept, om zich voor de toekomst niet ongerust te maken, niet scherp door den heer Kawakami geteekend als een van slechts moreele waarde? Het feit, zegt hij, (blz. 51) dat Nederland ondanks zijn koloniaal bezit niet gevraagd is toe te treden tot het tractaat bewijst dat de bedoeling niet was elkaar het bezit te garandeeren van de eilanden in de Pacific, maar „l'effet morale qu'il produira en général, les quatre plus grandes puissances mondiales déclarant agir dans un esprit de parfaite harmonie et de complète coopération".

W.

Verslag van den Post-, Telegraaf- en Telefoondienst over het jaar 1922.

In Juli van dit jaar verscheen het verslag van den Post-, Telegraaf- en Telefoondienst over het jaar 1922 waarin, evenals in het verslag over het jaar te voren, naar uiterste beknoptheid is gestreefd. Alhoewel dit streven

in het algemeen toejuiching verdient, en in het bijzonder kan worden gewaardeerd, dat gebroken is met de nog voor weinige jaren gebruikelijke wijze van verslaggeven, waarbij twee dikke boekdeelen met cijfers, die grootendeels voor het publiek van geen belang waren, op te ruime schaal werden verspreid, is nochtans naar het voorkomt bij de huidige werkwijze over het doel heengeschoten.

Noode mist men thans in het verslag mededeelingen over de zeer belangrijke zaken waaraan deze dienst leiding geeft. Als voorbeeld noemen wij de radiotelegrafie, die zoowel voor het interinsulair verkeer als voor het verkeer met het buitenland een toenemende beteekenis heeft. Het publiek heeft er recht op te weten, wat op dit gebied wordt tot stand gebracht en welke plannen in uitvoering zijn en het is niet in de laatste plaats voor den dienst zelf van belang, het jaarverslag te gebruiken om aan hetgeen aan wetenswaardigs voorviel bekendheid te geven. Maar ook ten aanzien van hetgeen in de cijfers van het verslag is neergelegd, moet een wat ruimere toelichting gegeven worden. Wanneer men op blz. 5 omtrent personeelsaangelegenheden (16 regels) leest dat het aantal vaste en tijdelijke ambtenaren bij den telefoondienst in 1921 en 1922 bedroeg: voor het hooger en middelbaar personeel 1603 en 1136 en voor het lager 1824 en 2366, zoodat een totale uitbreiding met 75 man gepaard ging met eene verandering der aantallen van omstreeks 500 man in elk der beide groepen, dan behoort het tot de plicht van een verslaggever te verduidelijken of een reorganisatie heeft plaats gevonden waardoor inderdaad lager personeel met functies belast werd, die vroeger door anderen werden vervuld dan wel of de oorzaak daarin is te vinden dat bij het opmaken van dit verslag het personeel anders gegroepeerd is dan in het vorige.

Met deze beide voorbeelden moge worden volstaan om te toonen, dat het verslag van den zoo belangrijken Post-, Telegraaf- en Telefoondienst niet meer geeft wat er in redelijkheid van kan worden verlangd.

Overigens zijn de cijfers, die worden aangeboden, belangrijk genoeg, waar zij eenerzijds een inzicht geven in de ontwikkeling van het verkeer, anderzijds eenig licht werpen op de financieele resultaten van den dienst.

De totaal omvang van het binnenlandsch brievenvervoer blijkt, na in 1919 en 1920 met groote sprongen vooruit te zijn gegaan, in de jaren 1921 en 1922 zeer constant te zijn gebleven (1921 66.4, 1922 66.2 millioen stuks) waarbij voor het laatste jaar een opmerkelijke toename van het aantal nieuwsbladen de aandacht trekt terwijl de gewone brieven een weinig, de briefkaarten zeer belangrijk zijn gedaald.

Ook het buitenlandsch vervoer toont voor de jaren 1920, 1921 en 1922 geringe schommelingen, met dezelfde bijzonderheden als voor het binnenlandsch vervoer werden genoemd.

De opbrengst der verkochte postwaarden steeg — als gevolg van tariefsverhoogingen — van *f* 5.0 millioenen in 1919 tot *f* 7.7 millioenen in 1921 en *f* 8.2 millioenen in 1922.

Ten aanzien van het postwisselverkeer, zoowel in het binnenland als met het buitenland, is in de laatste vijf jaren een doorloopende toename te consta-

teeren van het aantal verhandelde stukken, terwijl een geringe daling van het overgemaakte geldbedrag (in het binnenlandsch verkeer ƒ 79,4 millioen in 1921 en ƒ 77.8 millioen in 1922) aan de algemeene prijsdaling nà Mei 1921 mag worden toegeschreven.

De postkwitantiedienst, die in de jaren 1918 t/m 1920 krachtig tot ontwikkeling werd gebracht, toont in de jaren 1921 en 1922 nog slechts een zwakken groei, waaraan de betrekkelijk hooge kosten, die thans aan deze wijze van invordering zijn verbonden, wellicht niet vreemd zijn. In het buitenlandsch verkeer beteekent de postkwitantie nog slechts weinig.

De pakketpost — zoowel voor gewone postpakketten als voor pakketten met aangegeven waarde of met verrekening — ging in 1922 niet onbelangrijk achteruit.

Blijkt uit het voorafgaande dat de ongunstige economische toestand op enkele deelen van het postbedrijf wel een duidelijken invloed heeft uitgeoefend, doch dat dit bedrijf minder onder dien toestand geleden heeft, dan gevreesd mocht worden, bij den telegraafdienst is de achteruitgang veel duidelijker en algemeener.

Het aantal binnenlandsche telegrammen is van 1919 af voortdurend gedaald, zoodat het aantal woorden van 32.3 millioen in 1919 tot 17.4 millioen in 1922 is geslonken. Waar het aantal regeeringstelegrammen slechts met 0.4 millioen woorden afnam, komt deze daling voor het overgroot gedeelte voor rekening van de gewone binnenlandsche telegrammen, waarvan het woordental in 1922 slechts 50.4 % bedroeg van dat in 1919.

Ook het aantal gewisselde telegrammen met het buitenland was in 1922 lager dan in 1921, terwijl het aantal woorden sedert 1919 met ± 21 % daalde. Doordien de aantallen in het buitenlandsch verkeer gewisselde telegrammen niet zoo'n bedenkelijk beeld toonen, mag hier aan een intensiever gebruik van codes worden gedacht.

Ten aanzien van het telefoonverkeer wordt vermeld, dat het aantal interlocale gesprekken van 1.389.400 in 1921 tot 1.318.628 in 1922 daalde, zoodat het belangrijk accres, dat in de voorafgaande jaren bestond, tot stilstand is gekomen. Uit een vergelijking van de opbrengsten van abonnementsgelden en andere ontvangsten blijkt, dat ook bij dit onderdeel van den dienst een terugslag over de geheele lijn plaats vond.

Na hetgeen hier is medegedeeld behoeft het geen betoog, dat de financieele resultaten van den Post-, Telegraaf- en Telefoondienst, die reeds in 1921 verre van gunstig waren, in 1922 nog minder reden tot verheugenis gaven.

Voor den geheelen dienst bedroegen de tekorten:

1918	ƒ	2.434.274.64
1919	„	1.920.045.10[5]
1920	„	4.325.910.89[5]
1921	„	8.320.404.43[5]
1922	„	11.392.995.17

waarvan, voor zoover het jaar 1922 betreft ƒ 6.308.597.75 te wijten is aan de betaling van duurtetoeslagen.

Legt men ten slotte de bedrijfsrekening over 1922 naast de in het vorig verslag gepubliceerde, dan blijkt, dat de totaal ontvangsten slechts ƒ 1.200.000 zijn gedaald, doch dat de directe exploitatieuitgaven ƒ 2.500.000 toenamen en de voor rente en afschrijving verschuldigde bedragen ƒ 1.400.000 hooger zijn gesteld.

In werkelijkheid zijn deze verschillen kleiner, doordien het nadeelig saldo over 1921 dat in het vorig verslag voorloopig op ƒ 7.077.000 werd becijferd, blijkens het jongste verslag tot ƒ 8.320.000 is toegenomen.

De algemeene indruk welke uit het verslag wordt verkregen is, dat de resultaten der laatste jaren het dringend noodzakelijk maken, aan de financieele zijde van den P. T. T.-dienst meer dan normale aandacht te schenken.

v. d. B.

Jaarverslag van de Delipantersvereeniging (April 1923 tot Maart 1924).

Het jongste verslag van de Deliplantersvereeniging opent met een sympatiek „in memoriam" voor haren op 28 Januari 1924 plotseling overleden voorzitter, den Hoofdadministrateur der Delimaatschappij G. H. Andreae; terwijl daarin ook de pioniersarbeid van den in Augustus 1923 overleden heer J. T. Cremer herdacht wordt.

Wat bij het doorlezen van dit verslag als de meest op den voorgrond tredende bijzonderheid de aandacht trekt, is de intensieve samenwerking, welke tusschen de verschillende tabaksmaatschappijen bestaat. In het „Tabaksbureau" te Amsterdam, de Deliplantersvereeniging te Medan en het als uitvoerend orgaan daarvan optredend Planterscomité vinden de tabaksmaatschappijen centrale organen, die allengs in beteekenis zijn toegenomen en thans de productie en den verkoop van Delitabak zoozeer in de hand hebben, dat onder alle omstandigheden een welhaast volledige eenheid van handelen is verzekerd.

Evenbedoelde concentratie komt in het bijzonder aan het licht bij de regeling van de productie en den verkoop, bij de ontwikkeling der arbeidsverhoudingen en bij de instandhouding van instellingen van gemeenschappelijk belang.

Dat de in gemeenschappelijk overleg gevolgde productiepolitiek goede vruchten afwerpt, wordt door de resultaten van den oogst 1922, welke in het jaar 1923 aan de markt kwam, opnieuw bevestigd. Deze oogst kon, dank zij een bij de eerste vijf inschrijvingen voortdurend toenemende vraag van Amerikaansche zijde, het optreden van de Zweedsche, Hongaarsche en Tsjecho-Slowaaksche regie als koopers van Delitabak en een algemeene kooplust voor tabak in de najaarsveilingen, zeer goede prijzen behalen, zoodat de ongunstige economische toestanden in Duitschland, die aanvankelijk tot ongerustheid omtrent de te verkrijgen resultaten aanleiding hadden gegeven, niet van merkbaren invloed zijn geweest.

Ten aanzien van de productie moge in herinnering worden gebracht, dat nadat in de jaren 1916, 1917 en 1918 oogsten van 238, 238 en 275 duizend

pakken prijzen van ƒ 1.80, ƒ 1.43 en ƒ 1.42 per pond hadden behaald, tot een zeer ingrijpende productiebeperking werd besloten, waardoor de oogsten 1919, en 1920 tot 145 duizend pakken werden beperkt, die ƒ 3.08 en ƒ 2.84 per pond opbrachten. Bij de twee volgende oogsten zijn nu de teugels voorzichtig gevierd, waardoor 1921 164 duizend pakken met een middenprijs van ƒ 1.94 en 1922 193 duizend pakken met een prijs van ƒ 2.24 konden toonen.

Stelt men naast de uit de verkoopsprijzen afgeleide opbrengsten de in het verslag opgenomen kostprijzen, die uiteraard niet al te nauwkeurig kunnen zijn en voor de jaren 1916 tot en met 1922 opgegeven worden te hebben bedragen:

1916 ƒ 0.95 — 1.05 per pond.
1917 „ 1.05 — 1.15 „ „
1918 „ 1.05 — 1.15 „ „
1919 „ 1.85 — 1.95 „ „
1920 „ 1.95 — 2.05 „ „
1921 „ 1.90 — 2.00 „ „
1922 „ 1.60 — 1.70 „ „

dan wordt een denkbeeld verkregen van de overschotten welke de opvolgende oogsten hebben gelaten.

Oogst	Opbrengst van den oogst	Gemiddelde kostprijs × oogsthoeveelheid	Overschot
	MILLIOENEN GULDENS		
1916	67	38	29
1917	53	42	11
1918	61	48	13
1919	68	44	24
1920	64	47	17
1921	50	51	-1
1922	68	51	17

Afgezien van het oogstjaar 1921 — waarin een abnormaal hooge kostprijs met niet daaraan geëvenredigde verkoopsprijzen samenviel — toonen deze cijfers wel overtuigend, hoezeer de productiebeperking van 1919 tot gunstige financieele resultaten heeft bijgedragen.

Voor den oogst 1923, die tot 195 duizend pakken wordt beperkt, wordt een kostprijs van ƒ 1.35 tot ƒ 1.45 per pond tegemoet gezien, terwijl de verwachtingen nopens den verkoop gunstig worden geacht.

Ten aanzien van de productiepolitiek kan nog toegevoegd worden, dat ook de oogst 1924 principieel tot 195 duizend pakken wordt beperkt, doch dat voor elke maatschappij een speling van 10 % aan ordinaire tabak werd toegestaan — zonder dat tot het verkrijgen daarvan aan het aantal te beplanten velden uitbreiding mag worden gegeven.

Ook in de regeling van deze verruiming van de geoorloofde productie valt de volledige discipline, waaraan alle tabaksmaatschappijen ter Oostkust zich onderwerpen, op.

Voorts blijkt de samenwerking, waarvan hooger werd gesproken, zeer nuttig te zijn bij de regeling van de arbeidsvoorwaarden, waarbij niet alleen de bedragen der loonen van belang zijn, maar ook de bemoeiing der ondernemingen met de voeding in het geding komt, de wijze van afrekening en de omschrijving van de in stukloon te verrichten werken aandacht eischt, en zooveel andere onderwerpen meer naar voren komen.

In het verslag ziet men op al deze punten het Planterscomité, optredend voor de ondernemingen, in voortdurend overleg met de Arbeidsinspectie en het Binnenlandsch Bestuur werkzaam, om bevrediging schenkende regelingen van de arbeidsvoorwaarden tot stand te brengen, deze nauwkeurig vast te leggen en een juiste toepassing der bestaande voorschriften te bevorderen.

Het spreekt van zelf, dat in dit verslag met ingenomenheid mededeeling wordt gedaan van het standpunt, dat thans door de Regeering tegenover de poenale sanctie wordt ingenomen.

In welke mate bij de cultuurbedrijven ter Sumatra's Oostkust vragen op het terrein van den arbeid domineeren, wordt wel zeer duidelijk aangetoond door de groote plaats, die in het voorliggend verslag aan de bespreking van arbeidsbelangen en niet in de laatste plaats aan het verloop van de emigratie is toegewezen.

Het aantal aangekomen Chineesche arbeiders bedroeg in 1923 6118 tegenover 7996 in 1921 en 2302 in 1922 terwijl de vrije emigratie van Java in die jaren 3851, 12616 en 4238 personen, waarvan 1707, 6312 en 1929 mannelijke en vrouwelijke arbeiders, naar Deli bracht.

Het aantal vertrokken Javanen bedroeg in 1921, 1922 en 1923 achtereenvolgens 11606, 13535 en 10551 personen, waaronder 6543, 7942 en 5570 arbeiders. Uit deze cijfers blijkt, dat afgezien nog van andere redenen van vermindering van het aantal, de Javaansche arbeidersbevolking ter Oostkust in 1922 en 1923 met rond 10.000 volwassen arbeidskrachten werd verminderd.

In 1922 en 1923 stond de eigen werving van de Deliplantersvereeniging nagenoeg stil en voerde slechts 2400 en 1000 contractanten naar de Oostkust, tegen bijvb. 12500 in 1921 en 7300 in 1918.

Uit deze laatste gegevens kan afgeleid worden, dan de strenge bezuiniging, die in 1922 en 1923 in het bijzonder bij de caoutchouc ondernemingen ter Oostkust werd doorgevoerd, een grooten invloed op de vraag naar werkkrachten heeft uitgeoefend.

V. d. B.

Eenige gegevens over den Inlandschen landbouw.

De beteekenis van den Inlandschen landbouw.

Bevordering van den Inlandschen landbouw door den Landbouwvoorlichtingsdienst.

Bemoeienissen van den Landbouwvoorlichtingsdienst met de bestrijding van ziekten en plagen in het rijstgewas.

Het gebruik van betere werktuigen bij de teelt van eenjarige gewassen.

De Inlandsche suikerrietcultuur.

Theecultuur van de Inlandsche bevolking.

Twee Inlandsche thee-planters-associaties in de Preanger-Regentschappen.

De volksrubbercultuur in Nederlandsch-Indië.

Door de afdeeling Landbouw van het departement van landbouw, nijverheid en handel is bovengenoemd negental geschriftjes uitgegeven, gedrukt bij Kolff & Co.

Met welke bedoeling deze uitgave is geschied laat zich slechts gissen. In een der verhandelingen, die over de Inlandsche theeplanters-associaties, wordt in een voetnoot vermeld dat het geschriftje werd samengesteld ten behoeve van de N. I. Jaarbeurs te Bandoeng 1924.

Ook de andere boekjes moeten daar verkrijgbaar zijn gesteld. Blijkbaar zijn zij te beschouwen als aanvulling van de propagandalectuur die geregeld door de afdeeling handel van hetzelfde departement wordt verspreid. De fraaie, met mooie foto's verluchte uitgave wijst ook op die verwantschap. Zij dienen dan om de beteekenis van den Inlandschen landbouw te verduidelijken, daarmee van den dienst die zich met het vooruitbrengen van dien landbouw bezighoudt en zij schetsen de werkwijze van dien dienst en zijn middelen ter bevordering van den inheemschen landbouw.

Systematisch is de opzet allerminst. Alleen het boekje getiteld „bevordering van den Inlandschen landbouw door den landbouwvoorlichtingsdienst" geeft een bondig algemeen overzicht. De overige nummers zijn min of meer vluchtige grepen uit den rijken materiaalschat, die de langjarige en diepgaande bemoeienis met het bedrijf van den tani moet hebben vergaard. Elk ervan bevat wel wat belangwekkends; maar sommige zijn niet vrij van oppervlakkigheid, er valt zelfs een zekere slordigheid in de cijferopgaven te constateeren. De geschriftjes doen veronderstellen dat een plotseling opgekomen denkbeeld in een serie los van elkander, door verschillende personen op-

gestelde verhandelingen zijn, wat al te overhaaste, uitvoering heeft gevonden.

Zoo behoorden in ieder geval „Eenige gegevens over den Inlandschen landbouw" en „de beteekenis van den Inlandschen landbouw" een geheel te vormen. Was dit het geval geweest, dan zouden enkele onnauwkeurigheden en onjuistheden, die nu het overzicht ontsieren, zijn achterwege gebleven, dan was niet nu eens de cassave-productie in 1922 als 82 millioen en dan weer als 60 millioen pikoel opgegeven, de aardnoten-productie in dat jaar afwisselend als 2.200.000 en 2.700.000 pikoel vermeld.

Zoo is de beteekenis, die een afzonderlijke verhandeling over twee Inlandsche theeplanters-associaties aan dit resultaat van den landbouwvoorlichtingsdienst geeft, buiten verhouding tot hun innerlijke of zelfs propagandistische waarde en mist men noode de minstens even leerzame beschrijving van en beschouwingen over de talrijke andere minder goed geslaagde organisatiepogingen met den Inlandschen boer of planter als object.

Zoo zijn er storende druk- en rekenfouten in de onderling controleerbare cijfers, die het vertrouwen in de overige getallen aan het wankelen brengen. Om enkele voorbeelden te noemen: op blz. 6 van de brochure „de beteekenis van den Inlandsche landbouw" komen eenige cijferreeksen voor over de waarde van den uitvoer van Inlandsche en Europeesche landbouwproducten. Hieruit blijkt de uitvoerwaarde van de Europeesche producten in 1922 *f* 521.191.261 te zijn. Op blz. 7 echter wordt een getal genoemd dat *f* 20.000 kleiner is. Erger is het verschil bij de Inlandsche landbouwproducten, waar de optelling een totaal van *f* 163.217.699 geeft, maar verderop als zoodanig *f* 177.818.977 wordt genoemd.

Of, om een ander voorbeeld te noemen, dat in de eene verhandeling de geldswaarde in 1922 van de bevolkingsrubber op *f* 12 millioen en in een andere op *f* 14 millioen wordt geschat.

Zoo ware het rationeel geweest, indien men de onvolledige verhandeling over de bestrijding van enkele ziekten en plagen in het rijstgewas met die over eenige betere landbouwwerktuigen had uitgebreid tot een meer alzijdige beschouwing van de bemoeienissen van den voorlichtingsdienst met de teelt van de voedingsgewassen der inheemsche bevolking. De propaganda en het pleit voor dezen belangrijken dienst zou op die wijze welsprekender en krachtiger zijn geweest.

De brochures, zooals zij thans het publiek worden aangeboden, zullen wel verhelderend werken, maar men kan niet nalaten zich voor te stellen hoeveel sprekender, pakkender, overtuigender een meer samenhangende, systematische beschouwing over taak en werk van den landbouwvoorlichtingsdienst had kunnen wezen. En gezien het tekort aan waardeering dat deze dienst veelal nog ondervindt, vallen de tekortkomingen van deze propagandapoging te betreuren, waar het geld en de krachten voor iets innerlijk beters toch klaarblijkelijk niet ontbraken.

B.

Agrarische en daarmede verbandhoudende regelingen voor het rechtstreeks bestuurd gebied der gewesten buiten Java en Madoera. (Samengesteld door Mr. P. M. Letterie en Wr. de Keijzer). Weltevreden 1924.

Waar Polak's werk „Agrarische regelingen" meer en meer verouderd en onvolledig werd, verscheen in 1919 als uitgave van het Departement van B. B. voor het niet rechtstreeks bestuurd deel der buitengewesten een overzicht, getiteld „Agrarische regelingen voor de zelfbestuurde landschappen in de gewesten buiten Java en Madoera". Daarop is gevolgd het thans verschenen werk van den zelfden aard betreffende het rechtstreeks bestuurd gebied der buitengewesten.

De inhoud is niet beperkt tot hetgeen op agrarisch gebied is verordend en voorgeschreven; het werk bevat ook gegevens, die met de agrarische zaken nauw verband houden.

Achtereenvolgens zijn behandeld: de grondslagen der agrarische wetgeving voor N.I.; het landsdomein; eenige algemeene regelen, in verband staande met verkrijging of gebruik van grond; de wijze van beschikking over grond of daaropstaande gewassen; bepalingen uit de mijn-wetgeving; het inlandsch bezitrecht; particuliere landerijen. In de bijlagen zijn voorts verschillende wettelijke regelingen enz. afgedrukt.

Het werk voorziet ongetwijfeld in een gevoelde behoefte. Door de toevoeging van een alfabetische inhoudsopgaaf, een lijst van vermelde Staats- en Bijbladnummers en een gewestelijk register wordt de praktische bruikbaarheid zeer verhoogd.

De adat gemeenschappen in Zuid-Borneo.

door

H. MALLINCKRODT.

In de volgende bladzijden hoop ik een overzicht te geven van de grootere Dajaksche gemeenschappen, die in de afdeeling Koeala Kapoeas worden aangetroffen en die door het Bestuur beschouwd worden te zijn adat gemeenschappen. We zullen het karakter dezer ressorten nagaan en zien in hoeverre men deze indeelingen als berustende op de adat kan beschouwen.

Allereerst zal ik dan een beschrijving dienen te geven van de hierop betrekking hebbende gewoonten der Dajaks, als ook van hun bestuur, om vervolgens te geraken tot den huidigen toestand en de mogelijke wijzigingen die in den opbouw dezer gemeenschappen mogelijk zijn.

§. 1. *Het dajaksche stamverband.* In de tijden, dat het Gouvernement zich nog niet met de Dajaksche bevolking der binnenlanden inliet, zien we dat de band, die de lieden te samen hield een bloedband was. Men woonde in één of meer groote familiehuizen te samen, als gezamenlijke afstammelingen van zelfde stamouders. Een dergelijke groep kunnen we niet zoo zeer aanmerken als stamonderdeel, maar beter als familie in ruimeren zin.

De stam toch, waartoe een groot deel der hier bedoelde primitieven behoort, is de Ngadjoe stam (Ngadjoe-bovenstrooms), terwijl deze weder verdeeld is in talrijke onderstammen, die somtijds „oetoes" genoemd worden, en waarvan de voornaamsten zijn: de Bara dia, de Bara Kaiam, Bara narai, Bara nio en Bara njet. Deze stamonderdeelen bewonen zeer groote uitgestrektheden, die zich

over vaak meerdere stroomgebieden uitstrekken. Onderling zijn ze nagenoeg niet te onderscheiden naar hunne adats, maar des te beter naar de taal.

In het Sampitsche onderscheidt men op die wijze de Katingan Dajaks, de Tamoean Dajaks, de Saranau en Toealan Dajaks de Saroejan Dajaks en de Mantaja Dajaks.

In Kota Waringin noemen zij zich naar de rivieren waaraan zij wonen met uitzondering der Mamah Darat en Roekoe Dajaks, die niet aan rivieren gevestigd zijn, maar het land tusschen Lamandan en Djelai bewonen.

Een belangrijke groep van Dajaks wordt gevormd door de Ott-Danoems, die de Noordelijke streken van Boven Dajak en Sampit bewonen. Zij zijn in gewoonten zeer wel te onderkennen van de Ngadjoe. Hun taal klinkt harder hun zeden zijn ruwer en een zeer kenmerkend onderscheid is het ontbreken van het „Magah liau" (geleiden der ziel naar het hiernamaals door de priesters) bij hunne doodengebruiken. De Ott-Danoems nu zijn onderscheiden in een zeer groot aantal kleinere stamonderdeelen, die zich allen noemen naar kleine riviertjes. Als voorbeeld geef ik hier de Dajak Sabaung en de Dajak Sahiai. Eenige tientallen zulke namen zouden op te geven zijn.

We zien nu dat bij de Ott-Danoems en in het Kota Waringinsche dit stamverband nog redelijk goed is blijven bestaan, in de Ngadjoelanden echter staat het anders.

Dat het onder hen vroeger niet anders was dan thans onder de Ott-Danoems, moge blijken uit de legende betreffende de dorpsofferplaats (pangatoehoe) der voormalige vestiging Tanggohan, aan de Kapoeas, bij de samenvloeiïng van de Kapoeas met het kleine zijstroompje de Soengei Tanggohan.

Aan het hoofd der bevolking, die het stroomgebied der Soengei Tanggohan bewoonde, stond in over oude tijden zekere Raden Lamey Amai Gelang. [1])

Zoolang deze het bestuur voerde, was de streek nog nimmer door

---

1) Amai Gelang beteekent: vader van Gelang. Het is een Dajaksch gebruik, dat de ouders zich naar hun eerste kind noemen.

koppensnellers geteisterd. Het was aan deze „oloh ngajau", ten eenenmale ondoenlijk het dorp met hun slechte bedoelingen te naderen. Dit was natuurlijk het gevolg van de hoogere krachten, waarmede het hoofd was uitgerust en die hij dankte aan zijn omgang met *Pampa*hilep; [1]) een sangiang (luchtgeest) vrouw.

Deze toch werd vereerd in een Pahewan aan den bron der Soengei Tanggohan en het was daar dat R. Lamey meerdere malen met haar verkeerde en allerhande wijze lessen van haar te hooren kreeg. Zij schonk hem o. a. eens een hond, die bij de jacht alles, wat men tot dusver van honden gezien had, overtrof. Van meer belang echter was de *penjang menteng* (de djimat voor moed die zij hem schonk).

Toen de hond stierf werd hem een behoorlijke begrafenis gegeven, maar bij het verbranden van het lijk, tijdens het tiwah (doodenfeest), bleek al spoedig, dat de hondenschedel tot steen geworden was. Het behoeft wel geen betoog, dat dit wonder aanleiding was, dat voortaan de steen vereerd werd en dat men daaraan offers bracht. Toen eenige jaren later ook Raden Lamey kwam te overlijden en bleek dat ook zijn schedel tot steen geworden was, werd een en ander met elkander in verband gebracht, en de vereering voortaan op beide schedels gezamenlijk, overgebracht.

De steen, die uit het hoofd van R. Lamey zou zijn ontstaan noemde men: Oemang oemeng pakoetgoesi Raden Lamey Amai Gelang.

Nadat in 1859 3 zendelingen in Tanggohan waren vermoord, vluchtte de bevolking naar de bovenloop van hun riviertje, waar ze jaren lang bleven rondzwerven. Eerst toen de rust was teruggekeerd, vestigden zij zich weer aan de hoofdrivier en stichtten een nieuw dorp Mandomai.

---

1) Pampahilep is de tusschenpersoon tusschen menschen en luchtgeesten, als zij deze werkzaamheden verricht, daalt zij uit de verblijfplaats der Goden (lewon-Sangiang) naar de aarde af. Er zijn meerdere plaatsen bekend, waar zulk een godenweg op aarde uitkomt, dat zijn dan heilige boschjes (Pahewan), waar offers worden gebracht. Pampahilep is tevens het hoofd van een talrijke schare boschgeesten, de z.g.n. Kariau, kleine wezentjes die den menschen den weg bijster kunnen doen worden.

De pangatoehoe van Tanggohan echter werd meegenomen, en tot op heden is deze de dorpofferplaats van Mandomai [1]).

Uit deze legende valt te leeren, dat de voordeelen genoten door den omgang met een geest die gevestigd was aan de oeloe der rivier, slechts die rivier ten goede kwam, immers de koppensnellers konden slechts tot in de nabijheid dier vestiging komen, haar bereiken was niet doenlijk.

Voorts zien we hoe de schedel der voorouders vereerd werd, het is duidelijk, dat zij die niet verwant zijn met den voormaligen bezitter dier schedel, in de goede gevolgen dier vereering niet deelen. Wij zien dus dat die kleine stroomgebieden, — er zijn talrijke zulke verhalen — op zichzelf staande geheelen waren, die los stonden van hunne naburen en door bloedsbanden vereenigd waren.

Die bewoners stonden in zekere verhouding tot de aardbewoners (grondgeesten-voorouders), waardoor hun voordeelen toekwamen op die gronden en de opbrengst daarvan, die anderen — niet tot de gemeenschap behoorenden — niet konden uitoefenen, dan tegen vergoeding. Ik zal een en ander op een andere plaats meer uitvoerig uit een zetten, hier zij slechts het feit geconstateerd. [2])

We zien dus dat de Dajaksche bevolking verdeeld was in betrekkelijk kleine groepen, waarvan de leden elkaar in den bloede bestonden en welke groepen als zoodanig rechten konden doen gelden op de streken door hen bewoond.

De bewoners woonden samen in een of meer groote familiehuizen (betang), waar soms eenige tientallen gezinnen samen woonden. Elk dier gezinnen bewoonde een eigen vertrek in het huis en werd al naar gelang van de streek waar men was — een lawang, kabali, koeantan, priok genoemd.

Het gezin dan was de kleinste eenheid in de Dajaksche gemeenschap, we zullen het dus allereerst moeten beschouwen. Aan het

---

1) Voor de dorpsofferplaatsen in Kota Waringin zie men mijn verhandeling in het Koloniaal Tijdschrift 1923/532-546, waar ik trachtte de beteekenis daarvan, meer in het bijzonder ten aanzien van de grondrechten, uit een te zetten.

2) In de Bijdragen voor de T. L. en V. v. N. I. zal van mijn hand een verhandeling over de Dajaks van Zuid Borneo verschijnen, waarvan het eerste Hoofdstuk aan deze materie gewijd is.

hoofd stond de man, die in alle huiselijke aangelegenheden in overleg trad met zijne vrouw en die met hun beiden in alle aangelegenheden waarbij geen derden gemoeid zijn, de hoogste autoriteit vormen. Zoodra echter hunne belangen samentreffen met die van andere gezinnen uit de betang, komen zij, die met eenige meerdere macht omkleed zijn, mede in het geding. Dat zijn de oudsten, de bakas lewu.

Deze oudsten zijn de gezinvaders uit het familiehuis, die door meerdere ervaring — hetzij dat deze door hoogeren leeftijd dan wel door veel reizen als anderszins is verkregen-invloed op hunne genoten hebben gekregen. In de eerste plaats zijn het wel vaders met gezinshoofden als zoons, wien over deze gezinnen eenige regelende bevoegheid toekomt dan wel oudere broers van gezinshoofden.

Zoolang nu gezinnen behoorende tot de onderhoorigen van een bakas lewu in geschil zijn, wordt de aangelegenheid door deze geregeld in overleg met de lieden in kwestie. Zijn dit echter personen, die onder verschillende bakas lewu in de zelfde betang staan, dan komt het hoofd der betang aan het geschil te pas de z.g.n. Mantir. Ook hij kan niets regelen zonder moepakat met de betrokken bakas lewu, en zal in den regel — als de zaak van eenig belang is — ook het oordeel in winnen van de niet in de zaak getrokken bakas lewu uit zijn betang.

De mantir is in zijn huis tevens een bakas lewu over een groep naaste verwanten, maar dankt zijn iets hoogere positie aan zijn nauwere graad van afstamming van den oorspronkelijken stichter der betang.

Indien de bloedgemeenschap een groot aantal zielen telt, ontstaat veelal in de buurt van de woning een gebrek aan bouwvelden, zoodat niet langer op de meest gemakkelijke wijze in het levensonderhoud kan worden voorzien. Een deel der bewoners zal dan gaan verhuizen, naar een plaats waar nog voldoende woeste gronden aanwezig zijn en zich daar een betang bouwen. Na hetgeen hier boven gezegd werd, zal het wel geen betoog behoeven, dat zulke verhuizenden veelal een onderdeel der aanvankelijke bewoners waren, de onderhoorigen van één bakas lewu, die dan mantir van het nieuwe huis wordt. Op die wijze ontstaan meerdere vestigingen in het stroomgebied en het is duidelijk, dat zich dan ook wel eens geschillen zullen voordoen tusschen de bewoners der verschillende

betangs onderling. In zulk een geval zien we den mantir van de oudste vestiging optreden als hoofd der geheele gemeenschap. Hij is de mantir haï en gaat in alle kwesties het geheel rakende te rade met mantirs en niet zelden ook met de oudsten, ja zelfs met gezinshoofden der gemeenschap, om tot een oplossing te komen.

In geval de belangen der geheele gemeenschap met eene aangelegenheid gemoeid zijn, is dat laatste zelfs regel.

Komt een geschil voor tusschen twee verschillende groepen onderling dan zullen de mantirs haï dier gemeenschappen de zaak met hunne wederzijdsche mantirs en een door beide partijen gekozen derde mantir haï uitmaken. Die derde is dan iemand, die bekend staat als een wijs man. Het spreekt vanzelf dat zulke lieden wel eens grooter invloed krijgen over een grooter gebied. Ik noem hier b.v. Toemenggoeng Nicodemus die omstreekt 1850 een gewild raadsman was langs de geheele Kapoeas.

Hij zelf was aanvankelijk mantir haï van Poelau Petak maar werd later tot districtshoofd benoemd.

Zulke lieden echter konden zich nimmer mengen in zaken, waarin hun tusschenkomst niet was verzocht [1]).

Gaan we dit alles na, dan zien we dus, dat het bestuur der gemeenschap op uiterst republikeinsche wijze was ingericht. Dat de hoofden geen van allen iets anders waren dan „eersten onder hun gelijken" en dat ze dat „eerste zijn" dankten aan geboorte en meerdere kennis van zaken.

We moeten thans zien hoe die gemeenschap was samengesteld, wat de rechten en plichten der leden waren, zoowel ten aanzien van het geheel als ten aanzien van het hoofd.

De hoofdgroep bestond uit de in den bloede elkander bestaande lieden, en in de tweede plaats uit de aangetrouwde mannelijke leden. De Dajaksche adat toch neemt aan dat de vrouw gevolgd wordt door den man uit vreemde vestiging, waarmee ze trouwt. Is het echter eenigszins mogelijk dan zal de Dajak huwen met een familielid, liefst met zijn volle nicht. De man wordt natuurlijk in het familieverband opgenomen. Daarnaast hadden we een oudtijds kleine

1) Ik heb hier alle splitsingen van gemeenschappen voortvloeiende uit bijzondere omstandigheden als onderlinge twisten enz. om de wille der samenvatting weggelaten, het verandert aan het wezen van de zaak niets.

groep vreemdelingen, die door adoptie dan wel door het sluiten der bloedvriendschap in het geheel waren opgenomen.

Bij al de ceremoniën, hetzij bij de geboorte of bij het huwelijk, bij de adoptie en de bloedvriendschap was een plechtigheid opgenomen, die duidelijk moet toonen dat dit nieuwe lid van den kring ook in connectie stond met de aardgeesten en dus rechten kreeg op den grond der gemeenschap. [1])

Het recht nu dat de leden dier beschikkingskring konden doen gelden, was allereerst de vrije beschikking over den grond — behoudens het offer dat ze aan de aardbewoners te brengen hadden. Zij konden bouwgronden ontginnen, zij konden boschproducten zoeken, hadden vrij visschen, kortom konden alle profijt trekken van die gronden, met alleen die eene verplichting, te zorgen dat zij andererreeds verkregen recht niet te kort deden. Zij waren daarvoor niets verschuldigd, hadden slechts kennis te geven aan hunne hoofden.

Een vreemdeling daarentegen moest allereerst vergunning hebben van het hoofd, en moest zich dan nog voorzien van de hulp, die voor het opbrengen van zijne offers noodzakelijk was, aangezien hij dat zelf niet kon bewerkstelligen. Hij moest betalen voor die hulp en tevens voor de voordeelen die hij zou trekken uit den bodem of van de daarop voorkomende gewassen. Hij betaalde daartoe: wang pemasoekan, tjoekei, sapoeloeh satoe, boenga hoetan of hoe de betaling elders meer mag heeten. De opbrengst daarvan kwam mantir en bakas lewu ten goede, of — zooals in sommige streken der Kahajan — werd onder de deelgerechtigde kabali's verdeeld.

In verschillende streken echter vroeg men deze recognitie niet voor streken, die ver van de vestiging verwijderd waren, omdat daardoor de belangen der bevolking niet zoozeer geschaad werden. [2])

De gemeenschap had daar tegenover de plicht, dat ze instond voor het welzijn van den op hun grond vertoevenden persoon. Verbleef een vreemdeling in het dorp dan werd hem — binnen bescheiden grenzen — levensonderhoud verstrekt, waarvan de kosten op den mantir drukten.

---

1) Een en ander wordt uitvoeriger behandeld in „De Dajaks v. Z.-Borneo"

2) In mijn artikel „rechten op grond en water in de onderafdeeling Beneden Dajak. Kol. Tijdschrift 1922 p. 402 en v. handelt daarover p. 403. De rechten der stroomgebiedbewoners van de Kapoeas moeten daar opgevat worden als alleen die gronden omvattende, die ver van het dorp verwijderd zijn, niet die welke binnen het plantareaal der dorpelingen gelegen zijn.

Daardoor hadden de leden der gemeenschap de plicht om hun hoofd tot het doen dezer uitgaven in staat te stellen. Ze moeten hem bij de veldbewerking behulpzaam zijn en wel met 5 dagen onbetaalde diensten. Zoo werden de hoofden in de gelegenheid gesteld grootere bouwvelden aan te leggen en daardoor meer te oogsten dan voor hun onderhoud noodzakelijk was. Daarnaast genoten zij inkomsten uit geschillen, die door hen beslecht werden en uit de hulp die ze ontvingen bij feesten van hunne onderhebbende. (De inkomsten die hoofden thans genieten voor het innen der gouvernementsbelastingen enz., laat ik, als hier niet ter zake dienende, buiten beschouwing).

We moeten ons thans wenden tot de Dajaks van Kota Waringin, die meer naar de Dajaks der Westerafdeeling overhellen en waar andere toestanden zijn blijven bestaan, dan die welke wij in het Gouvernementsgebied aantreffen.

In dat Landschap is het dorp, de laman, de eerste gemeenschap waarmee wij ons moeten bezig houden. Het dorp wordt bewoond door lieden, die elkaar in hoofdzaak in den bloede bestaan. In den tegenwoordigen tijd begint deze bloedband meer en meer te verslappen, doordien zich steeds meer vreemdelingen in de dorpen neerzetten. Dat de oorspronkelijke band, die de bewoners verbond, de bloedband was, blijkt zeer duidelijk uit de verhalen, die ik mededeelde in „de dorpsofferplaats der Dajaks van Kota Waringin" [1]).

De Dajaks woonden hier echter niet in familiehuizen samen, maar in gezinswoningen, waar echter niet zelden eenige gezinnen, die nauw aan elkaar verwant waren, samenwoonden. Het hoofd van zulk een woning was ook hier weer de man, dan wel de oudste man, die de zaken der woning met zijn vrouw en zijne medebewoners regelde. Onder deze gezinshoofden traden eenigen als oudsten op (orang Kaja, hadji), ze waren veelal weer vaders van gezinshoofden. De oudste, het naast aan den stichter van het dorp verwante, was de mantir laman — het dorpshoofd.

Het behoeft wel geen betoog, dat al de hier bedoelde lieden tot den vrijen stand behoorden, ze waren getiteld, zoowel oudsten als hoofden, ze behoorden tot de oloh tatau (Ngadjoesch) of lawang Agoeng (Kota Waringinsch).

---

[1]) Kol. Tijdschrift 1923 p. 522 en v. —

Deze laatste was een onderdeel van den vrijen stand (orang soeka).

De dorpen aan een rivier vormen te samen een geheel, waarvan het hoogste hoofd is de mantir poeloehan. Deze functionaris is zelf kamponghoofd van een der vestigingen, maar treedt in zijn grootere macht op, wanneer er geschil ontstaat tusschen twee vestigingen aan zijn rivier. Ook vertegenwoordigt hij het stroomgebied naar buiten.

Bij de adatrechtspraak is hij, in geval van geschil tusschen verschillende dorpen aan zijn rivier, de aangewezen rechter, die met de hoofden der geschil hebbende vestigingen en nog eenige andere hoofden de uitspraak doet.

Ook hij is dus, evenals de mantir haï, een eerste onder gelijken, hij is geen alleenheerscher maar moet handelen in overleg met zijne collega's.

De hoofden krijgen voor de meerdere uitgaven aan hun werkkring verbonden hulp van de bewoners hunner dorpen bij de veldbewerking. Zoo ook de mantir poeloehan, die echter bovendien nog uit elk dorp van zijn ressort, bij veldbewerking wordt geholpen, door een paar lieden die hem te dier tijde worden toegezonden.

Voorts trekken de hoofden voordeelen uit de wang danggalan, gelden die hun voor de adatrechtspraak worden opgebracht.

De bevolking van het stroomgebied heeft in die geheele streek het zamelrecht; alleen voor enkele zeldzame producten heeft men het kampong beschikkingsrecht (goud en garoehout). Vreemdelingen moeten zich om vergunning allereerst tot de poeloehan wenden en, als die vergunning geeft, tot den mantir laman der betrokken vestiging, die de permissie dan nog weigeren kan. De op te brengen tjoekei moet voldaan worden aan den poeloehan, die deze deelt met de betrokken hoofden. Het is waarschijnlijk daaraan dat deze hoofden hun naam van poeloehan danken. [1])

Uit dit beknopte overzicht mag het volgende blijken.

1. De hoogere adathoofden die oudtijds onder de Ngadjoe bestonden en nog thans in Kota Waringin bestaan waren de eersten onder hun gelijken.

1) In „de Dajaks van Zuid-Borneo" behandel ik een en ander uitvoeriger.

2. De hoogere hoofden trokken nagenoeg geen meerdere inkomsten dan de dorpshoofden.

3. Zij konden zich met de zaken van hun bevolking slechts dan bemoeien wanneer de dorpshoofden der betrokken plaatsen het niet eens konden worden en moesten te allen tijde middels moepakat beslissen.

4. Voor Kota Waringin waren deze grootere adatgebieden, groote stroomgebieden, voor de Ngadjoe stroomgebieden van zijriviertjes.

5. De leden der grootere gemeenschap waren door bloedbanden verbonden.

§. 2. *De tegenwoordige adathoofden in Gouvt. gebied in Zuid Borneo.* In de dagen, dat het Gouvernement zich met Zuid Borneo ging bemoeien, hetgeen in 1847 met een bestuursvestiging eerst in Pangkalan Boen, later in Sampit een aanvang nam, begon men al spoedig in te zien, dat ook in de bovenlanden een bestuur moest worden ingesteld wilde men de hoofdgelden binnen krijgen. Als zoodanig benoemde men b.v. voor de Sajoeran bij een Residentsbesluit van 1852 Toemanggoeng Kidong van Rantau Poeloet. Het besluit geeft den titel Landschapshoofd.

Voor de Katingan was het Toemanggoeng Singa Negara, voor de Kapoeas Toemanggoeng Nicodemus die den titel districtshoofd bekwam.

Al dadelijk begon men de fout te maken deze hoofden als volkshoofden in den waren zin des woord te beschouwen. Gebrek aan plaatselijke kennis zal daar van ongetwijfeld de reden zijn, men vergat toch dat de rivieren, die men op die wijze van een bestuur voorzag, bewoond werden door verschillende stammen om slechts de twee hoofdgroepen te noemen door Ott-Danoems en Ngadjoes. Het behoeft wel geen betoog dat daardoor van den aanvang af van een adat gemeenschap geen sprake was. Men had bestuursressorten gecreëerd, maar geen volksgemeenschappen. De lijdensweg der belasting-inning, die men reeds in de oudste stukken leert kennen, begon dadelijk. Van de Gouvernements tjap voorzien, gingen de aangestelde hoofden zonder voorafgaand moepakat tot de inning over dier gelden, of liever poogden zulks. In den loop

der jaren zijn de toestanden er niet beter op geworden, nu eens wel dan weer niet stelde men deze hoofden aan, nu eens werden ze als adathoofd beschouwd dan weer — en tenrechte — als onderdistrictshoofd. De bevolking zelve beschouwde ze als zoodanig, gezien den naam waaronder zij bekend staan n.l. „onder". In 1919 poogde men al wederom de hoofden een adathoofden tintje te verstrekken, door hen den titel Demang te geven en hunne ressorten als kedemangan aan te duiden. Niets mocht baten, deze hoofden bleven als volkshoofd impopulair.

Erger dan dat was de foutieve wijze waarop men de fuctionarissen aanwees, b.v. als „adathoofd" der mantaja werd zekere Titus Mihing aangewezen, die tot zijn erkenning als zoodanig het ambt van letterzetter in een drukkerij te Bandjermasin had bekleed, die geboren te Koeala Kapoeas, zijn geheele leven in Bandjer had door gebracht en de afwijkende adats der Mantaja niet kende, geen kind van het volk was.

Een ander, zekere Brahim „adathoofd" der Midden Katingan was al evenmin een kind van het volk, maar een gewezen onderwijzer van het seminarie te Bandjermasin. Elders weer, zooals aan de Midden Kahajan heeft men een jongeman van 19 jaar aangesteld, alweer een christen, die redelijk goed Nederlandsch spreekt en die wellicht een goede carière bij het Inlandsch bestuur zou maken, maar die door zijn absoluut gemis aan adatkennis, voor adathoofd wel allerminst geschikt is.

In dit laatste ressort was aanvankelijk door de bevolking gekozen een Mohamedaan geworden Dajak, kamponghoofd van Sigi, die grooten naam had als adatkenner. Deze verkiezing werd niet bekrachtigd omdat deze persoon Islamiet was en dus geen adatfeesten mee mocht maken. Inderdaad is dat in theorie juist maar de praktijk is wel eens anders. Daar staat tegenover dat een Christen in het zelfde geval verkeert, want de kerkelijke tucht in de Inlandsche gemeenten verbiedt den Christen de heidensche feesten mee te maken, op straffe van ontzegging van het Heilig avondmaal en bij herhaling van uitzetting uit de gemeente. Dit argument is dan ook niet steekhoudend. Een andere reden zit daarbij voor, het is de circulaire, die verbiedt dat in primitieve streken Mohamedanen hoofd worden, die hierbij de doorslag gaf.

Hoe hebben nu deze aanwijzingen plaats? Een groot aantal

dezer hoofden is gewoon zonder meer aangesteld, dat is vooral aan de Barito het geval. De „ouders" van Mangkatip, Karau, Telang en Tamiang Lajang zijn zonder meer door den bestuursambtenaar aangesteld. In de afdeeling Koeala Kapoeas werden verkiezingen gehouden. Daarbij volgt men verschillende methoden ten eerste verkiezing door hoofden en oudsten, ten tweede verkiezing door alle belastingplichtigen.

Men houdt zich echter niet aan de resultaten dezer verkiezingen, maar erkent iemand die aan het Bestuur wenschelijk voorkomt zonder aandacht te schenken aan de capaciteiten, die de man voor zijn functie noodig heeft en daarbij rekent men als een der hoofd vereischten de schrijf- en leeskunst. Ik zal de laatste zijn die dezen eisch niet goedkeurt, als we inderdaad met het onderwijs zoover zijn dat de keuze uit deze „geleerden" groot is, maar in een land als de bovenlanden van Sampit, waar tot voor kort geen enkele school was, beteekent een dergelijke eisch het aanstellen van volkshoofden die niet uit de streek afkomstig zijn. Dit gebeurt niet alleen voor de hoogere adathoofden, maar een groot deel der dorpshoofden is evenzoo vreemdeling, veelal lieden van de Kapoeas. Daarenboven zou men kunnen vragen waarom moet een adathoofd, om zijn werk goed te doen, kunnen schrijven? Voor het beslechten van adat geschillen toch is dat overbodig. We komen daarmee op den werkkring dezer hoofden, die geheel afwijkt van dien welke de vroegere, werkelijke adathoofden vervulden.

De Demangs dan hebben bepaald toegewezen gebied, veelal een stuk van het stroomgebied, waarover zij het bestuur voeren. Zij ontvangen de bevelen van het Gouvernementsbestuur die ze ten uitvoer brengen, ze moeten in dat ressort de belasting innen, ze moeten zelfs hier en daar Magistraatszaken instrueeren, aan hem moeten in eerste instantie alle rapporten hun ressort rakende door de hoofden worden uitgebracht, zij trachten door minnelijke schikking geschillen der kampongbevolking te beslechten. Kortom ze hebben al dat werk te doen dat een districtshoofd te verrichten heeft en zij zijn rechtstreeks ondergeschikt aan dezen Gouvernementsambtenaar. Van een adathoofd blijft dus al bitter weinig over.

Van al de adathoofden zijn er slechts zeer weinigen, die werkelijk uit de daartoe gerechtigden zijn voortgekomen. Men heeft het zelfs in 1918 bestaan om aan de Midden Kahajan een slaven-

afstammeling als hoogste hoofd aan te wijzen. Het behoeft geen betoog, dat deze persoon al zeer snel zijn ontslag moest vragen.

In hoeverre voldoen dus deze hoofden aan de eischen die we boven zagen dat gesteld worden aan de werkelijke adathoofden.

1e. Zij moeten zich ook ongevraagd mengen in de zaken der onder hen staande dorpen.

2e. Zij zijn vaak niet uit de streek zelve afkomstig en dus niet in de plaatselijke adats bekwaam.

3e. Zij treden op als hoogste hoofden niet als eerste onder hun gelijken, zij zijn geen dorpshoofd noch oudste.

4e. Zij zijn administratief rechtstreeks ondergeschikt en aansprakelijk voor hun geheele ressort aan het Gouvernementsbestuur.

Hun werkkring is dus die van een Gouvernementsonderdistrictshoofd en heeft alleen dit met het werk van een adathoofd gemeen, dat ze in geschillen betreffende de adat vonnissen vellen, die geen andere kracht hebben dan die van minnelijke schikkingen.

Hoe worden nu deze hoofden voor hunne moeite schadeloos gesteld?

In sommige streken krijgen ze een aandeel in de zoogenaamde wang medja, bij de rechtspraak verschuldig, elders is dat weer niet het geval. Hun hoofdverdienste is echter het wang kehormatan, door elke belastingplichtige in hun ressort te betalen, welke betaling ƒ 1.— per persoon bedraagt. Aan de Barito daarentegen beloopt een en ander slechts ƒ 0,50 de persoon. Dit bezoldigingstelsel moeten we thans nader beschouwen.

Men gaat uit van de stelling dat deze hoofden adathoofden zijn en dus recht hebben op diensten van hunne onderhoorigen, die dan kunnen worden afgekocht. Zoo neemt men voor dorpshoofden 3 dagen diensten aan (ten rechte in deze streken 5) afkoopbaar voor ƒ 0,25 per dag. Aangezien een dagdienst, een dagdienst is moeten we constateeren dat klaarblijkelijk in de afdeeling Koeala Kapoeas deze hoofden recht hebben op 4, aan de Barito op 2 dagdiensten van hunne onderhoorigen. — Boven echter zagen we dat het hoogste adatshoofd slechts aanspraak heeft op de diensten van eigen dorpelingen en op eenige bijstand uit de hem onder geschikte andere dorpen, van een hoofdelijk opkomen van allen in zijn ressort is geen sprake.

Een andere factor is deze. In sommige streken, zooals b. v. in

kampong Toembang Samba aan de midden Katingen, bestaat het overwegende deel der bevolking uit vreemde handelaren. (Bacompaiers-lieden van Marabahan) strenge Mohamedanen. Het eenige werk door de „adathoofden" ten dienste dezer lieden verricht is het innen van belasting en het aanhooren en rapporteeren van zaken voor Magistraat en Landraad. Dat is dus zuiver het werk van een Gouvernementshoofd. Hunne adatzaken kunnen lastig door een Dajaksch adathoofd worden uitgemaakt, men zal toch moeten toegeven dat een strenge Mohamedaan niet b. v. veroordeeld kan worden tot het slachten van een varken en het daarvan mee eten. De gebruiken dezer Bacompaiers zijn daarenboven geheel afwijkend van die der Dajaks in die streken. Toch moet elke belastingplichtige zijn gulden betalen voor den „Demang".

Inderdaad het zijn vreemdelingen, maar nemen we nu eens aan dat ze boschproducten zouden zoeken en hun veld bewerken in die streken dan zouden ze tjoekei en wang pemasoekan moeten betalen. Waar ze nu al 40 jaar daar wonen, eerder daar waren gevestigd dan de datum, waarop het wang kehormatan werd ingevoerd, zou men ze reeds lang als opgezetenen van den grond moeten beschouwen. Het Dajaksche hoogere hoofd kunnen zij niet als hun adathoofd beschouwen, vooral omdat ze zelf geen eigen dorpshoofd hebben. Ik kom dan ook tot de navolgende conclusie:

Het zoogenaamde adathoofd der bovenlanden van Zuid-Borneo, heeft op bovengenoemde gronden niets gemeen met een volkshoofd, maar is een Gouvernementshoofd, gezag bekleedende over een bestuursressort en niet over een adatgemeenschap, bezoldigd niet door het Gouvernement maar door de bevolking.

Dit nu is een onwettige toestand, want daardoor wordt de bevolking een belasting opgelegd, die niet is vastgelegd in eenige wettelijke bepaling en dus onwettig is en ten spoedigste moet verdwijnen.

Hoe moet dan het bestuur dezer bovenlanden worden geregeld, opdat voor de ontwikkeling der streek het noodige gedaan kan worden? De kampongs zijn over het algemeen veel te klein om eenigen invloed ten goede te kunnen doen gelden. Meestal hebben ze veel minder dan 100 weerbare mannen. Men kan dus onmogelijk die dorpen tot Inlandsche gemeenten maken, praktisch nut zou dat niet hebben. Indien men in deze streken een inlandsche gemeente ordon-

nantie zou willen invoeren zou men als kern moeten nemen, de inlandsche gemeente in ruimeren zin. Men zou daartoe moeten samenvoegen dorpen die tot een bloedgemeenschap behooren, d. w. z. die adatrechtelijk één zijn, die gelijke economische belangen hebben.

Allereerst zou men dan een afscheiding moeten maken tusschen de beide hoofdstammen: Ngadjoes en Ott-Danoems (ik laat hier Kota Waringin buiten beschouwing waar de indeeling voor de hand ligt). Vervolgens tusschen de onderdeelen dier stammen.

Alleen de Bara Dia's zouden dan een dusdanig oppervlak bewonen, dat ten hunnen aanzien nog nadere splitsing zou noodig zijn. Allereerst kan men dan de beide stroomgebieden Kahajan en Kapoeas elk tot een onderdeel maken. Daarbij zou dan de strook langs de Kapoeas die door een menging van Ott-Danoems en Ngadjoes is bevolkt, kunnen worden tot de eerst gemeente en dezelfde strook aan de Kahajan tot de tweede.

De adat toch van dit mengvolk, zoowel als hun taal, vormt een overgangsvorm, ze beginnen meer en meer een op zich zelf staand geheel te vormen. De zuivere Dajaksche (Ngadjoesche) deelen van de stroomgebieden zou de 3de en 4de gemeente vormen en de dorpen beinvloed door de Maleieërs en door de zending de 5de en 6de. Er schieten dan nog de dorpen Koeala Kapoeas met de plaatsen aan de soengei Poelau Petak en de vijf dorpen aan de ilir Kahajan, welke laatsten een economisch geheel vormen behalve dat ze in een zelfde invloedsfeer liggen.

Deze beide zoude de 7de en 8ste gemeente vormen.

De 4 eerste gemeenten worden elk door adat gemeenschappen gevormd, die wel is waar grooter zijn dan die van vroeger maar waar toch de bloedband overwegend is (door de tegenwoordig meer voorkomende huwelijken buiten het dorp) en die dezelfde adats volgen. Bij een meer minitieus onderzoek dan ik kon instellen zou wellicht blijken dat nog een grootere splitsing mogelijk is. In het Sampitsche en Boven Dajaksche wijst de verdeeling zich gemakkelijker uit, omdat daar de stamonderdeelen zich meer bijeen hebben gevestigd.

Sommige stamonderdeelen zooals b.v. de Bara Nio, zou men kunnen voegen bij die waarin ze meer en meer opgaan, in dit geval de Bara Haiam. Dit is echter een kwestie van de uitvoering en doet aan het systeem weinig af.

Hoe zou nu een dusdanige gemeente georganiseerd moeten worden met betrekking tot rechten en plichten der bevolking en ten aanzien van het Bestuur. We zouden daarbij moeten uitgaan van regelen die wortelen in het volksrecht, indien men daarbij toch al te zeer onze regelingen zou willen volgen, zou een reorganisatie uitloopen op een zelfde échec als het instituut der adathoofden. Allereerst valt dan op dat we een en ander niet zouden moeten vormen op „despotischen" grondslag zooals het tegenwoordig is, maar op republikeinschen voet.

De bevolking moet tot op zekere hoogte medezeggingschap verkrijgen, wil men dat ze interesse zal behouden of terugkrijgen voor de gemeene zaak. De wijze waarop gedurende tientallen van jaren het bestuur gevoerd is, heeft de aangeboren belangstelling der Dajaks voor hunne openbare belangen te eenenmale vernietigd.

Het bestuur der gemeente in ruimeren zin zou dan gevormd moeten worden door een raad waarin elke tot dien kring behoorende kampong zijn afgevaardigde heeft.

Op het oog zou men zeggen dat daartoe de hoofden aangewezen zijn. Hoewel dit vaak, vooral in de uiterste bovenlanden juist is, laat dit voor vele dorpen te wenschen over. Men ziet toch maar al te vaak, dat als hoofd niet optreden zij, die door geboorte en „standing" daartoe aangewezen schijnen te zijn. Om verschillende redenen wenschen zulke lieden niet in aanmerking te komen voor het baantje van „duvelstoejager" dat het dorpshoofdenambt maar al te veel geworden is. Waar echter de dorpshoofden door de bevolking gekozen zijn zal men hen toch als de vertouwens-mannen van de meerderheid der bevolking moeten beschouwen en als zoodanig zullen ze dus in dien raad zitting moeten hebben. Daarnaast echter moet de gelegenheid worden opengesteld om dien lieden een plaats te geven, die weliswaar in hoog aanzien bij de bevolking staan, maar om redenen bij die lieden zelf gelegen — b.v. omdat ze geen dorpshoofden willen zijn — niet voor dorpshoofd in aanmerking komen.

We zouden dus voor de basara twee leden per dorp hebben, de laatsten voor dat doel speciaal door de kamponglieden gekozen.

Het hoofd der basara wordt door de lieden zelve aangewezen, zij zelve kunnen het beste nagaan wie hunner daartoe de meeste geschiktheid bezit, wie de meeste kennis heeft en over de meeste

ervaring beschikt. Die persoon zou dan de mantir haï zijn, de primus interpares.

Nadat we de samenstelling hebben nagegaan moeten we den werkkring van dit college nader beschouwen. De dagelijksche zaken van het dorp worden geregeld door het dorpshoofd, slechts dan wanneer regelingen het geheel der gemeente betreffende, gesproken moeten worden, treedt de basara op. Daar worden de voordeelen door een Gouvernementsambtenaar uiteengezet en de nadeelen, die de bevolking van een en ander zal ondervinden aangehoord en zoo mogelijk aangetoond dat de bezwaren niet opwegen tegen de voordeelen, dan wel kunnen bij die gelegenheden wijzigingen worden aangebracht als het een regeling van het Plaatselijk Bestuur is of bezwaren worden ingebracht tegen regelingen van hoogerhand.

Op die wijze komt het Bestuur m. i. zuiverder te staan tegenover de bestuurden, en men heeft het niet te miskennen voordeel, dat zulke, door overleg samengestelde en eventueel gewijzigde bevelen veel meer kans hebben van te worden nageleefd, dan die welke gegeven zijn van het standpunt: „ik God almachtig."

Bij de bevelen van hoogerhand zal natuurlijk niet aan de uitvoering getornd kunnen worden, maar de wetenschap dat de bezwaren daartegen zullen worden voorgebracht zal meer geredelijk de invoering doen aanvaarden, dan als de bevolking slechts aangewezen is op rekesten aan den Gouverneur-Generaal.

Mij zal tegen gevoerd worden, de bevolking is nog niet rijp voor zulke experimenten.

Die rijpheidskwestie is steeds een goed middel om een kwestie onder het loodje te brengen, maar als men geen begin maakt worden ze nooit rijp; „Al struikelende leert men gaan" is ook hierbij van toepassing, en we hebben steeds de Europeesche ambtenaren die de bevolking met raad en daad kunnen bijstaan. Dit toezicht en leiderschap bij de zittingen der basara, zal natuurlijk steeds aanwezig moeten zijn.

Hebben twee dorpen als zoodanig geschil dan kan de eerste poging ter beslechting door de basara worden beproefd. Hebben twee gemeenten geschil, dan kan dit besproken worden door de beide basara's in gemeenschappelijke zitting en met bijzitterschap van eenige leden van andere basara's die alsmede hun meening kenbaar maken, waardoor de Europeesche ambtenaar zich een helder

beeld van den toestand kan scheppen en behoorlijk uitspraak kan doen.

Een tweeden werkkring kan de basara vinden in werken van algemeen nut b.v. het bouwen van grootere bruggetjes in het ressort die door de lieden anders met veel moeite in heerendienst moeten worden gemaakt, het aanschaffen en verdeelen van plant-materiaal, enz. enz. en niet het minst kon zij haar werkkring uitstrekken over het volksonderwijs. Er zouden dan in elke gemeente één of meer volksscholen gesticht worden, opdat eenige elementaire kennis aan de bevolking niet vreemd blijft, dit onderwijs zou zich dan in hoofdzaak moeten richten op het bij brengen van betere landbouwmethodes en het leeren van handwerk. Zoo werd b.v. destijds in Koeala Kapoeas een meisjesvlechtschool opgericht dienstig om de jeugd deze voorouderlijke bekwaamheden niet te doen vergeten en de zoo fraaie oude motieven te doen voortbestaan.

Voor dit alles echter is geld noodig hoe moet men daaraan komen en hoe moet dat geld beheerd worden?

Zooals ik boven reeds zeide, bestaat er thans ten bate van het „adathoofd" een onwettige heffing van ƒ 1.— per belastingplichtige. De bevolking is aan die betaling langzamerhand gewend geraakt, maar waar onder de voorgestelde omstandigheden, dat hoofd niet meer bestaat, zou men bij de gemeenteordonnantie kunnen vaststellen, dat deze gulden, als gemeentebelasting, de gemeentekas ten goede zou komen.

Naast deze bron van inkomsten staat een tweede de tjoekei. Sinds kort wordt deze heffing weer officeel erkend en gestort in de onderafdeelingskas. De opbrengst wordt verwerkt volgens de begrooting maar moet aangewend worden ten bate van de bevolking. De kamponglieden krijgen op die wijze weinig interesse voor een en ander, waar ze de verwerking niet duidelijk zien. Men beschouwt onder hen toch de onderafdeelingskas als een dependence van de gouvernementskas en beseft klaarblijkelijk niet, dat het hun geld is dat daarin is opgenomen. Om hun belangstelling voor een en ander te wekken, zal men hen medezeggingschap moeten geven in de wijze van aanwending dier gelden.

Deze tjoekei wordt thans geheven van allen, die in de bosschen zamelen. Adatrechtelijk is zulks niet juist, de opgezetenen zelf, hebben volgens de inzettingen des volks geen recognitie te betalen

voor deze werkzaamheden, dit toch is juist een der elementen van het beschikkingsrecht.

Er moet daarbij tevens worden gezegd dat deze heffing, zooals zij thans plaats heeft aan geenerlei bepaling gebonden is en slechts berust op een bestuursonderonsje, zoogenaamd na voorafgaand overleg met de bevolking. Er zijn mij zelfs rapporten bekend waar met even veel woorden in staat, dat de bevolking beaamde dat ook oudstijds de opgezetenen zelf, tjoekeiplichting waren. Deze beaming zal zich wel bepaald hebben tot „hamba, toean besar". Adatrechtelijk zooals gezegd is een en ander onjuist, thans moet het praktisch nut bezien worden. Het is toch niet noodzakelijk dat men te allen tijde vasthoudt aan de adatinstellingen als een mogelijke wijziging groot praktisch voordeel zou hebben voor de bevolking, waartegen het veroorzaakte nadeel niet opweegt.

De regeering heeft zich zeer gemakkelijk van deze aangelegenheid afgemaakt, door rondweg in hare nota betreffende „het recht van den staat op den grond in de rechtstreeks bestuurde buitenbezittingen van Nederlandsch Indië" (1912) op pagina 30 te verklaren.

„Dat er bij beschikking over de sub 2e (de woeste gronden) bedoelde gronden nergens in het rechtstreeks bestuurd gebied van Nederlandsch-Indië, sprake zijn kan van het rekening houden door het Gouvernement met rechten der inheemsche bevolking, doch slechts van het letten op hare belangen".

Daarmede is dus het beschikkingsrecht der opwonenden, niet als recht erkent, maar slechts tot een gunst geworden bij de gratie van het Gouvernement. In het licht van deze opvatting zou er niet over te twisten vallen, dat men het recht heeft om een ieder, ook de opwonenden voor tjoekei aan te spreken, zij worden nu toch niet in hunne rechten tekort gedaan er wordt slechts geknibbeld aan een hun gelaten gunst.

Het is bekend dat deze opvatting niet algemeen gehuldigd wordt, ik zal mij niet in het voor en tegen verdiepen, meer bevoegden dan ik hebben de pen daarvoor opgenomen. Ik persoonlijk oordeel het beschikkingsrecht wel degelijk een recht der bevolking, in de adat wortelende, een oordeel gevestigd op een jaren langen omgang met een der meest primitieve volken van den archipel waar men elken dag om zoo te zeggen met de uitingen van dat zoogenaamde beschikkingsrecht in aanraking komt.

Van Gouvernementsstandpunt valt er dus niets te zeggen tegen deze tjoekei heffing van allen. We moeten thans zien wat het, uit adatstandpunt beschouwd, voor de bevolking beteekent.

Het recht om naar eigen goeddunken te beschikken over de woeste gronden binnen hare beschikkingskring gelegen en de verplichting voor vreemdelingen om, zoo zij hun profijt wenschen te doen op eens anders gronden, recognitie te betalen, geeft de rechthebbenden in dit recht een zekeren rijkdom die afhankelijk is van de grootere of kleinere hoeveelheid bruikbare producten, die zich op die woeste gronden bevinden, van den mindere of meerdere bruikbaarheid dier gronden voor de veldbewerking. De eene beschikkingskring zal dus beter gesitueerd zijn dan de andere. Dit valt bijvoorbeeld sterk op in het Boentoksche waar de zoogenaamde Padjoe Ampat-gevormd door de kampongs Telang, Sioeng, Balawa en Moeroetoewoe- al zeer arm is. De gronden daar bestaan uit zuiver zand, men kan daar zelfs niet voor een tiende deel aan de behoeften aan voedingsmiddelen voldoen op den eigen grond. Van daar dat de bevolking elk jaar uitzwermt, soms weken van hun woonplaats verwijderd om daar hunne bouwvelden aan te leggen, opdat ze geen gebrek zullen lijden.

Zulke lieden blijven ingezetenen van de gemeenschap Padjoe Ampat, dus de hoofden daar deelen in de voordeelen, door deze inwoning ontstaan. De trekkers ondertusschen genieten alle voordeelen van hun tijdelijke vestiging maar deelen niet in de lasten.

Zij verrichten daar geen heeren- en gemeentediensten het hoofd dier vestiging bekomt geene inkomsten van hen.

Ondertusschen tasten zij den grondrijkdom van hun tijdelijke woonplaats aan, het is dus niet meer dan billijk, dat ze daarvoor een en ander betalen.

Daar staat tegenover dat de dorpeling zelve slechts gebruik maakt van het recht, waarop hij door geboorte aanspraak heeft. Een bevoegdheid die hij mede met zijn dorpelingen deelt, waarom zij allen dan ook moeten opkomen voor de lasten dier gemeenschap. Van ambtelijke zijde werd mij eens de zaak in een ander licht voorgehouden. Men verklaarde, dat mocht het inderdaad juist zijn dat het beschikkingsrecht de gemeenschap toe kwam, deze dan in haar geheel beheerder was niet elk individu voor zich en voor het geheel. Wilde nu een der lieden tot ontginning overgaan dan wel tot zame-

ling van producten, dan zou deze door een betaling van tjoekei zijn andere mededeelgenooten moeten schadeloosstellen. In deze redeneering zou men dus krijgen dat elk lid van den kring voor zich om zoo te zeggen beschikkingsheer zou zijn van het geheel, men zou dan ook per hoofd der gemeenschap de tjoekei moeten verdeelen en het zou dan in een door de natuur gezegende streek kunnen gebeuren dat iemand zonder van zijn matje op te staan, alleen door zijn aandeelen in den beschikkingskring in zijn levensonderhoud kan voorzien.

Deze opvatting is dan ook niet juist. De leden van den beschikkingskring hebben wel is waar hoofdelijk het volle recht, om na vergunning der hoofden te hebben verkregen grond en producten te bewerken maar toch kunnen ze niet het minste recht doen gelden als individu. Wel de gemeenschap als zoodanig, die dit recht ontleent aan de eigenlijke eigenaren, de grondgeesten d. z. de voorouders.

Het is dus in de oogen der bevolking zelve billijk, dat de opgegezetene vrijbeschikt en de vreemdeling betaalt.

Hoe nu als men gemeenten sticht, die hunne eigen huishouding hebben, en die zooals reeds gezegd, moeten gevormd worden op gronden die de adat voor het stichten van een gemeenschap noodig acht. De woeste gronden tot die gemeente behoorende zouden dan den beschikkingskring moeten vormen van die gemeente, welk recht door de basara beheerd zou moeten worden, dan wel dit beheersrecht zou in naam der basara kunnen worden overgedragen aan de leden der onderscheiden vestigingen, die gemeente uitmaken, elk voor hun eigen streek. Een en ander om den zamelaar niet noodeloos tijdroovende reizen te laten maken.

Dat de vreemdeling zal moeten betalen zagen we reeds boven. Welke voordeelen zou het nu hebben om ook de opgezetene te laten betalen.

1e. De meerdere opbrengst der tjoekei ten bate der gemeenschap.

2e. De opvoedende kracht, die uitgaat van de idee, dat allen moeten bijdragen tot het bestaan der eigen gemeenschap, hetgeen een noodwendigheid is, als men de bevolking een meer modernen bestuursvorm wil geven.

3e. Dat de gemeenschap niet verarmt door de aantasting van haren beschikkingskring (zie het tegenargument boven).

Als nadeelen moeten genoemd worden:

1e. het aantasten van het adatrecht der bevolking, zooals dat nog steeds niettegenstaande alle rapporten en domeinverklaringen onder de bevolking ten aanzien van het beschikkingsrecht leeft.

2e. De daardoor op de bevolking gelegde meerdere geldelijke verplichtingen, (de tjoekei mag ook in product betaald worden, maar dat neemt niet weg dat het kosten zijn).

Beschouwen we deze beide argumenten groepen, dan ben ik voor mij wel geneigd de eerste groep de voorkeur te geven, mits de ontvangen gelden alle worden aangewend voor de gemeenschap waardoor ze werd opgebracht en dat ze door de basara van dat ressort, zij het natuurlijk onder toezicht van het Europeesch bestuur, worden beheerd en verbruikt.

Een tweede bron van tjoekei wordt dan nog gevonden in de betaling van een grondhuur door vreemdelingen, die door ontginning bouwvelden verkrijgen in een vestiging. Deze betaling wordt door de bevolking soms als wang pemasoekan geind bij de ontginning, soms opgebracht als oogstaandeel. Het zou dan in deze regeling m. i. moeten worden geind bij den aanvang der bewerking en dan voor een veld van gewone grootte op ƒ 1.— per persoon per jaar worden gesteld. Per jaar omdat de adat wil dat vreemdelingen na verkregen vergunning ontginnende, na den oogst niet het verdwijnend genotrecht op hun veld krijgen, dat wel de opwonenden kunnen doen gelden. De opwonenden betalen deze grondbelasting niet.

Ten slotte zou men ten bate der gemeentekas de Danau's en kleine soengei's, waarop geen persoonlijke rechten zijn gevestigd, kunnen verpachten voor den duur van één jaar, dan wel ook daarvan tienden heffen. De vischvangst op de groote rivieren echter was van ouds vrij en veelal hief men ook geen tienden van de visch gevangen in die meren en stroompjes, waarop geen persoonlijke rechten gevestigd zijn.

Indien te zijner tijd in deze streken het groot landbouwbedrijf, hare werkzaamheden zou aanvangen, dan zou ook de vergoeding eventueel door die maatschappij aan de gemeenschap te voldoen, — een regeling die in dit kader een besliste noodzaak is en niet meer dan billijk en rechtvaardig — in de gemeentekas vloeien.

Op deze wijze zou een wettig ingestelde rechtspersoon ontstaan, die zich uit eigen middelen bedruipt en waarbij de regeling op de

adat berust. De gemeente toch zou zijn een adatrechtelijk geheel een genealogisch-territorale kring, die hare middelen put uit heffingen op de adat gebaseerd met toevoeging van de tjoekei-plichtigheid der opwonenden, en die deze gelden aanwendt voor het gemeen belang der opwonenden, die dus in eerste instantie de profiteerenden zijn van de rijkdommen van hun gebied, naar hun overtuiging aan hen gedelegeerd door de aardgeesten of voorouders.

Ik voor mij geloof dat men op die wijze niet in conflict komt met het gewoonterecht. De verschillende bijzondere omstandigheden, die zich kunnen en zullen voordoen moeten afzonderlijk, liefst in overleg met de basara's worden vastgesteld, waarbij dan vooral het punt moet worden onder het oog gezien „hoe wordt men lid der gemeenschap".

We hebben thans gezien hoe de kas zal worden samengesteld, er moet thans over het beheer iets gezegd worden. Ik hoef wel niet te zeggen dat het toezicht berust bij het Europeesch bestuur, maar de hoofden en leden der basara zelf moeten het beheer voeren. Zij moeten binnen de grenzen der op te maken begrooting- die in het bijzijn van den Europeeschen ambtenaar en onder goedkeuring van den Afdeelingschef wordt opgemaakt, de werken tot stand brengen en de uitgaven doen, waarvan natuurlijk kas wordt gehouden op een zeer eenvoudige manier.

Het kan niet ontkend worden dat een en ander in den aanvang veel moeite aan het Bestuur zal geven, maar zonder moeite gaat nu eenmaal niets, een voortdurend toezicht en leiding zal uit den aard der zaak niet gemist kunnen worden.

De basara beslist over de toewijzing der gelden zij houdt ook in eerste instantie het toezicht op de wijze waarop de mantir haï de gelden aanwendt.

§ *De regeling van rechtspraak.* „Een rechtspraak, die niet vóór „alles zorgt eenerzijds den benadeelde schadeloos te stellen en hem „te vrijwaren tegen door het delict opgewekte gevaarlijke invloe„den en anderzijds weerwraak voor goed af te snijden naar de „wijze der adat, kan aan het rechtsgevoel der Dajaks niet voldoen „en bevordert niet rust, maar onrust". [1])

1) Van Vollenhoven: het adatrecht van Nederlandsch Indie I p 325.

De eischen hier boven beschreven, als noodzakelijk voor een goede rechtspraak onder deze primitieven, zijn ten eenenmale juist, dat zal een ieder blijken die in de bovenlanden van Zuid-Borneo reist. Wel is waar komt de bevolking niet in onrust, maar doet alsof onze rechtspraak niet bestaat, omdat de justiciabelen van die streken de berichting naar 's Gouvernements wijs *niet voelen als recht* zij worden daardoor niet bevredigd. Als men die streken bereist, merkt men op dat tiehtallen van zaken door de hoofden worden afgedaan (men noemt zoo iets ambtelijk minnelijke schikking), voor den Magistraat of den Landraad komt er hoogstens een van de honderd.

Waarom zoeken de Dajaks steeds weer de hoofden op, wier uitspraak geen dwingende kracht heeft, en wier uitspraken ook niet zelden niet worden opgevolgd, en waarom komen toch diegenen, die gelijk hebben gekregen maar het vonnis niet kunnen uitvoeren, zelden of nooit voor den Gouvernementsrechter.

Dit is zeer zeker een kwestie die nader mag worden nagegaan. Een rechtsbedeeling toch die de bevolking in al haar deelen niet bereikt is een onding, en de uitoefening der justitie die niet als recht gevoeld wordt door den justiciabele is uit bestuursoogpunt gevaarlijk, omdat een der belangrijkste factoren voor een rustige ontwikkeling der bevolking ontbreekt.

Zien we dan eerst wat de eischen moeten zijn aan een rechtspraak te stellen die deze bevolking in haar geheel moet bereiken.

1e. het te bedeelen recht moet het door de bevolking begrepen recht zijn, wortelend in hun eigen rechtsgevoel. De Dajak vraagt niet dat hem recht wordt gedaan, volgens een volmaakt recht, maar hij vraagt bevrediging van zijn rechtsgevoel, dat niet voor onze onderdoet, alleen in andere richting voert.

2e. het te bedeelen recht moet onder ieders bereik vallen en dus goedkoop en gemakkelijk zijn, zoodat men niet schatten moet uitgeven aan procrols, waar men weinig of geen dienst van heeft, dan alleen dit dat ze uiterst handig zijn in het hevelen van waardevolle zaken uit de zak der rechtzoekenden in eigen zak.

3e. men moet er niet weken voor moeten reizen voordat men voor den rechter staat.

Het spreekt dat er ook kwesties zijn waarin het Gouvernement als ordebewaarder, en als verantwoordelijke macht voor de hand-

having der orde moet optreden. Dat in geval van moord, diefstal, brandstichting enz. enz. volgens het recht van den machthebbende wordt gevonnisd is redelijk, als dé benadeelde of diens nabestaande maar beschermd worden. Erger is het met de verschillende kleinere zaken, die om zoo te zeggen dagelijks voorkomen en waarin geen recht gedaan *kan* worden volgens onze wetten althans niet volgens de Dajak. Eenige voorbeelden ter illustratie:

1e A wordt beleedigd door B; krijgt, laten we zeggen, 1 maand. Afgeloopen.

Neen zegt de Dajak, niet afgeloopen, want ik ben door de beleediging in sialtoestand gekomen, waardoor ik vatbaar ben om door ongeluk getroffen te worden, er moet voor mij een kip geslacht worden en een manjaki gehouden, om dit ongeluk van mij af te wenden eerst daarna is dit geval beeindigd.

De rechter echter vind zoo iets niet in zijn wetboek en zegt dus..... het blijft bij die eene maand, onderwijl denkt hij misschien bij zich zelf „O Heere, wij danken U dat wij niet zijn gelijk de zulken", misschien ook zal hij den Dajak zeggen „dat Sial daar moet je niet aan gelooven, dat zijn maar praatjes?" Daarmee is echter de Dajak niet geholpen want hij gelooft daar wel aan, en gaat dus in hooge mate onbevredigd naar huis, waar hij dan maar in vredesnaam zelf de bezwering bekostigt.

Dat is niet meer dan billijk zal men misschien zeggen, als iemand er zoo'n dwaas geloof op na houdt moet hij de lasten er van dragen. Ik vermeen echter dat de bevrediging van *zijn* rechtsgevoel het doel der berechting moet zijn.

2e. De vrouw van A heeft overspel met B gepleegd, A beklaagt zich, vrouw A en B worden veroordeeld.

Zoo had echter A de zaak niet bedoeld hij had die kwestie als een civiele zaak willen opvatten zijn vrouw zoowel als B zouden hem een zeker bedrag hebben moeten betalen, waarna hij al dan niet had kunnen scheiden en B zou ten slotte voor een manjaki hebben moeten zorgen om het Sial af te wenden. Niets van dat al, de daders gaan de gevangenis in en A denkt bij zichzelf, nu hebben ze niet alleen met mijn vrouw overspel gepleegd, maar op de koop toe is mijn vrouw van mij weggenomen door het Gouvernement, zonder dat ik zelf iets misdreven heb, ben ik mijn bruidschat kwijt en zit met het Sial opgescheept. Daarenboven droeg bij B heele-

maal niet zoo'n kwaad hart toe, dat hij hem de gevangenis toewenschte.

Is het wonder dat men overspelzaken bijna nooit, slechts als hooge uitzondering, voor de Landraad krijgt- en dat men ze bij tientallen in de dorpen aanhooren moet. Is het dan wonder dat ze naar hun hoofden gaan, of naar den Controleur, als die wat voor de adat voelt, en slechts zijn beslissing vragen als mensch- en niet als ambtenaar.

Vooral als men met de Dajaks der bovenlanden in den huiselijken kring spreekt, merkt men maar al te zeer op hoe de bevolking onvoldaan is over ons recht, al beschouwen ze zeer zeker onze ambtenaren als onbevooroordeelde bedeelers van het recht.

3e A heeft met zuster B bloedschande gepleegd. De klacht wordt door de familie voor gebracht. De straf volgt. Wie zorgt er echter voor de reiniging van het dorp. Niemand, als er niet een onschuldig persoon voor de hooge kosten van dit groote manjaki op komt.

En als niemand daarin treedt, wel, dan verhuist de geheele bevolking, want de Goden zijn verstoord, de grond is Sial.

Dit kan niet genoemd worden het bevorderen van rust en orde. Is het te verwonderen dat men eigen rechting toepast en gewoon de varkens der schuldigen neemt en daarmede de grond reinigt, en het de daders zoo lastig maakt dat ze de streek verlaten?

4e. A heeft een bezwering ondergaan, omdat ze 7 maanden zwanger is, het huis is pali, de teekenen hangen voor de deur. B stoort zich daar niet aan en komt binnen. Een zaak, huisvredebreuk, een rijksdaalder boete, die in s' Landskas verdwijnt. Hoe wordt de vrouw beschermd tegen de booze machten die haar in hare omstandigheden zoo gemakkelijk kunnen benadeelen? Voor hen, die met de bevolking meer van nabij bekend zijn, zal het duidelijk zijn dat de angst, die daardoor bij de vrouw blijft voortleven verre van gunstig op haar werken zal.

Deze voorbeelden zouden met elk delict kunnen worden uitgebreid waaruit ten duidelijkste blijkt dat in onze misdrijf en overtredingszaken *geen recht te vinden is* voor deze priminitieven. De bevolking voelt dat en ontwijkt daarom liever den rechter en doet die zaken ondershands af. Tot zelfs veroorzaken van den dood door schuld wordt in talrijke gevallen door het betalen der sahirang afgemaakt.

Op een reis die ik door de bovenlanden van Koeala Koeroen maakte, kwam ik in Toembang Habaung aan, toen daar juist iemand getroffen was door een over den weg gespannen springlans, de dood volgde. Men vroeg mij de zaak uit te maken. Ik zei je dat zulks door den Landraad moest geschieden en dat ze het zelf niet mochten berechten, dat ik dadelijk in Koeala Koeroen een en ander aan den gezaghebber zou berichten. Ik had mijn hielen nauwelijks gelicht of de schuldige werd gestraft met pikoel setawi garantoeng (1¼ pikol gong metaal ± *f* 2.50). De vernietiging van het vonnis, administratieve veroordeeling van den rechter volgde. Het is wel een duidelijk bewijs, dat men toch nog liever straf riskeert, dan een dergelijke zaak voor den Gouvernementsrechter te brengen.

Voorts is een niet gering bezwaar van onze rechtspraak, dat daarbij het civiel karakter van nagenoeg alle adat delicten niet wordt erkend. De benadeelde in geval van verwonding, diefstal, beleediging, enz. krijgt het door hem geleden verlies of het hem aangedaan leed niet vergoed, zooals dat volgens hun eigen rechtsgevoel toch een der eerste vereischten is van een bevredigend vonnis.

Deze voorbeelden mogen volstaan om aan te toonen, dat de eischen, door Prof. van Vollenhoven aan een goede rechtspraak in deze streken gesteld, verre van vervuld worden door de huidige wijze van rechtspraak, toch zou het zeer wenschelijk zijn dat genoemde punten wel degelijk bij onze rechtspraak in acht werden genomen. Dat dit ook de meening van het Gewestelijk bestuur is mag wel daaruit blijken, dat men middels circulaires eenerzijds de hoofden rechtspraak verbiedt, maar anderzijds de minnelijke schikking van geschillen door de Gouvernements adathoofden aanprijst, een andere naam voor het zelfde euvel dat, in den vorm waarin het thans bestaat, voor de Gouvernementslanden een niet wettigen toestand schept.

Tenslotte nog de omstandigheid dat er delicten zijn die onze wet niet kent maar die volgens de Dajaksche gebruiken strafbaar zijn. Zoo b.v. het brengen van een lijk voorbij iemands huis zonder vergunning van den bewoner, het bevallen in eens anders huis, het sterven in een vreemde kampong.

Deze alle, en nog vele meer, zijn delicten die wij niet kennen en die dus niet gestraft kunnen worden. Toch voelt de Dajak zulks als boetwaardige handelingen, hij kan daarvoor echter geen vonnis

hoe dan ook verkrijgen. Wij kunnen dan wel zeggen dat zoo iets ook niet met fatsoen kan bestraft worden, maar de Dajaksche opvattingen zijn nu eenmaal anders en zij kunnen geen recht vinden, dus gaan tot hun hoofden.

Hoe zou het nu mogelijk zijn, om voorzoover het met de verantwoordelijkheid voor de orde van het Gouvernement doenlijk is, een beteren toestand te scheppen op rechtspraak gebied, meer in het bijzonder ten aanzien van onze civiele rechtspraak, die betrekking heeft op het huwelijks- en familierecht en de overtredingen. Met uitzondering van die misdrijven, die vallen onder de tweede groep zouden de andere misdrijven onder ons recht kunnen vallen, omdat ze veelal gevaar voor de orde opleveren. Men zou dan echter m. i. moeten erkennen de civiele vordering, die uit de veroordeeling volgt, n. l. dat de veroordeelde moet opkomen voor de kosten van een bezwering. Daardoor zou al dadelijk een groote grief der heidensche bevolking worden weggenomen. Zij zouden ook door onze rechtspraak gedekt zijn tegen aanranding van hun gezondheid enz. door de — door hen aangenomen — hoogere wezens.

In de tweede plaats zou men allereerst ten aanzien van civiele gedingen en in de tweede plaats ten aanzien der bovengemelde misdrijf- en overtredingszaken, de rechtspraak meer overeen moeten brengen met de gevoelens der jucticiabelen, men zou die streken van Borneo, die in een toestand verkeeren als boven bedoeld, moeten stellen in het genot van eigen rechtspraak. Men moet daarbij niet de moeilijke en voor een Dajak geheel onbegrijpelijke procedure van den Landraad willen volgen maar de zaken behandelen op een wijze, die voor lieden van hun ontwikkeling begrijpelijk is en ten slotte moet die rechtspraak, wat ook volgt uit de eerstgenoemde wijziging, worden bedeeld door de eigen hoofden met onze bestuursambtenaren als leiders.

Een ander euvel onzer rechtspraak is voor deze streken nog het geringe aantal rechtbanken en gerechten, zoodat het geen uitzondering is dat iemand die zijn recht zoekt daarvoor een maand of meer moet reizen, met al de onkosten van dien. Terwijl ter anderen zijde iemand die een kleine overtreding heeft begaan om zijn vonnis en straf b. v. van drie dagen te ontvangen, daarvoor het tienvoudige aantal dagen moet reizen.

Ook dat kan voorkomen worden, wanneer meerdere adatrecht-

banken worden gevormd, het zal al evenzeer onze rechtspraak goedkooper maken.

Ten slotte moet natuurlijk aan de uitspraken bindende kracht worden gegeven nadat de noodige voorzorgsmaatregelen zijn genomen dat het recht billijk en menschelijk is gediend. Daardoor zal men dadelijk zijn toevlucht nemen tot die eigen rechtspraak en de minnelijke schikkingen zullen verdwijnen. Immers het bedoelde recht is hetzelfde, de kosten kunnen desnoods geringer zijn, de uitvoering is echter gewaarborgd.

Die adatrechtbanken zouden dan volgens mijne meening op de hieronder volgende wijze moeten worden ingericht.

In elke gemeente wordt een adatrechtbank gesticht, samengesteld uit leden der basara. Al naar gelang van de plaats van herkomst der beklaagden of van eischer en gedaagde, hebben de leden uit dat dorp (die dorpen) zitting, met eenige andere leden, die daartoe door de „ambtshalve" zittinghebbenden worden aangewezen, terwijl de mantir haï, de eerste plaats inneemt.

Als leider fungeert een Gouvernements ambtenaar, die van de zitting een proces-verbaal opmaakt, dat ter bekrachtiging aan het hoofd van Plaatselijk Bestuur wordt opgezonden, die daarmede handelt als we hieronder zullen zien. Terzitting worden de getuigen gehoord en partijen of beklaagde, waarna het vonnis gewezen wordt.

Hebben lieden uit verschillende gemeenten geschil dan hebben leden van beide basara zitting en een mantir haï van een der nabuurgemeenten is voorzitter.

De vonnissen betreffende adat overtredingen (salah basa enz.) en huwelijk en erfrechtzaken worden door den magistraat bekrachtigd, waarna ze kracht van gewijsde bezitten. Vermeent deze ambtenaar niet tot bekrachtiging te kunnen overgaan, dan zendt hij het procesverbaal met de redenen waarom hij zulks niet heeft kunnen bekrachtigen door aan den Landraad, die van een en ander kennis neemt, ook de Magistraat registers der goedgekeurde vonnissen worden door den Landraadsvoorzitter voor gezien geteekend en teruggezonden. Met de civiele vorderingen heeft hetzelfde onderzoek plaats, vonnissen in civiele zaken handelende over eischen tot een hooger bedrag dan *f* 50.— kunnen in hooger beroep worden behandeld. Dit beroep heeft men op den Landraad.

Naast deze rechtbanken moeten tevens in die streken districts-

gerechten worden opgericht ter berechting der kleine overtredingen, zooals b. v. heerendienstdelicten, waarvoor men thans tientallen van dagen reizen moet. De te werkstelling moet dan tevens daar plaats hebben.

De bezoldiging der leden van de basara die geen kampong-hoofd zijn, bestaat uit een presentie geld van ƒ 0,75 per zittingsdag. Ingeval van zittingen voor de rechtspraak worden de leden die als rechter zitten schadeloos gesteld uit de gelden door de procedeerenden, als wang medja betaald. [1])

Het komt mij voor dat op die wijze groote leemte in onze rechtsbedeeling en in de uitoefening van ons bestuur in de Dajakstreken kan worden aangevuld.

Allereerst zal men mij tegenvoeren dat een en ander een stap achteruit zou zijn op den weg der ontwikkeling van de bevolking. Ons hoog ontwikkeld recht toch acht men een zegen voor de justiciabelen. In waarheid is het bijna een vloek voor die primitieve bevolking die daardoor met handen en voeten gebonden wordt overgeleverd aan de rechtsverkrachters bij uitnemendheid, de procrols bamboe die door hun manupilatien, onder het mom van ons recht de bevolking uitzuigen.

NASCHRIFT.

Hoe weinig de Gouvernements adathoofden werkelijk volkshoofden zijn, moge nog daaruit blijken dat voorkort benoemd is als „adathoofd" van een adatgemeenschap in Boven Doesoen met een primiiteve Dajaksche bevolking een Maleier uit de Oeloe Soengei. Men zal begrijpen met hoeveel succes deze persoon minnelijke schikkingen zal kunnen treffen, die gegrond zijn op het adatrecht, dat hij niet kent.

H. M.

---

1) Zie daarvoor het laatste hoofdstuk van mijn artikel „De Dajaks van Zuid-Borneo.

Over de wenschelijkheid van unificatie bij de Wettelijke Regeling der Arbeidsverhouding in Nederlandsch-Indië

door

Mr. G. H. C. Hart.

„Das Recht wird nicht gemacht; es ist und wird mit dem Volke".
von Savigny.

Toen in 1906 de Staten-Generaal het ontwerp-wet op de arbeidsovereenkomst behandelde, bleek een van de gewichtigste punten van principieelen aard, over welke verschil van opinie bestond, de vraag of een wettelijke regeling der arbeidsovereenkomst alle vormen van loonarbeid behoorde te beheerschen, of dat het de voorkeur verdiende, desnoods naast enkele algemeene beginselen, voor de verschillende soorten van arbeid bijzondere regelingen te treffen.

Het in beide Kamers meermalen gebezigde argument, dat het bijna ridicuul is de arbeidsverhoudingen van den directeur der Nederlandsche Bank en van den Rotterdamschen bootwerker aan eenvormige wetsbepalingen te onderwerpen, sprak, zooals de Minister van Justitie het uitdrukte, tot de verbeelding; een dergelijke regeling zou, wilde zij voor den een niet te slecht blijken, voor den ander niet heel goed kunnen zijn.

Inderdaad kan gereedelijk worden erkend, dat de bezwaren tegen een uniforme en daarbij vrij gedetailleerde regeling dezer materie voor de hand liggen en zij werden door de Regeering bij de verdediging van haar ontwerp dan ook allerminst geloochend: het zijn bijkans uitsluitend utiliteitsoverwegingen en nog wel utiliteitsoverwegingen van negatieven aard geweest (nl., dat aan het door-

voeren van een aantal speciale regelingen nog aanzienlijk grooter bezwaren zouden kleven) welke Minister van Raalte voor de verdediging van zijn stelsel naar voren bracht en die ten slotte toch tot de aanvaarding van dit stelsel hebben geleid; erkend werd telkens, dat deze kwestie er bij uitstek een van practischen aard was. Slechts bij de beraadslagingen in de Eerste Kamer vond de Minister het noodig ook de principieele zijde van de zaak te belichten, inzooverre hij betoogde, dat „de verschillende toestanden" der diverse categorieën van werknemers „toch eigenlijk maar betreffen uiterlijkheden".

Men kan het met deze zienswijze al dan niet eens zijn — niet ieder was destijds overtuigd en ik meen, dat deze bewering ook thans nog op goede gronden kan worden aangevochten — het is een feit, dat in de veertienjarige practijk der wet deze uniformiteit geen aperte, laat staan onoverkomelijke bezwaren heeft opgeleverd [1]) en dat de ervaringen met een eenvormige regeling in Holland opgedaan, gunstiger zijn, dan destijds met de gedifferentieerde regeling in Duitschland, waar men voortdurend op „grensgeschillen" tusschen de onderdeelen der speciale legislatie ten deze stuitte.

Het is niet onwaarschijnlijk, dat, wanneer bij de behandeling der binnenkort in uitzicht gestelde wettelijke regeling der arbeidsovereenkomst voor alle bevolkingsgroepen van Nederlandsch-Indië tegen een uniforme regeling van sommige zijden [2]) verzet wordt aangeteekend, door anderen deze, ondanks de verwachting van mannen als Stork en Regoût, in Nederland gunstige ervaring, zal worden uitgespeeld.

Van orthodox-unificistische zijde, van de zijde der mannen van

---

1) Een enkele maal heeft men er zich — vooral in de dagbladen — mede bezig gehouden, dat een geding tusschen den Directeur eener groote naamlooze vennootschap en zijn principaal voor den Kantonrechter moet worden gevoerd. Ik denk hierbij aan de befaamde, eindelooze procedure van de N. V. Petroleum Mij. Zuid Perlak tegen Deen.

2) De beschouwingen bij de behandeling van de begrooting voor het dienstjaar — 1925 in den Volksraad door leden van zeer verschillende richting nopens het denkbeeld eener algemeene regeling gehouden, wijzen er wel op, dat de bedenkingen zich niet tot een aanval slechts van één zijde zullen beperken.

de nivelleering óm de nivelleering, die uit een soort staatshuismoederlijke netheid en rechtsordentelijkheid zich ergeren aan al hetgeen buiten de rooilijn en boven het maaiveld komt, zal men niet kunnen inzien, waarom, nu elders verschillende behandeling van boezeroen en colbert onnoodig is gebleken, hier hoed en hoofddoek een uiteenloopende atoeran zouden behoeven.

Ook de politici van socialistische overtuiging zullen, getrouwer aan hunne beginselen dan hun leider Stokvis bij de jongste begrootingsdebatten in den Volksraad, moeten staande houden, dat differentiatie van wetgeving voor Indië uit den booze is. „Holland" — zal men zeggen „heeft destijds, en naar gebleken is terecht, onderscheidingen gebaseerd op verstand, welstand en weerstand verworpen" [1]); de koloniale *rassen*-tegenstellingen mogen slechts worden gezien als bijzondere verschijningsvormen der algemeene *klassen*-tegenstellingen en kunnen daarom reeds niet aanleiding zijn voor onderscheiding; in de koloniën immers is de geëxploiteerde arbeider de Inlander, die in den Europeeschen overheerscher den alom aanwezigen kapitalistischen uitbuiter heeft te bestrijden".

En tenslotte zullen ook de zachtaardige naturen, die door het wegwerken — en wanneer dit niet gelukt, wegdenken — van rasverschillen, in Indië het duizendjarig rijk willen stichten, waar leeuw en lam tezamen zullen wandelen, geen aanleiding vinden dieper in te gaan op de vraag of dit terrein voor unificistische proefnemingen niet te geaccidenteerd is.

Daarbij komt, dat ook de drie groepen, die economisch het meest direct bij een wettelijke regeling der arbeidsovereenkomst zijn betrokken, te weten de werkgevers, de Europeesche en de Inheemsche werknemers, het ontwerp voor een dusdanige regeling waarschijnlijk in de eerste en voornaamste plaats van uit haar belangenstandpunt zullen bezien.

Zoo zal van de zijde der Europeesche ondernemers wellicht worden overwogen, dat een regeling, die ook de sociaal gemeenlijk nog zeer achterlijke Chineesche en Inheemsche werkgevers moet omvatten, voor de Europeanen, als meest vooruitstrevenden, bezwaarlijk te knellend zal kunnen zijn; zij zullen voorts de bepa-

1) Ik laat hier de enkele bijzondere waarborgen, die de Hollandsche wet voor bepaalde categorieën incidenteel eischt, rusten.

lingen van het ontwerp onder de loupe nemen, waarbij zal blijken, dat daarvan een aantal, laten wij zeggen de helft of een derde desnoods te aanvaarden is. Een eventueele oppositie zal zich dan concentreeren op incidenteele bestrijding van een aantal concrete voorschriften.

De Europeesche werknemers, en in het bijzonder de cultuurgeëmployeerden op Java — een groote en belangrijke groep, vooral waar de arbeidsverhouding hunner collega's op Sumatra's Oostkust bereids is geregeld in de bekende assistentenregeling — zullen waarschijnlijk met scherpte elke poging tot uniformiseering van de wettelijke regeling van het arbeidscontract bestrijden. Doch *deze* bestrijding zal niet nalaten de principieele bezwaren tegen unificatie te vertroebelen, daar zij niet tot opzet heeft een verkeerde regeling te bekampen, doch een verkeerden maatregel te verkrijgen.

Doel is immers voor de cultuurgeëmployeerden slechts de totstandkoming op Java eener ordonnantie in den geest der z.g. Assistentenregeling. Afgezien nog van de omstandigheid, dat een onbevooroordeeld buitenstaander, die de verhoudingen op Java eenigszins kent, zal moeten toegeven, dat een regeling, waarbij de werkgever ten aanzien van al zijn employé's wordt verplicht tot het verleenen van acht maanden verlof na elk zes jaren dienst, tot een dienstverband van ten minste één jaar, tot een opzegtermijn van vier maanden, voor Java eenvoudig onaannemelijk is, wordt aldus in den strijd tegen unificatie een sterk element van groeps- en rasegoïsme gebracht, hetwelk aan dezen beginselstrijd, die allerminst als vooral negatief mag worden beschouwd, volstrekt vreemd behoort te zijn. Waar ten deze de krachtigste oppositie van de groep der Europeesche geëmployeerden in de cultures is te wachten, vrees ik, dat hun leuze: „geen algemeene regeling, doch de assistentenregeling voor ons" wederom tengevolge zal hebben, dat men in het onverzettelijk verzet, dat sedert jaren van verschillende zijden tegen het unificatiestreven wordt gevoerd, niet anders zal willen zien dan de zucht om den Inlander iets te onthouden dan wel den Europeaan te bevoorrechten.

Daarom, en niet omdat men het den leiders der Europeesche vakvereenigingen euvel zou kunnen duiden, dat zij de bijzondere belangen hunner leden naar hun beste vermogen en naar hun beste weten behartigen, zullen de tegenstanders van de unificatie-idee

juist handelen door zich in deze vrij te houden. Non tali auxilio!

En het standpunt der Inheemsche werknemers? Aanstonds kom ik terug op de mentaliteit van deze groep zelve, van een collectieve opvatting over dit onderwerp is uiteraard bij hen geen sprake. De Inlandsche leden van den Volksraad, die bij de jongste begrootingsdebatten over deze aangelegenheid het woord voerden, betuigden met een uniforme regeling hun instemming, naar ik meen ten onrechte: waarschijnlijk hebben ook zij zich geen rekenschap ervan gegeven, dat een complex van privaatrechtelijke voorschriften den Inlander geen stap verder zal brengen en zoo daarvan al eenig effect kan sorteeren, dit waarschijnlijk slechts daarin zou bestaan, dat de invloed der, ook door hen als funest voor de harmonische, evenwichtige ontwikkeling hunner rasgenooten bestreden destructieve elementen in de Inlandsche maatschappij, zou worden gestimuleerd.

De onwetenschappelijke misvatting, waarop het unificatiestreven schijnt te berusten, is, dat men niet slechts onze westersche maatschappelijke, staatkundige en rechtsinstellingen beschouwt als noodwendige sequeelen van, en noodzakelijke stadia in onze westersche ontwikkeling, maar ook, dat men aan die westersche ontwikkeling een volstrekte, immers exclusieve waarde toekent.

Met andere woorden, doch in omgekeerde volgorde gezegd:

a. de richting der westersche beschaving is de eenige, immers de goede; voor Indië is het dan ook onontbeerlijk, dat de ontwikkeling der maatschappij snel in deze richting wordt geleid.

b. de westersche politieke, sociale en juridische instellingen zijn noodzakelijke en onontkoombare voorwaarden voor den opgang tot het westersche ontwikkelingsniveau.

Waarschijnlijk zal met klem worden geloochend, dat men dergelijke opvattingen huldigt. Maar is er dan een andere reden denkbaar voor het op maat kappen van den Inlander en het omsmelten van zijn samenleving?

De beroemde uitspraak, welke ik boven dit opstel plaatste en die werd neergeschreven in 1813, toen von Savigny zich in zijn „Vom Beruf unserer Zeit für Gezetsgebung und Rechtswissenschaft" verzette tegen den na de Fransche Revolutie alles onder

den voet loopenden drang naar codificatie, codificatie, let wel, van wat men meende, dat recht wás, is al bijzonder juist, ook heden nog, wanneer het geldt het toepasselijk verklaren van het recht van het eene volk op de samenleving van een ander en zij wordt zelfs een ernstige waarschuwing, wanneer die volkeren behooren tot rassen, wier levens-, maatschappij- en rechtsbeschouwing zoo volslagen verschillend zijn.

Doch wij behoeven niet tot von Savigny terug te gaan. Ook heden ten dage zijn de waarschuwingen dringend en overtuigend, al is het object daarvan wat veranderd.

„Eenheid van recht voor alle bewoners van Indië is in het tegen-
„woordig stadium van ontwikkeling der bevolking een onmogelijk-
„heid. De zeer uiteenloopende volksgesteldheid brengt divergeerende
„rechtsopvattingen en rechtsovertuigingen mede, die het sterkst uitkomen
„op het gebied van het materieel privaatrecht. Waar het de taak des
„wetgevers is te zorgen voor de doelmatigste voorziening in de rechts-
„behoeften der bevolking, zal hij rekening hebben te houden met die
„uiteenloopende eischen van de uit zooveel heterogene bestanddeelen ge-
„vormde maatschappij. Vandaar, behoudens uitzonderingen, onderschei-
„den recht voor de drie bevolkingsgroepen: „Europeanen, Inlanders
„en vreemde Oosterlingen".

Aldus Prof. Kleintjes in den onlangs (Juni 1924) verschenen vierden druk van zijn „Staatsinstellingen van Nederlandsch-Indië". (tweede deel, bldz. 134).

Deze uitspraak is ondubbelzinnig: zij veroordeelt onvoorwaardelijk het streven naar rechtsunificatie óm de unificatie; zij legt nog eens kernachtig vast, dat het positieve recht tot taak heeft de rechtsovertuiging van de justitiabelen te constateeren, te formuleeren, te preciseeren, en dat in beginsel niet de wet aan het recht, maar het recht aan de wet den weg wijst.

Het is trouwens niet slechts één richting van juristen en economen, die de unificatie bestrijdt: wij vinden in de gelederen der tegenstanders, behalve Prof. Kleintjes, zulke verschillende geesten als Ritsema van Eck, Prof. van Vollenhoven, Prof. Kielstra. Niettemin gaat men rustig voort met de nivellatie, al is er op staatkundig gebied eenige kentering in het inzicht terzake gekomen.

Doch op het gebied van het privaatrecht, dus buiten de politiek, vrees ik, dat aan de unificatie voorloopig nog rustig zal worden voortgebouwd.

Merkwaardig is het intusschen, hoeveel bestrijding de grondgedachte, die de tegenstanders der unificatie bezielt, juist hier te lande heeft gevonden; men zou hebben mogen verwachten, dat haar elders algemeen erkende rationaliteit eigenlijk tot ieder, die deel uitmaakt van een dualistische samenleving als onze Indische, al bijzonder sterk moest spreken. In enkele ambtelijke kringen vooral wordt sedert jaar en dag systematisch, dogmatisch, bijkans automatisch de unificatie op vrijwel elk gebied nagestreefd.

Bij schrijven van 12 Augustus 1920 bood de toenmalige Directeur van Justitie, Mr. H. J. Scheuer, den Landvoogd het ontwerp aan voor een op alle bevolkingsgroepen toepasselijk burgelijk wetboek voor Nederlandsch-Indië.

In de laatste helft van het vorig jaar werd hetzelve, waar men over den inhoud ook hier te lande nog adviezen moest inwinnen, gepubliceerd.

Intusschen is uit de mededeelingen van Mr. Cowan in den Volksraad gebleken, dat het spoedig in te dienen ontwerp voor een algemeene regeling der arbeidsovereenkomst op verschillende punten niet indentiek zal zijn met de betreffende artikelen (1733 tot en met 1808) in het ontwerp-Scheuer.

Toch is de officieele publicatie daarvan nog zóó recent, dat de beschouwingen in den geleidebrief van dit laatste ontwerp, nopens unificatie van wetgeving interessant zijn voor een inzicht in de gemakkelijkheid, om niet te zeggen oppervlakkigheid, waarmede rechtsnivellatie in westerschen zin wordt aanbevolen; deze opvattingen waren, zooals gezegd althans tot voor kort, in sommige regeeringskringen heerschende.

In den hierbedoelden aanbiedingsbrief worden allereerst de woorden van Macaulay, die in 1833 een rede hield in verband met de toenmalige plannen voor een Britsch-Indische codificatie, aangehaald: „uniformity when you can have it; diversity when you must have it, but in all cases certainty".

Men doet het vervolgens voorkomen, alsof de beroemde Engelsche historicus en staatsman zich met deze woorden heeft uitgesproken over de noodzakelijkheid van rechts*eenheid*, terwijl door hem slechts op de onontbeerlijkheid van rechts*zekerheid* werd gewezen; voorwaar lang geen identieke begrippen. Voor de „Binsen-

wahrheit", dat een uniforme regeling „*when you can have it*" de voorkeur boven gedifferentieerde regeling verdient, hadden wij waarlijk niet het gezag van een Macaulay noodig. [1])

„Deze rechtseenheid", gaat men dan voort, leidt als *derde* eisch, no-
„lens volens desnoods, tot gebruik bij het samenstellen der wetten, van
„*Westersch recht* als grondslag voor het systeem".

Even hokt ons de adem bij het volgen van deze gewaagde gedachtensprongen, van den ideaaltop der rechtszekerheid, zonder eenig tusschensteunpunt, naar den utopischen kruin der rechtseenheid , over de diepe kloof tusschen Oostersch en Westersch rechtsbewustzijn, over het breede ravijn van bijkans een eeuw van rechtsontwikkeling.

Ook de stoute springer zelf moet even uitblazen vóór hij zijn Pegasus weêr de sporen durft geven om verder den juridischen Helicon op te rennen.

„Dit punt", zegt hij, „verlangt eenige nadere uitwerking", en gerust gesteld zetten wij ons tot het aanhooren van een overtuigend, zij het geserreerd pleidooi voor rechtsunificatie op Westersche basis, een pleidooi, dat bij de aanleiding van zulk een gewichtig legislatief product als het ontwerp voor een uniform Burgerlijk Wetboek voor veertig millioen Europeanen, Javanen, Soendaneezen, Madoereezen, Arabieren, Chineezen, Batakkers, Balineezen, Amboneezen, Toradja's, Mentaweiers, Menadoneezen, Dajakkers, een wetboek, dat de onderlinge rechtsverhoudingen tusschen Christenen, Moslims, Boeddhisten, Brahmanen, Animisten en Totemisten zal hebben te regelen, inderdaad niet misplaatst is.

Welke zijn dan die maatschappelijke veranderingen die tot rechtshervorming in Westerschen geest „nopen"?

---

1) Terloops mag worden opgemerkt, dat men op de uitermate wankele basis van deze foutieve lezing van een bijna honderdjarig citaat van Macaulay het beginsel der rechtsunificatie voldoende gemotiveerd schijnt te achten; het principe zelve der unificatie wordt in het vervolg als axioma aanvaard en het geheele verdere betoog dient slechts om te bepleiten, dat die unificatie *in Westerschen zin* behoort te geschieden.

Overigens mag er wel op worden gewezen, dat het citaat van Macaulay ook daarom zoo misleidend is, omdat, aangenomen al, dat hij zich voor een eenvormige codificatie voor Britsch-Indië had willen uitspreken (des niet) zulks nooit codificatie naar Engelsche wetten had kunnen zijn, eenvoudig omdat, naar bekend, het privaatrecht van Engeland slechts zeer incidenteel is gecodificeerd; in 1833 was zulks vrijwel nog in het geheel niet het geval.

Is het de omstandigheid, dat de Inlander in zijn maatschappelijke gedragingen een Westersche mentaliteit is gaan toonen, dat breede lagen der Inheemsche maatschappij gaan deelnemen aan het wereldverkeer, dat er op groote schaal Javaansche cultuurmaatschappijen, handelslichamen en industrieele ondernemingen zijn ontstaan? Is er een in verhouding tot de talrijke bevolking belangrijke vaste klasse van min of meer geschoolde loonarbeiders opgekomen, die met dien loonarbeid geregeld hun brood verdienen, die daarop zijn aangewezen en die zich als afzonderlijke groep in het maatschappelijk verband voelen?

De motiveering in het bewuste schrijven aan den Landvoogd is eenigszins anders, de beweegredenen zijn overigens uitvoerig gespecificeerd:

„de denkbeelden omtrent politiek leven, kapitalisme, arbeidstoestanden „in landbouw en nijverheid, door de Inlandsche pers in steeds ruimere „kringen ook in dessa's en kampongs verspreid, alle zijn zij uit Wes- „tersche bron afkomstig".

Men zag blijkbaar in, dat de vermelding van deze ongeregelde en nu niet bepaald alom gewaardeerde importgoederen, niet volkomen afdoende motieven zijn om den lezer van de noodzakelijkheid van het eveneens overnemen van de rechtsinstellingen van den importeur te overtuigen, zoodat men aan deze opsomming toevoegde: „de onder Inlanders opkomende handel, industrie, coöperatie, vereenigingsleven en zoovele andere verschijnselen zijn van het Westen gecopieerd".

En men eindigt, wellicht om ook den meest sceptischen onder de lezers geheel te overtuigen van de rijpheid en ontvankelijkheid van de Javaansche maatschappij voor Europeesche rechtsinstelling, aldus:

„zelfs de ultra-radicale opvattingen bij zekere kringen in de allerlaatste „tijden in het Westen opgekomen, vonden onmiddellijk weerklank en „navolging onder de bevolking hier".

Vooral dit laatste argument is teekenend voor het inzicht in de werkelijke verhoudingen der tropische maatschappij en karakteristiek voor de mentaliteit, die in 1920 in sommige verantwoordelijke kringen heerschte.

Weinig zullen de heeren Wijnkoop en van Ravesteijn intusschen hebben vermoed, dat hun luidruchtige strijd tegen de rechtsinstellingen der bourgeoisie en tegen kapitalistische klassenjustitie nog

eens zou worden gebezigd ter bepleiting van de invoering ten behoeve van de ontwakende Javaansche massa van juist dat Nederlandsche burgelijke recht.

Er is intusschen sedert 1920 alom een merkwaardige kentering in deze landen gekomen in de waardeering der beteekenis van de verschijnselen, welke men pleegt samen te vatten met „Inlandsche beweging".

Ook in Regeeringskringen heeft men leeren inzien, dat niet de klakkeloos van het Westen gecopieerde stroomingen de belangstelling en de aandacht verdienen [1]), doch dat wat er van de Inlandsche beweging blijvends en bruikbaars zal terechtkomen zich historisch-geleidelijk zal ontwikkelen op bestaanden historischen, nationalen en religieuzen ondergrond.

Natuurlijk zal de omstandigheid, dat Indië reeds eeuwen lang zeer sterk onder Westersch-Nederlandschen invloed heeft gestaan, zoowel voor de snelheid als voor het karakter dezer ontwikkeling van groote beteekenis zijn; hetgeen zonder de Nederlandsche „overheersching" wellicht nog drie eeuwen zou hebben gekost, zal zich thans wellicht in evenzoovele decennia kunnen afspelen en het uiteindelijk resultaat zal in ieder geval de duidelijke kenmerken dragen van de langdurige Hollandsche leiding.

Maar dat de maatschappelijke veranderingen in Indië reeds thans van dien aard zouden zijn, dat er aanleiding bestaat het recht voor alle bevolkingsgroepen te unificeeren (en dit geunificeerd recht zal, in verband met het gehuldigde concordantiebeginsel, toch altijd overwegend Nederlandsch recht moeten zijn) is een gevaarlijk dwaaldenkbeeld, dat eindelijk eens moet worden losgelaten.

Tot welke zonderlinge voorstellingen men kan komen, blijkt wel, als in den bewusten brief het pleidooi voor het op de geheele bevolking toepasselijk verklaren van het Nederlandsche recht in verband met de orienteering der Inlandsche maatschappij naar het westen, nog eens wordt geresumeerd.

---

1) Ik bedoel niet politioneele belangstelling en justitieele aandacht; die zullen juist ten volle waakzaam moeten blijven ten aanzien van Westersche (men zegt het met zekere schaamte), insluipsels als communisme, gezagsminachting, tuchteloosheid en atheisme; ik denk hier aan de belangstelling van den wetgever, den econoom en den regeerder.

„Het is voorzeker onnoodig dit verschijnsel in al zijn tallooze bijzon-
„derheden te ontleden; het is slechts l'histoire qui se répête; altijd heeft
„men zien gebeuren, dat het Oosten nieuwe maatschappelijke instellin-
„gen overnam van het Westen, nimmer het omgekeerde".

Van tweeën één: óf de „nieuwe maatschappelijke instellingen" bewegen zich inderdaad in een richting volkomen tegengesteld aan de richting waarin de menschelijke beschaving en de menschelijke welvaart zich over den aardbol verplaatsen — en zulk een geniale vondst verdient meer dan een toevallig tusschenzinnetje in een staatsstuk over een geheel ander onderwerp — óf de geestdrift voor de zegeningen onzer westersche instellingen heeft hier het beeld der historie wat verwrongen. [1]) Men zal intusschen moeten toegeven, dat in het laatste geval onze eerbied voor de ernst met welke dit betoog voor de unificatie is opgezet gevoelig wordt geschokt.

Ik kan hier gevoegelijk terugkeeren tot mijn onderwerp, de wettelijke regeling der arbeidsovereenkomst voor alle bevolkingsgroepen.

Eerst bijna 70 jaren na de invoering van het Burgerlijk Wetboek van 1838 heeft men in Nederland kans gezien, de in dat wetboek voorkomende sobere bepalingen nopens de arbeidsovereenkomst aan te vullen en ook thans hoort men in Holland nog wel (en niet slechts van werkgeverszijde) de klacht, dat de arbeider niet geheel rijp was voor die regeling, dat hij immers de wet op het arbeidscontract slechts beschouwt als een (z.i. nog zeer onbevredigend) charter van zijn rechten en bevoegdheden en niet als de basis van ook zijne verplichtingen en verbintenissen.

---

1) Enkele aanhalingen uit tallooze uitspraken mag ik, in alle bescheidenheid, tegenover deze origineele trouvaille stellen. Hegel zegt in het hoofdstuk „Geographische Grundlage der Weltgeschichte" zijner „Philosophie der Geschichte": „In Asien ist das Licht des Geistes und damit die Weltgeschichte aufgegangen". En even tevoren: „Asien ist der Welteil des Aufgangs überhaupt". Later zegt hij: „die Weltgeschichte geht von Osten nach Westen".

Trouwens behoef ik eigenlijk meer te doen dan de volgende opsomming te geven: 1. Egypte, Pensjab, Mesopotamie, China; 2. Israël, de Phoeniciërs; 3. Hellas; 4. Rome; 5. West-Europa; 6. Amerika?.

Iets geheel anders is, dat elke nieuwe beschaving weder een trap hooger klimt dan de vorige, zoodat uiteraard het gebied, waar in een bepaalde periode de beschaving zetelt aan de landen van vorige cultuurtijdperken soms nieuwe ideeën zal kunnen schenken; dit zien wij echter eigenlijk eerst in de laatste decennia in eenigszins belangrijke mate geschieden.

En niemand zal ontkennen, dat — ondanks alle vaak wat onbillijke verwijten van stakingsziekte en arbeidsschuwheid — bij den Nederlandschen werkman sedert 1838, ook en vooral maatschappelijk, een uiterst belangrijke en diepgaande ontwikkeling valt te constateeren.

Nu moge men — als Prof. Veth — de verschillen tusschen moraal — rechts- en wereldbeschouwing der verschillende volkeren vooral bezien als evenzoovele gevolgen van een verschillend ontwikkelingsstadium, en als niet in de eerste plaats inhaerent aan het ras waartoe zij behooren, ook dan kan men toch stellig niet loochenen, dat de Javaansche arbeider veel nader staat tot den Nederlandschen werkman van 1824 dan tot dien van 1924. [1])

1) In het Eindverslag van den Voorzitter der Arbeidscommisie (Bijvoegsel Koloniale Studiën, 6e. jaargang No. 3) stelt men zich eveneens op het standpunt, dat de verschillen tusschen den arbeider van het Westen en den arbeider van het Oosten grootendeels als voorbijgaande eigenschappen, als verschillen in ontwikkelingsstadium moeten worden beschouwd.

In het midden latend of deze opvatting juist is (worden niet juist de inwerking van het koude klimaat en de wisseling der jaargetijden aangevoerd als hoofdoorzaken voor den bijzonderen ontwikkelingsdrang in West-Europa, oorzaken, die haar stempel op het geheele karakter van den Westerling hebben gezet) dan worde toch geconstateerd, dat ook aldus een niet gering verschil wordt erkend, zij het dan „slechts" in tijd, een verschil n.l. van bijkans honderd jaren.

De Voorzitter der Arbeidscommissie zegt n.l.:

„Immers geringe arbeidslust, tevredenheid met een zeer gering inkomen „bij niet of zeer weinig werken, gepaard aan ongeneigdheid om voor goed „loon behoorlijken arbeid te verrichten, spil- en speelzucht of absentisme „zoodra de verdiensten het hoogstnoodige te boven gaan — en dat hoogst- „noodige is dan vaak nog abnormaal weinig —, veelvuldige beroepswisse- „ling, onbekwaamheid tot hoogere geschooldheid vereischenden arbeid, „hygienische zorgeloosheid, onevenredige voorkeur voor een ambtelijke „betrekking (klerk of i.d.) en zooveel kenmerken meer, die vaak als rasken- „merken, waaraan toch niets te veranderen valt, worden opgevat, — men „vindt bijna precies dezelfde bij de Europeesche, met name de Nederland- „sche arbeiders onder meer in de eerste helft der vorige eeuw."

En men zal Mr. Schumann toch niet gebrek aan vooruitstrevendheid willen verwijten?

De strijd tegen de unificatie heeft — ik kom hierop aanstonds terug — met conservatisme trouwens niets uit te staan, al is het stellig waar, dat men aan die zijde weinig vertrouwen zal kunnen hebben in de „snel omhoogstrevende eenheidsmaatschappij", welke de droom de unificisten voor ons optoovert.

De hierboven reeds meermalen aangehaalde geleidebrief spreekt zooals gezegd van „maatschappelijke veranderingen, die tot rechtshervorming nopen".

Wordt den nuchteren planter van jarenlange ervaring, den practischen bestuursambtenaar met vele dienstjaren, personen, die beter dan wie ook gelegenheid hebben den Inlander te leeren kennen, gevraagd, welke veranderingen zij waarnemen in den Javaanschen arbeider, zoo als hij tien, twintig jaren geleden was, vergeleken met van thans, men zal U vrijwel zonder uitzondering antwoorden, dat er geen verandering bestaat, of het moest dan zijn, dat de steeds herhaalde leeringen van onverantwoordelijke en onrijpe leiders hem zoo mogelijk nog iets ontoegankelijker voor de beteekenis van aangegane verbintenissen en nog iets meer gesteld op vrijen tijd en op minimale arbeidspraestatie hebben gemaakt dan voorheen.

Van dezen psychischen achteruitgang mag m.i. echter de blaam geenszins in de eerste plaats den Javaan treffen; hij is, evenmin als de geheele rest der wereld, vrijgebleven van de epidemie van losbandige onverschilligheid en van grof gebrek aan plichtsgevoel, van dat tergende mengsel van insolentie en indolentie, dat de Amerikanen met ca'canny bestempelen, een epidemie, die onze geheele maatschappij heeft aangetast. Ook hier is de schuld aan de Westersch-georiënteerde leiders, die rijp en groen, maar vooral het laatste over Indië uitstrooien, maar die schuld is niet minder aan het te toegeeflijke bewind van de jaren vóór 1921.

Het arbeidscontract is na het koopcontract verreweg de meest voorkomende der privaatrechtelijke overeenkomsten; dit was volgens de Memorie van Toelichting in 1907 in Nederland een sterk argument voor een uitvoerige en gedétailleerde wettelijke regeling dezer materie; juist diezelfde frequentie moet voor Indië een motief zijn om uitermate voorzichtig te blijven met het maken van uniforme wetsbepalingen, die zouden moeten gelden voor de meest heterogene rechtssubjecten.

Zijn inderdaad die rechtssubjecten zoo heterogeen? Ik heb zooeven in het midden gelaten de vraag of het Oosten in rechtsontwikkeling staat op een punt, dat het Westen op zijn weg omhoog reeds

is gepasseerd, dan wel of het zich in een gansch andere richting beweegt.

De geliefkoosde vergelijking van het huidige Oosten met de Westersche middeleeuwen gaat in vele opzichten mank; langdurige Westersche invloeden, die in een tientallen eeuwen oude, zij het statische, eigen beschaving zijn komen vallen, de duizenden jaren lange inwerking van klimaat en natuur op physiek en psyche van het ras, maken trouwens die vergelijking, hoe belangwekkend wellicht ook, weinig vruchtbaar, immers weinig zuiver.

Voor ons doel is het voldoende, indien wij de rechtswaardeering van beide hoofdgroepen der bevolking in Indië vastleggen.

Voor den Javaan is er in het recht (nog) een sterk element van reëele, geconsolideerde, genormaliseerde machtsverhouding.

Voor den Europeaan is het recht reeds lang de ideeële regeling, waarop de machtsverhoudingen behooren gefundeerd te zijn.

Ook in de Westersche samenleving zal intusschen het volstrekte gezag van het Recht een ideaal blijven en in het Oosten is reeds iets verdwenen van het volstrekte recht van het Gezag. In de practijk zal het contrast dan ook niet steeds scherp en nawijsbaar zijn, vooral in een land als Java, waar de vreemde invloeden reeds vele eeuwen zoo geleidelijk en daarom zoo reëel hebben ingewerkt.

Voor een algemeen inzicht in, en voor een vergelijking van de houding van beide rassen tegenover het Recht is de tegenstelling echter bruikbaar en onontbeerlijk.

In de westersche rechtsgemeenschap berust het hoogste gezag (d.i. de vorst, het volk, of de vorst én het volk) op het recht; ook zij zelfs, die het (vorstelijk) Gezag als aan God ontleend erkennen, spreken van een *Droit* Divin.

De Overheid in een Oostersche samenleving vindt zijn oorsprong vooral in de feitelijke macht en *niet* in het recht.

Zooals gezegd, is het hier niet de plaats om na te gaan, in hoeverre het onderscheid principieel of gradueel, blijvend of voorbijgaand is: ieder zal moeten erkennen, dat het bestaat en dat het zijn stempel op beider samenleving heeft gedrukt.

Ook bij de arbeidsverhouding in het Oosten staat m.i. veeleer de gezagsverhouding dan de vrijwillige wederkeerige afspraak om voor loon werk te verrichten, op den voorgrond.

Er zijn naar Inlandsch begrip verschillende oorzaken, op grond van welke men voor een ander arbeid verricht.

Ons streng onderscheid tusschen arbeid krachtens overeenkomst en den overigen arbeid wordt door den Inlander lang niet zoo sterk gevoeld.

Men verricht arbeid op last van de Overheid. Deze last is soms algemeen, al dan niet tegen loon (heerendiensten, dessadiensten, verplichte arbeid in de Vorstenlanden). De verplichting tot arbeid kan ook voortvloeien uit een daad van den daardoor tot arbeid verplichte (dwangarbeid; de in 1918 afgeschafte ten arbeidstelling aan de publieke werken voor den kost zonder loon).

De arbeid, op welken de Overheid recht heeft kan zij ook aan particulieren afstaan (de verplichte arbeid in de Vorstenlanden); ook kan de Overheid haar hulp verleenen om den arbeid af te dwingen, die uit een particuliere, desnoods vrijwillig ontstane gezagsverhouding voortspruit (het vroegere pandelingschap, contract-arbeid op de Buitenbezittingen).

Ten slotte kan men ook vrijwillig zijn diensten afstaan, hetzij om niet, hetzij tegen loon, hetzij tegen wederkeerig hulpbetoon, hetzij ter vereffening van een vroegere geldschuld van zichzelf of van een ander.

Er is natuurlijk geen sprake van, dat de Inlander een dergelijke systematische indeeling maakt of zich daarvan in eenig opzicht rekenschap geeft: ik heb slechts willen doen uitkomen hoe nauw al deze vormen van arbeid samenhangen en ineenloopen, waarbij men vooral bedenke, dat loonarbeid uit overeenkomst hier te lande een zeer veel voorkomend en steeds meer voorkomend instituut is, doch dat hij nog lang niet die overheerschende en alle andere vormen van arbeid volkomen in de schaduw stellende beteekenis heeft erlangd als o.a. in West-Europa.

In dit licht bezien is het domineeren van het gezagselement in elke arbeidsverhouding met Inlandsche werknemers volkomen begrijpelijk en vanzelfsprekend.

Daaruit is het ook gereedelijk te verklaren, dat de Inlander het rationeel acht, dat degeen, in wiens dienst arbeid wordt verricht, mogelijke overtredingen en tekortkomingen van den arbeider straft, en arbitrair boeten oplegt, mits hij niet in strijd kome met hetgeen naar algemeene begrippen rechtvaardig, „adil", is.

Het geldt hier de patriarchale rechtvaardigheid van dengeen, die door geen wet aan die rechtvaardigheid is gebonden, de echt-Oostersche discretionnaire rechtvaardigheid, welke wij ook in het Oude Testament, in den Koran, in de verhalen der Duizend- en- Een Nacht tegenkomen, de rechtvaardigheid, voor welke dankbaarheid op haar plaats is.

Ook in de gelatenheid, met welke de Inlander zich nog heden ten dage, ook in de groote steden laat knevelen, niet slechts door zijn hoofden, maar ook door hen, die in het particuliere, in de vrijwillige arbeidsverhouding, boven hem zijn gesteld (mandoers e.d.) treedt het gezagselement sterk naar voren. Deze gelatenheid moge gedeeltelijk voortspruiten uit dezelfde zorgeloosheid, met welke hij geld tegen woekerrente opneemt, gedeeltelijk uit vrees voor afstraffing, benadeeling of ontslag, zij is voorts in belangrijke mate te wijten aan zijn opvatting, dat ook de werkgever of diens vervanger is een tegenover hem met arbitraire macht bekleed persoon, een arbitraire macht, die zeker grenzen heeft, welke echter allerminst scherp en principieel zijn. Machtsgebruik en machtsmisbruik zijn begrippen, die in de Inheemsche maatschappij ineenvloeien. Het is van algemeene bekendheid, hoe het ten eigen bate aanwenden zelfs van publiekrechtelijk gezag voor den doorsnêe-Inlander zeer weinig verwerpelijks schijnt te hebben.

Het behoeft weinig betoog, dat een wettelijke regeling, die met deze bijzondere voorstelling van de arbeidsverhouding eenvoudig geen rekening houdt en er een serie bepalingen, op een geheel ander inzicht gebaseerd, voor in de plaats stelt, moeilijk kan worden geacht te gronden in het rechtsgevoel van het volk.

Er is tusschen Westersche en Oostersche opvatting van het privaatrecht, in verband met ons onderwerp nog een tweede onderscheid van weinig minder principieelen aard.

De verbintenissen uit overeenkomst komen volgens Nederlandsch Burgerlijk Recht tot stand door de „toestemming van degenen, die zich verbinden"; de afspraak, de uitgesproken wilsovereenstemming alleen reeds, schept de verbintenis [1]), met alle gevolgen (aansprakelijkheid, vergoedingsplicht, actie,) daaraan verbonden.

1) Op dezen regel bestaan ook in het Nederlandsche recht enkele, in den grond trouwens slechts schijnbare uitzonderingen.

In het Javaansche recht is dit niet het geval; voor het tot stand komen eener verbintenis uit overeenkomst is vrijwel altijd een bepaalde daad, een bepaald teeken vereischt; onnoodig te zeggen, dat deze bepaalde daad zeer vaak de praestatie van de wederpartij zal zijn.

Hier hebben wij met een onderscheid te doen, waarvan men met eenige stelligheid wel mag zeggen, dat het een verschil in ontwikkelingsstadium is.

Ook in ons Westersch recht immers, met name in het Romeinsche, gingen de reëele contracten aan de consensueele vooraf; oorspronkelijk hadden beide praestaties gelijktijdig plaats; daarna bond de praestatie van den een tot dien van den ander; weer een later stadium was de arrha confirmatoria, die juist ten aanzien van de arbeidsovereenkomst in het Nederlandsche recht nog wel voorkomt (godspenning); vergelijk ook de koopafsluiting bij handslag.

Speciaal ook ten aanzien van de arbeidsovereenkomst bestaat op Java deze opvatting der verbintenis:

„De loondienst komt eerst tot stand door feitelijke beschikbaarstelling „van den arbeid." [1]).

Dit is reeds een belangrijk punt van verschil, doch het wordt nog van veel grooter gewicht, wanneer men bedenkt, dat er voor elken, koop gemeenlijk één afspraak, één wilsovereenstemming tot stand komt, doch dat aan ééne afspraak tot het verrichten van arbeid vaak tientallen, ja honderdtallen en meer „beschikbaarstellingen van arbeid" zijn verbonden.

Aldus laat zich dan ook de Inlandsche opvatting der arbeidsovereenkomst verklaren. Het moge naar onze begrippen rationeel zijn, dat de arbeidsovereenkomst behoort tot de „verbintenissen om iets te doen", onafhankelijk van de vraag of de wederpartij reeds praesteerde, het is aan deze primitieve rechtsopvatting eigen, in de praestatie van de wederpartij en niet in de toezegging der praestatie de oorzaak der verbintenis te zoeken en die dagelijks opnieuw te zoeken.

Men spreekt hier te lande, evenals in Europa, vaak van „vast" personeel.

Indien men den term „vast" aldus (in den gewonen zin) opvat,

1) Prof. Mr. C. van Vollenhoven; Een Adatwetboekje voor heel Indië; art. 63, sub 3.

dat het voor de betrokken partijen gebruikelijk is de dienstbetrekking niet dan met inachtneming van een bepaalden opzegtermijn te verbreken, zou men zich vergissen: de toekang of de schrijver, die geen schuld aan den ondernemer heeft, acht zich gemeenlijk volkomen vrij te gaan, wanneer hem dit te rade komt. Er zijn onder het meer ontwikkeld Inlandsch personeel wel een aantal, die, zich niet seneng voelende, van hun voornemen tot vertrek een korten tijd tevoren aan den werkgever kennisgeven, maar ik meen, dat zulks zelfs dán meer als een door de hoffelijkheid dan als door het recht opgelegde plicht wordt beschouwd; artikel 1603 N.I.B.W. is met deze opvatting trouwens in overeenstemming.

De werkgever heeft zich overigens aan deze Inlandsche (door de wet gesteunde) opvatting, dat een arbeidsovereenkomst door den werknemer te allen tijde kan worden ontbonden, of liever aan de arbeidsverhouding te allen tijde een einde kan worden gemaakt, indien de werkgever geen vordering meer heeft, nolens volens wel aangepast: niet zelden wordt dan ook zijnerzijds het z.g. „vast" personeel bij ontslag slechts betaald tot en met den dag van het einde der dienstbetrekking.

Naar mijn bescheiden meening beantwoordt deze feitelijke toestand geheel aan de bovengeschetste Inlandsche opvatting nopens dit soort van arbeidsovereenkomst. De arbeid die verricht is, wordt beloond: de arbeidspraestatie van één dag wordt betaald met het loon van één dag, al wordt dat loon ook om de vijf, zeven, tien, veertien of dertig dagen verrekend: soms is de werknemer met zijn praestatie vóór, doordat hij reeds een aantal dagen arbeid heeft verricht, waarvoor het loon nog niet werd ontvangen, vaak is het de werkgever, die door het voorschot, dat van een halve tot een geheele maand zal bedragen, een vordering bezit: er is een soort rekening-courant verhouding, waarbij beide partijen afwisselend crediteur, afwisselend debiteur zijn.

Nu komt er een wettelijke regeling der arbeidsovereenkomst, die ongetwijfeld — want dit is naar onze begrippen een essentiale van een dergelijke regeling, en ook de Nederlandsche wet en het ontwerp-Scheuer houden dit in — uitvoerig zal vaststellen, op welke wijze ontslag kan worden verleend en genomen, welke opzegtermijnen zullen gelden, welke schadevergoedingen bij niet inachtneming daarvan verschuldigd zullen zijn.

De Inlander zal dit alles niet begrijpen, omdat hij deze geheele materie anders ziet: dat de werkgever, ook indien de werknemer minder geschikt voor zijn arbeid is, voortaan verplicht zal zijn hem eenigen tijd tevoren te waarschuwen, dat hij naar ander werk heeft om te zien en dat, wanneer zulks wordt nagelaten, hem bij zijn vertrek nog een presen toekomt, het zal alles een zonderlingen indruk maken, wellicht wantrouwen wekken — quidquid id est timeo Danaos et dona ferentes — maar ten slotte als aangename winst, zij het als „unearned increment", worden beschouwd, hoewel des Inlanders geestesverhouding tegenover de arbeidsovereenkomst door geen wet wordt veranderd.

Maar stelt men daartegenover de vraag of de Inlander een dergelijke regeling zal waardeeren — gesteld dan al, dat hij het denkbeeld van een wettelijken opzegtermijn zal kunnen vatten — indien zij ook zal gaan ten koste van *zijn* vrijheid, dan beantwoord ik die vraag volstrekt ontkennend.

Dat hij van zijn kant nog een maand zou moeten werken als hij weg wil, of indien hij wegloopt een schuld van bijv. een maand loon aan den werkgever zou hebben, terwijl toch zijn voorschot „loenas" was, zal bij hem zeer spoedig wrevel en verzet opwekken.

En daarom vrees ik, dat, waar de civiele vordering tegen den Inheemschen werknemer zoowel nagenoeg waardeloos is, als indruischt tegen dit rechtsgevoel van den werknemer, het eenig gevolg van de hierbedoelde regeling zal zijn, dat de producent, die tot schade van de zekerheid van zijn bedrijf tot dusverre elken waarborg miste voor een geregeld arbeidsaanbod, die reeds vele tientallen jaren tevergeefs heeft gevraagd om verbetering van dezen toestand, en die zich ten slotte in arren moede maar zoo goed mogelijk aan den feitelijken toestand heeft aangepast, in nog ongunstiger positie zal worden gebracht, zonder dat de Inlandsche werkman daarbij feitelijk *iets* wint, ja, terwijl hij daarbij moreel slechts kan achteruitgaan.

De werkgever vraagt nauwelijks langer om strafbepalingen op contractbreuk; gezien de boven gegeven voorstelling van de Inlandsche opvatting der arbeidsverhouding is het trouwens zelfs de vraag of contractbreuk hier wel een goed, althans geheel billijk woord is. Maar men dient te beseffen, dat, wanneer men den

Inlander wil „opvoeden" — om dit veel misbruikte woord nog eens te bezigen — tot een begrip van recht, tot onderwerping aan de wetten eener geregelde samenleving, dit niet geschiedt door hem zonder meer een serie bevoegdheden toe te kennen en daartegenover weliswaar zekere plichten te stellen, doch zonder op hem ook maar eenige reëele pressie tot nakoming daarvan uit te oefenen.

Men kan aldus slechts verder van het doel afraken. Wil men de arbeidsovereenkomst aan een uitvoerige wettelijke regeling onderwerpen en den Inlander dwingen blindelings in te gaan in *onze* privaatrechtelijke begrippen, dan *moet* men ook maatregelen treffen, dat niet slechts één van de beide bij die regeling betrokken partijen daaraan de facto gehouden is.

Het zijn gewoonlijk niet de beste elementen in een samenleving, die tegenover derden gebruik maken van wettelijke rechten, die hun naar eigen oordeel feitelijk niet toekomen, terwijl zij tevens dienzelfden derde onthouden de nakoming van verplichtingen, welke de wet voorschrijft, doch niet afdwingt.

En slechts aan dezen zal, naar ik meen, een wettelijke regeling materieel baat brengen.

Nog op een ander punt van principieel belang moet ik de aandacht vestigen. Reeds eerder in dit opstel werd terloops erop gewezen, dat de eigenlijke arbeidersstand in deze landen, in verhouding tot de bevolking en in vergelijking tot zijn beteekenis in Westersche landen ook nu nog maar zeer weinig talrijk is.

Er is reeds zoo vaak op geattendeerd, hoezeer de omstandigheden, dat een zeer groot gedeelte der bevolking direct of indirect nog andere bronnen van inkomsten heeft dan loonarbeid, dat de solidariteit in de dessa zeer groot is, dat de levensbehoeften van den Inlander relatief zeer gering zijn, en dat die behoeften zeer gemakkelijk en goedkoop zijn te bevredigen, den Inheemschen werknemer veel onafhankelijker van den werkgever maken dan den Europeeschen arbeider.

In Europa spreekt men van de arbeidsovereenkomst als van een noodcontract; men heeft in Nederland door de wet van 1907 tegenover de economische noodzaak, die den werknemer aan den werkgever bindt, ook den werkgever tegenover den werknemer willen binden, en wel door de wet; men heeft de weegschaal eenigszins

in evenwicht wilien brengen. Nu wensch ik allerminst de meermalen geuite dwaze bewering te onderschrijven, dat in Indië de werkgever door zijn afhankelijkheid van den arbeider de „economisch zwakkere" zou zijn, maar wel meen ik, dat in de Europeesche bedrijven de weegschaal veeleer naar de andere zijde doorslaat.

In de Inlandsche, Chineesche, Arabische bedrijven is dit wellicht vaak niet het geval en zullen nog veel misstanden zijn aan te wijzen; met dengeen echter, die denkt door een privaatrechtelijke wet op het arbeidscontract dáár aanmerkelijke verbetering in de juridische verhouding te brengen, zal het mij moeite kosten van gedachten te wisselen.

Zooeven werd opgemerkt, dat de enkelen, die baat zullen vinden bij een wettelijke regeling der arbeidsovereenkomst vermoedelijk niet de besten zullen zijn.

Eén groep in de Indische samenleving zal bij een dergelijke regeling zeer zeker wel varen; dit zijn de prokrols bamboe. Juist omdat een wet naar Westerschen trant in het rechtsgevoel der Inheemsche bevolking zoo weinig weerklank zal vinden, zal het weinig moeite kosten, nadat althans eerst de natuurlijke schroom is overwonnen, over alles en nog wat tegen den werkgever te procedeeren; in sommige gevallen, zullen door dit totaal gebrek aan inzicht eischen, die zelfs den eischer dwaas toeschijnen, worden toegewezen, in andere gevallen vorderingen, die wellicht den dessaman logischer leken, zelfs niet in behandeling worden genomen, of ten koste van veel goed geld worden ontzegd.

Dat dit de tevredenheid en den goeden geest, het gezag van wet en rechtspraak, zal bevorderen mag worden betwijfeld.

In Nederland zijn reeds vele jaren geleden door de vakvereenigingen bureaux voor rechtsbijstand opgericht.

Vooral sedert de gedetailleerde wettelijke regeling der arbeidsovereenkomst in 1907 verkregen die bureaux een nieuwe beteekenis. Vele dezer instellingen hebben uitstekend werk verricht, doch er zijn er ook vele, en, helaas, hun aantal was destijds groeiende, die zich niet anders beschouwen, dan als een centrum van klassenstrijd, van waaruit in de tijdperken, liggende tusschen perioden van openlijke en collectieve actie (onderhandelingen over collectieve

arbeidsovereenkomsten, stakingen), een guerilla tegen den werkgever kan worden gevoerd.

Men vraagt daar gemeenlijk niet naar het recht of naar het belang van den rechtzoekende, maar gaat ervan uit, dat geen middel, al is het nog zoo futiel, ongebruikt mag blijven om de kapitalistische productiewijze te ondermijnen en te bemoeilijken.

Ik denk hier vooral aan de adviesbureaux van de syndicalistisch, anarchistisch en communistisch getinte werknemersvereenigingen.

De communistische drijvers houden zich ook hier te lande al geruimen tijd in groeiende mate bezig met het oprichten van advies- en informatiebureaux, die reeds thans dikwijls vrij veel last veroorzaken en gemakkelijk kernen van de revolutionnaire richting in de Inlandsche beweging kunnen worden.

Zullen deze in de toekomst door de nieuwe wet ook de bezitloozen, de kaoem boeroeh, binnen de sfeer hunner actie betrekken dan gevoelt men dadelijk, hoezeer de werkingssfeer dezer bureaux kan worden uitgebreid en hoe gevaarlijk zij zouden kunnen worden.

Ieder, die iets te maken heeft gehad met Inlandsche arbeidsverhoudingen, weet hoe weinig belangstelling er bestaat voor *algemeene* eischen en wenschen en hoe spontaan conflicten worden verwerkt over een werkelijk of vermeend *speciaal* onrecht (ontslag van een medearbeider of mandoer, zelfs wegens diefstal; een klap aan een koelie; veeleischend optreden van een employé; een opgelegde boete; te laat uitbetalen van loon wegens gebrek aan wisselgeld, e.t.q.). En het is merkwaardig, zoodra een Inlandsche vakvereeniging bij een conflict als eischende partij optreedt, met welke virtuositeit algemeene eischen worden gekoppeld aan speciale grieven.

Het is duidelijk, hoe de communistische Inlandsche vereenigingen door dergelijke adviesbureaux al spoedig een veel meer stabiel bestaan zullen kunnen erlangen dan thans, hoe zij door de practijk binnen niet te langen tijd een echte procrol-bamboe routine zullen verkrijgen op het gebied der arbeidsovereenkomst en de wet, die haar beheerscht, terwijl zij door hun telkens zich uitbreidende kennisneming en behandeling van kleine bisbilles, die toch nooit nalaten de gemoederen in beweging te brengen, nauwkeurig doorvoelen waar en wanneer voor collectieve en scherpere actie de omstandigheden gunstig en de tijden rijp zullen zijn.

Vooral in streken, waar zij met hun gerechtelijke vorderingen eenige opeenvolgende successen te boeken krijgen, zal hun invloed gemakkelijk zeer toenemen.

Bij het beschouwen van den achtsten titel (arbeidsovereenkomst) van het derde boek in het reeds meermalen aangehaalde ontwerp-Scheuer voor een op alle bevolkingsgroepen toepasselijk Burgerlijk Wetboek voor Nederlandsch-Indië, stuitte ik telkens op bepalingen, die voor Indische en speciaal Inlandsche verhoudingen ongeschikt waren en nog vaker op voorschriften, die voor Indië volkomen overbodig, nutteloos en daardoor reeds verkeerd zijn.

Ik zal daarop hier niet ingaan; het ontwerp-Scheuer zal, naar verluidt, nog vóór de indiening worden gewijzigd, zoodat het weinig zin heeft thans reeds al deze punten onder de loupe te nemen. Mijn doel was hier trouwens slechts, in verband met een speciaal onderwerp, nog eens de aandacht te vestigen op de gevaren en bezwaren van unificistische Principienreiterei:

Principes zijn makke, en, helaas, maar al te vaak uiterst volgzame rijdieren; zij worden echter licht tot hobbyhorses, die lustig doordraven en wanneer deze in galop den bolderenden Staatswagen over oneffen wegen voortrukken, geraakt die maar al te spoedig in het zand.

NASCHRIFT.

Nadat dit artikel reeds ter perse was, verscheen het „ontwerp van een Koninklijk Besluit strekkende tot wettelijke regeling van het arbeidscontract".

Het blijkt, dat deze regeling voorshands slechts voor Europeanen zal gelden en dat eerst na eenigen tijd zal worden overwogen in hoeverre zij voor Inlanders toepasselijk kan worden verklaard. Unificatie in den letterlijken zin des woords krijgen wij ten deze dus waarschijnlijk niet. Intusschen zal zeer veel afhangen van den geest, waarin de toepasselijkverklaring wordt geëntameerd en zoolang er nog zoovele principieele voorstanders van unificatie ronddolen, kan men zich niet gerust gevoelen. Daarom mag het in dit artikel behandelde probleem ook op dit terrein niet geacht worden van de baan te zijn.

Persoverzicht.

Arbeidsovereenkomsten.

Op het ontwerp eener algemeene verordening voor Ned. Indië nopens de overeenkomsten tot het verrichten van arbeid heeft ook **Mr. A. van Gennep** in **Publicatie** No. 17 (van 20 September 1924) **van het Ned. Indisch Landbouw Syndicaat** eenige „aanteekeningen" gemaakt.

Daar deze aanteekeningen meer een politiek dan een wetenschappelijk karakter dragen kan de bespreking ervan in dit tijdschrift kort zijn. Het uitgangspunt van den schrijver heeft iets van een ontdekking. Artikel 75 van het regeeringsreglement zou eigenlijk vorderen dat in Indië een arbeidsregeling wordt ingevoerd naar Nederlandsch model. Uit dat artikel toovert de heer Van Gennep voorts de bewering, dat in Indië aan nieuwe partieele regelingen van de arbeidsverhoudingen zelfs niet kan worden gedacht, vóórdat de algemeene arbeidsregeling op Hollandsche basis haar beslag heeft gekregen. Er ligt echter nog meer in verborgen. Art. 75 R. R. zegt, dat „het burgerlijk- en handelsrecht" zal worden geregeld „bij algemeene ver„ordening", welke regeling geschiedt „hetzij voor alle of eenige bevolkings„groepen of onderdeelen daarvan of gebiedsdeelen gezamenlijk, hetzij voor een „of meer dier groepen of deelen afzonderlijk". Welnu dan is een algemeene verordening alleen voor de assistenten in Ned. Indië ook niet geoorloofd, immers niemand zal het in zijn hoofd krijgen „de assistenten, die van alle na„tionaliteiten kunnen zijn, als een „„bevolkingsgroep"", of een „„onderdeel-"" „daarvan te qualificeeren"'. De assistentenregeling voor de Oostkust van Sumatra is derhalve ook onwettig — voor dergelijke speciale regelingen is bij het bestaande regeeringsreglement geen plaats. Gelukkig is het raadsel, dat de schrijver ons opgeeft om de fout in deze verbijsterende redeneering te vinden niet moeilijk op te lossen. Men behoeft daartoe slechts de gelijkstelling van nationaliteit en bevolkingsgroep te loochenen.

De heer Van Gennep getuigt verder. Unificatie van het B. W. is uitstekend, maar zij moet compleet zijn. De regeering is juist bij het verkeerde eind begonnen door in 1879 de artikelen betreffende huur van dienstboden en werklieden ook op Inlanders toepasselijk te verklaren, zij gaat voort op den verkeerden weg door nu ook verder een geunificeerde arbeidersregeling te willen geven, daar juist deze materie zich minder voor unificatie leent dan de rest van ons burgerlijk recht en wel om de volgende redenen: 1e omdat wij hier niet zooals bij koop, ruil, huur, maatschap, schenking, verbruiksleening, bewaargeving etc. met billijkheids-

normen te maken hebben die — bij wijze van spreken — een universeel karakter dragen en van alle tijden zijn, maar met een specifiek Inlandsch gegeven, den Inlandschen arbeid, waarbij de Inlandsche mentaliteit een hoofdrol speelt; 2e. omdat juist de arbeidsverhoudingen zich in hoofdzaak en voor wat verreweg de overgroote meerderheid der Inlanders betreft, zich onder den kleinen man, den eenvoudigen tani, afspelen en voor dezen al die rechtsregelen een doode letter moeten blijven.

Dit laatste argument wordt met een lang citaat, uit een van schrijvers hand in de Indische Gids van 1912 verschenen artikel over het arbeiders vraagstuk op Java en Madoera, nader toegelicht. De neiging om zijn beweringen op den spits te drijven blijkt ook hier weder duidelijk. Van recht heeft de desaman nog weinig besef luidt het eerst en verderop „het leven „van den Inlandschen landman wordt niet bepaald door rechtsverhoudingen, „maar door machtsverhoudingen. Hij vraagt zich niet af, wie recht heeft „tegenover hem, want van dat begrip is hij zich niet bewust, maar wie macht, wie vat op hem heeft." Merkwaardig is het betoog dat hier verder bij aansluit. Wat de Inlander noodig heeft, is dus niet eene arbeidswetgeving — want wat zou hij aan een wetgeving hebben, waaraan hij zich toch niet houdt — maar: opvoeding tot geregelden arbeid en gevoel voor het recht. En nu is er een probaat middel om hem die beide bij te brengen en hem dus zoodoende tot een degelijker en nuttiger lid van de maatschappij te maken en dat is: de poenale sanctie.

Slechts op één punt moet hierbij echter de volle aandacht gericht blijven en dat is: dat de verbintenis, die de arbeider op zich nam, in volle vrijheid werd aangegaan en zonder dat hij daartoe door middelen, die op zijn zwakheid speculeerden, werd uitgelokt.

Maar, vraagt men zich zelf af, hoe kan de eenvoudige Inlander, die geen begrip van recht heeft in volle vrijheid een verbintenis aangaan? En kan hij dat niet, waar blijft dan de moreele grondslag van de poenale sanctie, de „moreel-zuivere poenale sanctie" waar de heer Van Gennep van spreekt? De voorzitter van het N. I. L. S. slaat hier een gevaarlijk zijpad in, waarop hij beter niet verder gevolgd wordt.

B.

Onderzoek naar hetgeen de Inlandsche bevolking aan belastingen heeft op te brengen.

In zijn bericht aan de leden No. 9 deelt de Ondernemersraad voor Nederlandsch Indië mede, dat het secretariaat van den Ondernemersbond een zoo volledig mogelijk overzicht samenstelde van hetgeen de Inlandsche bevolking aan belastingen heeft op te brengen, waaraan wordt toegevoegd, dat ook de Indische Commissie tot herziening van het belastingstelsel bezig is met de samenstelling van een dergelijk overzicht.

Evenbedoeld overzicht is als bijlage aan het bericht toegevoegd en beslaat drie folio bladzijden. De eerste daarvan is gebruikt voor een kritiek van de opvatting, als zou een becijferd gemiddeld inkomen een bruikbaar gegeven zijn voor de beoordeeling van den belastingdruk op de bevolking. Op de tweede bladzijde wordt dan een beknopte beschouwing van de heerendiensten en het hoofdgeld gegeven en worden enkele kritische opmerkingen over de landrente gemaakt, terwijl op blz. 3 een opsomming voorkomt van de overige Landsbelastingen.

De wijze van bewerking moge uit het volgende blijken:

Indirecte Belastingen.

1°. De accijns op het Inlandsch gedistilleerd, alleen geheven op Java en Madoera; zij bedraagt *f* 300.— per hectoliter van 50 % sterkte.
2°. De accijns op tabak, alleen geheven in Borneo op Java-tabak.
3°. De accijns op petroleum, oorspronkelijk alleen in het tolgebied geheven, thans in ongeveer de geheele archipel.
4°. De accijns op lucifers; deze wordt geheven in hetzelfde gebied waar accijns op petroleum geheven wordt.

Bovendien is van ongeveer alle import-goederen een invoerrecht verschuldigd.

Uitvoerrechten zijn verschuldigd voor aardolie en bijproducten daarvan, caoutchouc, copra, huiden, kinabast, kinine, klapperolie, peper, tabak (niet bereid voor de Inlandsche markt) tin en vogelnestjes.

Het grootste aandeel in deze rechten wordt betaald door de Europeesche ondernemingen.

Aan hen, die na deze uiteenzetting (men lette bijvb. op de negen woorden, waarin een „zoo volledig mogelijk" overzicht van de beteekenis der invoerrechten is medegedeeld!) nog geen helder beeld mochten hebben omtrent het vraagstuk in hoeverre de Inlandsche bevolking belast is, kan de laatste paragraaf, waarin de opbrengst van de genoemde heffingen wordt besproken, licht verschaffen.

Ook dit gedeelte van de studie moge hier volledig worden overgenomen.

Opbrengst van bovengenoemde belastingen.

De **landrente** wordt behoorlijk geheven. Men mag aannemen, dat minder dan 10 % der gronden niet op de registers voorkomt. De belasting wordt echter vaak door huurders opgebracht en niet door de bezitters en grootgrondbezitters.

De **personeele belasting** brengt aanzienlijk te weinig op doordat de huurwaarde van perceelen veel te laag wordt vastgesteld en doordat velen zich aan deze belasting weten te onttrekken.

De **inkomstenbelasting** brengt ontstellend weinig op.

De cijfers hierover verstrekt in het „Advies van den Ondernemersraad voor Nederlandsch-Indië aan den Minister van Koloniën betreffende het Eerste Verslag van de Commissie tot Herziening van het Belastingstelsel in Nederlandsch-Indië", leeren dat de opbrengst dezer belasting — nog afgescheiden van de progressiefactor — twaalf tot zestien malen hooger behoort te zijn. Houdt men rekening met de progressie dan zal de opbrengst wel twintigmaal hooger kunnen zijn.

De **slachtbelasting.** Het aantal runderen en karbouwen (verreweg de voornaamste slacht) dat frauduleus geslacht wordt is ongeveer even-groot als dat, waarvoor slachtlicenties worden afgegeven. Deze verhouding zal sedert de kort geleden ingevoerde verdubbeling van de slachtbelasting nog wel veel ongunstiger geworden zijn.

De locale belastingen, ten deze van zeer ondergeschikt belang, en de verplichte dessadiensten, zijn buiten beschouwing gelaten.

Het is wel duidelijk, dat nu het onderzoek van den Ondernemersbond naar hetgeen de Inlandsche bevolking aan belastingen heeft op te brengen, als resultaat een niet geheel volledige opsomming van op de bevolking drukkende lasten, enkele critische opmerkingen en een aantal apodictische beweringen heeft opgeleverd, de voortzetting van het „dergelijk" onderzoek, dat de Belastingherzieningscommissie instelt, niet geheel overbodig is geworden.

v.d. B.

Sociaal Economische Kroniek.

Het rijsttekort in Nederlandsch-Indië.

De „Economisch-Statistische Berichten" van 23 en 30 Juli en 6 Augustus l.l. bevatten een artikel van den heer G. Sibinga Mulder, waarin deze schrijver het in Indië reeds ietwat uit den tijd zijnde, maar in Nederland nog meer met den gloed van nieuwheid prijkende onderwerp „Het rijsttekort in Nederlandsch-Indië" weder op het tapijt brengt.

De korte strekking van dit lange artikel is, dat Nederlandsch-Indië steeds meer rijst invoert, hetgeen een niet onaanzienlijke regelmatige afvloeiing van geld naar Achter-Indië meebrengt, dat het tekort aan rijst in den oorlogstijd tot onkosten voor de Regeering geleid heeft, dat men in de naaste toekomst nog vele oorlogen te duchten heeft, dat op Java geen snelle opvoering der rijstproductie is te verwachten en dat daarom het oprichten van mechanisch gedreven grootrijstbedrijven, welke een flinke overschot kunnen leveren, in het bijzonder met het oog op de verdere ontginning der Buitengewesten door den grooten landbouw met behulp van contractkoelies, noodzakelijk is.

Het vraagstuk komt in de eerste plaats hierop neer: moet Nederlandsch-Indië zich verder, vooral in de richting van exportlandbouw blijven ontwikkelen, zooals het in de laatste dceennniën gedaan heeft, met de onvermijdelijk daaruit voortvloeiende toenemende afhankelijkheid ten opzichte van de voedselvoorziening, of moet het trachten tevens met de daartoe meest doeltreffende middelen zelf zijn eigen voedsel te produceeren? Zoo ja, welke zijn dan die middelen?

Wat het eerste deel van het vraagstuk aaagaat, schiet de schrijver ernstig te kort door het voedselvraagstuk zonder meer tot een rijstvraagstuk in te krimpen en het daarmede noodeloos moeilijker voor te stellen dan het is. Hij heeft toch zelf erkend, dat zoonoodig de bevolking van Nederlandsch-Indië „jarenlang" een deel van zijn rijst door ander voedsel vervangen kan. Wij behoeven dus alleen het vraagstuk der voedselproductie in zijn geheel te bezien. Wel zegt de schrijver, dat de bevolking meer en meer tot rijstvoeding is overgegaan, maar als men weet, dat in de laatste decenniën de productie van andere voedselgewassen zich veel en veel sterker heeft uitgebreid dan die van rijst, kan men aan die bewering voor het vraagstuk in kwestie geen praktische waarde hechten.

Hoe groot is het te kort aan voedselproductie in Ned.-Indië, vergeleken met andere dicht bevolkte en economisch op hoogen trap staande landen (want de dun bevolkte gebieden van Nw. Guinea en Borneo, en ook die in Sumatra en Selébès leggen voor dit vraagstuk slechts zeer weinig in de schaal)?

In de laatste jaren bedroeg het importoverschot ± 5 % van de totale consumptie van de belangrijkste plantaardige voedingsmiddelen, terwijl dit percentage voor Engeland, tusschen 60 en 70%, voor Frankrijk 10 á 20 %, voor België en Nederland 40 á 50 % bedroeg.

Erg ongunstig staat N.-I. er dus niet voor, terwijl in de moeilijke laatste oorlogsjaren en eerste na-oorlogsjaren de voedselvoorziening wel vele millioenen heeft gekost, maar toch veel en veel minder dan in de genoemde landen en slechts hier en daar tot merkbare ondervoeding heeft geleid.

Urgent ziet de zaak er dus voorloopig niet uit, heel wat minder dan men uit de door den schrijver vermelde stijging der cijfers betreffende den rijstinvoer zou opmaken. Daarboven belet niets, om in tijden van nog hooger nood snel voedselleverende gewassen als mais, cassave, droge rijst, enz. op de tabaksgronden of boschgrond in de nabijheid van rubberplantages aan te planten.

Ofschoon het ongetwijfeld wenschelijk is, aan de eigen voedselproductie de aandacht te blijven besteden, is er o.i. geen enkele reden om daarvoor buitengewone maatregelen te nemen, of zich in normale tijden groote geldelijke nadeelen te getroosten. Dit is te minder het geval, wanneer de bevordering van den inlandschen landbouw op Java, die niet alleen voor de voedselproductie van groote beteekenis is maar ook reeds voor de innerlijke welvaart, en daarmede ook rust, van dat land meer en meer noodzakelijk blijkt, krachtig wordt aangevat. Weliswaar behoeft men niet met den voorzitter der P. E. B. van meening te zijn, dat deze bevordering zonder zeer groote moeite enorme opbrengstverhoogingen zal kunnen teweegbrengen, maar men behoeft evenmin in het overdreven scepticisme van den heer Sibinga Mulder te vervallen, die helaas als Directeur van Landbouw al zeer weinig gedaan heeft om de door Dr. Lovink opgezette en krachtig bevorderde landbouwvoorlichting verder te steunen en uit te breiden. Juist echter omdat het vraagstuk lang niet zoo urgent is als de heer S. M. het voorstelt er zich niet tot de rijstproductie beperkt maar de heele voedselproductie omvat, is deze, toch noodzakelijke, bevordering van den inlandschen landbouw, vooral op Java, wel degelijk ook voor het vraagstuk der voedselvoorziening van veel beteekenis.

De „landbouwkundige" beschouwingen van den schrijver over het „natuurlijk" evenwicht, dat bij den rijstbouw — een philosophie van den conservatieven Groningschen boer van vóór den tijd der groote tarwecrisis van een halve eeuw geleden — zullen wel niet in ernst besproken behoeven te worden. Een natuurlijk evenwicht bestaat alleen in de natuur; in den landbouw heeft men te doen met landbouwkundige evenwichten, en deze

zijn, behalve van de natuur, afhankelijk van den graad van **intensiteit** waarmede de landbouw wordt gedreven. Maar deze zaak behoort zoo zeer tot de allereerste grondslagen van de landbouwkunde dat we er maar niet verder op zullen ingaan.

Japan, dat zijn rijstproductie per bouw in drie a vier decenniën bijna verdubbeld heeft, is wel een aanwijzing, dat ook de rijstcultuur, tenminste als kleinbedrijf, zich niet met zulke lage opbrengsten behoeft tevreden te stellen als toen dáár en nu ook nog hier worden behaald.

Nu echter de „oplossing" van den heer Sibinga Mulder zelven, het machinale grootrijstbedrijf, dat gedurende zijn geheele bewind de bevordering van den inlandschen landbouw overschaduwd heeft.

Een deskundige Delische commissie heeft het grootrijstbedrijf voor Deli, waar het dan toch allereerst reden van bestaan zou hebben, gewogen ..... en te licht bevonden. Zelfs de heer Sibinga Mulder erkent, dat er in normale tijden „geld bij moet". De kosten van een pikol Selatdjaranrijst zouden zijn ƒ 12.— en er wordt dan opgemerkt, dat deze gelijkwaardig is met Javarijst van ƒ 9—. Dit zou „slechts" een verlies van 33 % beteekenen, ... maar Deli, Bangka en Java importeeren geen Java-rijst, maar Rangoonrijst van ƒ 8.— of, nog liever, Saigonrijst van ƒ 7.50. De productiekosten van deze rijstsoorten zijn al weer gedaald tot een meer normaal niveau. De mechanisch in grootbedrijf geteelde rijst is bijna tweemaal zoo duur als het product der zeer extensieve rijstcultuur van Siam en Burma en ook nog aanmerkelijk duurder dan de onder de auspiciën van Dewi Sri, waaraan overigens economische overwegingen ook op Java den landbouwer zeer wel weten te onttrekken, geteelde rijst der Javanen [1]). Om nog af te zien van de het grootrijstbedrijf bedreigende plagen, die o.a. den laatsten oogst van Selatdjaran ongeveer vernietigden en de voedsellevering al zeer onzeker maken, en van de steeds moeilijke onkruidkwestie, doet het bovenstaande toch wel sterk de vraag rijzen, of er in een mechanisch rijstbedrijf in Nederlandsch-Indië wel erg veel toekomst zit. In vredestijd moet er voorloopig zeer veel geld bij en in tijd van nood is men van zijn voedselproductie niet zeker. Is het dan niet veel beter voorloopig in vredestijd ook in de

---

1) Het abnormaal groote gebruik van arbeidskrachten bij den rijstbouw op Java heeft daar het groote voordeel van algemeene werkverschaffing en interesseering van het geheele volk bij den landbouw; invoer van het gebruik van de rechtstreeksche uitzaaimethode, van het gebruik van eenvoudige wiedwerktuigen en van den sikkel hangt er geheel samen met de kwestie van vraag en aanbod van arbeidskrachten, maar heeft met conservatisme niets uit te staan, terwijl Dewi Sri in deze zaak niets anders dan de constitutioneele godheid is, die zoonoodig evenzeer een moderner en meer westersch kleed wil aannemen als de gewone sterfelijke Javaan van aristocratischen of democratischen huize dat doet.

Buitengewesten tabak, suiker, agave te planten, het benoodigde voedsel grootendeels te blijven importeeren, daarnaast rustig maar krachtig den inlandschen landbouw te bevorderen en in den ergsten nood op den kebon voedselgewassen te planten? Er behoeven geen weilanden voor te worden gescheurd! En als men nog zekerder zijn wil, geve men zijn koelies kleine lapjes grond.

Overheidsexploitatie in Indië.

De heer J. E. Stokvis heeft bij den Volksraad eene uitvoerig gedocumenteerde toelichting ingediend op eene reeds geruimen tijd bij dat college aanhangige motie met betrekking tot eene uitbreiding van overheidsexploitatie in Indië. (Tweede gewone zitting 1924 — onder 6. Stuk 1.)

Waar deze motie en haar toelichting aansluiten aan en ten deele steunen op verscheidene in de laatste jaren in de Koloniale Studiën verschenen artikelen en door de vereeniging verzorgde afzonderlijke publicaties, meent de redactie gevolg te kunnen geven aan het tot haar gericht verzoek, de hier bedoelde toelichting volledig over te nemen.

Toelichting der motie Stokvis c.a.

De motie: 1. Door ondergeteekende en de heeren Dahler en Salim werd den 19den November 1922 bij den Volksraad een motie ingediend van den volgenden inhoud:

De Volksraad,

van oordeel, dat doelmatige uitbreiding van de gouvernementsbedrijven naar aard, getal en omvang geboden is:

a. voor het voeren van een juiste koloniale voogdij over den bodem en de volken van den Indischen Archipel,
b. ter beperking van de uitstrooming van winsten van het particuliere koloniale kapitaal,
c. voor den deugdelijk financieele en maatschappelijk landsbeheer,

acht zelfstandige bedrijfsvoering met kapitaal der gemeenschap, en onder haar oppertoezicht, door niet-ambtelijke bedrijfsleiders een der aannemelijkste vormen van staatsexploitatie,

noodigt de Regeering uit, in die richting werkzaam te zijn,

en gaat over tot de orde van den dag.

Op den dag der indiening werd door den Volksraad besloten, de behandeling dezer motie voorloopig aan te houden totdat eene schriftelijke memorie van toelichting zou zijn ontvangen.

Deze toelichting moge hier volgen (1).

---

(1) Daar sedert de heeren Dahler en Salim ophielden lid van den Volksraad te zijn, werd de toelichting niet tevens door hen onderteekend.

Aanleiding. 2. Sedert enkele jaren heeft de beweging tegen uitbreiding der staatsbedrijven — naar aard, omvang en getal — scherper vorm gekregen. Een stelselmatige en dikwijls gerechtvaardigde critiek op het administratief en commercieel beheer, in het algemeen ook op den bedrijfsvorm, gaat samen met een streven om bedrijfsobjecten, welke voor staatsexploitatie in aanmerking kunnen komen, te bestemmen voor de vorming van een z.g. gemengd bedrijf, waarin het gouvernement en particulieren deelgenooten zijn.

Zelfs is er een strooming om bestaande staatsbedrijven in gemengde bedrijven om te zetten.

3. De Regeering blijkt voor deze opvattingen steeds meer toegankelijk. Niettegenstaande de Tweede Kamer zich den 15den November 1915 door aanneming van eene motie-Albarda ten gunste van staatsexploitatie van Djambi-olieterreinen had uitgesproken en de Volksraad den 8sten Juli 1919 door aanneming van een mofie-Cramer met 21 tegen 8 stemmen een uitspraak gaf in gelijke richting, koos de Regeering voor een exploitatie in gemengd bedrijf en kwam de Ned.-Ind. Aardolie-Maatschappij tot stand. (Wet van 5 Juli 1921 Ind. Stbl. No. 552).

Om te voorkomen, dat door de Billiton-Maatschappij gedurende de laatste jaren van hare in 1927 afloopende concessie roofbouw op het haar toevertrouwde Landsgoed zou worden gepleegd, werd met die maatschappij een gemengd bedrijf gevormd voor den tijd van 25 jaren (Wet van 24 April 1924 Ind. Stbl. No. 312). Een voorbeeld van de geneigdheid bij de Regeering om ook bestaande gouvernementsbedrijven in een gemengd bedrijf om te zetten vindt men in de aanhangige plannen tot verzilvering van een deel van het product uit 's Lands bosschen door middel van op te richten gemengde houthandel-bedrijven.

Al vroeger heeft de Regeering Haar voorkeur voor gemengde bedrijven getoond en uitgesproken. Toen de Volksraad in zijne voorjaarszitting van 1918 voorstellen tot het stichten van gemengde spoorwegbedrijven voor de buitengewesten behandelde en afwees, heeft Zij zich ook meer in het algemeen voor dien bedrijfsvorm uitgesproken (Eerste Gew. Zitt. 1918 Hand. blz. 493) en toen den 7den Juli 1920 de heer Cramer de Regeering herinnerde aan Hare uitdrukkelijke instemming met een door dat Volksraadslid in de voorjaarszitting van 1919 ontwikkeld economisch program, waarin ook ver doorgevoerde staatsexploitatie was opgenomen, werd deze instemming namens de Regeering nadrukkelijk teruggenomen (Eerste Gew. Zitt. 1920, Hand. blz. 760—761).

4. Daar woord en daad der Regeering blijk geven van een bevordering van het gemengd bedrijf boven het gouvernementsbedrijf, vonden de voorstellers der motie bij de behandeling in den Volksraad van het ontwerp tot oprichting van een hoogoven-, staal- en walswerk in Z. O. Borneo — in praktischen opzet als een gemengd bedrijf bedoeld — aanleiding, den Volksraad de gelegenheid te openen om zich in het algemeen over het

vraagstuk der staatsexploitatie uit te spreken (1). Het is bijzonder voor Indië naar beginsel en praktijk van zoo groot gewicht, dat de oplossing niet van incidenteele beslissingen afhankelijk behoort te zijn.

Het beginsel. 5. De motie acht uitbreiding der staatsexploitatie in de eerste plaats geboden „voor het voeren van een juiste koloniale voogdij over den bodem en de volken van den Indischen Archipel" en raakt hiermee de principieele zijde van het vraagstuk.

Deze staat in een koloniaal land als Indië onder ander licht dan in het vrije Westen. Daarginds, waar als regel het eigen volk in eigen land de productie voert, beteekent ver doorgevoerde staatsexploitatie doorvoering tevens van een gewijzigd productie-stelsel. De bronnen der productie zijn er in het algemeen in handen van het particuliere kapitaal binnen eigen natie en het is ook die eigen natie, welke over de vestiging van vreemd kapitaal zeggingschap heeft. Uitbreiding van staatsexploitatie heeft daar gemeenlijk tengevolge de verdringing van particuliere kaptiaal, van het kapitalistisch stelsel, en het verzet is dan een strijd om zelfbehoud.

6. Hoe gansch anders zijn de verhoudingen, waarin het vraagstuk hier te lande is gevat.

In Indië kan toepassing van staatsexploitatie thans bezwaarlijk in rechtstreeksch verband worden gebracht met eene omzetting van het productiestelsel. Gesteld al, de koloniale afhankelijkheid des lands en de eigen economische structuur zouden voor een algemeene productie door en voor de gemeenschap geene belemmeringen vormen, dan nog zijn de oppervlakte van het eilandenrijk en de veelheid van de bronnen der productie zoodanig, dat voor de ontginning en exploitatie technische krachten en kapitalen noodig zijn, welke boven het bereik der overheid liggen. Maar ook het particuliere kapitaal blijkt tot nu niet bij machte, het geheele koloniale ontginningsgebied te bestrijken. Staatsexploitatie in Indië houdt daarom niet in terugdringing of uitsluiting van het particuliere kapitaal, heeft daarom niet de principieele uitwerking van staatsexploitatie in het Westen, maar heeft praktisch onder meer een zelfstandige beteekenis naast de werkzaamheid van het particuliere kapitaal.

7. Hier vindt staatsexploitatie hare principieele beteekenis in de eerste plaats in de koloniale gesteldheid van het land.

De erkenning, dat de koloniale figuur, staatkundige heerschappij ook over een ander dan het eigen volk, niet normaal is en van tijdelijken aard behoort te zijn, is thans wel algemeen. Met de schepping van het mandatenstelsel door den Volkenbond is deze opvatting ook internationaal vastgelegd. Zonder hier in te gaan op oorzaak en noodzaak van de vreemde heerschappij, mag worden geeischt, dat het voeren van koloniaal gezag worde opgevat als het tijdelijk staatkundig en economisch beheer over eens anders land. Dat gezag heeft dan tot plicht, de overheerschte gemeenschap

(1) Hand. 2e gew. zitting 1923, blz. 291 — 372.

voor het grootst mogelijke deel te doen genieten in de verzilvering van de voortbrengselen der natuurlijke rijkdommen des lands.

8. Voor het stellen van dezen eisch gelden ook andere overwegingen. Een voorname oorzaak van de koloniale heerschappij is de omstandigheid, dat de inheemsche gemeenschap beschikte over economische goederen en mogelijkheden, welke aan het internationale ruilverkeer bleven onthouden en waaraan ook de Westersche wereld behoefte had. Wegneming van die economische en staatkundige kracht van de overscheerschten tot aan hun vermogen om zelfstandig deel te nemen aan het internationale ruilverkeer. Het vreemde gezag behoort met ernst en met kracht deze mogelijkheid te bespoedigen. Het is dan redelijk en zedelijk geboden, dat ook door nationale kapitaalvorming van staatswege de voor de vervulling van dien plicht noodzakelijke geldmiddelen in de eerste plaats worden geput uit de opbrengst van den eigen bodem der inheemsche gemeenschap.

9. Dezen eisch te stellen aan het particuliere kapitaal, dat zich op koloniale exploitatie richt, ware het eischen van zelfmoord. Wel echter heeft de koloniale overheid hier een plicht te erkennen. Die overheid heeft zich — ook onder een kapitalistisch stelsel — tot het koloniale productieproces anders te verhouden dan de regeering over een vrije natie. De kosten, welke de ontwikkeling van het overheerschte land tot eigen nationale kracht medebrengt, kunnen en mogen niet worden gevonden, geheel dan wel voornamelijk, uit belastingheffing van de inheemschen. Hun natuurlijke achterstand in modern economisch kunnen wordt bestendigd door den druk van een vreemd en machtiger productie-stelsel, hun door het uitheemsche kapitaal opgelegd. Dat kapitaal moge de arbeidsgelegenheid verruimen, prikkel geven tot bevolkingstoename, het legt geen grondslag voor innerlijke kracht tot het scheppen van zelfstandige volkswelvaart. Het ontwricht op den duur onvermijdelijk de oorspronkelijke inheemsche volkshuishouding en vertraagt daarbij, door overbrenging van het grootste deel der bodemwinsten naar den vreemde, eene evolueering der aangetaste oude productiewijze tot eene op hooger plan.

Zal dus uit belastingheffing van de inheemschen nimmer het noodige geld kunnen worden gevonden, ook een overigens gerechtvaardigd streven om het hiertoe noodige op te vragen uit de winsten van het koloniale kapitaal zal niet kunnen worden verwezenlijkt. Het zou — de gang van zaken bij de voorbereiding der aanhangige nieuwe vennootschapsbelasting heeft het reeds geleerd — op een machtig en niet te breken verzet stuiten. Een natuurlijk verzet tevens, want het koloniale kapitaal stelt voor zijne werkzaamheid een ruimeren winstvoet dan in eigen land gebruikelijk is tot voorwaarde en deze eisch staat tot de moreele aanspraken der overheerschte gemeenschap in onverzoenlijke tegenstelling.

10. Waar dus, naar het oordeel van ondergeteekende, de kosten voor een volle vervulling van koloniale plichten niet zullen kunnen worden verhaald op de inheemsche volken of op het uitheemsche kapitaal, vindt de overheid

den eenig mogelijken weg aangewezen. Alleen door zelve met de daad deel te nemen aan het koloniale productie-proces, zal zij in staat blijken tot eene nationale kapitaalvorming, waaruit een volle maatschappelijke verzorging van de tijdelijk onder haar gezag gebrachte volken zal kunnen worden bekostigd.

Uitstrooming van winsten. 11. In de tweede plaats achten de voorstellers der motie uitbreiding van staatsexploitatie geboden „ter beperking van de uitstrooming van winsten van het particuliere koloniale kapitaal" en het vraagstuk nadert hiermee vanuit het beginsel de praktijk.

12. Met uitstrooming van winsten „drainage", is hier bedoeld de onthouding aan het Indische volksinkomen van de in het land met uitheemsch kapitaal gemaakte particuliere bruto winsten, waarover de ondernemer tenslotte de vrije beschikking behoudt, dus na verrekening van hier vergen, normale kapitaalsafschrijving en met in acht neming van een kapitaalrente op gebruikelijken voet.

„Drainage" binnen deze begrenzing is stelselmatige onttrekking van een zeer belangrijk deel van het zuivere overschot van het met de natuurlijke rijkdommen des lands gevoerde productieproces, is dus een beletsel voor de vorming van een nationaal vermogen in evenredigheid tot den rijkdom der nationale bronnen van productie. Het verschijnsel is echter onafscheidelijk van de bestaande koloniale gesteldheid, welke bovenal in particuliere winzucht en begeerte naar verhooging van de nationale macht des moederlands hare aanleiding vond.

13. De vroeger openlijk verkondigde en nageleefde stelling, dat de kolonie er was voor het moederland, moge thans, mede onder invloed van een groeiend zelfbesef der overheerschten en gewijzigde internationale verhoudingen, min of meer getemperd zijn onder de betere leuze van het zelfbeschikkingsrecht — in wezen is de kolonie een exploitatie-object voor het moederland gebleven.

Velen koesteren het geloof of de verbeelding, dat met het eind van het cultuurstelsel ook dat van het exploitatiestelsel was gekomen. Het is echter duidelijk, dat de „drainage" niet ophoudt als de eene exporteur van winsten voor een krachtiger vervanger uit den weg moet treden. Het bezwaar van de staatsexploitatie onder het cultuurstelsel — afgezien nu van de gevolgde methode — was niet, dat de overheid aan de productie deelnam: dat feit op zichzelf had integendeel Indië tot zegen kunnen zijn. De schaduwzijde van dat cultuursstelsel was echter, dat de overheid de zuivere winsten wegvoerde en aan Indië nauwelijks de levensmogelijkheid liet. Nu de exploitatie is overgegaan in particuliere, technisch en commercieel meer geschoolde handen, vloeien die winsten in rijker overvloed dan ooit tevoren naar elders en blijkt de overheid zoodanig onder den ban van particuliere belangeninvloeden te staan, dat zij zich het geld ziet onthouden, dat voor een redelijke sociale verzorging van de inheemsche samenleving noodzakelijk is.

14. De omvang van de „drainage" is moeilijk met zekerheid te bepalen

en elk te noemen cijfer heeft slechts waarde als indruk, beweegt zich slechts in de sfeer der juistheid.

Dergelijke beteekenis heeft de op geld geschatte waarde van hetgeen er jaarlijks, in het particulier verkeer, meer aan goederen wordt uitgevoerd dan ingevoerd, het z.g. „uitvoeroverschot".

Voor landen, waar het productieproces een normaal nationaal karakter draagt, behoeft een groot uitvoeroverschot uitteraard geen „drainage" te beduiden, omdat het meer uitgevoerde op de goederenbalans in geldmateriaal kan terugkeeren, dan wel wordt omgezet in belegging van eigen kapitaal in den vreemde. Waar in Indië echter het productieproces voor den uitvoer grootendeels door middel van uitheemsch kapitaal geschiedt en de winsten voornamelijk aan uitheemsche belangen ten goede komen, geeft de geldswaarde van het uitvoeroverschot in het particulier goederenverkeer — ook al houdt die geldswaarde elementen in, welke niet in rechtstreeksch verband met het uitheemsch productieproces staan — een denkbeeld van hetgeen er jaarlijks van de in Indië behaalde winsten aan den vreemde ten goede komt. Voor eene meer zuivere bepaling van zulk bedrag zal er echter op het uitvoeroverschot een en ander in mindering moeten worden gebracht.

15. Een andere overweging, welke bij de beoordeeling van de beteekenis der geschatte geldswaarde van het uitvoeroverschot behoort voorop te staan, is van klemmender beteekenis.

In de geldswaarde van den goederen**invoer** schuilt een belangrijk bedrag aan productiegoederen (machines, bouwmaterialen, rails en andere ijzer- en staalwerken (tot uitbreiding of stichting van fabrieken, enz. en welke werden bekostigd uit de naar het buitenland overgemaakte winsten. Voor een juisteren indruk omtrent den omvang der drainage, zal dus het bedrag van het uitvoeroverschot met de kosten van dergelijke productiegoederen moeten worden verhoogd.

16. Er zal verder ook rekening moeten worden gehouden met een „drainage", welke los staat van de werking van het uitheemsche kapitaal, maar even wezenlijk is. De jaarlijksche pensioenen van de naar het moederland terugkeerende Europeesche burgerlijke en militaire ambtenaren worden in het moederland verteerd, en dus aan het land van oorsprong onttrokken. Ongerekend de kapitaalvorming, waartoe meerderen hunner bovendien in staat blijken, gaat hiermee een jaarlijksch bedrag voor de Indische volkshuishouding teloor, dat voor 1924 reeds op 14.7 millioen is geraamd.

17. Een strikt betrouwbare raming van het jaarlijksche „drainage"-bedrag is niet te geven. Niemand vermocht het tot nu en dit lot wordt door ondergeteekende gedeeld.

Enkele malen is beproefd, den omvang in een geldbedrag uit te drukken. Bij de behandeling van de Indische begrooting voor 1901 in de Tweede Kamer heeft de heer Van Kol het becijferd op 70 millioen gulden. (Het uitvoeroverschot over 1900 bedroeg 54. 2 mill.). In dat bedrag was dan niet alleen de winstuitstrooming vanwege de uitheemsche productie verwerkt (op grond

van de dividenden der aan de Amsterdamsche beurs verhandelde Indische vennootschappen over 1899 en gesteld op 20 millioen), maar tevens waren inbegrepen de ambtenaarspensioenen, de kapitaalsonttrekking door repatrieerende ambtenaren, Chineezen en Arabieren, militaire expedities en Mekkavaart (1).

Een andere poging is die van wijlen den heer Bogaardt, die bij het debat over de Indische begrooting voor 1907 in de Tweede Kamer zich beriep op de becijferingen van den Oostenrijkschen handelsadviseur te Batavia, dr. Schöpper. Volgens dezen was toen het Europeesche kapitaal in Indië te ramen op ongeveer 1200 millioen, waarop de winst tegen een rentevoet van 10 % 120 millioen zou hebben bedragen, de uitstrooming 100 millioen. Met inbegrip van 50 millioen, naar Mekka en China verdwenen, kwam de heer Bogaardt op een totaal van 150 millioen. (Het uitvoeroverschot voor 1905 bedroeg 95.9 millioen) (2).

Een jongste aanwijzing omtrent den omvang der drainage is te putten uit het Advies van den Ondernemersraad voor N. I. aan den Minister van Koloniën naar aanleiding van het Eerste Verslag der Indische belastingherzieningscommissie. Om te kunnen aantoonen, dat in de vooraf vast te stellen opbrengst eener winstbelasting de naamlooze vennootschappen niet meer dan 11.30 % van de belastbare winst zouden behoeven op te brengen, wordt als bijlage V van dit Advies een raming gegeven van hare totale werkelijke jaarwinst, welke dan op 390 millioen wordt gesteld. Daar echter bij die berekening met verschillende omstandigheden geen rekening was gehouden — o.a. de nog uitgebleven rentabiliteit van jong belegd kapitaal, de winsten van alle niet-Nederlandsche en buiten Indië gevestigde naamloze vennootschappen (b.v. Britsche, Japansche, Amerikaansche) welke buiten het bankbedrijf en de cutlures staan — meenen de stellers van het Advies de totale belastbare jaarwinst (b.v. over 1923) op gemiddeld 425 millioen te mogen stellen. Er wordt dan de verzekering bij gegeven, dat deze raming nog aan den lagen kant is.

Nu is er in dat Advies (behalve ten aanzien van de groote cultures) nog enkel sprake van de naamlooze vennootschappen, maar niet gering is ook het aantal anders georganiseerde uitheemsche bedrijven, welker winsten buiten rekening werden gelaten. Vanwege de eigen doelstelling bleef in dat Advies uitteraard ook de rond 15 millioen aan ambtenaarspensioenen onvermeld, welke echter voor de schatting van de jaarlijksche „drainage" niet te verwaarloozen is.

18. Ondergeteekende heeft, met het in geldswaaarde uitgedrukte uitvoeroverschot der handelsbalans als grondslag, getracht om een aannemelijken indruk van den omvang der winstuitstrooming te vestigen. (Zie Bijlage II).

Wegens de noodzakelijkheid van ruwe ramingen en de onmogelijkheid

(1) Hand. Tw. Kamer, Zitting 1900/'01 blz. 388.
(2) Hand. Tw. Kamer Zitting 1906/'07 blz. 238.

om verschillende factoren in cijfers te verwerken, heeft hij zich erop toegelegd, met de eindcijfers stellig aan den lagen kant te blijven. De berekening omvat twee vijfjarige perioden: de financieele vrij normale van 1913 — 1917 en het financieel zeer bewogen tijdvak 1918 — 1922.

De „Meerjarige Overzichten" van het Statistisch Bureau van het Hoofdkantoor van den Dienst der In- en Uitvoerrechten en Accijnzen geven voor beide jaargeroepen de volgende in millioenen guldens uitgedrukte uitvoeroverschotten (particulier goederenverkeer):

1913	177.6	1918	142.6
1914	252.7	1919	1 503.2
1915	385.8	1920	1 108.8
1916	451.4	1921	110.9
1917	311.9	1922	445.1
totaal	1 579.4	totaal	3 310.6
af: raming uitv. gouv. tin,[1] 1915—17	90	1918—1922	160
	1 489.4		3 150.6

Dat deze totale door de uitstrooming van uitheemsche kapitaalwinsten worden beheerscht, blijkt wel uit de getrouwheid, waarmee de cijfers over 1918 — 1922 de wilde stijging en daling van de bedrijfsconjunctuur volgen en ook de stremming van den export gedurende het jaar der schepen-opvordering door de geallieerden (1918).

19. Zal op den grondslag van het uitvoeroverschot een raming van den omvang der „drainage" kunnen worden beproefd, dan behooren er echter eerst twee voorname omstandigheden te worden verwerkt. Eerstens eene normale kapitaalrente, welke ook het inheemsch kapitaal (o.a. het gouvernementsbedrijf) heeft te vergoeden, vóór het aan de zuivere ondernemerswinst toe is. Met deze rentebedragen zal het uitvoeroverschot dus al dadelijk mogen worden verminderd.

Het totaal in Indië belegde uitheemsche kapital is gedurende de jaren 1918 — 1922 zeker tot een goed eind boven de twee milliard gestegen, maar bleef gedurende de voor afgaande vijf jaren waarschijnlijk belangrijk beneden genoemd bedrag. Stelt men het bij de beschouwing van beide perioden op rond twee milliard dan zal er, tegen een rentevoet van 6 %, voor elk der beide tijdvakken 5 maal 120, of 600 millioen (zijnde geen uitgestroomde winst) van het uitvoeroverschot moeten worden afgetrokken.

20. Anderzijds zal het bedrag van het uitvoeroverschot moeten worden verhoogd met de geldswaarde der nieuwe beleggingen en bedrijfsuitbreidingen, welke uit de winst (reserves) werden bekostigd en als productiegoederen

(1) Vanaf 1915 werd het Banka-tin in Indië verhandeld en in de handelsbalans van het particuliere goederenverkeer begrepen.

of voorraden weer werden ingevoerd. Om van de geldelijke beteekenis dezer nieuwe beleggingen een denkbeeld te kunnen geven, zal een gemiddelde moeten worden geschat van het gedeelte der zuivere uitheemsche ondernemerswinst dat jaarlijks voor vernieuwing en uitbreiding wordt bestemd.

Nu wordt in het reeds genoemde „Advies" van den Ondernemersraad de reserveering gedurende de oorlogsjaren en daarna geschat op 25 % van de gemaakte winst; aanneming van 20 % voor de beide tijdvakken 1913 — 1917 en 1918 — 1922 schijnt dan wel gerechtvaardigd. Wat de jaarlijksche winst betreft, geeft de Ondernemersraad almede een aanwijzing. Een raming van 400 à 500 millioen over een bepaald jaar, b.v. 1923, acht — zooals gezegd — het „Advies" „zeker aan den lagen kant" en deze conclusie vindt niet alleen kracht in de door de stellers van het „Advies" genoemde verwaarloosde factoren, maar ook in de bijna zeker te laag geschatte winsten van suikker- en aardolie-industrie. Zoo werd b.v. voor suiker een „fiscale" winst van ƒ 2.75 per picol aangenomen, terwijl — en voor het hier behandelde vraagstuk is dat van belang — de werkelijke winst thans op minstens ƒ 3.50 mag worden berekend. De totale suikerwinst is dan (op een oogst van 28½ millioen picol) niet 78.5, maar rond 100 millioen.

Waar verder Mr. Treub in zijne bekende Belastingnota (blz. 89) berekent, dat over de laatste tien jaren door het uitheemsche kapitaal gemiddelde 300 millioen 's jaars werd uitgekeerd aan dividenden en buiten Indië betaalde tantièmes en salarissen en hij óók dit bedrag niet te hoog meent te hebben geschat, schijnt voor de geheele uitgestroomde winst een jaargemidelde van 400 millioen een geoorloofde raming. Hiervan zou dan echter jaarlijks 20 % voor kapitaalsvernieuwing en -uitbreiding zijn afgezonderd en weer ingevoerd. Het uitvoeroverschot moet dan voor elk der vijfjarige perioden met 5 maal 80, of 400 millioen moeten worden verhoogd.

21. De uitkomst wordt dan:

	1913 — 1917	1918 — 1922
	Uitvoeroverschot	Uitvoeroverschot
	1 489.4	3 150.6
af: kapitaalrente ad 6 % over 2 milliard	600.—	600.—
	889.4	2 550.6
bij: nieuwe beleggingen 20 % van 2 milliard (1)	400.—	400.—
blijft:	1 289.4	2 950.6
gemiddeld per jaar:	258.—	590.—

Over de gezamenlijke 10 jaren zou dus mogen worden aangenomen, dat

(1) Het totale gemiddelde winstbedrag over 5 jaar.

gemiddeld 424 millioen jaarlijks aan geldswaarden uitstroomt, welke in Indië werden verkregen en den normalen rentevoet van 6 % te boven gaat.

Ondergeteekende meent, dat de omvang dezer „drainage" hiermee niet werd overschat, vooral ook omdat bij deze raming geen rekening in gehouden met de jaarlijks uitgaande pensioenen ten bedrage van rond 15 millioen, en met het niet geringe bedrag aan hier te lande weer belegde winsten van physieke personen en firma's en de uitstroomende geldswaarden, afkomstig van Chineezen, Arabieren, Britsch-Indiërs en Japanners. Ook hetgeen er jaarlijks door middel van de Mekkavaart het land verlaat, kon bezwaarlijk met eenige kans op juistheid worden geraamd.

22. Het drainage-verschijnsel wordt door niemand ontkend, wel echter betwisten sommigen, dat het een ernstig koloniaal kwaad zou zijn. Den 11den October 1906, bij de behandeling der Indische begrooting in de Tweede Kamer, stond Mr. C. Th. van Deventer in de beoordeeling van het verschijnsel tegenover den heer Van Kol, die er een onvermengd kwaad in zag. Wel achtte Mr. Van Deventer vele bedenkingen tegen de „drainage" aanwezig en de besteding van de ondernemerswinst in de kolonie zelve veel gewenschter, maar hij verkoos kapitaal met drainage boven: geen drainage, maar dan ook geen kapitaal. Verbetering moest worden gezocht niet door middel van staatsexploitatie met groote renteschuld aan het buitenland en ernstige risico als gevolgen, maar door opvoeding en ontwikkeling van de landsbevolking tot eigen productief kunnen (1). Op de bezwaren tegen staatsexploitatie komt ondergteekende nog nader terug. Hier zij er echter op gewezen, dat later (in zijn nagelaten geschrift „Indië na den oorlog") de gezindheid van Mr. Van Deventer ten gunste van staatsexploitatie is gekeerd (2). Het tweede desideratum van den betreurden staatsman is geheel te aanvaarden, maar de financieele mogelijkheid der doorvoering wordt thans juist door de drainage afgesloten.

23. In zijn voor den Ondernemersraad van N. I. geschreven „Belastingnota" spreekt ook Mr. M. W. F. Treub zich ten opzichte van het verschijnsel uit. De schrijver erkent, dat het een schaduwzijde is van de werking van het uitheemsch kapitaal, maar dat zij vaak te zwart wordt geteekend. Door de uitstrooming van winsten wordt — betoogt hij — eerstens het notinaal v e r m o g e n van Indië niet aangetast, en daar, tweedens, het nationaal i n k o m e n veel geringer zou zijn zonder medewerking van vreemden ondernemer en vreemden kapitalist, is er volgens den heer Treub ook geen sprake van, dat het door de drainage zou worden verkleind. Hoogstens is de toeneming minder groot. Tegenover de uitstrooming van winsten

---

(1) Dr. H. T. Colenbrander en J. E. Stokvis, Leven en Arbeid van Mr. C. Th. van Deventer. III blz. 166 en 171.

(2) Idem II blz. 442 en443.

staat overigens een naar verhouding grootere toestrooming van nieuw kapitaal (1).

Het komt ondergeteekende voor, dat met deze argumenten het verschijnsel niet als een aannemelijk kwaad is te aanvaarden. Dat het b e s t a a n d nationaal vermogen door de winstuitstrooming niet wordt aangetast, moge juist zijn, maar door de verwijdering van een goed deel van het nationaal inkomen wordt een, anders mogelijke, vergrooting van het nationaal vermogen belet. En dat juist is het bedenkelijke.

24. Ook het overige in het betoog van den heer Treub komt ondergeteekende weinig houdbaar voor. De aanwezigheid van vreemde ondernemers met vreemd kapitaal is, zonder zware economische schokken voor de landsbevolking, natuurlijk niet zonder meer op te heffen. De welvaart echter, welke die bevolking geniet in gevallen, waarin zij zelfstandig den eigen bodem ontgint, stelt de algemeene geldigheid van de uitspraak, dat zonder de uitheemsche medewerking het nationaal inkomen inderdaad veel geringer zou zijn, in ernstigen twijfel. De welvaart b.v. op Bali, die in de Kedoe'sche tabakstreken, in de inheemsche rubbergebieden, wijst in andere richting.

25. Het vermoeden van den heer Treub, dat de toestrooming van kapitaal in besomming de uitstrooming der winsten overtreft, vermindert — ook indien zij door invoering van gegevens steviger steun had gekregen — het kwaad der drainage geenszins. Voor de plaats van vestiging geeft kapitaal eerst een hoogere bate dan die van de enkele levensmogelijkheid voor meerderen, indien de met dat kapitaal gemaakte winsten niet voornamelijk aan andere landen ten goede komen. Elke invoer van nieuw kapitaal beteekent thans de uitvoer van meerdere winsten, beperking van inheemsche kapitaalvorming uit de productie-bronnen van het eigen land.

26. De draineerende werking van het uitheemsche kapitaal moet van den invloed-zelf der moderne productiewijze scherp worden onderscheiden. Een der gunstige invloeden dezer productiewijze is een hoogere opbrengst uit de natuurlijke rijkdommen bij relatief geringere kosten. Het Indische land behoudt hiervan echter in hoofdzaak een verbruiksfonds voor het stijgend getal arbeidskrachten, dat voor de productie onontbeerlijk is geworden. Hetgeen even onontbeerlijk is voor de vorming van een rijker nationaal bezit, wordt echter aan het land onttrokken. Bijzonder op Java, waar 71 % der inheemsche bevolking is geconcentreerd, heeft het uitheemsche grootbedrijf de ontwikkelingskansen voor de economische gemeenschap der inheemschen beperkt. Tegenover de kapitaalkracht en de moderne geschooldheid van de grootlandbouwindustrie kan de primitieve inheemsche landbouw zich niet zelfstandig verheffen. De gebrekkig verzorgde inheemsche nijverheid en handel staan er even ongunstig voor. De eerstgenoemde wordt door het binnenstroomen van de moderne industrie-producten teruggedrongen, de andere

(1) Nota van Mr. M. W. F. Treub, voorzitter van den Ondernemersraad, over de inkomstenbelasting, enz. blz. 28/29.

is tegen de overmacht van een dooroefende handelsklasse van Europeanen en uitheemsche Aziaten niet bestand.

Onder deze voor de inheemschen ongunstige verhoudingen in den strijd om een hooger bestaan kan van zelfwerkzaamheid slechts geringe uitkomst worden verwacht, indien de overheid niet met geheele toewijding de onontbeerlijke voorwaarden voor hare ontwikkeling helpt scheppen met onbekrompen zorgen voor algemeen en vakonderwijs, volksgezondheid, steun en voorlichting aan inheemschen landbouw, handel en nijverheid. De hiertoe noodzakelijke geldmiddelen kunnen echter alleen worden gevonden, indien aan de drainage een tegenwicht wordt geboden.

Ondergeteekende hoopt ervan te kunnen overtuigen, dat slechts uitbreiding van staatsexploitatie hiertoe kan dienen.

Financieele noodzakelijkheid. 27. In hunne motie achten de voorstellers, tenslotte, die uitbreiding geboden terwille van „een deugdelijk financieel en maatschappelijk landsbeheer". Het een is van het ander niet te scheiden, want de regel, dat het geldelijke landsbeleid in de eerste plaats behoort te zijn gericht op de maatschappelijke behoeften der bestuurden, is, ondanks overtreding, toch nog algemeen erkend. In heden en verleden liet de naleving van dien regel in Ned.-Indië ernstig te wenschen. Een stroom van millioenen, in Indië gewonnen, verrijkt nog steeds het moederland, verlicht daar den belastingdruk, stelt mede in staat tot verbinding van den socialen en economischen toestand van het Nederlandsch volk, terwijl dientengevolge de belastingdruk op de inheemschen van Indië gedurig moet worden verzwaard en niettemin hun maatschappelijke verzorging naar alle zijden in groote mate te kort komt.

De gevolgen van deze koloniale exploitatie werden nog verzwaard doordat de oorlogvoering ter versterking van het Nederlandsche gezag buiten Java — alleen al de Atjeh-oorlog heeft minstens 400 millioen gekost (1) — voor het overgroote deel door de bevolking van dat eiland moest worden bekostigd. Mr. Van Deventer berekende (in 1905) (2) den belastingsdruk voor de bevolking van Java en Madoera op ruim 18 %, dr. Huender in 1921 op 13.2 % (3). en ofschoon een later algemeen cijfer niet bekend is, werden sedert de indirecte en directe lasten niet onbelangrijk verzwaard en dat zonder een verhooging van inkomen, in overeenstemming met de sterke stijging der prijzen voor eerste levensbehoeften.

28. In het Kol. Tijdschrift heeft G(onggrijp) nog zeer onlangs becijferd, dat de inheemsche bevolking in 1919 naar raming 44 % opbracht in het totaal der landsbelastingen en ongeveer de helft in de opbrengst der

(1) In zijn Gids- artikel „De eereschuld in het parlement" (1900) schatte Mr. Van Deventer die kosten na 30 jaren krijg op 450 millioen.

(2) Mr. C. Th. van Deventer, Overzicht v.d. economischen toestand der Inl. bevolking op Java en Madoera, blz. 164/165.

(3) Dr. W. Huender, Overzicht enz. (bijgewerkt tot 1921), blz. 202/203.

staatsdiensten (bedrijven en monopolies inbegrepen) (1). In deze becijfering werd echter niet verwerkt hetgeen de bevolking aan de dessagemeenschap heeft op te brengen. Het Volksraadslid, de heer Wiranatakoesoema, becijferde die desalasten voor twee onderdistricten van zijn regentschap Bandoeng in geld (1923) op rond *f* 71 000 (2). Een zuiver maatstaf voor een raming voor geheel Java en Madoera biedt deze berekening, bij vaak groot verschil in bevolkingsdichtheid en desa-gesteldheid, natuurlijk niet, maar stelt men aan de hand van deze gegevens de geldswaarde der desa-lasten voor de bevolking op *f* 30 000 per onderdistrict, dan zou zij in de 1350 onderdistricten van Java en Madoera (de Vorstenlanden uitgezonderd) jaarlijks 40.5 millioen hebben op te brengen.

29. Onder deze omstandigheden kan de inheemsche bevolking niet in staat worden geacht om de jegens haar gepleegde verwaarloozing uit eigen middelen te herstellen.

Het zou dan voor de hand liggen, dat de kosten werden gevonden uit een deel van de rijkdommen, uit den Indischen bodem gewonnen. Daar die winning voornamelijk geschiedt door het uitheemsche kapitaal, behoorde dat kapitaal dan hooger te worden belast. Dat zou uiterst redelijk mogen heeten. Volgens een raming, in Bijlage I neergelegd, heeft het uitheemsche particuliere bedrijfswezen over de nog normale jaren 1913 — 1917 niet meer dan 14.1 % in het totaal van 1018 millioen der gewone zuivere landsuitgaven bijgedragen, terwijl het verhoudingscijfer tot het hierboven becijferde uitvoeroverschot over hetzelfde tijdvak (1289.4 millioen) slechts 8.5 % bedroeg. In de aansluitende vijfjarige periode 1918 — 1922 — waarin de buitengewone winstjaren 1919 en 1920 de inzinking van 1921 verre te boven gingen — beliep de belastingbijdrage 31.7 % in de 2108 millioen der zuivere gewone landsuitgaven en 22.6 % in verhouding tot het uitvoeroverschot van ruim 2950.6 millioen. De periode 1918 — 1922 heeft echter als maatstaf voor de belastingopbrengst slechts betrekkelijke waarde, omdat er een bedrag van 132.5 millioen alleen aan oorlogswinstbelasting in is besloten, of 19.8 % van het belastingtotaal. De O. W.-belasting vormde eene incidenteele heffing buiten het normale belastingverband.

30. Het moeilijke geboorteproces der aanhangige herziening van de vennootschapsbelasting doet vreezen, dat onder de bestaande machtsverhoudingen een verhooging van belasting op het uitheemsche kapitaal, als noodig zou zijn voor een volle verrichting van de overheidstaak, niet is te verwachten. De Indische belasting-herzieningscommisie ontwierp een tarief voor eene progressieve winstbelasting, dat — tegen het eigen grondbeginsel in — een l a g e r e opbrengst zou geven dan thans de inkomstenbelasting samen met de tijdelijke productenbelastingen en andere bijzondere heffingen (uitgezonderd de oorlogswinstbelasting).

---

(1) Kol. Tijdschrift 1923, blz. 232/237.

(2) Hand. Tweede Gew. Zitting 1923, blz. 203.

Het is te bejammeren, maar onder de bestaande verhoudingen tevens verklaarbaar. Het kapitaal, dat zich op koloniale exploitatie richt, stelt nu eenmaal een hoogeren dan normalen gemiddelen winstvoet tot voorwaarde, omdat in vele gevallen een grooter risico moet worden gedekt.

31. De in de motie genoemde motieven voor eene doelmatige uitbreiding van de gouvernementsbedrijven meent ondergeteekende thans voldoende te hebben toegelicht. Het Indische land laat voor deze uitbreiding alle ruimte zonder dat het particuliere kapitaal van zijn expansie behoeft te worden teruggehouden. Reeds is het Indische budget in groote mate van de inkomsten uit de commercieel opgezette en beheerde staatsbedrijven afhankelijk. Volgens de in Bijlage III bij deze toelichting verzamelde gegevens dekten zij over het tijdvak 1913 — 1917 jaarlijks gemiddeld 39.4 % van het totaal der zuivere gewone landsuitgaven. Ofschoon de periode 1918 — 1922 voor de objecten der staatsbedrijven verre van gunstig was, bedroeg dat cijfer toen jaarlijks gemiddeld 18.7 % in het totaal van 2108 millioen der zuivere gewone landsuitgaven.

Waar niettemin de volksverzorging nog verre en achter is en langs anderen weg geen afdoende verbetering kan worden verwacht, is uitbreiding der staatsexploitatie geboden.

Bezwaren en voordeelen van staatsexplotatie. 32. Komende tot een nadere ontwikkeling zijner inzichten omtrent de wijze, waarop die uitbreiding behoort te geschieden, legt ondergeteekende er nadruk op, dat hij zich daarbij op het standpunt stelt, dat binnen de bestaande verhoudingen naar het praktisch mogelijke en beste moet worden gestreefd. Het uitheemsche kapitaal is voor Indië nog onontbeerlijk en voor sommige takken van bedrijf, bijzonder als het product buitenslands tot den verbruiker moet worden gebracht, schiet de overheid nog in de techniek der exploitatie tekort.

33. Thans mogen, uiterst beknopt, enkele bezwaren onder de oogen worden gezien welke tegen staatsexploitatie plegen te worden ingebracht.

Tevoren zij echter, ter juiste beperking van het terrein der gedachtenwisseling, een onderscheiding gemaakt naar den aard der verschillende gouvernementsbedrijven, waaronder — zal het begrip staatsbedrijf niet vervagen — ondergeteekende verstaat alle overheidsondernemen, dat naar administratieven opzet en wijze van exploitatie in meerdere of mindere mate op winstmogelijkheid is gericht, ongeacht het doel, dat overigens bij de aanvatting heeft voorgezeten. Ook wat thans in begrootingsterm „monopolie" wordt geheeten, behoort dan onder de bedrijven te worden gerangschikt. Aanmaak, verpakking en verkoop van zout mogen met fiscale bedoelingen geschieden, zij vormen naar opzet en beheer een bedrijf. Bereiding en verhandeling van opium was voór 1893 in pachtershanden feitelijk een geconcessioneerd bedrijf, dat door de overheid tot zich getrokken is. Weliswaar geschiedde dat uit sociale overwegingen, maar zoolang verhandeling van opium nog niet is uitgesloten, blijft zij voor de overheid een

commercieel voordeelig bedrijf. Het pandhuiswezen is nog deels in handen van particuliere en overheid en wordt door beide, bij alle verschil in graad, commercieel opgevat. Post, telegraaf en telefoon — eveneens een monopolie vormend — moeten om gelijke redenen mede tot de bedrijven worden gerekend.

34. De Indische staatsbedrijven zijn in twee hoofdgroepen te onderscheiden naar gelang hunne oprichting al dan niet in de eerste plaats geschiedde in dienst van het geldelijke landsbelang.

Tot de eerste groep rekent ondergeteekende dan: de landbouw- en mijnbedrijven; tot de tweede groep: opiumregie, pandhuisdienst, boschwezen, landsdrukkerij, P. T. T., S. S. en havenwezen. Het zout-monopolie draagt, als belastingbron in ondernemingsvorm, een eigen karakter.

In het kort zou men kunnen spreken van sociaal-commercieele en enkel-commercieele staatsbedrijven.

Elk der beide hoofdgroepen kent weer haar eigen schakeeringen. Waar en voorzoover sociaal-commercieele bedrijven naast particuliere bedrijven werken (S. S., landsdrukkerij, in zeker opzicht ook boschwezen) kan de verhouding tusschen het sociale streven en dat naar winst zich wijzigen. In de groep der enkel-commercieele bedrijven zal de graad der commercialiteit weer verschillen naar gelang mijnbouw of landbouw wordt gedreven, terwijl het karakter-zelf van elke staatswerkzaamheid den plicht kan opleggen om tenslotte ook deze bedrijfsgroep onder bepaalde omstandigheden aan sociale overwegingen dienstbaar te maken.

Ondergeteekende meent, dat de gemaakte onderscheiding reden van bestaan en voor een praktische behandeling van het vraagstuk gebruikswaarde heeft. De strijdvragen over staatsexploitatie hebben immers voornamelijk betrekking op de enkel-commercieele bedrijven en het is bijzonder ook deze groep, welke door de motie wordt bestreken. Deze immers richt zich voornamelijk op bedrijven, waarvan het object als regel niet rechtstreekssociale belangen raakt en aan particulier zoowel als overheid kan worden toevertrouwd.

35. Bijzonder tegen deze bedrijven wordt de reeks van bekende bezwaren gehoord. Deze zijn dan in hoofdzaak van drieërlei aard. Men vindt, dat de staat: 1e te ambtelijk beheert; — 2e geen zuiveren handelsgeest kan ontwikkelen; — 3e geen bedrijfsrisico mag aanvaarden. Deze bezwaren zijn zoo herhaaldelijk van alle zijden bezien en besproken, zoo vaak deels erkend, deels teruggewezen, dat ondergeteekende alle kortheid meent te mogen betrachten.

Dat het ambtelijk beheer, de inschakeling van het staatsbedrijf in het apparaat der landsadministratie, een belemmering is voor een mobiele bedrijfsvoering en dus voor de verkrijging van een beste resultaat, is thans wel onbetwist. Voor de ondervanging van dit bezwaar heeft de regeering reeds te kiezen uit een reeks oplossingen van uitnemenden huize. Sprekers en schrijvers uit theorie en praktijk, wier oordeel op invloed aanspraak heeft,

hebben al sedert jaren den weg gewezen. Hunne conclusies staan alle in deze diapason: zelfstandige bedrijfsvorm (naamlooze vennootschap), groote beheersvrijheid, geen bedrijfsinmenging van den begrootingswetgever, scherpe, repressieve rekenplichtigheid, openbaarheid van de jaarverslagen en mededeeling aan den begrootingswetgever. Wanneer de in 1918 toegezegde bedrijvenwet eens in den Volksraad zal worden behandeld, is er volle gelegenheid om de bijzonderheden van een op dergelijken leest geschoeid bedrijfsbeheer onder de aandacht te nemen. Bij de toelichting op den in de motie aangegeven bedrijfsvorm, wordt op de hoofdtrekken met een enkel woord teruggekomen.

Ondergeteekende gelooft, dat welhaast elke voorstander van staatsexploitatie de onhoudbaarheid van het tegenwoordige systeem inziet en het een schade acht voor de goede zaak.

36. Over een enkel onderdeel wil ondergeteekende echter nu reeds eene opmerking maken. Beperking van de bemoeiing van den begrootingswetgever of -adviseur is een klemmende eisch, ook waar deze wordt gesteld om een al te ruime bespreking van personeelsbelangen of persoonlijke grieven te voorkomen. Daartegenover zal dan echter moeten staan, dat die begrootingsmachten tevoren worden gekend in de vaststelling der waarborgen van materieele en rechtsverzorging, van redelijke medezeggenschap in eigen lot voor heel het bedrijfspersoneel. Geschiedt dat niet, dan bestaat het gevaar, dat een overigens aannemelijk streven naar concurrentie — ook door verlaging der productie-kosten ten koste van de arbeidsvoorwaarden van het personeel — op de spits zal worden gedreven. Het staatsbedrijf zal, binnen het raam der economische conjunctuur, in de juiste behartiging van de personeelsbelangen moeten voorgaan en geen hoogere winst zal mogen worden genoten door middel van verwaarloozing van dezen plicht.

37. Een bezwaar van anderen aard, dat tegen staasexploitatie wordt aangevoerd, heet een tekort aan handelsgeest, dat een overheidsorgaan van nature eigen is en onvereenigbaar wordt geacht met aan een commercieele bedrijfsvoering te stellen eischen. De overheid exploiteert te weinig soepel en ook te duur.

Vooropstellend, dat een duurdere exploitatie van staatswege niet steeds ook een slechtere behoeft te beteekenen, blijft er ook in deze groep bezwaren veel wat juist is te erkennen.

Met de uitnemende toewijding, waarmede over het geheel de leiders der overheidsbedrijven zich aan hunne taak geven — ondanks gemis van groote voordeelen, welke het personeel in particuliere bedrijven pleegt te genieten — wordt niet steeds een commercieel resultaat bereikt, als in een gelijksoortige particuliere onderneming wordt verkregen. Gemis vaak aan handelsopleiding of afdoende handelspractijk, de belemmeringen, welke de bemoeiing van algemeene administratieve organen aan een snelle en vrije bedrijfsvoering in den weg legt, het meesttijds slechts indirecte contact der bedrijfsleiders met

de handelsbeweging — het houdt alles de staatsbedrijven in commercieele bewegelijkheid onvermijdelijk bij de particuliere ten achter

38. Minder klemmend is, naar de meening van ondergeteekende, het bezwaar, dat de overheid als exploitante een ontoelaatbaar bedrijfsrisico op zich neemt. Onweersprekelijk aanvaardt ook de overheid bij elk commercieel ondernemen zekere kwade kans. Of en in hoeverre deze onvermijdelijkheid haar nu ook van exploitatie behoort terug te houden, is echter afhankelijk van de mate, waarin het risico aanwezig is. De kwade kansen voor tropische ondernemingen zijn vooral in mijn- en landbouw aanwezig. Tegenvallers met onder- en bovengrond, weersomstandigheden, ziekten der gewassen hebben in den loop der tijden reeds aanzienlijk kapitaalsverlies veroorzaakt. Speculatie-geest is een andere oorzaak gebleken.

Dergelijke gevaren deden zich gemeenlijk incidenteel voor en een doodelijke werking werd dan bijzonder door zwakkere ondernemingen ondergaan, welke bovendien als regel van één enkel bedrijfsobject afhankelijk waren. De meer of minder zware verliezen door andere bedrijven geleden, vonden veelal weer compensatie in tijden van sterken bloei.

De ongemeene rijkdom van Indië's bodem, de nagenoeg gestadige behoefte der wereldmarkt aan de producten des lands maken, dat de beteekenis van het risico niet mag worden vastgesteld zonder verwerking tevens van de als regel zeer goede kansen, door het land geboden. Het risico van Indië mag dan ook niet worden afgemeten naar het kwade lot, dat incidenteel een bepaalden bedrijfstak of een bepaalde onderneming treft, maar naar de gemiddelde bedrijfskansen van heel het land. Zoo beschouwd, is Indië nog nimmer een risico gebleken. Een goed deel van het Nederlandsch nationale vermogen is uit den Indischen bodem gesproten en volgens de zuinige berekening van Mr. Treub — in zijne voor den Ondernemersraad geschreven Belastingnota (blz. 89) — wordt (over de laatste tien jaren vóór 1922) niet minder dan 20 % van de opbrengst der Nederlandsche inkomstenbelasting uit Indische winsten geput.

39. Dat Indië geen ernstig algemeen risico biedt, kan ook blijken uit de ervaring van die ondernemingen, welke genoeg kapitaalkracht ontwikkelen om zich op meerdere bedrijfsobjecten te kunnen richten. Door verdeeling van het risico kunnen zij het tevens weerstaan.

De overheid verkeert, als exploitante, in eenzelfde geval. Door de beschikking over een grooten staf van technisch personeel kan zij zich verzekeren van terreinen, welker mineralenrijkdom of vruchtbaarheid deugdelijk zijn vastgesteld. Onder dit voorbehoud en onder zekerheid van een deskundig en degelijk bedrijfsbeheer is niet in te zien, waarom het gouvernement niet het bedrijfscrediet ter geldmarkt zou kunnen verkrijgen, dat ook het particuliere kapitaal ter beschikking pleegt te vinden.

Maar ook zonder als exploitante op te treden deelt de overheid in het bedrijfsrisico, dat aan de tropische onderneming eigen is. Door hare fiscale

afhankelijkheid van het particuliere bedrijf draagt zij de gevolgen van tegenslag of mislukking van de particuliere onderneming in ernstige mate mede. De ervaring heeft verder geleerd, dat in tijden van bedrijfsinzinking de overheid zich vaak tot plicht stelt om het risico van een crediet-steun aan het particuliere bedrijf te aanvaarden, en ook zijn de gevallen bekend, waarin zij door het schenken van rentegarantie, subsidie, vrijstelling of uitstel van belasting, canon of cijns in het particuliere bedrijfsrisico deelt zonder daarnaast ook gelijkelijk de goede kansen te genieten.

40. Te licht worden bij de opsomming van de bezwaren tegen staatsexploitatie de voordeelen geteld, welke er tegenover staan. In de inleiding tot deze toelichting werd reeds gewezen op de gelegenheid, welke staatsexploitatie opent voor een koloniale regeering om zich van het tijdelijk beheer over het vreemde land en volk als een goede rentmeester te kwijten. Daarnaast wordt de algemeen als een kwaad erkende winstverdrijving getemperd en hierdoor de beschikking verkregen over langs anderen weg niet te verkrijgen fondsen voor een behoorlijke volksverzorging. Maar ook de technische en verkeersvoorzieningen, waarop het particuliere bedrijf aanspraak heeft, zijn door de overheid op den duur niet zonder ernstige achterstelling van andere belangen te bekostigen, indien niet de staatsexploitatie, welke thans reeds een groot deel van de landsinkomsten opbrengt, stelselmatig en onbekrompen wordt uitgebreid.

41. Het is stellig niet geheel uitgesloten, dat het staatsbedrijf — ook al zullen de belemmeringen voor een commercieele bedrijfsvoering naar vermogen zijn weg te nemen — in rendement moet achterblijven bij de particuliere onderneming. De overheid zal veelal niet de algeheele lenigheid mogen ontwikkelen, welke den vrijen koopman geoorloofd blijft, en zoowel ten aanzien van arbeidsvoorwaarden als verkoopsvoorwaarden zullen niet zelden hoogere plichten dan het behalen eener maximale winst zijn te kennen. Behalve echter, dat het opleggen van deze gedragslijn een bate voor het algemeen kan heeten, komt dan toch heel de restende netto-winst aan de gemeenschap ten goede, terwijl hiervan anders slechts een, vaak bescheiden, deel zou worden genoten, ten koste van bezwarende administratieve financieele moeiten en van veel en vaak onvruchtbaren strijd.

Bijzonder ook in dit laatste opzicht heeft staasexploitatie sterke lichtzijden. De beschikking over ruime eigen bedrijfsinkomsten zal de overheid in staat stellen bij het belasten van het particuliere kapitaal met mate te werk te gaan, de productievoorwaarden aantrekkelijk te maken en langs dezen weg zoowel tot verhooging der landsinkomsten als van die der particuliere onderneming kunnen bijdragen.

42. Alvorens de in de motie geformuleerde wegwijzing naar een doelmatig geachten vorm van staasexploitatie toe te lichten, veroorlooft ondergeteekende zich nog een meer algemeene opmerking naar aanleiding van de in den jongsten tijd vernomen kritiek op de Indische gouvernementsbedrij-

ven. Deze kritiek richtte zich in het bijzonder op administratieve tekortkomingen, ernstige fraudes en het falen bij de raming der bedrijfsbenoodigdheden en bedrijfsuitkomsten. Het schijnt echter onjuist om, zooals wel geschiedt, deze inderdaad gerechtvaardigde grieven op rekening te stellen van het feit zelf der staasexpolitatie. Deze tekortkomingen zijn voornamelijk toe te schrijven aan de omstandigheid, dat de bedrijven nog zijn ingeschakeld in de algemeene landsadministratie, van welker ernstige gebreken zij ten volle den invloed ondergaan. Overigens zou het onredelijk zijn den indruk te vestigen, dat het particuliere bedrijf van dergelijke tekortkoming vrij zou moeten heeten. Een vergelijking zou alleen mogen worden getrokken, indien ook dat bedrijf toegankelijk ware voor een volle openbare kritiek, waaraan de gouvernementsbedrijven gelukkig zijn onderworpen.

Het gemengd bedrijf. 43. Bij de inleiding tot deze toelichting werd de aandacht gevestigd op de voorkeur der Regeering voor het „gemengd bedrijf" ter ontginning of (en) exploitatie, dan wel alleen voor het te gelde maken van 's Lands natuurlijke rijkdommen. In het kort zij thans nagegaan of en in hoeverre deze bedrijfsvorm in het belang des Lands boven rechtstreeksche staatsexploitatie is te stellen.

De gemengde bedrijfsorganisatie is ook voor Indië meer actueel dan nieuw. Wellicht niet uit voorliefde voor het systeem, maar door de omstandigheden gedreven, droeg reeds de O. I. Compagnie de kenmerken van een gemengd bedrijf. Het waren in 1602 de Staten-Generaal, die hun initiatief voor de stichting dezer handelsvennootschap uitvoerden. Het particuliere bedrijf werd gesteund door afstand van overheidsgezag, door het beschikbaar stellen van toegeruste oorlogsschepen. De hoogere Compagnies-ambtenaren en het krijgsvolk moesten den eed van trouw aan de regeering der Vereenigde Provinciën afleggen en de bewindhebbers uit een voordracht van de Staten-Generaal worden benoemd. Er was wel geen directe deelname aan het vennootschapskapitaal, maar herhaaldelijk sprongen de Staten-Generaal met geld bij en de vergoeding, welke de Compagnie voor het monopolie der vaart om Kaap-de-Goede-Hoop moest betalen, werd door de Staten-Generaal in het Compagnies-bedrijf belegd. Dit commercieel samengaan tusschen het particulier kapitaal en de overheid geschiedde door deze laatste voornamelijk uit staatkundige overwegingen.

Een ander voorbeeld van een gemengd bedrijf uit vroeger dagen leveren de contracten voor aanplant en levering van suiker en andere producten, welke, in aansluiting met den natijd der Compagnie, in de periode van het cultuurstelsel tusschen regeering en fabrikanten werden gesloten. Deze laatsten kregen van de regeering bedrijfszekerheid in den vorm van grond en arbeidskrachten tegenover de verplichting hunnerzijds, zooveel product aan te planten en te bereiden, als de regeering zou behoeven, tegen betaling van tevoren bedongen prijzen. Hier trad reeds het zuivere winstdoel op den voorgrond.

Van een gemengd bedrijf in modernen opzet was voor Indië het eerst

sprake bij de behandeling in de Tweede Kamer van de mijnwet-Cremer in 1898. Toen een meeningsverschil omtrent de cijnsbepaling de totstandkoming van de wet bedreigde, kwam na een hernieuwd afdeelingsonderzoek het Kamerlid Pyttersen met een amendement, dat ter vermijding van de cijnsmoeilijkheden een deelgenootschap van den Staat in elke mijnconcessie voorschreef, bestaande uit de concessie als inbreng, waarvoor $^1/_3$ van het maatschappelijk kapitaal zou worden toegekend. Een Regeeringscommissaris met zekere bevoegdheden zou in het bestuur van het bedrijf zitting nemen. De poging mislukte.

44. Uit de geraadpleegde literatuur (1) blijkt, dat — afgezien van gevallen, waarin de overheid uit nationale overwegingen eerste proeven met nieuwe ondernemingen steunt (2) dan wel door deelneming in noodlijdende ondernemingen een ondergang van deze wil voorkomen om redenen van algemeen belang (3) — gemengde bedrijven buiten Indië als regel tot stand kwamen wegens den bijzonderen aard van het bedrijfsobject en, in direct verband hiermee, wegens de omstandigheden der deelnemende overheden. In de overgroote meerderheid der gevallen vormen verkeersdoeleinden het bedrijfsobject (spoor- en tramwegen, electriciteitsvoorziening); de overheid is dan deelgenoote in het kapitaal — hetzij met geld of met goederen en overheidsrechten — en geniet zekere zeggingschap in het bedrijfsbestuur. In de minderheid der gevallen is de centrale overheid deelgenoote; meest zijn het autonome landsdeelen.

45. Als argumenten ten gunste van den gemengden bedrijfsvorm boven het overheidsbedrijf worden aangevoerd: 1e hooger algemeen nut van het bedrijf; — 2e een vrijere bedrijfsleiding; — 3e leniger beheer en volkome-

---

(1) Geraadpleegd werden: R. Liefmann, Die Unternemungsformen. Stuttgart, 1912. (blz. 182 — 184). — Mr. J. M. de Moor, De gemengde ondernemingen in hare economische beteekenis Amst. H. J. Paris, 1923. — Ir. A. Plate, Welke gedragslijn behoort te worden gevolgd om de ontginning van den mineralen rijkdom van Ned.-Indië te bevorderen? (Praeadvies Vereen. voor de staathuishoudk. en de statistiek. 1917, blz. 36). — S. A. Reitsma, Tijd- en Strijdvragen. Bandoeng 1923 (blz. 218 — 267). — E. Sax, Die Verkehrsmittel in Volks- und Staatswirtschaft: Die Eisenbahen. Berlin 1922, (blz. 461 e.v.) — Dr. Th. v.d. Waerden, Praeadvies Ver. v.d. Staathuishoudk. en de Stat. 1917, blz. 83 — 85 en 90 — 92, (als medepraeadviseur van Ir. Plate). — Dezelfde, De gemengde private publieke onderneming (naar aanleiding van Prof. R. von Passow's boek „Die gemischt-privaten und öffentlichen Unternehmungen). Soc. Gids 1917, blz. 222 e.v. — Dezelfde, De ontwikkeling der gemengd private publieke onderneming. (N. a. v. Dr. de Moor's werk) Soc. Gids, Juli 1924, blz. 685 e. v. — Socialisatie-rapport S. D. A. P. 3e druk. 1920. blz. 34 — 36.

(2) O. a. het Nederlandsche hoogovenbedrijf.

(3) O. a. het bedrijf der Ned. Staatsspoorwegen.

ner inschakeling in het particuliere bedrijfsleven; — 4e minder risico voor de overheid; — 5e doelmatiger gebruik van het staatscrediet; — 6e uitschakeling van door vertegenwoordigende lichamen geoefende politieke invloeden op de bedrijfsleiding; — 7e vestiging van eenheid tusschen overheids- en particulier belang, waar anders belangentegenstelling zou worden.

46. Laat men — hetgeen ten opzichte van koloniaal Indië nog geoorloofd mag heeten — de principieele beteekenis van het gemengde bedrijf als overgangsvorm van kapitalistische naar gesocialiseerde productie thans buiten beschouwing, dan kunnen er zich, wat het onder 1o. genoemde argument betreft, omstandigheden voordoen, waaronder voor zekere bedrijfsobjecten gemengde exploitatie uit praktische overwegingen is aan te bevelen. De ervaring heeft in dit opzicht reeds den weg gewezen. Waar provinciën, gemeenten of andere autonome landsdeelen gelijke belangen hebben bij zekere verkeersvoorzieningen, kan niet alleen vereeniging van kapitalen een meer economische bevrediging geven, maar kan ook het aanwenden van een reeds aanwezig particulier, dooroefend bedrijfsapparaat geraden zijn. De aanvankelijke ontwikkeling van het moderne gemengde bedrijf bewoog zich dan ook van nature in de richting van gezamenlijke voorziening in plaatselijke verkeersbehoeften. Het bedrijfsobject en de omstandigheden van wie het hebben te benutten beheerschten dan in de eerste plaats de totstandkoming van gemengde bedrijven.

Indië kent het Gemeenschappelijk Electriciteitsbedrijf Bandoeng en Omstreken als voorbeeld van een dergelijk gemengd bedrijf. Het voorziet in de d i s t r i b u t i e van electrischen stroom voor het gewest Preanger Regentschappen en de gemeente Bandoeng, terwijl het gouvernement als stroomproducent optreedt en in de overwinst deelt. De directie wordt gevoerd door de firma Maintz en Co., terwijl de vroegere concessie-rechten der Band. Electr. Mij. in de vennootschap werden ingebracht.

De financieele uitkomsten zijn gunstig; blijkbaar het minst gunstig echter voor het gouvernement als producent. Over de deugdelijkheid der exploitatie van dit gemengd bedrijf schijnen de stroomgebruikers nogal reden tot klagen te hebben (1).

Bij de ontwerp-begrooting voor 1925 (Volksraadsontwerp) kondigde de Regeering de stichting van een nieuw gemengd electriciteitsbedrijf in het gewest Soerabaja aan. Het daar tot stand gekomen waterkrachtwerk Kalikonto zou het gouvernement inbrengen in een vennootschap waarvan de A. N. I. E. M. de andere deelgenoote zou worden. In afwijking van de tevoren aangenomen gedragslijn, dat de overheid als poducente van electrischen stroom zelfstandig zou blijven, zouden thans productie en distributie beide in gemengd bedrijf geschieden. Een motie-Stokvis om de productie

(1) Zie S. A. Reitsma, Tijd- en Strijdvragen, Bandoeng, Vorking, 1923, blz. 243 (in de belangwekkende studie over het gemengde bedrijf).

als gouvernementsbedrijf te organiseeren, werd door den Volksraad verworpen (1).

47. In den jongsten tijd, bijzonder in de na-oorlogsche jaren, is er tegenover het streven van sociaal-democraten en anderen naar geheele of gedeeltelijke omzetting van het particuliere bedrijf in een gemeenschapsbedrijf een strooming ontstaan om staatsexploitatie te vervangen door gemengde bedrijven, dus om de sfeer van het particuliere kapitaal te verruimen. Niet langer zal dan in het bijzonder de aard van het bedrijfsobject en de omstandigheden van wie het benutten eerste aanleiding zijn tot het stichten van gemengde bedrijven, maar de wensch om in het algemeen staatsbedrijven zooveel mogelijk door de gemengde organisatie te vervangen en op die wijze tevens de aan staatsxeploitatie inhaerent geachte gebreken weg te nemen. De incidenteele voorkeur van den gemengden bedrijfsvorm boven het rechtstreeksche overheidsbedrijf wordt dus een algemeene.

48 De hierboven gegeven opsommingen van argumenten (2e — 7e) voor het gemengde bedrijf boven directe staatsexpoitatie moeten ter rechtvaardiging van dit streven gelden.

Indië kent reeds twee voorbeelden van het resultaat dezer beweging: de Ned.-Ind. Aardolie-maatschappij en de „Gemeenschappelijke Mijnbouwmaatschappij Billiton". Een derde gemengde onderneming verkeert nog in wording: het „Borneo IJzer- en Staalwerk" (hoogovenbedrijf), op welks ontwerp de Volksraad gunstig adviseerde. Reeds vroeger sprak de Indische Regeering zich uit voor een gemengd bedrijf voor de ontginning en exploitatie van de Celebesertsen, terwijl de doorvoering van plannen tot het stichten van gemengde bedrijven voor de verhandeling van het voor export bestemde gouvernements-djatihout zeer nabij heet. Het vooralsnog nagenoeg geïsoleerde streven van den voorzitter van den Indischen Ondernemersraad, den heer Treub, om ook de Indische Staatsspoorwegen in een gemengd bedrijf om te zetten, bewijst overigens hoe onvervaard de strijd tegen het staatsbedrijf kan worden gevoerd.

49. Of de hierboven onder 2e — 7e vermelde voordeelen, welke het gemengde bedrijf boven het staatsbedrijf zou hebben, voor Indië aanwezig, of in die mate aanwezig geacht moeten worden, dat het verantwoord zou zijn om van uitbreiding der gouvernementsbedrijven verder af te zien, kan het best worden beoordeeld door een algemeene bespreking te richten op de beide groote Indische gemengde bedrijven, de N. I. A. M. en de G. M. B.

Ondergeteekende kan zich daarbij beperken, omdat het meerendeel der opgesomde argumenten door hem reeds werd behandeld onder „Bezwaren en voordeelen van staatsexploitatie". Het zijn de aangelegenheden van de bedrijfsleiding, de bedrijfslenigheid, het bedrijfsrisico (2e — 4e) en van den politieken invloed op de bedrijfsleiding (6e).

(1) Met 15 stemmen voor en 20 stemmen tegen. Hand. Volksraad 1e gew. zitt. 1924, blz. 1011.

Voorzoover daar werd erkend, dat op deze punten staatsexploitatie praktische bezwaren oplevert, sluit dat echter nog niet in, dat verbetering alleen van den gemengden bedrijfsvorm is te verwachten. Ook door middel van een doelmatiger vorm van staatsexploitatie is, zooals ondergeteekende nader hoopt te kunnen aantoonen, afdoende verbetering te verkrijgen.

50. Er resten dan nog twee punten uit de reeks, welke afzonderlijke beschouwing behoeven. Zij betreffen het staatscrediet (5e) en de opheffing van de tegenstelling tusschen overheids- en particulier belang (7e). Het gaat daarbij dan om de sterkste troeven, welke de voorstanders van het gemengde bedrijf in handen meenen te hebben.

51. De beperktheid van het staatscrediet wordt bijzonder voor Indië als een sterk motief ten gunste van het gemengde bedrijf aangevoerd. Een klemmend motief schijnt het vooralsnog niet.

De Indische staatsschuld is in de laatste jaren inderdaad sterk gestegen. Van 83.2 millioen in 1913 liep zij, met inbegrip van te verwachten vlottende schuld, volgens de raming voor 1924 op tot 1318.5 millioen. In hetzelfde tijdvak steeg de post rente en aflossing van 4.4 op 83.8 millioen. In woord en geschrift, zoowel van regeeringswege als van andere zijden, worden deze op zichzelve zeer belangrijke stijging en de hieraan verbonden lasten van rente en aflossing aan het publiek voorgehouden als een der teekenen van een zorgwekkenden financieelen toestand des Lands, als een bewijs ook, dat Indië de grenzen van het staatscrediet heeft bereikt, zoo niet overschreden.

52. Deze voorstelling van zaken is echter niet volkomen zuiver. Indien, zooals voor Indië het geval is, de staatsschuld voor het overgroote deel is aangegaan ter verkrijging van kapitaal voor rechtstreeks productieve gouvernements-ondernemingen, dan is een hoog totaal der staatsschuld nog geen aanwijzing, dat de grens van het staatscrediet zou zijn overschreden. Onder deze credietwaardigheid wordt toch in de eerste plaats verstaan het in geld gewaardeerd vertrouwen, dat algemeene toestand en beheer des lands bij den belegger genieten.

Om een indruk te verkrijgen van de mate, waarin Indië dat vertrouwen heeft opgevraagd, zal van het totaal der staatsschuld mogen worden afgetrokken het deel, dat tot belegging in rechtstreeks productieve ondernemingen heeft gediend, onder voorwaarde natuurlijk, dat het ondernemingskapitaal naar behooren op waarde is gehouden, dan wel rentabiliteit heeft verkregen of in uitzicht stelt.

53. De tegenwoordige inrichting van de Indische begrooting maakt een onderzoek in hoeverre tot nu aan deze voorwaarde is voldaan niet gemakkelijk, omdat die inrichting een beletsel vormt voor het verkrijgen van een helder inzicht in 't Lands financieelen toestand. Uit de toelichtingen en bijlagen, welke de begrooting der laatste jaren vergezellen en uit de jaarverslagen van verschillende bedrijven is de scheiding tusschen de eigenlijke vertrouwens-(verbruiks)schuld en de beleggingsschuld echter wel bij benadering te trekken.

In de som, waarmee het nominale schuldbedrag sedert 1913 is toegenomen — 1235.3 millioen — is aan „buitengewone uitgaven" rond 881 millioen begrepen, welk bedrag nagenoeg geheel in gouvernements-bedrijven werd belegd en ook overigens als productief leeningsobject mag worden beschouwd. Van het hoogere schuldbedrag sedert 1913 moet dus rond 335 millioen worden aangemerkt als enkele vertrouwensschuld.

54. Maar ook dit schuldbedrag stelt de credietwaardigheid des Lands in te ongunstig licht. Uit de gewone middelen van Indië zijn immers ook bekostigd alle duurzaamheidswerken: bruggen, wegen, waterkeeringswerken, militaire en openbare burgerlijke gebouwen, het grootste deel der irrigatie-werken, welker waarde — door vroegere generaties en het tegenwoordige geslacht opgebracht — slechts licht belast ten dienste van de toekomst zullen staan. De fiduciaire openbare schuld van 335 millioen vindt in deze aanwezige waarden een zeker overmatige dekking.

Ongeacht deze omstandigheid, moet bij de beoordeeling van het schuldbedrag rekening worden gehouden met de oorlogsgevolgen voor Indië, waaruit deze schuld voornamelijk is ontstaan. De sterke waardevermindering van het geld deed zich in de landsuitgaven reeds gevoelen, toen de voornaamste belastingen nog werden berekend over een vorig boekjaar, waarin die waardevermindering nog niet volkomen tot uiting was gekomen. Naast deze moeilijkheid voor de schatkist stond verder de onvermijdelijkheid van „crisis-uitgaven", welke door ondergeteekende op minstens 447 millioen werden geschat [1]). Tenslotte plaatste een vertraagde inwerkingtreding van nieuwe belastingen niet alleen voor een direct aanwijsbare schade van rond 20 millioen ([2]), maar veroorzaakte mede een achterstand in heffing en inning, welke tot het aangaan van een aanzienlijk bedrag aan vlottende schuld noopte. Ook al houdt men rekening met een straffe bezuiniging, welke over de jaren 1922 — 1924 op 134 millioen wordt becijferd [3]), dan nog mag een ongedekte schuld van 335 millioen onder deze omstandigheden niet zonder meer als een symptoom van overschrijding der grenzen van het Indische staatscrediet worden aangevoerd.

55. In Bijlage IV heeft ondergeteekende beproefd, een denkbeeld te geven van de „boekwaarde" van het rechtstreeks productief Landsbezit d.i. van de waarde, waarvoor het op de kapitaalsrekeningen staat aangegeven. Met twee uitzonderingen zijn daarbij de officieele cijfers gevolgd. De eene uitzondering betreft het Banka-tinbedrijf, waarvan de boekwaarde al te zeer

---

(1) Hand. Volksraad Tweede Gew. Zitting 1923, blz. 467.

(2) Zie M. v. a. op het Afd. Versl. van den Volksraad over Ontw. begrooting voor 1921 en de beschouwing van onderget. „De financieele toestand van Indië" in Econ. Stat. Berichten 1921 blz. 1111.

(3) Volgens de becijfering van den heer C. van den Bussche in het Indische Gedenkboek van het Regeeringsjubileum 1923.

beneden de commercieele bedrijfswaarde blijft (1); de andere het Boschwezen waarvan geen commercieele boekhouding wordt gevoerd en waarvan de gemiddelde zuivere jaarwinst over 1916 — 1920 op een rentevoet van 8 % werd gekapitaliseerd.

Volgens dezen opzet staat het rechtsreeks productief Landsbezit, volgens de gegevens der begrooting voor 1924, voor een waarde van 1226.9 millioen teboek. Hieronder is de bedrijfswaarde der „opiumregie" niet begrepen, omdat dit monopolie op de eigen opheffing gericht behoort te zijn. Verder is de waarde der meergenoemde duurzaamheidswerken buiten rekening gelaten, alsmede de z.g. „goodwill", welke voor sommige der ondernemingen aanzienlijk mag heeten.

Mag zonder twijfel worden aangenomen, dat het geheele Landsbezit, de duurzaamheidswerken inbegrepen, het totaal der staatsschuld verre overtreft, het rechtsreeks productieve Landsbezit blijft — volgens de aangenomen veilige berekening —slechts 91.6 millioen bij het schuldtotaal ten achter.

56. In evenredigheid tot de staatsschuld steeg uitteraard de post voor rente en aflossing: van 4.4 millioen in 1913 tot 83.8 in 1924 (raming), dus met 79.4 millioen. De bezorgdheid ook over deze toename kan aanmerkelijke verlichting vinden in de ontleding van het bedrag. Zoo gemakkelijk wordt de indruk gevestigd, dat de stijging van dezen post een beeld geeft van de mate, waarin de Indische huishouding boven hare krachten zou zijn gevoerd. Dat ware echter een voor de credietwaardigheid des Lands onredelijke conclusie.

Wordt immers van het totaal aan rente en aflossing afgetrokken hetgeen naar schatting voor de fiduciaire staatsschuld moet worden opgebracht, d.i. rond 23 millioen, dan blijft er een bedrag van rond 61 millioen over, dat rechtstreeks aan de in de gouvernementsbedrijven belegde schuld verbonden is. Uit Bijlage III van deze toelichting — welke een naar vermogen juiste opgaaf geeft van de netto-winsten uit het rechtsreeks productieve Landsbezit over de beide tijdvakken 1913 — 1917 en 1918 — 1922 — blijkt, dat de gemiddelde jaarlijksche netto-winst over de beide perioden resp. 80.3 en 79 heeft bedragen d.i. meer dan voor 1924 de rente en aflossing van het gestegen kapitaal vereischen.

57. Deze netto-winst is echter vastgesteld, nadat de bedrijven tevoren met de gebruikelijke, of zoo groot mogelijke, bedragen voor rente en afschrijving waren belast. De over het boekjaar 1924 (voorzoover niet anders

---

(1) In zijn Rapport over de zelfstandigmaking van het bedrijf der Staatsspoor- en tramwegen (blz. 22) verzekert de oud-directeur van Gouv. Bedrijven, wijlen de heer Wenckebach, dat (in 1914) „de Tinwinning op Banka alleen reeds een contante waarde van ruw geschat minstens een paar honderd millioen" vertegenwoordigde. In Bijlage IV van deze toelichting is die waarde op 135 millioen aangenomen.

vermeld) hiervoor uitgetrokken sommen staan op Bijlage IV dezer toelichting vermeld. Het totaal beloopt dan 47.5 millioen. Dit bedrag blijft weliswaar nog 13.5 millioen ten achter bij het totaal, dat voor de geheele productief gebezigde staatsschuld moet worden opgebracht, maar volledige dekking ware thans nog niet te eischen, omdat voor meerdere ondernemingen in den jongsten tijd eene aanzienlijke kapitaalsuitbreiding heeft plaats gehad, welke nog te kort — en veelal ook in economisch abnormale jaren — in de productie zijn opgenomen, dan dat de opbrengst van de bedragen nu reeds zou mogen worden verwacht.

58. Uit deze enkele gegevens moge blijken, dat tot nu de stijging van de staatsschuld niet als een overschatting van het landscrediet kan worden beschouwd en dat de innerlijke gesteldheid van het geheel der landsbedrijven voor den belegger geen bezwaar behoeft te heeten om verdere kapitalen aan het rechtstreeks productieve Landsbezit van Indië toe te vertrouwen. Waarom het Gouvernement in dit opzicht niet gelijke aanspraak zou mogen maken als de bezitter van particuliere rendabele ondernemingen, kan bezwaarlijk worden ingezien.

Om deze redenen meent ondergeteekende, dat de stand van het Indische staatscrediet geen aanleiding behoeft te zijn om het gemengde bedrijf te verkiezen boven staatsexploitatie.

59. Dat de gemengde bedrijfsvorm met-de-daad een opheffing zou brengen van de tegenstelling tusschen overheids- en particulier belang, meent ondergeteekende te moeten betwijfelen.

Die tegenstelling wordt voornamelijk door de volgende elementen gevormd. In strijd met de directe belangen van den particulieren ondernemer heeft de overheid een door haar redelijk geacht deel van de winst voor de schatkist op te eischen. Zij behoort verder bij den afstand van haar domein de rechten van de gemeenschap deugdelijk te beveiligen en de bewegingsvrijheid van den particulieren ondernemer wettelijk te beperken ter wille van de sociale belangen van middellijk en onmiddellijk bij het bedrijf betrokken onderdanen. Slechts door terugdringing van het rechtsreeksche, op de grootst mogelijke winst gerichte ondernemersbelang is het volle belang der gemeenschap veilig te stellen.

Hoe deze tegenstelling zou zijn op te heffen door een deelgenootschap der overheid in het bedrijf, vermag ondergeteekende niet in te zien.

60. Als gezaghebbend buitenstaander kan het gouvernement geheel vrij staan tegenover concessionarissen of anderen, die de hun opgelegde voorwaarden overtreden of niet naar behooren nakomen. Bij eene openlijke tegenstelling van belangen tusschen de gemeenschap en den haar ondergeschikten exploitant kan de overheid met al hare gezagsmiddelen ten gunste van een geschade gemeenschap optreden. Naar den vorm blijft dat ook mogelijk bij een conflict binnen het gemengde bedrijf, maar dan zullen er toch onvermijdelijk factoren in het spel komen, welke op het vrije optreden der overheid remmend moeten werken. Hare vertegenwoordigers in het bedrijf staan dagelijks

onder invloed van de particuliere deelgenooten, hun opname in het bedrijfsbeheer kweekt uitteraard zekere gehechtheid aan de onderneming, zekere solidariteit met hare belangen, welke ten koste dreigen te komen van de onbevangenheid, welke een vertegenwoordiger der overheid voegt. De koopman zal het in hem allicht van den gezaghebber winnen. Daar verder de regeering tot een eventueel ingrijpen gemeenlijk eerst dan zal overgaan, wanneer haar vertegenwoordiger in het bedrijf hiertoe adviseert, staat het onder de nieuwe verhoudingen ernstig te vreezen, dat het gouvernement jegens de beheerders van het gemengde bedrijf juist veel minder krachtig zal komen te staan dan tegenover den vroegeren concessionaris mogelijk had kunnen zijn.

61. Bij beschouwing van de wettelijke regeling van de beide eerste groote gemengde bedrijven in Indië krijgt ondergeteekende dan ook den indruk, dat de strijdigheid van belangen eer is verplaatst dan verzoend en voorzoover er dan van verzoening sprake mag heeten, komt het hem voor, dat de overheid de zwakkere partij is geweest.

Zoowel bij de totstandkoming van de N. I. A. M. als van de G. M. B. heeft immers de regeering openlijk hare machteloosheid erkend om zelfstandig het bedrijf ter hand te nemen. *) In het eene geval verklaarde zij zicht buiten staat, het petroleumbedrijf geheel of ten deele van overheidswege te voeren; in het andere beleed zij hare machteloosheid, om den door den concessionaris voorgenomen roofbouw op het landsdomein tegen te gaan. Waar de overheid zich dus bij voorbaat de zwakste verklaarde, kan het nauwelijks anders, of de particuliere deelhebbers in de beide genoemde bedrijven moeten zich al dadelijk de sterksten in deze „harmonie van belangen" gevoelen.

62. Dat ook in formeelen zin de belangentegenstelling niet is opgeheven, blijkt uitdrukkelijk uit de afzonderlijke organisatie binnen het gemeenschappelijk verband van den houder van aandeelen A (de Staat) en van de houders van aandeelen B (de particuliere deelgenooten). Zoowel de N. I. A. M. als de G. M. B. kennen in hunne constitueerende bepalingen afzonderlijk ingestelde en afzonderlijk bevoegde vergaderingen onderscheidenlijk van aandeelhouders A en B. Voor beide vennootschappen geldt het voorschrift, dat elk der deelgenooten de eigen leden van den Raad van Beheer aanwijst en die ook zelfstandig kan ontslaan. En voor de N. I. A. M. geldt zelfs een bepaling (art. 28 der Akte van Oprichting), dat een vergadering van aandeelhouders B. zelfstandig en zonder goedkeuring van den Minister van Koloniën na intrede van het vijfde boekjaar de vennootschap kan ontbinden, terwijl eenzelfde recht aan aandeelhouders A niet werd toegekend. In stede van opgeheven, blijkt de belangentegenstelling juist erkend en gehandhaafd.

63. Een factor, waarop door velen groote nadruk wordt gelegd, is de zeggingschap, welke aan de overheid in het bestuur der gemengde organisatie kan worden geschonken. Die zeggingschap wordt op velerlei wijze en in meerdere vormen toebedeeld, hetzij in verhouding tot het getal aandeelen, waarvoor de overheid in de vennootschap deelt, hetzij — ten gunste of ten

*) In den officieelen tekst is deze zin verminkt (Red.)

ongunste van deze aandeelhoudster — buiten verhouding van het aandeelenbezit. Gemeenlijk wordt daarnaast door verplichte overlegging van de jaarverslagen aan uitvoerend en wetgevend gezag, door de bevoegdheid van het eerstgenoemde om tot naasting of ontbinding van het bedrijf over te gaan en tenslotte door den invloed van de ministerieele verantwoordelijk een zeggingschap voor tijden van nood ingesteld.

Gelijksoortige overwegingen, welke door ondergeteekende in het algemeen tegen de feitelijke mogelijkheid van verzoening der belangentegenstelling werden aangevoerd, doen hem ook in twijfel staan tegenover de zeggingschap als een er hiertoe dienstige middelen.

64. Eersten zullen de overheidsvertegenwoordigers in het bedrijfsbestuur soms in deskundigheid achterstaan bij de vertegenwoordigers van het particuliere kapitaalsdeel. Tweedens zullen dezen, zooals reeds gezegd, zich slechts moeilijk kunnen onttrekken aan een onvermijdelijke en opzichzelf voor het bedrijfsbeheer prijzenswaardige solidariteit met de directe bedrijfsbelangen. Derdens bepaalt de zeggenschap zich als regel tot het algemeen bestuur van het bedrijf (Raad van Beheer, Raad van commissarissen), maar staat de „directie" met zeer ruime bevoegdheden in een opmerkelijke onafhankelijke positie en deze positie zal nog aan kracht winnen, indien de bedrijfsleiding wordt opgedragen aan een naamlooze vennootschap, welke tevens particuliere deelhebber in het gemengd bedrijf is — zooals in de beide Indische voorbeelden.

De zeggingschap moge al numeriek belangrijk zijn, in vele gevallen, waarin overheids- en bedrijfsbelang strijdig blijken, zal zij zich om de aangevoerde redenen niet boven den klank des woords verheffen. Het is trouwens niet wel denkbaar, dat de bedrijfsleiding en de particuliere deelhebbers ooit een gemengd bedrijf zouden aanvaarden, dat ondergeschiktheid aan de vertegenwoordigers der overheid zeker zou stellen.

Tenslotte blijft het onder het bestaande maatschappelijk bestel zeer wel mogelijk, dat — hoe plichtsgetrouw ook — de door de overheid in het bedrijfsbestuur te plaatsen personen ook krachtens hunne maatschappelijke overtuiging den staatsinvloed in het bedrijf niet algeheel zullen doen gelden.

65. Deze opvattingen kunnen in het algemeen worden getoest aan de regeling van de zeggingschap der overheid in de beide groote Indische gemengde bedrijven.

De invloed is daar numeriek ruim toebedeeld. Zoowel in de N. I. A. M. (Akte van oprichting art. 7) als in de G. M. B. (art. 9 ontwerp-statuten) benoemt de Minister van Koloniën drie van de vijf leden in den Raad van Beheer. Ten aanzien van eerstgenoemde maatschappij heeft deze meerderheid reeds betrekkelijke waarde, omdat aandeelhouders B na het vijfde boekjaar de bevoegdheid hebben, eigenmachtig de vennootschap te ontbinden. Maar het komt ook overigens ondergeteekende voor, dat deze meerderheid in den Raad van Beheer moet worden gewaardeerd in rechtstreeksch verband met de omstandigheden, waaronder zij kan worden gebezigd. In de

eerste plaats mag dan weer worden gewezen op het feit, dat het gouvernement de deelgenootschap in de beide bedrijven onder meer heeft gemotiveerd met de verklaring van eigen onmacht om zelfstandig de bedrijfstaak te aanvaarden. Reeds het bewustzijn hiervan moet de gouvernementeele meerderheid in den Raad van Beheer een besef van afhankelijkheid geven tegenover een minderheid, welke uit gelijke aanleiding zich juist ongewoon krachtig moet gevoelen. Voorzooverre de vertegenwoordigers der overheid zich aan dergelijk besef mochten weten te onttrekken, bedreigt hun weer de aandoening van solidariteit met geheel de bedrijfsleiding, waartoe een dagelijksche samenwerking zoo gemakkelijk kan voeren. Het gevaar is geenszins denkbeeldig, dat tegenover deze psychologische krachten de numerieke het te eeniger tijd moeten afleggen.

66. Maar ook al zou het kunnen zijn, dat de drie vertegenwoordigers van aandeelhouder A zich boven deze begrijpelijke conjunctuur des gemoeds zouden weten te verheffen, dan nog staat ernstig te bezien, of hun invloed op het bedrijf in de juiste verhouding tot hunne numerieke meerderheid zal kunnen staan. Het is eerstens te verwachten, dat de beide B-leden van den Raad van Beheer in bedrijfsdeskundigheid hunne meerderen zullen blijken. In het eene geval door de Bataafsche Petroleummaatschappij benoemd, in het andere door de Billitonmaatschappij, valt het wel niet te betwijfelen, of deze bestuurders zullen worden aangewezen uit hen, die in het bedrijf doorkneed dan wel er aan verwant zullen zijn. Deze minderheid in den Raad van Beheer vindt bovendien een wel niet als zoodanig toegewezen, maar daarom niet minder werkelijke versterking in de directie, welke niet alleen van nature verwant zal blijken aan de aandeelhouders B, dus aan de particuliere deelgenooten — bij de N. I. A. M. en de G. M. B. zijn thans zelfs de directie en de aandeelhoudster B dezelfde — maar bovendien een ongewoon groote macht in het bedrijf zal oefenen. Zoowel bij N. I. A. M. als G. M. B. (resp. art. 12, 1 — 3 Akte van Oprichting en art. 13, 3 — 5 Ontw.-Statuten) is aan de directie onder toezicht en algemeene regelen van den Raad van Beheer „de geheele dagelijksche leiding der zaken" gelaten en verder wordt er dan een reeks belangrijke beheershandelingen opgesomd, waarvoor goedkeuring van den Raad van Beheer wordt vereischt — zonder dat er bij vermeld staat of die goedkeuring vóór of na de verrichting zal moeten worden gegeven. Ten aanzien van de G. M. B. staat dan nog bepaald, dat de Raad van Beheer óók deze beheersdaden vrijelijk aan de Directie kan overdragen, zoodat feitelijk de drie A-leden van den Raad soms bij heel de bedrijfsvoering zullen kunnen worden uitgeschakeld, terwille van de twee B-leden en de Directie, of korter gezegd: de Billiton-maatschappij.

67. Ondergeteekende ziet uit deze beide voorname voorbeelden van een gemengd bedrijf, hoe de bevoegdheden, al dan niet uitdrukkelijk beschreven, practisch zoodanig kunnen worden vastgelegd, dat de beteekenis van een numerieke meerderheid in de zeggingschap van een wezenlijken invloed verre zal blijken.

68. Tenslotte zou, volgens de voorstanders van het gemengd bedrijf, de opheffing van de belangentegenstelling te vinden zijn in een, absoluut of relatief, gelijke winstdeeling voor den staat, waarnaast voor dezen slechts een beperkt risico te dragen is.

69. De praktijk, zooals deze ten aanzien van N. I. A. M. en G. M. B. staat voorgeschreven, kan ook ten opzichte van dit verzoeningsmiddel geen hooge verwachtingen schenken. Zij doet, wat de N. I. A. M. aangaat, twijfel rijzen, of de winstdeeling wel een voor het gouvernement verzekerd belang mag heeten. Voor de N. I. A. M. staat het vast, dat het gewonnen product zal worden verkocht aan een der zustermaatschappijen (de „Asiatic") van de particuliere deelgenoote, tevens directie: de Bataafsche Petroleum Maatschappij. Daar deze laatste ten volle en zelfstandig in de winsten van de „Asiatic" deelt, kan het haar belang zijn, een lagen verkoopprijs te bevorderen, omdat bij een hoogeren het meerdere profijt voor de helft aan de overheid-deelgenoote zou moeten worden afgestaan. Eerst op herhaald aandringen zoo in de Tweede als Eerste Kamer was de regering te bewegen om op het laatste oogenblik te dien opzichte maatregelen te treffen en deze zijn tenslotte in groote ingewikkeldheid tot stand gekomen. Aandeelhouder A de Staat had zich dus reeds onmiddellijk tegen de belangengemeenschap met aandeelhouders B te dekken. De ervaring moet nog aantoonen, dat deze winstdeeling minder bezwaren zal opleveren dan tevoren de fiscus ten opzichte van de Bataafsche Petroleum Maatschappij had uit te vechten.

70. Evenmin is vooralsnog in te zien, dat het gemengd bedrijf der G.M.B. met opzicht tot de winst een vooruitgang zal mogen heeten, vergeleken bij de vroegere verhouding tot de Billiton-maatschappij (thans directie van het gemengde bedrijf). De aangenomen kapitaalsverhouding is zoodanig, dat ook voor het vervolg het gouvernement 5/8 van de netto-winst zal bekomen en feitelijk komt de gewijzigde toestand in hoofdzaak hierop neer, dat de Billiton-maatschappij hare concessie op gunstiger voorwaarden met 25 jaar zag verlengd en tevens haar ontginningsgebied tot heel het gewest Billiton uitgebreid.

Terwijl onder de vroegere Billiton-concessie het Gouvernement geen eigen risico had te dragen, wordt dit thans opgelegd zonder het genot van relatief grooter voordeel.

71. De hier gegeven uiteenzetting moge toegankelijkheid scheppen voor de overtuiging van ondergeteekende, dat de gemengde organisatie de tegenstelling van belangen tusschen overheid en particulier grootbedrijf in de praktijk bezwaarlijk vermag te verzoenen. Deelgenootschap met particuliere belangen bedreigt met het gevaar van een verslapping van het sociaal besef der overheid. Dit gevaar is vooral af te wenden in een land als Indië, waar een sociaal zwakke bevolking krachtige bescherming behoeft tegenover kapitaalsinvloeden, welke diep en vaak ontwrichtend ingrijpen op de eigen volkshuishouding.

72. In zijn reeds vermeld werk over „De Gemengde Onderneming in hare

economische beteekenis" schrijft mr. dr. de Moor over het vraagstuk der belangentegenstelling op blz. 179 het volgende:

„Mocht inderdaad de tegenstelling van belangen van particuliere en overheidsdeelhebbers tot innerlijken strijd voeren, dan zal toch het gemeenschapsbelang, dat beide partijen bij den bloei van het bedrijf hebben, meesttijds voldoende zijn om aan dezen strijd een einde te maken, zoo niet haar te voorkomen, terwijl altijd als laatste afschrikkingsmiddel daartegen de naastingsclausule aanwezig kan zijn."

Ondergeteekende veroorlooft zich de opmerking, dat deze bekwame voorstander van het gemengde bedrijf hier in de schatting van de beteekenis der belangentegenstelling wat al te zeer den eenvoud betracht en daarbij het schoone woord stelt boven de harde werkelijkheid. Zijn optimisme voert hem ook tot verwaarloozing van de ervaring, dat geen overheid nog ooit van een naastingsclausule genoegen heeft beleefd.

73. Vooropstellend, dat de gemengde bedrijfsvorm aannemelijk kan zijn, indien de aard van het bedrijfsobject en de omstandigheden, waaronder het moet worden benut, door samenwerking tot grooter sociaal en commercieel profijt kan leiden, ziet ondergeteekende overigens in het gemengde bedrijf bijzonder een belang voor het particuliere kapitaal. Dat kapitaal ziet er een bedrijfsgelegenheid mee ontsloten, welke anders aan den staat zou zijn voorbehouden en vindt bovendien bij de geldverschaffing een ruimen steun in het staatscrediet.

Het deelgenootschap van den staat beteekent voor het particuliere kapitaal tevens een vrij groote zekerheid, dat gezag en rechten van de overheid ruimer te zijner beschikking staan, althans dat het deze minder gereed tegenover zich zal vinden dan anders wellicht het geval zou zijn. Ook heeft de ervaring geleerd, dat de leveranties aan het gemengde bedrijf een aanmerkelijke winst beduiden voor de maatschappijen, welke naast een deelgenootschap in het gemengde bedrijf ook een zelfstandig bestaan voeren in productietakken, welke voor het gemengde bedrijf onontbeerlijk zijn.

Tenslotte zijn er ook fiscale voordeelen voor den particulieren deelgenoot door het genot van een vrijdom van speciale belastingen, welke op het bedrijfsproduct zouden komen te rusten. Zoowel de N. I. A. M. als de G. M. B. bieden in dit opzicht sprekende voorbeelden.

Ondergeteekende heeft getracht aan te toonen, dat tegenover deze voordeelen voor den particulieren deelgenoot de staat in het gemengde bedrijf geen bijzondere voordeelen kan vinden, welke niet tevens door middel van een doelmatig staatsbedrijf zouden kunnen worden genoten.

Voorgestelde oplossing. 74. In de hier toegelichte motie wordt „zelfstandige bedrijfsvoering met kapitaal der gemeenschap, en onder haar oppertoezicht, door niet ambtelijke leiders een der aannemelijkste vormen van staatsexploitatie" genoemd.

75. „Een der aannemelijkste vormen", dus niet een algemeen te aanvaarden vorm. Bij de keuze van den bedrijfsvorm behoort rekening te worden

gehouden met den aard van elk staatsbedrijf. Uitgaande van de boven aangeduide groepeering in sociaal-commercieele en enkele commercieele staatsbedrijven, meent ondergeteekende, dat een uiterst zelfstandig bedrijf, als in de motie wordt voorgestaan, niet gewenscht kan heeten voor op commercieelen voet ingerichte bedrijven, waarbij ook een sociale strekking moet worden aanvaard. Aanleg en exploitatie van spoor- en tramwegen (automobieldiensten), post, telegraaf en telefoon, opiumregie, zoutmonopolie, pandhuisdienst, boschwezen, welke alle binnen de rechtstreeksche staatsbenoeming werden getrokken, omdat er sociale belangen behartigd moesten worden, vallen buiten de sfeer, door de motie bestreken. Zij behoeven bij voortduring een toezicht en eigen bemoeiing van de overheid, welke bij een te zelfstandig bedrijfsbeheer onder niet-ambtelijke leiding niet voldoende gewaarborgd kunnen heeten.

76. De motie is dan ook in het bijzonder gericht op de exploitatie van de groep der enkel-commercieele bedrijven, voor welke een gelijk streven als dat van het particuliere kapitaal gerechtvaardigd is: het maken van de grootst mogelijke winst. Hieronder vallen dan in het algemeen de groep der mijnbouw- en landbouwbedrijven.

Ook echter voor deze groep kan nadere indeeling geboden zijn, voorzoover de overheid soms tot oprichting van ondernemingen overgaat in de eerste plaats ter leering en aanmoediging voor het particulier initiatief. Zoo werd de gouvernementsrubberonderneming „Langsa" opgericht als voorbeeld van de mogelijkheden, welke destijds het pas onderworpen Atjeh aan het particuliere kapitaal beloofde. Verder werd tot de gouvernements-kinaonderneming overgegaan in het belang van ruime en goedkoope verstrekking van kinine aan de bevolking en ter aanmoediging tevens van het particulier initiatief. Beide ondernemingen hebben aan dit aanvankelijke doel volkomen beantwoord en kunnen thans welhaast uitsluitend als winstbedrijven worden beschouwd.

De voorgenomen stichting van een proefbedrijf voor de terpentijnwinning op Atjeh zal als een ander voorbeeld van gelijke strekking mogen worden beschouwd.

77. Het inzicht, dat de inschakeling van de gouvernementsbedrijven bij de centrale landsadministratie en -comptabiliteit de bron is van vele der voornaamste grieven, welke ten opzichte van de tegenwoordige staatsexploitatie in Indië worden gekoesterd, is thans wel algemeen. In parlement en geschrift wordt bijna zonder uitzondering de eisch van grootere zelfstandigheid in beheer en leiding gesteld onder minimaal toezicht van de uitvoerende macht en vooral van vertegenwoordigende lichamen.

Slechts naar enkele bij uitstek bevoegde schrijvers zij hier verwezen. Wijlen dr. Bos gaf in zijn bekend advies aan den minister van Koloniën over de boekhouding voor de Indische gouvernementsbedrijven zijn denkbeelden over een verbeterde organisatie nog eens als volgt kort saamgevat weer: „Een groote mate van zelfstandigheid en vrijheid van beweging voor de leiders,

scherpe contrôle maar deze zoo weinig mogelijk hinderlijk voor een vlotte afdoening van zaken en werkend zooveel mogelijk repressief, goed- of afkeurend na de handeling." En bij de bespreking van het Banka-tinbedrijf uit hij zich nader: „Het gouvernement treedt op als eenige aandeelhouder van eenige afzonderlijke ondernemingen, die geheel het karakter van particuliere vennootschap aannemen." (1).

In zijn boeiend proefschrift over „Gouvernementsexploitatie in Nederlandsch-Indië" wijst wijlen mr. P. J. C. van der Stok in eenzelfde richting (2): „Het zal dus noodig zijn, om ook wat de beschikking van de geldmiddelen betreft, het particulier voorbeeld na te volgen. De bedrijven, die daarvoor in aanmerking komen — want ook in dit opzicht zal de vraag voor elk soort van bedrijven afzonderlijk moeten beantwoord worden — zullen dan tot rechtspersonen dienen gemaakt te worden, met eigen vermogen (vgl. het aandeelenkapitaal) en de bevoegdheid, om zelfstandig obligatieleeningen te sluiten. Daarvoor zal echter de goedkeuring van een hoogere macht (vgl. de vergadering van aandeelhouders) noodig zijn". Als Raad van Commissarissen wil deze schrijver dan de Alg. Rekenkamer (in gewijzigde organisatie) zien optreden, terwijl de jaarverslagen der bedrijven aan de Staten-Generaal ter goedkeuring zouden moeten worden overgelegd.

Bekend is het reeds genoemde Rapport van den oud-directeur van Gouvernementsbedrijven Wenckebach over de zelfstandigmaking van het S. S. bedrijf (3). Deze gaat van denzelfden gedachtengang uit als de beide vorige schrijvers, maar geeft in een ontwerp-van-wet een praktische uitwerking. 's Lands spoorwegbezit gaat volgens dit ontwerp in eigendom over aan een zelfstandig bedrijf van „de Koloniale Spoorwegen in Nederlandsch-Indië", dat aanleg en exploitatie in handen krijgt met de bevoegdheid om nevenbedrijven uit te oefenen en in andere verkeersondernemingen deel te nemen. Het bedrijf komt onder een (meerhoofdig) bestuur, dat aan den Gouverneur-Generaal verantwoordelijk is, terwijl de Directeur van Gouvernementsbedrijven in den ruimsten zin toezicht oefent en als middelaar optreedt tusschen bestuur en Regeering. Het bedrijf heeft eigen leeningsbevoegdheid: voor kapitaalsuitgaven en reservefonds met machtiging van een Kon. Besluit, voor andere doeleinden met die van de wet. De bedrijfsbegrooting wordt jaarlijks bij de wet goedgekeurd onder overlegging van een verkort jaarverslag, terwijl een uitvoerig verslag jaarlijks aan de Staten-Generaal wordt aan-

(1) Eindrapport nopens de invoering van een verbeterde boekhouding bij daarvoor in aanmerking komende gouvernementsbedrijven in N.-I., 's Grav. Landsdr. 1915. (resp. blz. 24 en 28).

(2) Mr. P. P. C. van der Stok, Gouvernementsexploitatie in N.-I. 's Grav. 1913 (blz. 315).

(3) Advies a.d. Min. van Kol. over de wenschelijkheid, het beheer v.d. Staatsspoor- en tramwegen in N.-I. over te dragen aan een daartoe in te stellen zelfstandig bedrijf. 's Grav. 1914.

geboden. De opbrengst der exploitatie komt uitsluitend ten goede aan het bedrijf en ook voor de aflossing van de schuld aan het Gouvernement. Het personeel is onderscheiden in ambtenaren eenerzijds, beambten en werklieden anderzijds. De eerste groep wordt gevormd door ter beschikking van het bedrijf gestelde landsdienaren en aan dat bedrijf ondergeschikt, de andere groep staat alleen in betrekking tot het bedrijf, dat met hen een arbeidsovereenkomst sluit, terwijl overigens hunne rechten en verplichtingen bij een door den Gouverneur-Generaal goed te keuren algemeen reglement worden geregeld.

78. Hoe sterk ook in de kringen van de directe leiding onzer gouvernementsbedrijven de opneming van deze in de landsadministratie als een klem op de bedrijfsvoering wordt gevoeld, bleek nog den jongsten tijd uit publicaties van Dr. M. Kerbosch, den directeur van de gouvernementskina-onderneming (1) en Ir. P. Hövig, hoofd van den dienst van het mijnwezen (2). Eerstgenoemde wenscht zijn bedrijf op particulieren leest te zien geschoeid onder beheer van eene commissie van toezicht, waarvan de leden geldelijk belang bij het bedrijf behooren te hebben. Ir. Hövig maakt een onderscheiding tusschen zuiver commercieele landsbedrijven en hetgeen hij „diensten" noemt en vat zijne bedoeling met de eerste bedrijvengroep dan als volgt samen: „Als zuiver commercieele ondernemingen dienen deze en dergelijke bedrijven op eigen beenen te staan, met een eigen bedrijfskapitaal, een eigen directie, raad van commissarissen, winst- en verliesrekening en balans een jaarlijksche vergadering van aandeelhouders (de volksvertegenwoordiging) ter goedkeuring van de rekening en verantwoording en ter benoeming van commissarissen bij vacatures enz. — enfin om het zoo maar eens te zeggen — al klinkt het wel een beetje gek, de bedoeling zal toch duidelijk zijn — het desideratum is van elk dezer bedrijven een complete naamlooze vennootschap te maken met eigen verantwoording en eigen verantwoordelijkheid en het Gouvernement als eenige aandeelhouder."

79. Tot de nog maar weinige tegenstanders, die voor Indië tegen het autonome gouvernementsbedrijf zijn, behoort de heer S. A. Reitsma, die in zijne jongste studie over „De verkeersbedrijven van den Staat" de bestaande organisatie als regel wil zien gehandhaafd, omdat de keuze voor geschikte autonome bedrijfsleiders in Indië te beperkt is en de bezwaren van parlementaire inmenging en te groote gebondenheid der bedrijfsleiders hier te lande in de praktijk niet overwegend moeten worden geacht (3).

Ondergeteekende is voorstander van eene zelfstandige organisatie der bedrijven binnen het financieel en administratief staatsverband. Het door den heer Reitsma genoemde feit, dat tegen de bestaande orde-

(1) Kol. Studiën Juni 1924.
(2). Id. Juni 1922.
(3) Publ. No. 17 der Vereen. voor Studie van Kol. Maatsch. Vraagstukken Welt. 1924 (blz. 44 e. v.)

ning in, de bedrijfsleiders praktisch vaak reeds vrij groote bewegingsvrijheid genieten, pleit eer tegen dan voor de handhaving dezer organisatie; en hoe een beperkte keuze voor goede bedrijfsleiders reden zou kunnen zijn tot nog grootere beperking door handhaving van de minder aantrekkelijke positie, welke de tegenwoordige administratieve gebondenheid den leider biedt, vermag ondergeteekende niet in te zien. Parlementaire inmenging moge hier nog in eerste ontwikkeling zijn, hetzelfde kwaad, dat een onbelemmerde mede-bemoeiing van vertegenwoordigende lichamen voor de bedrijfslenigheid inhoudt, komt ook reeds in Indië op. De organisatie behoort zoodanig te zijn, dat met den parlementairen invloed rekening moet worden gehouden zonder dat deze rechtstreeksche dwingende zeggingschap medebrengt in de bedrijfsleiding. Om deze redenen komt ondergeteekende het standpunt van den heer Reitsma niet sterk voor.

80. Voorstanders van het zelfstandige staatsbedrijf bepleiten in hoofdzaak alle een van de landsadministratie losgemaakt eigen bedrijfsbeheer op particulieren leest, maar laten zich niet duidelijk uit, in hoeverre zij tevens ook het particuliere element bij het bedrijf willen zien betrokken. De hierboven vermelde uitspraken laten den indruk, dat de schrijvers wel een zeer zelfstandige bedrijfsleiding wenschen, maar dan toch in nauw ambtelijk verband. De heer Wenckebach laat hieromtrent zelfs geen twijfel. Evenmin is met zekerheid vast te stellen in hoeverre men in het bedrijfsbestuur particulieren wil zien opgenomen.

81. Zou ondergeteekende bij de zelfstandigmaking van sociaal-commercieele bedrijven het bestuur, de directie en andere leidende krachten overwegend ambtelijk willen zien gehouden, de directe bemoeiing van de regeering groot, haar toezicht ononderbroken, — anders staat het volgens hem met de enkel-commercieele ondernemingen. Winst is daar het hoofddoel en daarom mag aan den handelsgeest ook vrijere ontwikkeling worden gelaten.

82. Het bedrijf zou in den vorm van eene naamlooze vennootschap met staatskapitaal, bij eene staatsbedrijfsbank op te nemen, moeten werken onder een door de regeering te benoemen bestuur van vier met het bedrijfsobject bekende personen en een vijfde ambtelijke kracht als voorzitter. Door dezen laatste zal dan eeń toch nimmer geheel los te laten permanent verband met de overheid moeten worden gelegd. Aan dit bedrijfsbestuur — dat financieele vergoeding en aandeel in de winst behoort te hebben — moet geheele vrijheid worden gelaten in de aanwijzing van de leiding en in de regeling van de samenstelling van het overige personeel. De bedrijfsboekhouding zal onder toezicht moeten worden gesteld van den gouvernementsaccountantsdienst.

83. Een met medewerking van den Volksraad vast te stellen algemeen bedrijfsreglement zal in hoofdtrekken de constructie van het bedrijf bepalen,

de bevoegdheden, de verdeeling van de verantwoordelijkheid, en waarborg geven voor goede arbeidsvoorwaarden en arbeidsverhoudingen voor het personeel.

In dit bedrijfsreglement zal de goedkeuring van de bedrijfsbegrooting moeten worden overgelaten aan het uitvoerend gezag en de regel gesteld, dat de bemoeiing van den Volksraad (Staten-Generaal) zich slechts repressief zal kunnen doen gelden ter gelegenheid van de behandeling van rekening en jaarverslag, welke door het vertegenwoordigend lichaam behooren te worden goedgekeurd.

84. De regeling van de financieele verhouding tusschen staat en bedrijf kan aan dat laatste een zeer groote bewegingsvrijheid laten. Maar het behoort vast te staan, dat — en dan in tegenstelling met het plan-Wenckebach — hetgeen er na behoorlijke plichtsvervulling ten opzichte van de instandhouding van het bedrijf in den bestaanden omvang aan zuivere winst overblijft, ter beschikking komt van de algemeene geldmiddelen en dat de bestemming door den begrootingswetgever zal worden bepaald. De winst behoort aan de gemeenschap en niet aan het bedrijf. Dat laatste zal zich daarom zonder goedvinden van den begrootingswetgever hebben te onthouden van kapitaalsuitbreiding (boven den bestaanden omvang) uit de winst.

Tenslotte behoort de verhouding tusschen bedrijfsbestuur en regeering zoodanig te zijn geregeld, dat de ministerieele verantwoordelijkheid ook ten opzichte van het staatsbedrijfswezen ten volle zal kunnen gelden.

85. Onder het tegenwoordige stelsel van staatsexploitatie heeft zich reeds een bedrijfswijze ontwikkeld, welke het aanbevolen denkbeeld eenigszins nadert. Bedoeld is het Lands-caoutchoucbedrijf. Dit heeft zich geleidelijk en van nature uit incidenteele bijplant van rubber in het areaal van het boschwezen ontwikkeld, buiten opzettelijke bemoeiing van de regeering. Tegelijkertijd ontwikkelde zich ook een eigen praktische bedrijfsvorm, waarbij (toenmalige) houtvesters een oppertoezicht verkregen en de bevoegdheid tevens tot het aanstellen van particuliere werkkrachten, omdat die rubbercultuur nog niet officieel als een bedrijfsorganisatie was erkend. Het vormde immers een stuk boschwezen. Eerst toen het bedrijf zich uit eigen kracht aan een officieele erkenning had opgedrongen, werd het uit het boschwezen bevrijd en tot een eigen organisatie verheven. De particuliere bedrijfsopzet werd toen behouden, maar onder een ambtelijke superintendentie, welke in financieele belooning achterstaat bij de tantièmes genietende particuliere administrateurs.

Ook het beheer van de Gouvernementskina-onderneming heeft zich geleidelijk in gelijken geest ontwikkeld.

86. Een denkbeeld, dat de opvatting van ondergeteekende zeer dicht nadert, werd vele jaren geleden in de Tweede Kamer verdedigd.

87. In een Nota, overgelegd bij het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer over het ontwerp-Indische begrooting voor 1907 (Handelingen van de Twee-

de Kamer der Staten-Generaal 1906/07, Bijlagen No. 4, stuk 44) heeft wijlen de heer Bogaardt het denkbeeld tot oprichting van een gouvernements-suikerfabriek ontwikkeld, dat in opzet sterk overeenkomt met hetgeen de voorstellers der motie beoogen.

In de destijds voor de particuliere suikerindustrie gesloten afdeeling Brebes (Pekalongan) wenschte hij een fabriek voor 5000 bouws door het gouvernement te zien opgericht, waarvoor een leening van 6 millioen gesloten zou moeten worden. Het beheer wilde de heer Bogaardt zien opgedragen aan de Ned. Handelmaatschappij. Van de netto-winst zou 20 % aan de Factorij komen en aan het Europeesch personeel, 30 % zou aan de fabrieksbevolking en de fabrieksomgeving worden besteed en 50 % zou in 's Lands kas komen. Een uitgewerkte exploitatieregeling was erbij gevoegd.

88. Het voorstel had veel geringere aandacht dan het verdiende. Minister Fock wees het terug, omdat de toen nog werkende suikerconventie, welke ook op de koloniën van toepassing was, „geenerlei directe of indirecte premie" voor koloniale suikers toeliet, en de minister van oordeel was, dat suiker uit een gouvernementsfabriek in zekeren zin bevoorrecht mocht heeten. Deze meening werd door meerderen gedeeld, door anderen, o.a. door Mr. Van der Stok in zijn bekend proefschrift, bestreden. Hoe ook, het voorstel-Bogaardt verkreeg geen nadere aandacht.

Nu de suikerconventie niet meer bestaat en dus evenmin het aan haar destijds ontleende bezwaar, is er alle aanleiding om het denkbeeld-Bogaardt weer ter hand te nemen. Ondergeteekende meent, dat het naar beginsel juist is en praktisch uitvoerbaar.

89. Toen Ir. Cramer in de Eerste Gew. Zitting van den Volksraad zijne met 26 tegen 10 stemmen aangenomen motie [1]) verdedigde ten gunste van staatsexploitatie van de minerale rijkdommen, zeide hij onder meer, dat wij, „het goede uit het particuliere bedrijf moeten overnemen en het kwade daaruit overboord gooien" ([2]). Dat wil ook ondergeteekende en hij is overtuigd, dat door aanvaarding van de motie een stap nader tot dat doel zal kunnen worden gedaan. Benoeming van een commissie tot deugdelijk onderzoek naar de uitvoerbaarheid en eventueel het voorbereiden van eene proefneming naar den geest van de in de motie geformuleerde wenschelijkheid, ware in elk opzicht gerechtvaardigd.

90. Een doelmatige uitbreiding van staatsexploitatie in Indië zal de ruimte van geld kunnen verschaffen, zonder welke Nederland zijne koloniale taak niet naar eigen voldoening zal kunnen vervullen. Zij zal tevens leiden tot een moreel hoogstaand beheer over het nationaal bezit van de onder Nederlandsche voogdij staande kinderen des lands. En dit streven kan slagen zonder

(1) Hand. Volksraad 1e Gew. Zitt. 1918 blz. 505.
(2) „ „ „ „ „ „ „ 166.

dat het particuliere kapitaal in zijn werkgelegenheid behoeft te worden beperkt, terwijl het dan mogelijk zal blijken om zonder wezenlijke schade voor de gemeenschap dat kapitaal slechts matig te belasten.

91. Op al deze overwegingen acht ondergeteekende de motie naar beginsel en praktijk aannemelijk.

J. E. STOKVIS.

Inkomsten uit Belastingen, afstand van Grond en Mijnconcessies globaal weergevende de rechtstreeksche opbrengst voor de schatkist vanwege niet-inheemschen in duizendtallen guldens.

	1913–1917.						1918–1922.					
	1913	1914	1915	1916	1917	Totaal.	1918	1919	1920	1921	1922	Totaal.
Uitvoerrechten (1) . . .	2 741	1 988	2 699	3 095	2 015	12 538	1 593	4 430	4 437	5 898	9 815	26 173
Invoerrechten (2) . . .	8 390	7 732	7 568	8 279	7 954	39 923	8 580	10 946	20 152	22 593	18 736	81 007
Inkomstenbelasting (3) .	11 116	9 538	13 910	15 060	15 411	65 035	16 504	23 113	25 744	36 666	156 090	258 117
O. W.-belasting . . .	—	—	—	—	—	—	4 804	11 218	27 388	53 490	35 614	132 514
Uitk. Ned. O.W. bel. .	—	—	—	—	—	—	—	13 974	911	1 810	7 759	24 454
Suikerbelasting . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	54 210	14 838	69 048
Koffiebelasting	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	16	16
Java tab. belasting . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Sum. tab. belasting . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2 884	2 884
Theebelasting	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	117	117
Tijd. Suikerbelasting. .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10 309	208	10 517
Tijd. kinabelasting . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	74	246	320
Aardoliebelasting . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Verponding	3 076	3 612	3 596	3 248	3 122	16 654	2 866	6 229	5 996	6 313	6 975	28 379
Afstand grond	2 210	1 945	2 611	2 514	2 855	12 135	2 560	3 320	3 900	3 360	3 705	16 845
Mijnconcessies	2 304	1 328	749	170	1 498	6 049	1 387	1 818	2 275	8 064	4 900	18 444
Totaal	29 837	26 143	31 138	32 366	32 855	152 334	38 294	75 048	90 803	202 787	261 903	668 835

(1) In de vermelde opbrengsten zijn de uitvoerrechten van inheemsche producten inbegrepen.
(2) Voor invoerrechten is een derde van het totaal vermeld, als zijnde naar raming het door niet-inheemschen opgebrachte deel.
(3) Bij de opgaven voor 1921 en 1922 werd telkens 10 millioen gulden afgetrokken als geraamde opbrengst door inheemschen.

Dit totaal vertegenwoordigt van :
uitvoeroverschot 1913 — 1917 ad 1289,4 8,5%.
zuiv. gew. uitg. 1913 — 1917 nd 1018,— 14,1%.

Dit totaal vertegenwoordigt van :
uitvoeroverschot 1918 — 1922 ad 2 950,6 22,6%.
zuiv. gew. uitg. 1918 — 1922 ad 2 108,— 31,7%.

Bijlage **II.**

IN- EN UITVOER

Zonder gouvernementsgoederen.

	1913	1914	1915	1916	1917	Totaal 1913-1917	1918	1919	1920	1921	1922	Totaal 1918-1922
Invoer	436,6	383,1	372,4	402,8	464,7	2059,6	529,9	638,1	1116,2	1077,8	691,1	4053,1
Uitvoer	614,2	635,8	758,2	854,2	776,6	3639,—	672,5	2141,3	2225,—	1188,7	1136,2	7363,7
Overschot	177,6	252,7	385,8	451,4	311,9	1579,4	142,6	1503,2	1108,8	110,9	445,1	3310,6

Totaal overschot		1579,4	Totaal uitvoeroverschot			3310,6
Af: raming uitvoer gouv. tin 1915 — 1917	90		Af: raming uitvoer gouv. tin	160		
Kapitaalrente ad 6% van geraamd totaal uitheemsche kapitaal ad 2 milliard	600	690,—	6% kapitaalrente van geraamd totaal uitheemsche kapitaal ad 2 milliard	600		760,—,
		889,4				2550,6
Bij: in invoer begrepen nieuwe belegging uit de op jaarlijks 400 mill. geschatte netto-winst		400,—	Bij: in invoer begrepen nieuwe belegging uit de op jaarlijks 400 mill. geschatte netto-winst			400,—
raming winst-uitvoer 1913 — 1917		1289,4	raming winst-uitvoer 1918 — 1922			2950,6

BIJLAGE ***III.***

Bedrijfsuitkomsten der commercieel opgevatte Landsondernemingen over 1913 — 1922
(Netto-uitkomst na aftrek van afschrijving en leening rente)

IN MILLIOENEN	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921	1922
Opiumregie (1)	22.3	25.9	23.5	25.4	27.4	27 9	30.4	37.1	40.—	29.5
Opiumfabriek (4)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Pandhuisdienst (3)	2.4	3.5	4.5	5.5	7.4	9.1	7.8	2.3	2.—	4.7
Koffie (1)	1.8	0.5	2.2	6 1	—0.1	0.1	2.7	1.3	—	—
Kina (12)	0.3	0 4	0.3	0.9	1.—	0.3	0.9	1.1	1.2	0.5
Caoutchouc (6)	—0.08	—0.02	—0.01	0.05	0.8	0.2	0.4	0.6	—1.9	—0.6
Aether-oliën (1)	—	—	—	—	—	—	—	—	0.04	—
Boschwezen (4)	2.4	1.35	1.9	2 3	5.5	3.—	3.9	8.1	5.8	0.3
Zoutregie (3)	6.2	6 6	7.6	9 3	9.9	10.3	10.1	9.4	8.5	8.5
Tin (4)	25.2	1.53	16.6	27,9	24.—	28.2	29.7	17 2	3.1	11.6
Steenkolen (4)	—0.4	—0.2	0.2	0.4	0.4	0.6	1.8	7.4	7.6	—0.1
Goud (7)	—	—	—	—0.08	—	—	—0.02	—0.06	—0.14	—0.08
Landsdrukkerij (4)	0.66	0.05	0.12	0.04	0.03	—0.07	0.005	—0.01	0.12	—0.12
Vervoer te water (4)	—0.006	—0.002	—0.011	—0.017	0.004	0.01	0.014	0.002	0.002	0.004
P. T. T. (3)	—	—1.4	—3.5	—2.2	—2.9	—2.4	—1.9	—4.7	—7.3	—11.2
S. S. Zonder aut. (5)	15.5	15.7	17.—	20.4	20.4	15.5	17.2	6.9	8.7	1.6
Havens (10)	—0.5	—0.3	—0.2	0.2	—0.3	—0.2	0.3	—0.03	—1.—	—2.1
Baggerdienst (11)	—	—	—	—	—1.3	0 5	0.6	1.2	—0.5	0.7
Automobieldiensten (4)	0.05	0.05	0.06	0.06	0.09	0.2	0.3	0.1	—0.3	0.5
	75.224	67.428	70.259	96.253	92.324	93.240	104.199	87.902	65.922	43.704

Totaal:

1913 — 1917.: 401.488 — 1918 — 1922: 394.967
gemidd. jaarl.: 80.3 — gemidd. jaarl.: 79.—

(1) Geen commercieele boekhouding. Als netto-winst aangenomen de met 10% verminderde raming van het bedrijfsoverschot uit staat F der begrootingstoelichting.
(3) Netto winst volgens Verslag Pandhuisdienst.
(2) Vanaf 1916 netto-winst volgens gegevens dep. Gouv. bedrijven. Voor vroegere jaren zie Noot 1.
(4) Netto winst volgens gegevens dep. G. B.
(6) Netto winst volgens opgaaf in jaarverslagen Boschwezen.
(5) Netto winst volgens jaarverslagen 's Lands Caoutchoucbedrijf (1922 voorl. vaststelling). De uitkomsten voor getah pertja en coca inbegrepen.
(7) Cijfers uit begrootingstoelichting. Bedrijf nog in wording.
(8) Vóór 1914 geen commercieele bedrijfsrekening gepubliceerd. Vanaf 1914 gegevens dep. G. B. en jaarverslagen.
(9) Netto-winstcijfers ontleend aan Alg. Mededeelingen no. 27 Bijlage 4. Opgave netto-winst 1922 uit jaarverslag S.S.
(10) De netto-bedrijfsuitkomsten van de havens kunnen slechts over de jaren 1920—1922 worden opgegeven, daar over de vorige jaren nog geen commercieele bedrijfsopzet bestond, met uitzondering van de haven Tandjong Priok. De netto-bedrijfsuitkomsten, in dezen staat over de jaren 1913 —1919 vermeld, betreffen dan ook alleen de haven Tandjong Priok. Alle opgaven werden vanwege het dep. B. O. W. verstrekt.
(11) De sedert 1917 in commercieelen bedrijfsvorm omgezette baggerdienst van het havenwezen heeft in de jaarverslagen geen eigenlijke winst- en verliesrekening. De cijfers der bruto uitkomsten zijn aan de begrootingsstukken ontleend. Zie verder Noot 1.
(12) Uit de jaarverslagen der Gouv. K na-onderneming.

BIJLAGE **IV.**

BOEKWAARDE van het rechtstreeks productieve Landsbezit en het opgebrachte bedrag van rente en afschrijving, (voorzoover niet anders vermeld, volgens de opgaven voorkomend in de bijlage van de afdeeling VII en VIII der ontwerp-Indische begrooting voor 1924.)

	Boekwaarde (in mill. guldens)	Rente	Afschrijving
Opiumfabriek	7.4	f 6.800	f 51.600
Landsdrukkerij	3.6	„ 148.620	„ 152.830
Goudwinning (1)	5.6 (2)	„ —.—	„ —.—
Banka-tinwinning	135.— (3)	„ 948.729	„ 1.345.164
Ombilin-steenkolen	9.6	„ 555.600	„ 900.000
Poeloe Laoet-steenkolen	5.7	„ 305.000	„ 340.000
Boekit-Asem-steenkolen (4)	6.6	„ —.—	„ 397.000
Zoutbedrijven	14.1	„ 831.351	„ 544.989
Post, telegraaf, telefoon	60.3	„ 2.813.115	„ 3.840.000
Staatsspoorwegen(5)	694.—	„ 16.000.000	„ 8.400.000
Automobieldiensten	2.—	„ 123.000	„ 124.000
Havens: Tandjong-Priok	32.3	„ 1.564.600	„ 125.259 (6)
Soerabaja	43.7	„ 1.284.000 (7)	„ 304.500
Makassar	14.—	„ 253.880 (8)	„ 80.700
Belawan	20.1	„ 51.700 (9)	„ 70.300
Emma	4.1	„ —.— (10)	„ —.— (11)
Semarang	8.1	„ 63.275(12)	„ 106.200
Tjilatjap	1.6	„ 73.490(13)	„ 33.900
Kleine havens	8.4	„ —.— (14)	„ —.— (15)
Baggerbedrijf (16)	9.9	„ 529.017	„ 277.173(17)
Pandhuisdienst	70.—	„ 3.289.500	„ 488.800
Caoutchouc-bedrijf (18)	11.3	„ 514.291	„ 525.855
Boschwezen (19)	58.7	„ —.—	„ —.—
Kina-onderneming (20)	0.8	„ 27.585	„ 16.407
Totaal	1226.9	f 29.383.553	f 18.124.677

(1) Bedrijf nog niet in volle werking.
(2) De tot nu toegestane „buitengewone" uitgaven.
(3) Daar de boekwaarde zoo aanzienlijk bij de bedrijfswaarde achterstaat, is de voor 1924 laag geraamde zuivere winst ad. 20. 3 millioen op een rentevoet van 15% gekapitaliseerd.
(4) In de officieele stukken staat geen rente opgebracht. Het bedrijf is hiertoe nog te kort in werking.
(5) Voor de opgaven is de begrootingstoelichting Eerste Gew. Zitt. 1923, Ond. 1—Afd. VIII: stuk 15) gevolgd. Zie voor kol. 1 blz. 91, voor kol. 2 en 3 blz. 108. Als afschrijving staat de storting in het „vernieuwingsfonds" vermeld; als boekwaarde het gezamenlijke kapitaalsbedrag van de reeds en nog niet in exploitatie zijnde lijnen en van de voorraden met inbedrip van bouwrente.
(6) Tekort f 253.741.—
(7) Tekort f 1.088.880.—
(8) Tekort f 437.420.—
(9) Tekort f 210.000.—
(10) Tekort f 203 800.—
(11) Tekort f 67.300.—
(12) Tekort f 349.425.—
(13) Tekort f 19.310.—
(14) Tekort f 412.200.—
(15) Tekort f 7.700.—
(16) Boekwaarde, als vastgesteld op 31 December 1922.
(17) Tekort aan afschrijving voor 1922 f 776.797.—
(18) Opgave uit jaarverslag over 1921.
(19) Voor het boschwezen bestaat geen commercieele boekhouding. De kapitaalswaarde is berekend naar de in het jaarverslag over 1920 gegeven cijfers der zuivere winst over 1916—1920 (gemiddeld per jaar 4.7 millioen op een rentevoet van 8%).
(20) Opgaven uit jaarverslag over 1921.

Boekbespreking.

Verslag over 1923 van de Landsdrukkerij.

De voorbereidingen tot de verhuizing naar de „nieuwe landsdrukkerij" drukken op de uitkomsten van het boekjaar 1923 haar stempel, echter het bedrijf werd over het geheele jaar 1923 nog in het oude gebouw gevoerd en wel met een personeel dat op ultimo 1923 uit 366 personen bestond, waarvan 344 „werklieden".

Ook de landsdrukkerij ondervond de gevolgen van de bezuiniging. De verbruikte hoeveelheid papier was 14.246.626 M. tegen 17.486.494 M. in 1922, het aantal afdrukken 123.383.242 tegen 162.525.789 in het voorafgaand jaar. Het verslag geeft als verklaring ook „het feit dat verschillende Gouvernementsinstellingen en bureaux een gedeelte van hun drukwerk aan particuliere drukkerijen opgedroegen" en vervolgt „Ten einde aan de bezwaren van dezen verminderden omzet, vooral ook met het oog op de ingebruikneming in het volgend jaar van de nieuwe inrichting, met hare grootere capaciteit, tegemoet te komen, werden stappen gedaan ten einde in het vervolg zooveel mogelijk alle Gouvernementsdrukwerk bij de Landsdrukkerij te doen uitvoeren".

De algemeene bedrijfsrekening sloot met een nadeelig saldo van *f* 20.422,09, tengevolge van de verliezen tot ruim *f* 49.000 op de drukkerij geleden. Deze verliezen werden veroorzaakt door een te hooge taxatie van het aantal te verwerken uren of met andere woorden door een te laag stellen van de tarieven. Bij het vaststellen nl. van de tarieven wordt voor iedere afdeeling het aantal uren dat verwerkt zal worden getaxeerd.

Door het deelen van dit aantal op het totaal der geschatte kosten van iedere afdeeling, wordt het bedrag dat voor ieder productief uur in rekening gebracht wordt, verkregen. Is het aantal productieve uren geringer dan aanvankelijk getaxeerd werd, dan wordt het totaal der op de afnemers af te wentelen afdeelingskosten kleiner, waardoor derhalve de uitkomsten ongunstig worden beïnvloed.

De balans wijst uit dat een *f* 3.493.000.— in gebouwen en inventaris, het nieuwe gebouw- en nog niet ingebruik genomen machineriën inbegrepen, is belegd. Bovendien zat de landsdrukkerij ulto. 1923 met een papiervoorraad ten bedrage van ruim *f* 800.000, hetgeen zeer veel is, wanneer men daarnaast stelt de waarde van het in 1923 verbruikte papier die, papier

voor drukwerk en voor bindwerk samengevoegd en die voor de eigen uitgaven als die van de Javasche courant, staats- en bijbladen, regeeringsalmanak enz. er in opgenomen, slechts iets meer dan ƒ 518.000.— beliep.

Ten laste van de bedrijfsrekening wordt slechts een bedrag van ƒ 37.514.— aan rente over het kapitaal gebracht; dit bedrag wordt als volgt toegelicht: een rente van 6 % over het saldo der rekening kapitaal op 1 Januari 1923, echter dit kapitaal verminderd met de bedragen gestoken in de uitbreidingswerken en de nieuwe machines (73 % van dat kapitaal) waarvan geenerlei rente wordt betaald; voorts een rente van 3 % over de uitbreidingen in den loop van het verslagjaar aan de bestaande d.w.z. de in gebruik zijnde inrichting toegevoegd.

De uitgeverszaak van de landsdrukkerij liet een winst van ƒ 29.440—, in hoofdzaak dank zij de advertenties van de Javasche courant, die ƒ 105,067 of bijna 60 % van alle bruto opbrengsten in het laatje brachten, tegenover bijv. ƒ 15.400.— van het staatsblad ƒ 3.700.— van het bijblad, ƒ 21.000.— van den regeeringsalmanak.

Niet oninteressant is ook de staat der klanten. Onder de departementen is het departement van binnenlandsch bestuur de beste klant (ƒ 130.000.—), waarop het departement van Financiën volgt (ƒ 113.000.—), onder de bedrijven en diensten spant de S. S. de kroon (ƒ 324.000.—) en komt de P. T. T. dienst als tweede (ƒ 225.600.—). Voor particulieren werd slechts tot een bedrag van ƒ 5.000.— gedrukt.

Ten slotte nog een enkel gegeven uit het „overzicht van de kosten van aanschaffing en uitbreiding der vaste activa en van daarop afgeschreven bedragen". De nieuwe machines, die op zijn vroegst in 1924 in gebruik zijn genomen, werden in 1921 aangeschaft. Daarvoor werd ƒ 536.816 uitgegegeven, zij stonden ultimo 1923 voor ƒ 487.465 te boek.

B.

Verbetering.

Van wel ingelichte zijde wijst men ons er op, dat de op blz. 25 van het Augustusnummer vermelde onnauwkeurigheid betreffende de cassaveproductie op een misverstand berust in zoover de opgave van 60 millioen pikols als een jaarlijksch gemiddelde is bedoeld, terwijl die betreffende de aardnotenproductie wordt opgelost door in rekening te brengen, dat in het eene geval het jaar 1923, in het andere het jaar 1922 als grondslag is genomen.

Eene Historische beschouwing over het IJkwezen.

door

J. R. VAN BEEK.

L'invention des unités usuelles se perd positivement dans la nuit des temps.
Wilfried de Fonvielle.

Gerust kunnen we beweren, dat maten en gewichten *steeds* een belangrijke plaats hebben ingenomen in het dagelijksch leven. Ietwat zonderling verzekert Josephus (37-95 na Chr.) in het 1e boek der Joodsche geschiedenis zelfs, dat Caïn de balans heeft uitgevonden, als een straf voor het menschdom „omdat daardoor de eenvoudigheid des levens werd veranderd en hij den redelijken en oprechten aan „een nieuw en snood middel van bedrog heeft prijsgegeven". Plinius schrijft de uitvinding der balans toe aan Phido Argiro, Gellius aan Palamedes, Laërtius noemt Pythagoras, en anderen houden Mochos voor den uitvinder der weegtoestellen en gewichten. De heidenen schreven den oorsprong van maten en gewichten toe aan de Goden, de Egyptenaren aan hunnen god Theuth of Thoth; de Grieken aan Mercurius. Als bewijs van den hoogen ouderdom van de balans kan o.a. gelden de weegschaal als symbool in handen van de Godin der gerechtigheid en tevens de plaatsing daarvan door de oude sterrekundigen als beeld in den Dierenriem. Daaraan werd nog toegevoegd een mansfiguur, volgens La Lande misschien het conterfijtsel van bovengenoemden Mochos, den uitvinder der gewichten en weegschalen.

De Heilige Schrift gewaagt ook reeds vroeg van balansen, gewichten en maten:

Leviticus 19 vers 36: „Gij zult eene rechte wage hebben, rechte weegsteenen, eene rechte efa en een rechte hin."

Exodus 16 vers 16: „Verzamelt daarvan een ieder naar dat hij eten mag, een gomer voor een hoofd, naar het getal van Uwe zielen".

Lukas 24 vers 13: „En ziet, twee van hen gingen op denzelfden dag naar een vlek, dat zestig stadiën van Jeruzalem was, welks naam was Emmaus".

Ezechiël 45 vers 12: „En de sikkel zal zijn van twintig gera, twintig sikkelen, vijf en twintig sikkelen en vijftien sikkelen, (dus samen zestig sikkelen) zal Ulieden een pond zijn".

Spreuken 11 vers 1: „Eene bedriegelijke weegschaal is den Heere een gruwel, maar een volkomen weegsteen is zijn welgevallen". Zie ook o.a. Spreuken 16 vers 11; Spreuken 20 vers 23; Ezechiël 45 vers 10; Micha 6 vers 11, alle van bijna dezelfde strekking.

Reeds vóór het bezit van gemunt geld werd handel gedreven met behulp van het wegen van zilver of goud:

„Abraham woog Efron het geld (Genesis 23 vers 16). Mogen we hieruit en ook uit het feit dat Absaloms haar werd gewogen (2 Samuël 14 vers 26) reeds opmaken dat die balansen der oudheid niet zoo heel onnauwkeurig waren, meerdere bewijzen van het bekend zijn in de oude tijden met de vervaardiging van goede balansen zijn gevonden. In eene zeer fraaie Egyptische papyrusrol van Hunnafer, Hoofdopziener over het vee onder Sati I uit de 19e dynastie, omstreeks het jaar 1350 vóór Christus, is namelijk eene voorstelling van een goed samengestelde gelijkarmige balans te vinden. Het middengedeelte en de uiteinden van het juk zijn, evenals het benedenste deel van de kolom, die het juk draagt, op die teekening gekleurd om gepolijst koper aan te duiden; de andere deelen van het weegwerktuig zijn donker als van brons. De kleuren van den papyrus zijn zóó frisch en helder alsof men ze eerst onlangs geschilderd had. De balans geeft eene afbeelding van het wegen van de ziel eens afgestorvenen door middel van een veergewicht, dat in de andere schaal is geplaatst.

De leer van de zielsverhuizing der Egyptenaren wordt in die voorstelling duidelijk verstaanbaar afgespiegeld.

Voorstelling op den Boroboedoer van de weging van Boedha in vogelgedaante.

Verscheidene gelijksoortige doch ruwere voorstellingen van zielweging eens dooden in tegenwoordigheid van Osyrus, met eene gelijkarmige balans, kan men zien in de teekeningen op papyrus op de muren van den steenen trap, die van de Egyptische beeldengalerij naar de Egyptische bovenzalen in het Britsch Museum leidt.

We kunnen trouwens in Indië zelf een voorstelling vinden welke daarmede eenigszins overeenkomt: een der groepen in steen gehouwen op den Boroboedoer, brengt de weging van Boedha in beeld toen deze, achtervolgd door zijn vijanden, in de gedaante van een duif gevlucht was naar Koning Çibi en door de volgelingen van dezen vorst gewogen werd. Koning Çibi zou n.l., overeenkomstig het Shylock verhaal aan de vijanden van Boedha een stuk vleesch uit zijn eigen lichaam leveren, gelijk aan Boedha's gewicht. En bij opgravingen in Midden-Java heeft men enkele balansjes uit denzelfden tijd gevonden, als waaruit de bouw van den Boroboedoer dateert (± 1000 jaar oud). Deze balansjes zijn slechts weinig geschonden en worden bewaard in de Bronskamer van het Museum te Weltevreden.

Alhoewel de vervaardiging van zeer nauwkeurige weegtoestellen dateert van de laatste honderd jaren, toch is het zeer waarschijnlijk dat reeds in vroegere eeuwen enkele balansen gebruikt zijn, welke nu nog zeer goed zouden genoemd mogen worden. Uit de resultaten b. v. die Aristoteles gekregen heeft bij de wegingen van lucht, blijkt dat die wijsgeer zich daartoe van een zeer gevoelige balans bediend heeft.

Ook van de voorhistorische maten, zoowel lengte — als inhoudsmaten is een en ander bekend. Lengtematen waren steeds ontleend aan het menschelijk lichaam: alle maten uit Egypte, Palestina, Chaldea en Phoenicië hadden de el tot grondslag. Onder die el moet dan verstaan worden de elleboogslengte, gemeten van de punt van den elleboog tot het uiteinde van den middelvinger o.a. blijkende uit Deuteronomium 3 vers II waar de afmetingen van de legerstede van den reus Og opgegeven worden in ellen „naar eens mans elleboog" (9 ellen of ± 4.2 M. lang en 4 ellen of ± 1.8 M. breed). Ook in Indië is een dergelijke el bekend: de *hasta* (een woord uit het Sanskriet, dat *arm* beteekent) en die 0.42 of 0.46 M.

lang is; de depa of vadem is de afstand van vingertop tot vingertop met uitgestrekte armen.

Een der vroegere Inspecteurs van het IJkwezen in Nederland, B. P. Moors, geeft in „Le Système des Poids, Mesures et Monnaies des Israélites d'après la Bible" eene beschouwing van het ontstaan dier voorwerpen en van hare vermoedelijke grootte; zelfs wordt uit het eerste boek der Koningen 7 vers 23 — 26 uit de daarin vermelde afmetingen der „gegotene zee", berekend dat de Israëlieten ten tijde van Salomo bekend waren met een waarde van $\pi = 3.142$.

Ook een zijner opvolgers G. van den Berge behandelt dit onderwerp in „Maten, Gewichten en Munten der Hebreërs of Joden". Het vierhonderdjarig verblijf, zegt laatstgenoemde, der Joden in Egypte, en het dagelijksch gebruik, dat de onderdrukte Hebreërs aldaar van de inheemsche maten moesten maken voor de vervaardiging van de bouwsteenen en de grondvestiging o.a. van de reusachtige pyramiden, is de oorzaak dat hunne maten aan die der Egyptenaren zijn ontleend. Men neemt algemeen aan, dat de Egyptische maten en gewichten ingang vonden zoowel in Azië en Judea als in Griekenland en, met eenige wijzigingen, ook in Italië, van waaruit zij door de Romeinen onder alle Europeesche volken werden verspreid.

Bij de oude volken waren de maten evenals de wetten zaken van achting, ja zelfs van vereering. Paucton, een dergenen, die de meeste wetenschappelijke onderzoekingen over de maten en gewichten der oudheid heeft ingesteld, zegt o.a. in zijn „Introduction à la Métrologie". „De standaarden der maten zijn steeds met „groote oplettendheid en zorg bewaard; de Hebreërs hadden ze in „hunnen tempel gelegd, waaraan de woorden zijn ontleend, die zoo „dikwijls in de Heilige Schrift voorkomen: maat des heiligdoms; gewicht des heiligdoms". De Leviten hadden als priesters het opzicht over die als heiligdommen beschouwde voorwerpen. De Atheners benoemden eene commissie van vijftien bekwame mannen om over de oorspronkelijke maten te waken. De oude Romeinen bewaarden ze in den tempel van Jupiter op het Capitool, als een heilige en onschendbare schat.

Veelal wordt beweerd, dat het stelsel der maten en gewichten

in Egypte op wetenschappelijke basis gegrond was, n. l. dat de lengte-eenheid, waarvan de eenheden van inhoud en gewicht zouden zijn afgeleid, was genomen van eene natuurlijke, standvastige grootheid, n. l. de bepaalde lengte van een meridiaangraad, zooals het geval is geweest bij de vaststelling van het metrieke stelsel in Frankrijk op het einde der achttiende eeuw. Zoo schrijft Paucton dat de basis van de Groote Egyptische Pyramide als hoofdstandaard werd aangemerkt, daar zij de lengte had van een vijfhonderste gedeelte van den graad eens meridiaans, die voor dit doel met opzet gemeten was. Louis E. Pouchet voegt er in zijn werk „Métrologie terrestre" het volgende aan toe: „La diversité „des opinions sur la destination des pyramides d'Egypte, ne pour„rait — elle pas porter à croire qu'elles sont les étalons des me„sures de cette nation célèbre, qui les aurait fait construire avec „cette solidité, afin de les préserver des altérations qu'ils auraient „pu éprouver par les révolutions des temps? On sait que le coté „de la base de la grande pyramide est d'un stade. L'Egypte, qui „fut le berceau des sciences, principalement de la géometrie, et „dont les autres nations empruntaient les mesures, a bien pu „faire cette dépense, afin de les transmettre dans toute leur in„tégrité aux générations futures".

Zekerheid dienaangaande is tot heden niet verkregen en waar de lengte der oude ellen, waarvan een stadie is afgeleid, verschillend wordt aangenomen (van 443, 463, 523 tot 555 m.M. toe) is een toevallige overeenstemming zeer goed te verklaren. „L'art de grouper les chiffres" heeft vermoedelijk ook hier een belangrijken rol gespeeld.

De oude volken hadden zeer eigenaardige opvattingen omtrent den vorm van de aarde. Homerus noemt ze een schijf, door den Oceaan omstuwd; Anaximander (600 v. Chr.) dacht ze een cylinder; Plato (400 v. Chr.) meende dat de aarde een kubus moest wezen, maar Pythagoras kende reeds den ronden vorm. Aristoteles (350 v. Chr.) en Archimedes (250 v. Chr.) verklaarden dien vorm zelfs wetenschappelijk.

De eerste resultaten, die thans bekend zijn van metingen der aarde zijn van Eratosthenes, die in het jaar 275 voor Christus leefde en de lengte van een graad op 700 Egyptische stadiën had

berekend uit werkelijke metingen van den afstand tusschen Alexandrië en Assoean (het tegenwoordige Syene) en tusschen Syene en het eiland Meroe. Zijn uitkomsten zijn door Ptolemeus herzien en door een verbeterde tijdsbepaling werd bevonden dat de lengte van een graad bedroeg 500 stadiën. Zulk en stadie had een lengte van 400 el à 555 m.M., dus zou eene zijde van de basis der Groote Pyramide, gebouwd ± 2200 voor Christus 222 M. zijn. In werkelijkheid blijkt deze echter 232 M. lang, dus staat geenszins onomstootelijk vast dat inderdaad bij den bouw van die pyramide de bedoeling voorgezeten heeft, om de resultaten van ons onbekende aardmetingen door de Egyptenaren daarin vast te leggen. De berekeningen van Ptolemeus van de graadlengte van een aardmeridiaan zijn echter bijzonder nauwkeurig; 500 stadiën n. l. komen overeen met 111000 M., dus de geheele meridiaan 39960000 M. of vrijwel de 40 millioen, waarop oorspronkelijk de meridiaan van Parijs was gemeten.

Verschillende oude maten zijn gevonden, waaruit evenwel blijkt, dat inderdaad de lengte der el in den loop der tijden gewijzigd is. Dit behoeft ons geenszins te verwonderen, want ten eerste bestonden b. v. in Holland zelfs nog een eeuw geleden allerlei ellen die officieel van lengte verschilden (de Delftsche el van 68 c.M., de Brabantsche, de Vlissingsche van 70 c.M. en anderen) en in de tweede plaats zijn meerdere dier voorhistorische voorwerpen zoo gehavend, dat hare lengte niet juist is vast te stellen. Wie zegt ons bovendien dat over ettelijke duizenden jaren geen heftige disputen zullen worden gevoerd over het vermeende verschil van, b.v. den Meter en de Yard in de veronderstelling dat deze dezelfde oorsprong zouden gehad hebben? Eenige dier gevonden Egyptische ellen zijn van ivoor (de zoogenaamde Nilometer ellen), anderen van hout of van steen en de ouderdom van enkele zou gesteld moeten worden op 3500 voor Christus, dus 1300 jaar ouder dan de pyramiden. De meest volmaakte is de el van Amenemophe van hard hout, gevonden onder de ruïnen van Memphis. Zij is geplaatst in het Museum te Turijn en draagt bewijzen van te zijn uit den tijd der regeering van Koning Horus, van wien men meent dat hij Koning van Egypte geworden is omstreeks het jaar 1657 voor Christus.

Behalve de el „naar eens mans elleboog" vinden we in Ezechiël 41 vers 8 nog vermeld een meetriet van zes ellen „de el tot den oksel toe genomen" en Vers 13 noemt een el „zijnde de el eene el en een handbreed". De lengte die Newton in zijn „Dissertation on Cubits" aan deze el toekent is 628 m.M., terwijl de Hollandsche huisvrouwen een el tot den oksel stellen op ± 69 c.M. of vrijwel gelijk aan de hier in Indië officieel vastgestelde lengte der Amsterdamsche el van 688 m.M.

Uit de oudste oorkonden blijkt dat men de eenige goede en dus ook nu nog overal gevolgde gewoonte had om alle andere maten zoowel als de gewichten van een erkende standaardeenheid van lengtemaat af te leiden; van deze maat of van eenig bepaald gedeelte of veelvoud daarvan vormde de kubus de eenheid van inhoudsmaat en door de zwaarte van het water, ook wel wijn of olie, dat deze standaard van inhoudsmaten kon bevatten, verkreeg men de eenheid van gewicht.

Zoo wordt ook door Don V. Vasquez Queipo in zijn werk „Essai sur les systèmes Métriques et Monétaires des anciens peuples" aangetoond, dat het Egyptische gewicht van een Talent (onderverdeeld in 50 Mina's van 60 sikkelen) gelijk was aan het watergewicht, bevat in den kubus op 2/3 deel der Heilige el van ± 523 m.M. en dus gelijk aan 42.480 K.G.

Dr. Brandis tracht in zijn „Das Münz-Mass- und Gewichtwesen in Vorder Asien" te bewijzen, dat de Babyloniërs reeds het tientallig stelsel bij de verdeeling van maten en gewichten gebruikten. Zegt Ezechiël 45 vers 11 bovendien niet „Eene efa en een bath zullen van eenerlei mate zijn; dat een bath het tiende deel van een homer houde; ook eene efa het tiende deel van eenen homer; de mate daarvan zal zijn naar den homer" en Ezechiël 45 vers 14 „Aangaande de inzetting van olie, van een bath olie; gij zult of„feren het tiende deel van een bath uit een kor; hetwelk is een „homer van tien bath, want tien bath zijn een homer".

Hieruit mag het besluit getrokken worden dat, evenals bij het metrieke stelsel, het gebruik van dezelfde Joodsche maten, nu eens voor droge waren dan weer voor vloeistoffen, zonder bezwaar door elkander geschiedde en, — gelijk de Litermaat in Holland voor droge waren Kop, als vochtmaat Kan heet, maar beiden den-

zelfden inhoud bezitten en alleen in constructie verschil opleveren om het gebruik te vergemakkelijken en meer aan het doel van vochtmaten en maten voor droge waren te doen beantwoorden, — het evenzoo met de Efa en Bath, Homer en Kor gesteld was. Volgens nasporingen van Friedrich Hultsch en van Lesparat zou een homer of kor een inhoud gehad hebben van ongeveer 300 Liter.

Maar niet alleen in den Bijbel komen aanwijzingen voor dat reeds vroeg op juiste maten en gewichten werd acht geslagen. Men vindt hetzelfde in alle andere oude beschavingscentra. In de wetten die Hammurabi, Koning van Babylon ± 2250 jaar voor Christus van den Zonnegod ontving, welke voorstelling ongeveer gelijk is aan Mozes, die de geboden van Jaweh kreeg, wordt eveneens aangedrongen op het geven van juiste maat en werd de grootte van allerlei maten en gewichten vastgelegd. (Zie o.a. „The Code of Hammurabi" translated by R. F. Harper, Chicago). Ook in the Sacred Books of the East wordt op meerdere plaatsen over maten en gewichten gesproken en wordt de verplichting opgelegd om op juiste wijze te meten en te wegen. Zegt ook de Koran niet:

„Wee over hen die de maat of het gewicht vervalschen,
„Die als zij van anderen koopen eene volle maat verlangen,
„Maar die bedriegen als zij voor anderen meten of wegen".
(Soera 83 vers 1 — 3).

Evenwel van een afzonderlijken dienst om maten, gewichten en weegtoestellen geregeld door speciale ambtenaren te laten controleeren is uit de Egyptische tijden niets bekend. Meestal werd volstaan met het aanbrengen van een standaardmaat in een muur van een tempel of ander openbaar gebouw, opdat de winkeliers zelf hunne maten daarmede konden vergelijken. Wat dan onder een valsche maat werd verstaan, is niet bekend. Langen tijd is deze methode, zelfs toen er al een eenigszins geregelde dienst van het IJkwezen bestond, gevolgd. Nog omstreeks 1800 was een ijzeren staaf met twee opstaande duimen als standaard gemetseld in den muur van het raadhuis te Leiden, om de lengte van den Rijnlandschen voet aan te geven. Door het veelvuldig gebruik was de ruimte tusschen die duimen van voren grooter dan van achteren, de duimen waren zwaar verroest en bij een in 1798 door Aeneae ingesteld onderzoek bleek één daarvan eenigszins los te zitten.

Van den Amsterdamschen Voet vinden we o.a. vermeld de: „Keure van 10 Junij 1524, bij Mijne Heeren van den Gerechten „gemaakt, om eene nieuwe ijzeren maat te doen hangen in der „Steede schrijfkamer, daaraf ook de lengte van de voet-talen en „duimen hangt, voor de Wage: een iegelijk zal zijne Voet-Maat „daarna reguleeren en geen andere maten mogen gebruiken". Volgens Snellius was er in het begin der 17e eeuw een standaard van den Amsterdamschen voet vóór het stadhuis te Amsterdam geplaatst. Dat oude stadhuis is echter in 1612 geheel verbrand en daardoor is ook de standaard, die „in der steede schrijfkamer" hing, verloren gegaan. Het blijkt dus dat voor een paar honderd jaren niet erg zorgvuldig met de standaarden werd omgesprongen- dan deden de oude Egyptenaren het beter als we de beweringen van sommige oudheidkundigen mogen gelooven. Volgens het gewezen Hoofd van het Ordnance Survey Departement in Engeland, Sir H. James, ten minste zou de leege Sarcophaag in een der pyramiden gevonden, niets meer of minder zijn geweest dan een standaardmaat en ..... zou de Engelsche gallon daarvan heel eenvoudig zijn afgeleid. Zijne berekeningen kloppen bijzonder juist, als we aannemen, dat de rand van dien standaard zooveel m.M. is versleten, de maat tot zooveel m.M. onder den rand werd gevuld enz. enz.

Thans worden de standaarden in alle beschaafde landen zoo zorgvuldig mogelijk bewaard. Zoo zijn ze ook hier te lande verzegeld opgeborgen in een zware brandkast aan de inspectie van het IJkwezen. Slechts bij uiterste noodzaak mogen ze ter verificatie van de contrastandaarden eenige dagen ontzegeld worden, waarvoor telkenmale door den Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel twee ambtenaren van het IJkwezen in commissie worden aangewezen.

We hebben in Indië 2 standaarden voor den Meter n. l. een ouden ijzeren meter à bouts, en een glazen meter No. 3, in 1889 door Prof. Oudemans geverifieerd. Deze glazen meter is een staaf, rechthoekig in doorsnede met einden als hiernevens is geschetst. Het is een eindmaat, waarbij dus de afstand van de middelpunten A. der gebogen uiteinden de lengte van den meter aangeeft. De Nederlandsche platina standaard meter daarentegen is eene streep-

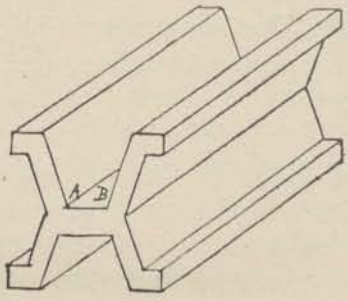

maat van de bekende X — vormige doorsnede; op het vlak AB wordt de lengte van den meter aangeduid door fijne streepjes.

Het Nederlandsche standaard gewicht is eveneens van platina, in den vorm van een cylinder zonder knop, terwijl hier te lande een verguld koperen standaard Kilogram is met afschroefbaren knop, in 1886 eveneens door Prof. Oudemans onderzocht. Daar als eenheid van gewicht vastgesteld is de Kilogram, gewogen in het luchtledige, zou bij de dagelijksche wegingen, alle in de lucht verricht, dus feitelijk rekening gehouden moeten worden met het verschil in opwaartschen druk, dus met de hoeveelheid verplaatste lucht, (volume en daarmede samenhangend soortelijk gewicht). Alhoewel dit verschil b. v. voor koper van verschillende samenstelling nog wel enkele m. Gr. kan bedragen, wordt toch in de praktijk daarmede nooit rekening gehouden. Anders is het evenwel bij standaard verificatie's en vooral bij de vergelijking van voorwerpen, die veel in soortelijk gewicht verschillen als b. v. platina en koper. Velerlei correctie's moeten daarbij in rekening worden gebracht, zóó nauwkeurig dat b. v. de heeren Oudemans en Stamkart het indertijd niet eens waren over de dikte van het paardenhaar, waaraan de gewichten gehangen waren bij de onderdompeling in water, noodig ter bepaling van het volume.

Op geregelde tijden moet het Indische standaard K.G., in Ne-

derland worden onderzocht, daar zelfs verguld koper door uiterst lichte oxydatie, door aanhechten van vocht en vooral schimmel (myceliumdraden), zij het dan ook zeer weinig, aan verandering in gewicht onderhevig is.

Eenmaal in elk tijdvak van vijf jaren wordt deze standaard K.G. gebruikt om de standaarden van den tweeden rang te onderzoeken en deze worden aan de inspectie van het IJkwezen uitsluitend gebezigd ter verificatie van de contrastandaarden van de verschillende ijkkantoren. De gewichten, welke voor dagelijksch gebruik voor die kantoren bestemd zijn, worden minstens eens per jaar vergeleken met deze contrastandaarden. Ook de verschillende lengte-maten aan de ijkkantoren in gebruik worden minstens eens per jaar onderzocht, onder lengtematen dan ook te verstaan de instrumenten, die gebezigd worden bij de opmeting der inhoudsmaten. Deze worden n. l. niet, zooals vroeger gebruikelijk was en veelal verondersteld wordt thans nog te geschieden, gemeten met rijst of water, maar er worden ettelijke middellijnen en hoogten gemeten, de doorbuiging van den bodem wordt in rekening gebracht en dan wordt de inhoud berekend. Door deze methode wordt niet alleen vlugger en veel zindelijker gewerkt, maar ze is, vooral bij maten voor droge waren tevens veel nauwkeuriger dan de z.g.n. zaad-ijk. De wijze van vulling eener maat met zaadkorrels, een lichte stoot en dergelijke zijn n. l. van grooten invloed op de hoeveelheid die een maat kan bevatten. Slechts bij groote uitzondering, indien inderdaad een onderzoek met standaardsnauwkeurigheid noodzakelijk is, wordt de inhoud van een maat met water bepaald. Maar dan wordt dit water niet gemeten, maar gewogen terwijl rekening gehouden wordt met het Soortelijk gewicht van het gebezigde water, het verschil in opwaartschen druk tusschen de gebruikte gewichten en het veel grootere volume water, de barometerstand en andere factoren.

De oudste vermelding van een dienst van het IJkwezen vinden we ten tijde van Kautilya (of Vishnugupta) 300 jaar voor Christus. „Kautilya's Arthasastra" vertaald door Dr. R. Shamasastry, London 1923, bevat niet alleen de toenmalige voorschriften voor de vervaardiging van maten en weegwerktuigen, een tarief van ijkgelden en boeten voor het gebruik van ongestempelde voorwer-

pen, maar ook zelfs een instructie voor den Hoofdinspecteur van het IJkwezen! Zoo is daar o.a. geregeld:

„The superintendent shall charge four mashes for stamping „weights and measures."

„A fine of 27¼ pasras shall be imposed for using unstamped „weights and measures."

De maten moesten verder zijn opgehoopt met ¼ van den inhoud, dus niet afgestreken, zooals thans vrijwel overal gebruikelijk is.

Uit latere tijden vinden we vermeld dat omstreeks het jaar 807 Karel de Groote een nieuw stelsel van maten en gewichten in Frankrijk invoerde, gegrond op standaarden, die hem door Kalif Haroun al Raschid waren gezonden. De standaard der gewichten bestond uit een pijlgewicht, verdeeld in 50 mark en wegende ± 12237 gram. Dit is zonder twijfel de oorsprong van het Fransche markgewicht, van het Engelsche Trooisch gewicht en van het oud Nederlandsche medicinaalgewicht, verdeeld in drachmen, scrupels en greinen. Eigenaardig, dat in Engeland toen tijdens de regeering van Hendrik III de zwaarte van alle gouden en zilveren voorwerpen moest worden uitgedrukt in pounds, shillings en pence, omtrent het pennyweight bij Act. 51 van het jaar 1266 werd bepaald:

„that by the consent of the whole realm of England the measure „of our Lord the King was made, viz. an English penny, called a „sterling, round and without any clipping, shall weigh thirty-„two wheatcorns, in the midst of the ear".

Het gewicht van zulk een schoon, volkomen rijp en van alle kaf gezuiverd, uit het midden der aar genomen tarwegraantje, werd grain (grein) genoemd.

(zie H. W. Chisholm: „On the science of weighing and measuring").

De oudste gegevens voor Nederland, althans wat Friesland betreft, zijn opgespoord door het voormalige hoofd van het ijkkantoor te Leeuwarden, J. H. van de Velde. In deel I van het Groot-Placaat en Charter-boek heeft hij gevonden dat in 1292 de schepenen van Stavoren, Graaf Floris V als hun wettigen Heer hul-

digden en dat deze bij die gelegenheid eene Wet uitvaardigde, waarin o.a. voorkwam:

„Wie bedraghen word van valscher mate daar hi mede ghemeten „heeft, jof van valsken ghewichte, hi verboirde XX „scellinghen „Enghels".

Ook in de ordonnantie van 1453 tot beveiliging en bevrediging van de jaarmarkt te Leeuwarden komt eene strafbepaling voor op het gebruik van valsche maten en gewichten.

„Ende foert soe foerbyeda wij alle falsche monta, falsche jelna, „falsche meeta, falsche wecht; ende alle falscheyt dat foerbyeda „wij bij dae tachtich punden". Echter staat er nog niet bij op welke wijze die valschheid bekend werd.

Maar in het Stadsboek van Sneek vinden wij omstreeks dien tijd eenig licht; daarin komt, April 1456, de bepaling voor, dat niemand mag in-of uitmeten, dan bij maten die door Schepenen en Raadslieden zijn gebrand. Ook de gebruikelijke ellen moesten „brandtellen" zijn en de koperen, ijzeren of looden gewichten stads „brandt ofte teekenen" hebben, terwijl ontduiking hiervan bekeuring gaf.

Er wordt hier niet gesproken van verificatie, maar men mag wel aannemen, dat schepenen de voorwerpen niet gebrand zullen hebben zonder voorafgaand — zij het misschien ook ruw — onderzoek en dan hebben wij hier vóór ons verificatie en „branden ofte teekenen" — alzoo een stedelijk IJkwezen.

Een halve eeuw later kwam er in dit opzicht provinciale eenheid tot stand. In eene ordonnantie van 1504 werd o.a. voorgeschreven, dat „van nu voertaen in desse onszen „Vrieschlande" zal zijn:

„één maat van koren en ander zaad (naar de geijkte en recht-„vaardige maat of lopen onzer stad Bolsward),

„één el (naar lengte der ellen onzer stad Workum),

„één maat voor wijn en bier (ommekan, halve ommekan, mengel „en pint naar diezelfde maten onzer stad Leeuwarden)".

Hier wordt dus een volledig stel standaarden op primitieve wijze aangewezen voor zooveel de maten betreft; voor de gewichten werd het Troysche mark op den Landdag van Oostergo, Westergo en Sevenwolde van 23 April 1529 als eenheid aangewezen. Dit waren de deelen van Friesland buiten de steden. Men mag

wel aannemen, dat de steden een dergelijk besluit genomen zullen hebben omstreeks denzelfden tijd, omdat deze eenheid van gewicht in den handel drie dagen later bekrachtigd werd bij ordonnantie van Keizer Karel V zelf.

In van Swinden's „Volmaakte Maaten en Gewigten" leest men in Hoofdstuk XIV, dat Karel V in 1529 een zoo zuiver mogelijk vervaardigden Standaard van het Troysche mark naar Nederland zond. Dus: er was een standaard gemaakt en nu werd het gebruik van gewichten, welke daarvan afgeleid waren, voorgeschreven.

Het Troysch gewicht is van toen af tot 1816 de eenheid van gewicht voor fijnere wegingen gebleven. En het handelsgewicht dan? Dit had in den loop van den tijd tot eenheid gekregen het Amsterdamsche pond, 't welk 40 azen (op 10240 azen) zwaarder was dan het Troysche pond. Dat schijnt zóó gegaan te zijn (v. Swinden Hoofdst. XIV,): ook te Amsterdam gold omstreeks denzelfden tijd de Troysche eenheid, maar om zeker te zijn, dat men niet minder dan een pond zou geven, verhoogde men het Troysch pond met 40 azen (bijna 2 gram) bij wijze van doorslag. Men schoot echter het doel voorbij, want de handel maakte al spoedig verschil tusschen het Troysche en het zwaardere Amsterdamsche pond.

Iets soortgelijks n. l. willekeurigs is ook gebeurd met den Zeeuwschen rijksdaalder. Gewicht en gehalte zijn steeds gelijk geweest aan dat van den zilveren Ducaat of rijksdaalder in Holland geslagen, maar zonder eenigen grond heeft men in later tijd de waarde van 50 stuivers verhoogd tot 51,52 en zelfs 53 stuivers, zonder zich aan protesten uit de andere provinciën of van de Generale Staten te storen. In een Placaat en Ordonnantie-Generaal (een wet dus, die over het geheele Keizerrijk van Karel V gold) van 4 Februari 1520 werd voorgeschreven dat de Goud- en Zilversmeden een „patroon" moesten hebben van het Markgewicht. Ze moesten al hun gewichten ijken met dezen patroon en ze „adjusteeren" voor zooveel dit noodig was.

Voor het eerst treft men hier in de verordeningen de woorden ijken en justeeren aan, maar deze bewerkingen werden door den gebruiker met-een-in-zijn-eigen-bezit zijnden standaard verricht. Toch was daarop blijkbaar toezicht, want als het bleek, dat er afwijkingen in de gewichten bestonden, dan zouden de delin-

quenten in eene boete van 50 carolus-guldens vervallen, zoo dikwijls zij achterhaald werden.

Uit de brochure over de ontwikkeling van het toezicht op maten en gewichten in Friesland door J. H. van de Velde blijkt verder dat het IJkwezen geleidelijk is hervormd tot den tegenwoordigen gang van zaken. In 1589 werd, thans door de Staten der Vereenigde Nederlanden bevolen dat de Muntmeester-Generaal aan de ijkmeesters standaarden moest uitreiken. De ijk zal door die ijkmeesters geschieden op verzoek van belanghebbenden, facultatief dus, tegen een bij instructie vastgesteld loon. De standaarden moesten gestempeld zijn met een leeuwtje. Hoogswaarschijnlijk vinden we hier den oorsprong van hetzelfde teeken, een staand leeuwtje in een ellips, als thans nog op vele standaarden en instrumenten voorkomt, en vastgesteld is bij K. B. van 6 Maart 1819. Ook bij het IJkwezen hier in Indië zijn enkele voorwerpen met dit leeuwtje nog aanwezig.

Naast dezen facultatieven ijk hadden belanghebbenden het recht om zelf na te gaan of hunne maten en gewichten b. v. door langdurig gebruik onjuist waren geworden. Daartoe zorgde de overheid ervoor, zooals hierboven met enkele voorbeelden is aangetoond, steeds een genoegzamen voorraad geijkte maten en gewichten ter vergelijking in bewaring te hebben.

Het was slechts te betreuren, dat de grootte dier standaarden niet onomstootelijk vastgesteld was en dat ook somtijds aan dezelfde maten verschillende namen gegeven werden of omgekeerd, hetgeen allerlei onderzoek bemoeilijkt. Zoo kwam een der Hoogleeraren van de Landbouwschool te Wageningen bij eene vergelijking van de melkopbrengst van koeien uit verschillende provinciën omstreeks 1800, tot het wonderlijke resultaat, dat de Friesche koeien vrijwel dubbele hoeveelheden produceerden van hare collega's uit andere provinciën. Nu heeft het Friesche vee wel steeds goed aangeschreven gestaan, maar dit resultaat scheen Z. H. G. toch al te vreemd. Na lang zoeken is toen eindelijk gebleken, dat, hoewel algemeen gebruikt werd een Mingel van 1.81 Liter inhoud, toen ter tijde in Friesland gebezigd werd het Friesche mingel van 0.97 L, waardoor de dubbele opbrengst verklaard kon worden.

De wijze van betaling der ijkmeesters van het bij boven aange-

haald besluit van 1589 ingestelde IJkwezen, is tot 1870 blijven bestaan; het was eene betrekking die als bijbaantje werd geëntameerd. Zoo waren meerdere burgemeesters tevens ijkmeesters; ook wel enkele Hoogleeraren en deze zijn het vooral geweest, die hebben aangedrongen op herziening van den dienst (Lobatto, Stamkart e. a.). Na 1870 werden de ambtenaren van het IJkwezen op eene vaste jaarwedde aangesteld en vloeien de baten in 's Lands schatkist.

Het onderzoek van alle bij den handel in gebruik zijnde maten en gewichten werd toen in 1870 in Nederland verplicht gesteld, hetgeen eerst in 1923 voor Indië is geregeld.

Hier te lande loopt de gang van zaken van het toezicht op maten en gewichten vrijwel parallel met die in het moederland.

Vooral de Placaat boeken van de stadt Jacatra en des Casteels Batavia tusschen de jaren 1619 en 1746 bevatten veel belangrijks ten opzichte van dat toezicht.

Bij besluit van 2 Januari 1621 werd door J. P. Coen bepaald dat geene koopwaren mochten worden verhandeld of geleverd dan na te zijn gewogen op een „daatse", voorloopig, omdat er toen nog geen waag bestond, geplaatst ten huize van „den oppersten Chinees".

De G. G. Hendrik Brouwer stelde 30 October 1635 een uitvoerige ordonnantie vast op het „Eijken", waarvan art. 1 luidde:

„Ten eijnde alle goede ingesetenen dese onser stede Batavia in „hare maat, elle ende gewigten niet en worde verkort ende een „yder perfect ende pertinentelijck weten magh wat hij coopt ofte „vercoopt, levert ofte ontfanckt, soo sullen alle groote ende cleene „gewigten, alsmede alle natte maten ende drooge maten in dese „stadt, sij sijn van yser, coper, loot, thin ofte hout daer men mede „weegt, ende daer men rijs, cooren, saat, meel, wijn, arrack, bier, „oly, sout, azijn ofte jets anders hoe men 'tselve zoude mogen „noemen, mede in-ofte uytweegt met gewigte ende maete deser „stadt gelijk ende overeenkomende moeten zijn gejuyst, verge- „lijckt ende geijkt, te weten de houte maten met den brant ende „de tinnen ende loode mate ofte gewigten met een opgeslagen „merckijzer van ijk.

„Den heer bailliuw nevens twee schepenen, den Secretaris ende

„den swooren ijkmeesters sullen jaarlijks tweemael sitten om te „eijken, teweten in de maent January ende Juli als wanneer een „yder die hem met wegen, meten ende formen volgens sijn voca- „tie erneert, gehouden sal sijn te compareeren sijn wigten, maeten, „ellen ende formen verthoonen, die noyt geeijkt en sijn geweest, „bij den ijkmeester wettelijck doen ijken, ende die te vooren ge- „ijkt sijn geweest bij hen doen visiteeren, om soo deselve alsnoch „met de stadsmaet, elle, gewigts ende formen komen te accor- „deeren andermael van hem te mogen geijkt ende met de letter „A. B. C. enz. jedere ses maenden geteijckent worden."

Boeten werden vastgesteld in art. 12: „Soo wie bevonden sal „worden ongeijkt ende met den behoorlijken letter van 't presente „halftjaar niet geteekende maete, gewighten, ellen ofte formen „in sijn neeringe te gebruicken sal yder verbeuren ses saaken van „agten voor d' eerste mael, voor de tweede mael dubbelt, ende „voor de derde mael boven de dubbelde boeten, haer neeringe ver- „boden sal worden."

Van het jaar 1661 vinden we een „resolutie rakende de pagt van de waag", luidende:

„Alsoo ons verscheyde klagten voorgekomen sijn, dat de pag- „ter van de waag te deser stede voorleden jaar in het weegen „met de daats, die tot nog toe altijd gebruykt is geweest, groote „frauden ende valsch-heden is gepleegt, is oms het selve na de- „sen voor te komen na deliberatie goetgevonden, die ordre te stel- „len, dat voortaen in de gemelde waag *hollantsche schaelen* ende „*hollants gewigt* sal worden gebruykt en geen andere."

Naast vele andere besluiten, die verband houden met het toe-zicht op maten en gewichten is er nog een:

„Placaat van den ijk met een nadere waarschouwinge dien aan- „gaande van 18 Augustus 1681", waarin o.a. voorkomt:

„Werd door den E. geregte deser stede een ygelijk volgens „gewoonte wederom gewaarschouwt, dat alle de geene welke hun „met ellen, maten, gewigten, kannen, formen en balijs, 't zij van „natte ofte drooge waarn erneren, sullen komen op aanstaande „Maandag den 25 deser loopende maant Augustus 1681, des na- „middags te klokke twee uuren in 't stadhuys om hunne ellen, „maten, gewigten, kannen, formen en balijs met de letter L2 te

„laten ijken, alwaar haren gecommitteerde Schepenen ende een „ijkmeester die geheele week des namiddags van twee tot vijff „uuren zullen zitten om nu ijgelijk na behooren te gerieven. Dat „ook langs hoe meer bevonden wert geen andere gewigt ter ijk „te komen dan Chinees *catty gewigt* van hondert, in de hondert „twee en twintig en een halve ponden hollands, niet tegenstaande „het genoegsaam kennelijk sij dat de Europiaansche winkeliers, „kramers en backers geen ander dan het hollands pond gewigt ge- „bruyken.

„En vermits goedgevonden is dat voortaan soo wel de *gantangs* „als de balijs sullen *afgestreeken worden,* soo wert aan alle rijs- „verkoopers en andere welke hunnen waren bij de ganting uyt- „meten geinterdiceert geen andere gantings 't zij heele ofte halve „off wel minder maten te gebruyken als de sodanige welke niet „behoeven opgehoogt te worden maar gelijkantig afgestreeken „zijnde hare behoorlijke mate en gewigte van *vijff gantings* in „een *balij tot 66⅝ ponden* of *46 balijs in een last van 3066 pon- „den* gemeene rijs inhouden, met welke mate en hoedanig ook „het zout voortaan zal worden gemeten zonder te reflecteeren op „het meerdere gewigt hetwelke die spetie daarmede komt uyt te „maken, ende alsoo de gantings nu in usance zijnde te kleyn be- „vonden worden om zonder ophooginge de volle en behoorlijke „mate uyt te leveren, soo wert een ijgelijk gelast deselve op den „aanstaanden ijk te brengen (alwaar se zullen worden ingetrok- „ken) en sig van de nieuwe daartoe verordineerde gantings te „voorzien, zonder eenige van de oude 't zij onder wat voorwend- „sel het ook zoude mogen wezen, onder zig te blijven behouden, „en zal een ijgelijk gehouden zijn zijne g'ijkte mate te gebruyken, „zonder die van niemant te mogen leenen als eenelijk van den ijk- „meester 't welk om de kortheijt des tijds die er van nu tot den „aanstaanden eijk voorhanden is wert toegelaten".

„Wijders zullen alle Europiaansche winkeliers, kramers en bac- „kers geen ander gewigt vermoogen te gebruyken als het *hollands „pond gewigt tot 16 onces in een pond troys,* en gehouden zijn hun „gewigt zoowel als andere ingezetenen telkens op den eijk te „brengen om geijkt te worden, en werden de backers bij dezen „gewaarschouwt het broot op sodanige swaarte te moeten bakken

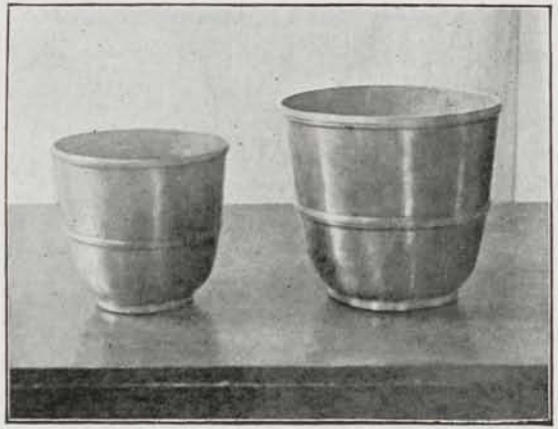

Oude roodkoperen standaard-maten van Batavia.

„als er bij de Bataviase statuten ofte nadere ordonnantien desen „aangaande is gestatueert, te weten het tarwen broot van een „dubbelde stuyver op 13 en het witte broot van gelijke prijs op „elff onces gerekent op *16 onces in een pond troys*".

„En niet tegenstaande vooralsnog toegestaan werd dat de chi„neese winkeliers en spekverkoopers bij 't *out gebruyk* van hare „*daats off catty gewigt* zullen worden toegelaten, soo werden „egter deselve gelast en bevolen van nu voortaan hun daatsen met „de daaraanhangende gewigten, 't zij kleyn off groot ook telkens „op den ijk te brengen ende te verhoonen".

Het *oud gebruik van Kati gewichten* werd dus in 1681 voor de Chineezen toegestaan en eerst thans is te voorzien, dat dit oud gebruik na verloop van een tiental jaren afgeschaft zal worden en hier te lande niet anders gebruikt zal mogen worden dan Hollandsche of beter gezegd metrieke gewichten!

Ongeveer uit dien tijd zijn eenige oude standaarden bewaard gebleven.

Bij de Inspectie van het IJkwezen zijn n.l. voorhanden een stel van 4 gedreven roodkoperen maten voor droge waren en een stel van 5 vochtmaten. De droogmaten hebben een inhoud van ⅛, ¼, ½ en 1 Gantang; ze zijn door geelkoperen bandjes versterkt en er is een opschrift in gegraveerd. Zoo staan op de kleinste aan de eene zijde van het wapen Batavia de teekens R. 4, aan de andere zijde een roosje, bovendien volledig:

een achten Van Stads Gantingh, gemaakt na Stads Slaaper,
Door Den Stads yk-meester Abraham Crena 1709
maat Voor Kadjan en Boonen en Kistterijen en Verderen
Klijnigheeden Die op De Klijne passer Verkoft Wert.

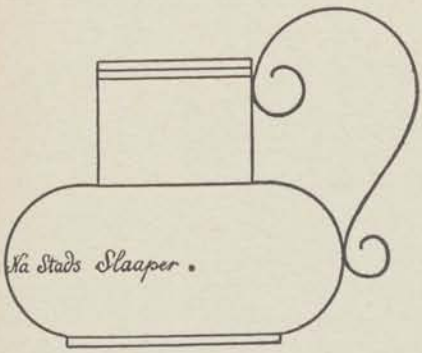

Op het stads „halvie", „mutsie", op de ¼, ½ en 1 Kan staan eveneens het wapen van Batavia en het roosje en zijn opschriften gegraveerd; zoo op ¼ kan:

Stads quart Kan gemaakt
Na Stads Slaaper.

Ook in het Museum aan het Koningsplein te Weltevreden zijn eenige soortgelijke maten bewaard; men vindt daar bovendien verscheidene oude standaard-gewichten, gemaakt door den stads IJkmeester Hendrik van der Crap Anno 1739 n. l. een stel pond gewichten, een stel Catti gewichten, een sluit- of pijlgewicht van 128 realn, een stel marc gewichten. Bovendien een „slaper van „stads elle in alle zijne verdeelinge correkt" gemaakt door bovengenoemden A. Crena Anno 1705 en een stads rijst baly of slaper van 5 gantinghs.

Voorts vinden we dat gepubliceerd werd op 15 Juli 1664 dat alle maten en gewichten gestempeld moesten wezen met de letter Z en vervolgens:

15	Februari	1666	met	letter	C
3	Juli	1666	„	„	D
7	Februari	1667	„	„	E
11	Juli	1667	„	„	F
16	Januari	1668	„	„	G
24	Juli	1668	„	„	H
21	Januari	1669	„	„	K
8	Juli	1669	„	„	L
14	Januari	1670	„	„	M
ult.	Juni	1670	„	„	N
19	Januari	1671	„	„	O
27	Juli	1671	„	„	P
6	Januari	1672	„	„	Q

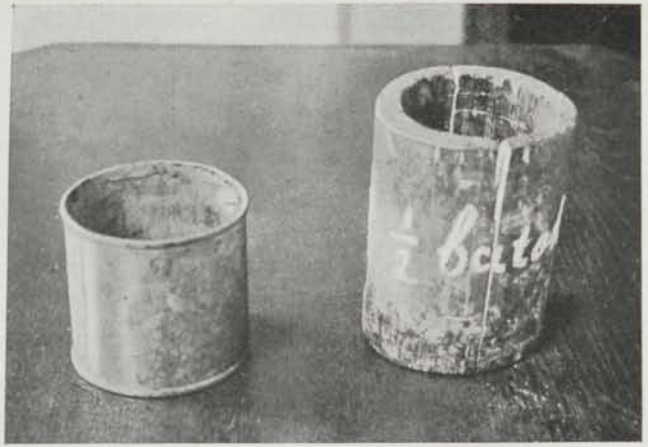

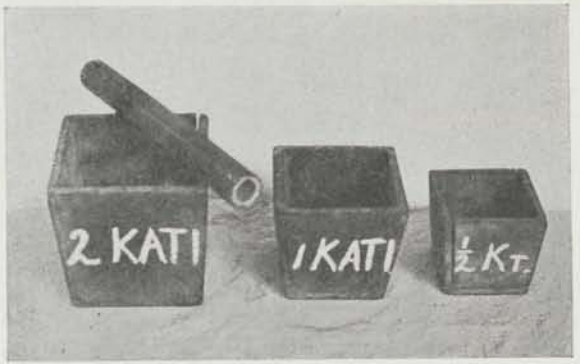

Rijstmaten in 1924 in Batavia en Semarang in beslag genomen.

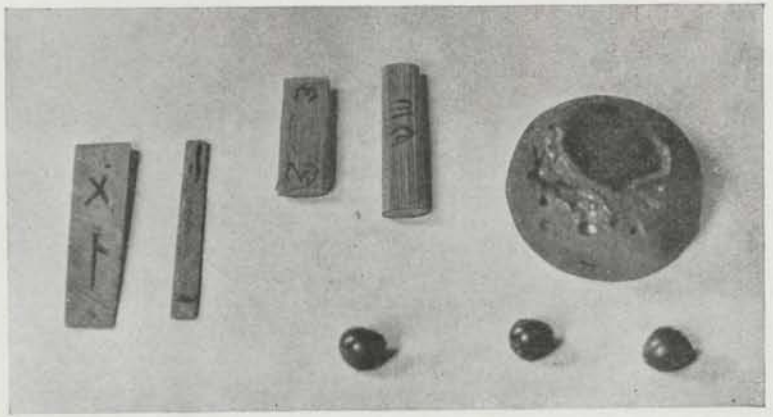

Gewichten van been, van hout, koper en sagapitten, in 1924 in beslag genomen bij Chineesche goudsmeden in Batavia.

Hieruit blijkt dus dat het toen ter tijd noodzakelijk gevonden werd de maten en gewichten elk halfjaar te laten nazien. Vóór 1895 bestond in Holland een jaarlijksche herijk, na dien is dit veranderd in een onderzoek om de twee jaren. In Indië bestaat thans een jaarlijksch onderzoek. Een en ander houdt natuurlijk direct verband met den algemeenen toestand, waarin die voorwerpen zich bij de aanbieding ter verificatie bevinden, met het al of niet veelvuldig voorkomen van bedrog en met de controle die de koopers zelf op de hoeveelheid der ontvangen goederen uitoefenen. In Holland is de toestand al bijzonder goed, maar hier te lande is, voorloopig althans, een *jaarlijksch* herhaald onderzoek dringend noodig.

Aan de verschillende bovenvermelde voorschriften werd echter niet de hand gehouden en ook het Engelsche tusschenbestuur liet zich aan het toezicht op maten en gewichten niet veel gelegen liggen. In 1819 werd een ingenieur door de Regeering opgedragen een reglement samen te stellen, maar ook dit voornemen liep spaak. De voorstellen van den ambtenaar van het IJkwezen O. Venema in 1882 om den verplichten ijk en herijk in te voeren, vonden hier te lande steun, maar werden door de Tweede Kamer in 1890 om financieele redenen verworpen. Eindelijk werd vanaf 1899 voorgeschreven, dat de maten, gewichten en weegwerktuigen van Gouvernements Instellingen jaarlijks ten herijk moesten worden aangeboden, voor particulieren echter was zulks niet *verplicht,* maar konden die voorwerpen op verzoek van belanghebbenden geijkt worden. Het spreekt van zelf dat dergelijke verzoeken slechts zelden inkwamen. Bovendien werden de werkzaamheden van den ijk en herijk opgedragen aan leeken op dat gebied, zooals ambtenaren van Binnenlandsch Bestuur, opzichters der B. O. W., der S. S. en dergelijke. Ongeveer 200 van deze z. g. n. hulpijkers kregen geregeld jaarlijks een stel balansen, standaarden en overige instrumenten en gereedschappen gezonden van den Inspecteur van het IJkwezen en hun werd dan het onderzoek van de maten, gewichten en weegwerktuigen in hun standplaats opgedragen.

Niet te verwonderen is het, dat zij niet veel voelden voor die bezigheden, buiten hun eigenlijken dienst staande en die zij zonder bijzondere toelage moesten verrichten; het gevolg daarvan was,

dat de herijk veelal werd overgelaten aan een mandoer en dat deze, ook al geen raad krijgende van den hulpijker, nergens weg mee wist en ontelbare fouten maakte. Dit blijkt ten minste uit de registers, die naar de Inspectie moesten worden opgezonden. Hoe fraai de werkzaamheden zelf verricht werden, laat zich wel denken; Inspectie door den deskundigen ambtenaar had n. l. nooit plaats. Dit was ook vrijwel onmogelijk, daar jaren lang de Inspecteur de eenigste deskundig-opgeleide ambtenaar van het IJkwezen was en hij naast zijn kantoor in Batavia, bovendien nog geregeld enkele maanden zitting moest houden in Soerabaja, Semarang en Buitenzorg. Eerst later is hem een Adj. Inspecteur toegevoegd.

Bij de reorganisatie van den dienst is met dit stelsel van ondeskundige ambtenaren gebroken; thans worden slechts tot ijker benoemd, zij, die den volledigen tweejarigen cursus in den ijk aan de T. H. te Delft hebben gevolgd. Het voornemen bestaat evenwel om in 1925 ook een dergelijken cursus aan de T. H. te Bandoeng in te stellen. Deze volledig opgeleide ambtenaren, die bij hun studie eveneens onderricht krijgen in de verificatie van gas-, water- en electriciteitsmeters, wordt op den duur slechts de leiding der ijkkantoren opgedragen, terwijl met de gewone dagelijksche bezigheden belast worden z. g. n. herijkers, ambtenaren, die na een vòòropleiding K. W. S. of Mulo, na drie jaar aan de ijkkantoren werkzaam geweest te zijn, een vakexamen moeten afleggen, waarbij voornamelijk op de praktische bekwaamheden gelet zal worden. Door de instelling van deze lager bezoldigde ambtenaren, is het, mede door de heffing van ijkgelden, mogelijk gemaakt, dat de dienst zich zelf thans ruimschoots bedruipen kan.

Werd in vroegere jaren, vóór de reorganisatie over geheel Indië een bedrag aan ijkgelden geind van ± *f* 2000.— per jaar, thans is alleen in de steden Batavia, Soerabaja en Semarang van 1 Januari — 1 October 1924 ontvangen een bedrag van ruim *f* 128.000 [1])

En dit bedrag zal in den loop der jaren nog heel wat vermeerderen. De in 1923 tot stand gekomen reorganisatie kan n. l. slechts *geleidelijk* tot geheel onzen archipel worden uitgebreid. Plotselinge

1) Noot van den schrijver: Bij het afsluiten van dit artikel bleek het totaal bedrag der ijkgelden in 1924 te bedragen ruim *f* 152.000.

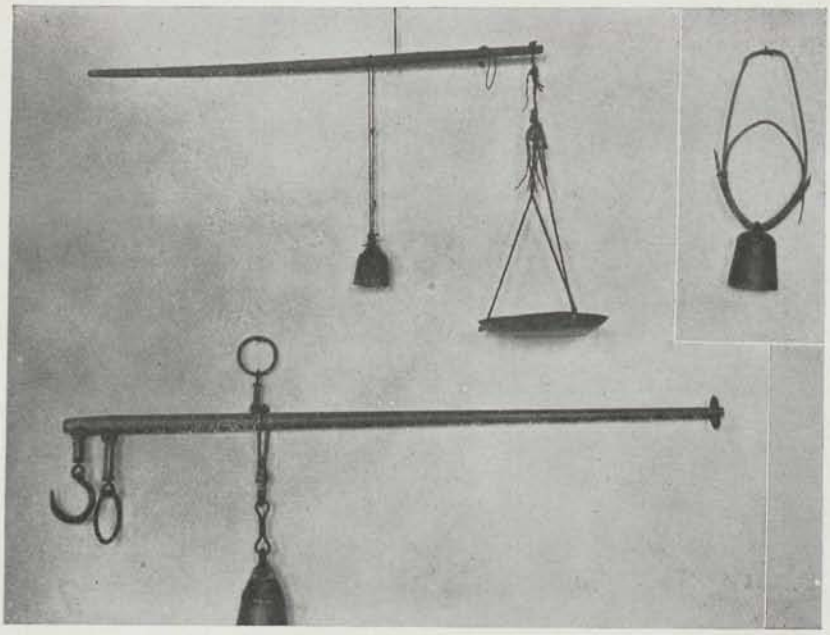

Boven : slechte houten datjin en afzonderlijk los gewicht met rottan.
Onder : goede houten datjin, Chineesch fabrikaat.

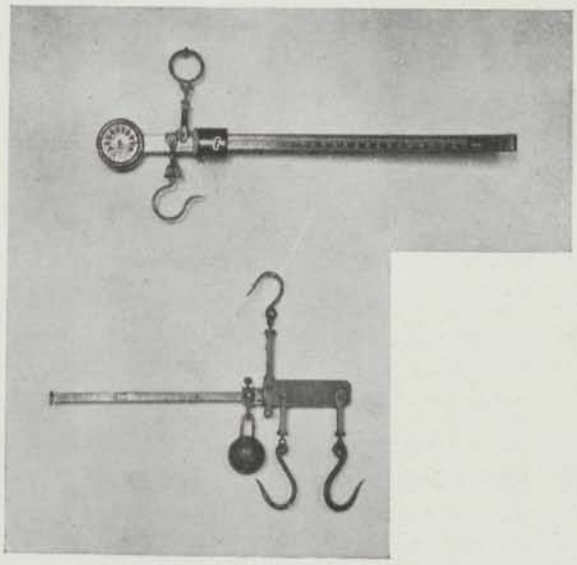

Goede houten en ijzeren datjin, Europeesch fabrikaat.

invoering van behoorlijk toezicht over geheel Indië toch, zou zulk een enorme vraag doen ontstaan naar goede maten, gewichten en weegtoestellen, dat de weinige voor de vervaardiging daarvan ingerichte fabrieken niet in staat zouden wezen, daaraan te voldoen en de voorgenomen verbetering van den bestaanden chaos alleen reeds daarom niet zou kunnen worden doorgezet. Reeds nu worden moeilijkheden ondervonden met de voorziening van behoorlijke geijkte voorwerpen en nu is de ijkordonnantie nog slechts voor de drie groote handelssteden op Java van kracht. Bovendien moet het IJkwezen kunnen beschikken over een aantal ambtenaren, die niet alleen wetenschappelijk goed zijn onderlegd, maar die bovendien volkomen bekend zijn met de veelal hoogst eigenaardige methoden van „handel" drijven door de Oostersche volkeren en die de noodige routine en tact hebben om dat deel van de bevolking te controleeren, dat zich door die controle vaak een zoet winstje ziet ontgaan!

We denken daarbij aan de houten stokken, als lengtematen gebruikt en door den Chinees of Bombayer veelal zelf vervaardigd, aan de bamboekokers, klapperdoppen, vingerkommen e. a. waarmee rijst gemeten wordt, aan de looden schijfjes en rottan plaatjes door toekang[2] mas gebezigd en aan de datjins met touwtjes, verwisselbaar gewicht en Chineesche karakters. Chineesche goudsmeden bieden veelal de gladde roode zaden van den Sågaboom (in Holland Paternosterboontjes genoemd) ten ijk aan en inderdaad hebben deze een vrij constant gewicht, al blijven ze natuurlijk van goedkeuring uitgesloten. Maar ook bij betere toestellen, waarvan mag worden aangenomen dat zij door vaklieden onderhouden worden, komen groote fouten voor: een splinternieuwe bascule, juist uit Europa geimporteerd wees 400 % te veel aan; een nieuwe, door een der grootste importeurs aan een landbouw onderneming geleverde en door een hunner Europeesche vaklieden gemonteerde weegbrug had een miswijzing van 8 %; een Stoomvaart Mij. kreeg bij het gewicht van vrachtgoederen verschillen van 40% met de opgaven van hare agentschappen en bood een in verband daarmede herstelde (!) bascule ter onderzoek aan, die 14 % te weinig aanwees. Maar zulke groote afwijkingen zijn niet te verwonderen, waar vroeger, toen er geen toezicht bestond,

wel weegtoestellen in den handel werden gebracht met messen van hout in plaats van staal en pannen van leer.

Al dergelijke toestellen worden bij ijk onherroepelijk geweigerd; geen enkel weegtoestel wordt thans goedgekeurd of het moet voorzien zijn van messen en pannen van staal of ander hard materiaal, alle datjins moeten zóó vervaardigd zijn, dat de gewichten niet verwisseld kunnen worden. Bij het onderzoek wordt dus niet alleen gelet op de zwaarte, den inhoud, de lengte of de weegeigenschappen, maar het ijkmerk waarborgt tevens een goede constructie en degelijk materiaal. De voorschriften daartoe zijn vastgesteld bij Stbl. 1923 No. 58.

Het spreekt van zelf, dat daardoor bij eerste onderzoek zeer veel moet worden geweigerd, vooral in den beginne, nu door de groote vraag naar geijkte voorwerpen elke vakman (?) tracht deze te vervaardigen. Op den duur zal hier te lande de toestand wel worden evenals in Holland, waar thans slechts enkele goed uitgeruste fabrieken van maten, gewichten en weegwerktuigen bestaan en allerlei beunhazerij is uitgesloten. De nieuwe voorschriften laten slechts enkele soorten van maten en gewichten in het openbaar verkeer toe. Het is n. l. hoogst gewenscht, dat het publiek contrôle uitoefent en dit kan slechts mogelijk zijn, wanneer de wettelijke maten en gewichten geen onnoodige verscheidenheden vertoonen. Men kan dan maten en gewichten, evenals de munten, op het eerste gezicht van elkander onderscheiden.

Maar daartoe is een eerste vereischte, dat in geheel onzen Oost slechts één stelsel wordt toegepast en aan gelijke hoeveelheden ook gelijke namen gegeven worden. En dan is het metrieke stelsel wel als van zelf aangewezen.

Van de vroegste tijden af heeft men reeds de noodzakelijkheid ingezien van z. g. n. natuurmaten, maten dus, die niet willekeurig waren vastgesteld, maar ontleend waren aan de Natuur, onvergankelijk en steeds in later tijden te reconstrueeren. Waren feitelijk de duimen, palmen, spannen, voeten en ellen geen natuurmaten, — waren de epha „houdende 432 eieren van gewone hoenders" en de daarvan afgeleide homer en hin van de Israëlieten geen natuurmaten — staat in het museum in Leiden niet een oude standaard van een aardappelkorf, waarin houten ballen, vermoedelijk

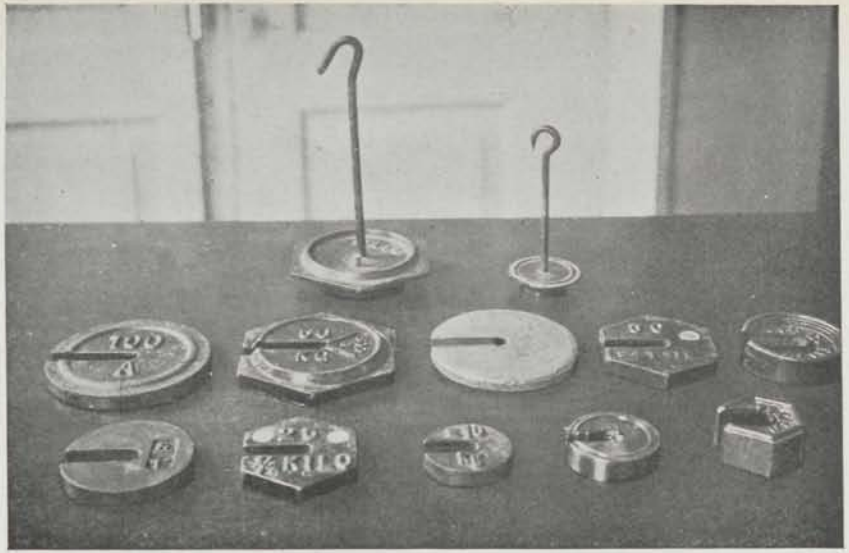

Verschillende modellen van gewichten, thans uit een oogpunt van uniformiteit alle buiten gebruik gesteld.

ter grootte van een gemiddelden aardappel? Volmaakte maten en gewichten in streng wiskundigen zin waren het zeker niet, maar het waren dan toch natuurmaten, nauwkeurig binnen grenzen, die ons *nu* te ruim zijn. In zooverre zou Bessel ongelijk hebben met zijne bewering: „Er zijn geen natuurmaten."

Ook hier te lande had men natuurmaten of beter gezegd, uitdrukkingen voor een hoeveelheid werk, dat verricht werd. Zoo is b. v. bij de Javanen karja (kawi = werk) de eenheid van landmaat en staat gelijk aan de uitgestrektheid, die een landbouwer met zijn gezin kan bewerken; gawè en damel drukken hetzelfde begrip uit. De thans veel meer gebruikelijke landmaat is de bahoe (bouw), een woord, dat bovenarm, schouder, beteekent en in het Maleisch ook steeds in dien zin gebruikt wordt, doch allengs op Java dezelfde beteekenis kreeg als omtrent karja werd medegedeeld. Hoogst eigenaardig is het, dat ons begrip van afstand: „een pijp rookens" in het Oosten van den Archipel niet onbekend is. Men bepaalt daar wel afstanden door uitdrukkingen als:

„den tijd om pinang rood te kauwen" of „om rijst of djagoeng „gaar te koken". De inhoudsmaten zijn meestal ontleend aan kokosschalen of het lid van een bamboe e. d. (koelak). Een pikol vertegenwoordigt eigenlijk een schoudervracht, zooveel als aan beide einden van een juk door een man gedragen (gepikold) kan worden.

Natuurlijk dat dit gewicht, vóór de vaststelling door de Regeering op 61.7613 K. G., nogal uiteen liep en in de „Beschrijving van Groot Djawa ofte Java Major" door François Valentijn MDCCXXVI staat dan ook vermeld 1 pikol = 100 kati = 118, 122, 124, 125 of 137 pond. In Engelsch Indië is de pikol vastgesteld op $133^1/_3$ lbs of 60.479 K. G., in Siam op 60 K. G., terwijl het gebruik daarvan in de Philipijnen wel is waar verboden is (daar is uitsluitend het Metrieke Stelsel toegelaten), maar de Administratieve order van 1917 No. 12 toch een opgaaf bevat van 1 pikol = 63.250 K. G.

Als staaltje van eigenaardig gewicht kan nog vermeld worden, dat voor kort in de Lampongs nog tabak gewogen werd tegen oude koperen duiten, die tegelijk de waarde ervan bepaalden, zoodat tabak haar gewicht aan duiten waard was.

Verschillende modellen van gewichten, thans uit een oogpunt van uniformiteit alle buiten gebruik gesteld.

Toen eenige honderden jaren geleden het verkeer in Europa tusschen de verschillende plaatsen en vooral ook de internationale handel toenam, werd al spoedig de wenschelijkheid van een algemeen stelsel van maten en gewichten gevoeld, en het is de groote Nederlandsche natuurkundige Huyghens geweest, die daarvoor het eerst een weloverwogen denkbeeld aan de hand deed. Hij stelde in 1664 voor om als eenheid van lengtemaat aan te nemen de lengtemaat van dien slinger, die juist één seconde noodig heeft om van den eenen uitersten stand tot den anderen te komen.

Om dus een eenheid van lengte te bepalen, zou men afhankelijk zijn, zoowel van de grootte der zwaartekracht, als van den tijd, derhalve drie geheel ongelijksoortige grootheden. Zeer zeker is het wijsgeeriger om de lengte-eenheid uitsluitend van overeenkomstige grootheden te laten afhangen; bovendien is — wàs althans toen ter tijd — een juiste tijdmeting zeer bezwaarlijk. Deze en andere bezwaren hebben er toe geleid, dat het voorstel van Huygens niet is doorgevoerd en steeds gezocht werd naar een ander stelsel van volmaakte maten en gewichten.

In 1791 eindelijk heeft een Commissie uit de Fransche Academie van Wetenschappen voorgesteld als eenheid van lengte aan te nemen een veertig millioenste deel van den omtrek van de aarde. Op deze grondgedachte werd een geheel stelsel gebouwd, het z. g. n. metrieke stelsel van maten en gewichten, dat vrijwel volmaakt is te noemen. Een groot voordeel daarvan is het feit, dat ons nageslacht ten allen tijde nieuwe standaarden kan vervaardigen, welke algeheel met de thans in gebruik zijnde overeenkomen, indien onverhoopt de bestaande standaarden, door verwaarloozing, door aardbeving, brand, oorlog, of anderszins verloren zouden gaan. De resultaten van allerlei wetenschappelijken arbeid, vastgelegd in maat- of gewichtshoeveelheden, gaan dus niet verloren. Een tweede, niet minder groot voordeel, is de eenvoud van het stelsel, waarvan de verdeeling volkomen overeen komt met die van ons muntstelsel en daarom in het dagelijksch leven veel minder moeilijkheden oplevert dan de oude verdeeling in halven, kwarten en achtsten of de nog vreemdere verdeelingen van het Engelsche stelsel b. v. Daar zijn n. l. 2 stelsels van gewichten in gebruik, 1 voor den gewonen handel en 1 voor goud, zilver en geneesmiddelen.

In het eerste stelsel is een pond van 453.6 gram verdeeld in 16 ons, elk van 28.35 gram; in het andere is een pond van 373.2 gram verdeeld in 12 ons, elk van 31.1 gram. Het eene ons is onderverdeeld in 16, 3 en 10 eenheden, het andere in 20 en 24 deelen. De lengtemaat, yard, is verdeeld in 3 feet, een foot in 12 inches, een inch in 10 lines; de inhoudsmaat gallon, in 4 quarts elk van 2 pints. Eenheid in verdeeling en onderling verband is dus ver te zoeken.

Het spreekt wel haast van zelf, dat het metrieke stelsel in den beginne allerlei tegenkanting moest overwinnen. In het algemeen is dat met alle nieuwigheden het geval en het is een eigenaardig verschijnsel, dat de mensch steeds geneigd is om aan elke tegenkanting, terecht of niet terecht, bijval te betuigen:

Wat nieuw is, vindt altijd bestrijders
Maar hen komt vaak niet in hun geest,
Dat 't oude, waarmee zij zoo dweepen,
Ook eens wat nieuws is geweest.

Die tegenwerking berust dus veelal op bekrompenheid, misverstand of ..... op het vooruitzicht, dat in den vervolge door meerder toezicht minder bedrog gepleegd zou kunnen worden. Niet allen de handelaren echter pleegden bedrog, maar doordat de grootte van de plaatselijke standaarden zelf niet uiterst nauwkeurig was bepaald en ook de ambtenaren, die de voorwerpen van de handelaren met die standaarden moesten vergelijken, de „ijkmeesters" niet streng werden gecontroleerd, waren de „ambtenaren" in de gelegenheid om de grootte van die standaarden nu en dan te veranderen. Door een standaard het eene jaar iets grooter, en volgend jaar iets kleiner te maken, moesten de maten en gewichten van het publiek ook telken jare worden veranderd, hiervoor moest worden betaald en die gelden vloeiden vroeger, tientallen jaren geleden dus, voor een groot deel in de beurs van die ambtenaren zelf. Thans is in vrijwel alle landen daaraan een einde gemaakt en ook hier te lande moeten wél ijkgelden betaald worden, maar deze komen ten bate van 's Lands schatkist.

De Fransche Regeering vermoedde al spoedig, dat het metrieke stelsel niet om principieele redenen, maar voornamelijk uit politieke overwegingen zou worden tegengewerkt. Bovendien speelt ja-

loerschheid in deze een groote rol: andere landen zouden allicht geen medewerking willen verleenen, omdat het stelsel niet door hen, maar toevallig door Franschen was uitgevonden. Daarom werden in 1799 alle landen uitgenoodigd om afgevaardigden naar een internationale conferentie te zenden (uit Nederland namen de natuurkundigen van Swinden en Aeneae aan die conferentie deel) en werd het stelsel zuiver wetenschappelijk vastgesteld. Als eenheid van lengtemaat werd aangenomen de Meter, zijnde één veertig millioenste van den omtrek van de aarde, gemeten langs de meridiaan van Parijs, bij een temperatuur van smeltend ijs (O° Celsius). De eenheid van gewicht werd het Kilogram, zijnde de zwaarte van het water dat één kubieke decimeter (1/10 Meter) vult, gewogen in het luchtledige en bij de temperatuur waarbij water zijn grootste dichtheid heeft, 4° Celsius. Intusschen had de Fransche Regeering niet stil gezeten en waren, ondanks de haast onoverkomelijk moeilijkheden, veroorzaakt door de groote revolutie, die metingen van den aardomtrek voltooid.

Reeds eerder is vermeld, dat Eratosthenes (± 200 voor Christus) bekend met den bolvorm van de aarde, getracht heeft de grootte daarvan vast te stellen en gevonden heeft 250.000 stadiën of ruim 50.000.000 Meter, dus ruim 1/5 te groot. Een volgende meting vinden we aangegeven, op last van kalief Almanoen in 827 v. Chr. verricht bij Bagdad door zijne astronomen Chalid Ben Abdulmelik en Ali Ben Isa; hiervan zijn de resultaten ± 10% te groot.

In 1525 mat de Fransche dokter Fernel de zonshoogte te Parijs en te Amiens en bepaalde den afstand uit het aantal omwentelingen van de wielen van zijn rijtuig, rekening houdende met de bochten van den weg. Een groote verbetering leverde de driehoeksmeting van onzen landgenoot Snellius op (1581 — 1626), die hij het eerst toepaste voor metingen van Alkmaar tot Bergen op Zoom en daarvoor slechts één basis van 330 M. door directe meting had te bepalen. Kijkers, logarithmen, boldriehoeksmeting, waren toen echter nog niet bekend, zoodat Snellius met groote moeilijkheden te kampen had.

Later nog vermoedde men, dat de aarde niet een zuivere bolvormige gedaante had, maar eene ellipsoïde is, aan Noord- en Zuid pool een weinig afgeplat. Huygens en Newton hadden dit theore-

tisch betoogd, praktisch kan het eerst bewezen worden, wanneer men stukken van den omtrek meet in de nabijheid van den evenaar en in de nabijheid van de pool en deze lengten met elkander vergelijkt. Inderdaad zijn daartoe 2 expeditie's uitgerust in 1795, één naar Peru onder Lacondamine en één naar Lapland onder Maupertuis. Verder hadden van 1792 tot 1806 metingen plaats door Méchain en Delambre; voor de afplatting van de aarde werd gevonden ongeveer 1/300.

Deze en dergelijke metingen o.a. door Generaal Krayenhoff in Nederland van 1802 — 1811, door Gauss in Hannover, door Bessel en Bayer in Pruisen ± 1840, door Tenner in Rusland zijn allengs met grooter nauwkeurigheid uitgevoerd en hebben o.a. tot de hoogst merkwaardige ontdekking geleid, dat de aardas zelve zich in den loop van jaren een weinig verplaatst. Alhoewel oorspronkelijk bedoeld is om de eenheid van lengtemaat te doen zijn het millioenste deel van een kwart meridiaan, zijn fouten in meting, berekening en de toen ter tijd gebrekkige instrumenten oorzaak, dat de standaard aan dien eisch niet voldoet. We moeten daarom onze tegenwoordige standaarden aanduiden als kopieën van de voorwerpen, die onder de benamingen mètre en Kilogramme in het jaar 1799 in de staatsarchieven van Frankrijk zijn neergelegd.

Het gebruik van het metrieke stelsel nu werd in Europa allengs in alle landen verplichtend gesteld, behalve in Engeland, waar het thans naast de Engelsche maten en gewichten wordt toegelaten. Hoe langer hoe meer wordt ook dáár de noodzakelijkheid van één wereldstelsel ingezien en worden pogingen aangewend om het gebruik van het metrieke stelsel verplicht te stellen. Wel zullen daartoe nog allerlei moeilijkheden zijn te overwinnen, in hoofdzaak met de afmetingen (dikte, diameter) van allerlei ijzerwerk als schroeven, bouten, platen enz., maar enkele Fransche fabrieken zijn reeds geheel op metrieke afmetingen ingesteld en ook de Hoofdcommissie voor de Normalisatie in Nederland betoogt met hare tabellen en werkteekeningen, uitsluitend in m.M. uitgedrukt, dat doorvoering van het metrieke stelsel mogelijk is.

In een opstel van H. W. Richardson:

„The Metric System" voorkomende in Harper's Monthly Magazine van September 1890 komt de volgende ware verklaring voor:

„The metric system has an abode on neutral ground, under the „protection and direction of some of the most powerful and popu- „lous nations in the world. It is no longer French, but interna- „tional".

Mogelijk zouden we het huidige tiendeelige stelsel zelfs wel eene Nederlandsche uitvinding kunnen noemen. Een zekere Jacob van Dijk heeft n. l. reeds in 1789 een Wiskundigen Droom gedicht, waarin o. a. de volgende coupletten voorkomen:

Hij (dat was Koning Wiskunst) sprak aldus: Beroemde mannen!

Bij wien 't vooroordeel is verbannen,
Die steeds met smarte Uw' tijd verspilt:
Uwe eedle harsens moet verteeren,
Door 't eewigdurend reduceeren,
Wijl maat van maat alom verschilt.

Gij, wien de handel moet vervelen
Door 't staag verdubbelen en deelen
Van Ellen, maten en gewigt,
Die alle schatten, hoe uitstekend,
Tot ijdle penningen verrekent,
Ontsluit uwe oogen voor mijn licht.

Gebruikt in wel bestuurde staten
Dezelfde grootheid voor Uw maten,
Denzelfden weegsteen voor Uw wigt:
Dan stelt gij 't beeld van maat of ponden,
Dat aan de namen is verbonden,
Op 't enkel noemen, voor 't gezigt.

Moet gij die algemeene heelen
Vermenigvuldigen en deelen,
Neemt dan het tiental juist in acht:
Dan zult gij op uw vingers reekenen,
't Geen door een lange reeks van teeknen
Uit Willem Bartjens wordt volbragt.

— — — — — — — — — — —

Die steen, aldus gelijk bevonden,
Werd afgedeeld in tien tot ponden:
En ieder pond in vijf paar lood:
Een lood in tien gebragt tot greinen:
Tot dat er door tienvouwig kleinen
Ten laatste een zandjen overschoot.

— — — — — — — — — — —

Indien gewigt en maat de gelden
In evenredigheid verzelden,
En elke breuk in tien bestond,
Dan zaagt gij over 't handelwezen
De nieuwe zon ten top gerezen,
Wier schijnsel nimmer weergaâ vond.

Maar 't volk, dat naauwelijks tien kan tellen,
Wilde aan de wistkunst wetten stellen,
Vervloekte dezen schoonen vond,
Verstoorde mijn genoeglijk droomen,
Zoodat ik, tot mij zelv' herkomen,
Nog in den ouden chaos stond.

Hier te lande werd in 1838 reeds in beginsel besloten om tot invoering van het metrieke stelsel over te gaan en in 1848 werd den toenmaligen Landvoogd machtiging verleend om het metrieke stelsel alhier te doen invoeren; Z. Excellentie was van meening, dat „aan den verderfelijken toestand van maten en gewichten een einde gemaakt moest worden". Het heeft echter heel wat voeten in de aarde gehad, alvorens daartoe krachtige maatregelen zijn genomen; nóch de pleidooien van de Javabode in 1861 en '62, nóch de betoogen van de betrokken ambtenaren hadden eenig resultaat, totdat op voorstel van den heer K. A. R. Bosscha in 1914 meerdere landbouw- en Handelsvereenigingen zelf wezen op het veelvuldig voorkomen van bedrog en misvattingen in den Handel en beter toezicht van overheidswege verzochten.

Zooals de ervaring in vele landen reeds heeft geleerd, en door

Jacob van Dijk op rijm gezet is, is een der krachtigste middelen om den handel in zijn behoefte aan vereenvoudiging en snelheid tegemoet te komen en tegelijk de kans op fouten aanzienlijk te verkleinen, gelegen in de invoering van een stelsel van maten en gewichten, waarin de reeks, gevormd door de eenheid met al hare onderdeelen van veelvouden, als het ware parallel loopt met die der getallen in het tal- en met die der geldstukken in het muntstelsel. Daar nu beide laatst bedoelde stelsels hier te lande tiendeelig zijn, behoort dus ook het maten- en gewichtenstelsel decimaal te wezen en wijl zulks met geen enkel inheemsch stelsel het geval is, moeten we wel overgaan tot het algemeen metrieke. Het ligt daarbij echter voor de hand, dat elke kring of groep van personen zijn meerdere of mindere gehechtheid aan oude, thans nog gebruikelijke maten en gewichten zal hebben op te offeren. Echter zal wel spoedig worden ingezien, dat het metrieke stelsel veel eenvoudiger is dan die, waarin verhoudingen voorkomen als: 1/32, 1/16 kati, 1/72, 1/12 Rijnlandsche roede. Bovendien hebben de Inlanders steeds behoefte gevoeld aan kleinere inhoudsmaten dan het kleinste onderdeel van de thans meest gebruikelijke Gantang, de „batok" (achtste Gantang = 1.07 Liter); in het metrieke stelsel nu bestaan nog vier kleinere maten n. l. de halve Liter, de 2, 1 en ½ deciliter (0.5, 0.2, 0.1 en 0.05 Liter). Tevens wordt dan een einde gemaakt aan de onderlinge verschillen in lengte of inhoud van gelijknamige maten o. a. pikol van 10, 9 of 8 Gantang; de kojang van 24, 25, 28, 30, 40 zelfs van 64 pikol en veelal afhankelijk van den aard der verhandelde koopwaren; de pikolmaat van 47, 58 of 67 Liter. De gantang is officieel vastgesteld op 8.58 Liter, wegende ongeveer 7.095 K.G. beste soort rijst; echter komen de hoeveelheden, die de inwoners van verschillende landstreken een gantang noemen, overeen met 3.7 K.G., 3.77, 5.66, 6, 6.17, en zelfs 19.69 K.G. Een paal is op Java 1500 of 1507 M., op Sumatra echter 1852 M. In 1907 Stbl. 506 was vastgesteld, dat 1/4 Pikol = 16.76 L. en 1/8 pikol = 8.58 L.; daar nu 2 × 8.58 = 1716 werd hier dus officieel ontkend, dat 2 × 1/8 = 1/4.

Ten slotte zijn bij de meeste Gouvernements diensten (Post, Pandhuis, Douane, Spoor- en Tramwegen, Militaire inrichtingen) reeds sedert ettelijke jaren metrieke maten en gewichten in gebruik

en is het publiek dus al eenigszins met dat nieuwe stelsel vertrouwd. Toch zal de algeheele invoering daarvan slechts geleidelijk dienen te geschieden; 1e om de handel drijvende bevolking niet plotseling te dwingen nieuwe maten en gewichten aan te schaffen en 2e omdat die invoering gepaard moet gaan met toezicht door ambtenaren en zulks bezwaarlijk op één tijdstip in onzen geheelen Archipel kan worden ingevoerd.

De nieuwe ordonnantie nu, waarbij het toezicht geregeld is (Stbl. 1923 No. 57), is zóó ingekleed, dat de Gouverneur Generaal bij een eenvoudig besluit meerdere plaatsen en landstreken onder dat toezicht kan betrekken (tot z. g. ijkgebied verklaren) en is tevens de Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel gemachtigd om, naar mate zulks mogelijk geoordeeld wordt enkele oude, maar bij wijze van overgangsmaatregel voorloopig nog toegelaten soorten van maten en gewichten, buiten gebruik te stellen. Zoo werd in 1923 het onderzoek van alle maten, gewichten en weegwerktuigen in de gemeenten Batavia, Mr. Cornelis en Soerabaja verplicht gesteld en werden aldaar Kati gewichten, Amsterdamsche ellen en Amsterdamsche ponden nog toegelaten, hoewel ze niet in het metrieke stelsel passen. In 1924 is ook in de gemeente Semarang een ijkkantoor gevestigd en is daar en ook in enkele andere plaatsen in de omgeving van Batavia en Soerabaja verplicht toezicht ingevoerd; in 1925 wordt een ijkkantoor geopend in Bandoeng en worden de gewesten Batavia en Soerabaja geheel tot ijkgebied verklaard, in 1926 volgen b. v. Medan, Makasser, Djocjakarta, Cheribon, en zoo vervolgens totdat over een 10 tal jaren ongeveer 20 kantoren bestaan en het onderzoek over geheel Indië (uitgezonderd in de haast onbereikbare plaatsjes in de binnenlanden) verplicht is. Heeft echter iemand, wonende buiten den werkkring van het IJkwezen groot belang bij juiste maten, gewichten en weegwerktuigen dan kan hij die voorwerpen opzenden naar het dichtst bij gelegen ijkkantoor, terwijl voor niet verplaatsbare toestellen (weegbruggen, benzinepompen) onderzoek ter plaatse kan worden aangevraagd aan een der hoofden van kantoren of aan het hoofd van den dienst te Weltevreden. In zulk een geval moet echter de aanvrager alle transportkosten van het materiaal en de reis- en verblijfkosten van den ambtenaar zelf betalen.

In de plaatsen, waar het verplicht onderzoek is ingesteld, zijn daaraan tevens de benzinepompen onderworpen; alle stelschroeven daarvan worden na goedbevinding door de ambtenaren van het IJkwezen verzegeld. Het eerste onderzoek van die pompen in 1923 leverde het min of meer eigenaardige resultaat op, dat geen enkel toestel nauwkeurig bleek aan te wijzen; fouten van 5 à 10% waren geen zeldzaamheden en- haast overbodig te vermelden — steeds in het nadeel van den kooper. Een pomp was ingedeeld in Amerikaansche gallons à 3,79 L., terwijl betaling gevraagd werd, alsof Engelsche gallon à 4,54 L. geleverd waren. Gallons zijn thans voor den ijk niet toegelaten. In de beide ergste gevallen is door de ambtenaren van het IJkwezen proces-verbaal opgemaakt en heeft de betrokken landrechter een voorbeeld gesteld door strenge vonnissen te vellen.

Goedgekeurde maten, gewichten en weegwerktuigen worden gestempeld met een letter, die telken jare door den Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel wordt vastgesteld en geplaatst is in een regelmatigen vijfhoek; zoo wordt in 1924 gebruikt het merk ⟨F⟩ en zal in 1925 de ⟨S⟩ afgeslagen worden; afgekeurde voorwerpen worden gemerkt met een ⚠ en mogen, indien zij door de ijkers niet voor herstel vatbaar worden geacht, door hen worden vernietigd en aangehouden.

Zijn de ambtenaren van het IJkwezen belast met de verificatie en stempeling der voorwerpen, die hen ter onderzoek gebracht worden, de Politie is de taak toebedoeld om te controleeren of inderdaad de handelaren zich houden aan de opgelegde verplichting om hunne maten, gewichten en weegtoestellen te laten ijken. Wel zijn eerstgenoemde ambtenaren bevoegd tot het opmaken van proces-verbaal, maar dit zal slechts zelden voorkomen, daar winkelvisitatie niet op hun weg ligt. Alhoewel het in den aanvang, toen het publiek zich nog niet aan de nieuwe bepalingen van het IJkwezen had aangepast, wenschelijk was, dat de politie zich in hoofdzaak bepaalde tot het geven van waarschuwingen, op den duur is slechts een goede toestand mogelijk als het IJkwezen door scherp toezicht van de politie wordt gesteund.

Het voornemen bestaat om, wanneer na verloop van een 5 tal jaren het toezicht op maten, gewichten en weegwerktuigen zal zijn

ingeburgerd, eveneens een onderzoek in te stellen naar de juistheid van gas-, water- en electriciteitsmeters.

Nadat bij de groote Europeesche, zoowel als Chineesche, handels- en cultuur-ondernemingen, inlichtingen zijn ingewonnen en deze, op een enkele uitzondering na, instemming betuigd hebben met de doorvoering van het metrieke stelsel, zijn thans voorstellen aanhangig gemaakt om alle niet-metrieke maten, gewichten en weegwerktuigen nà 1 Januari 1926 van ijk uit te sluiten, maar ze nog gedurende 10 jaar tot den herijk toe te laten. Zoodoende wordt den importeurs en handelaren in die voorwerpen geen schade berokkend, daar ze hun thans loopende bestellingen en voorraden nog kunnen plaatsen en wordt den handel een overgangstijd van 10 jaar toegestaan om hunne thans in gebruik zijnde niet-metrieke voorwerpen te vervangen door metrieke. [1]) In Amerika en in Japan zijn overeenkomstige besluiten in bewerking.

Bij den handel treden voornamelijk drie factoren op den voorgrond, n. l. kwaliteit, prijs en hoeveelheid. Werd in de laatste jaren door het instellen van keuringsdiensten voor voedingsmiddelen en inrichtingen tot het onderzoek van allerlei grondstoffen, hoe langer hoe meer aandacht gewijd aan de kwaliteit en heeft ons huidig muntstelsel reeds lang gezorgd voor de zoo noodige eenheid in de bepaling van prijs, die maatregelen missen hun doel, indien niet bovendien gezorgd wordt voor een juiste bepaling van hoeveelheid. Wel is waar doen zich bij de uitoefening van den dienst van het IJkwezen nu en dan moeilijkheden voor, maar indien op den thans ingeslagen weg wordt voortgegaan, mag veilig worden aangenomen, dat over een 10 tal jaren in nagenoeg den geheelen archipel een toestand van maten, gewichten en weegtoestellen zal zijn geschapen, waarop de Handel ten volle kan vertrouwen.

Weltevreden, medio November 1924.

---

1) Noot van den schrijver: Deze voorstellen hebben geleid toe het besluit van den Directeur van L. N. en H. van 12 December j.l. No. 11221.

Het waterschapswezen in de voormalige Zuid-Balische Rijkjes Badoeng en Mengwi.

door

A. J. VAN DER HEYDEN.

De twee rivieren, die met hunne affluenten nagenoeg alle sawahs van de voormalige Zuid-Balische vorstendommen Badoeng en Mengwi (de tegenwoordige onderafdeeling Badoeng) van water voorzagen, zijn de Jeh Ajoeng en Toekad Penet.

Beiden ontspringen zij op het Balische middengebergte, stroomen vrijwel noord-zuid en loopen ongeveer evenwijdig aan elkaar. Diep in het land ingesneden en waterrijk als zij zijn, bevloeien zij uit een betrekkelijk gering aantal aftappingen een buitengewoon uitgestrekt sawahoppervlak. Dit is vooral het geval met de Jeh Ajoeng, die alleen al middels een viertal groote stuwdammen (de Oongan-, Praoepan-, Mambal- en Kedewatandam) circa 10.000 H. A. van water voorziet.

Als een natuurlijk gevolg van het gering aantal aftappingen is en was ook in den vorstentijd het territoir van de tegenwoordige onderafdeeling Badoeng en in het bijzonder het oostelijke, door de Jeh Ajoeng bevloeide en vroeger tot het vorstendom Badoeng behoorende gedeelte daarvan in een klein aantal groote bevloeiingscomplexen verdeeld, zulks in tegenstelling met de overige streken van Bali, waar zoowel door het bezigen van een grooter aantal aftappingen uit denzelfden stroom, als ook door het voorkomen van meerdere kleine riviertjes de bevloeiingsgebieden van kleinere afmetingen zijn.

Of het vroegere Badoeng reeds van oudsher zulke groote bevloeiingsgebieden heeft gekend en wij dus hier te doen hebben met een oorspronkelijken toestand, valt moeilijk te zeggen. Aan den aanleg en het onderhoud echter der voor de regelmatige bevloeiing

van dergelijke uitgestrekte sawahcomplexen benoodigde zware stuwdammen zijn zulke groote moeilijkheden en bezwaren verbonden, dat men vermoedelijk wel niet tot de oprichting daarvan zal zijn overgegaan, alvorens de steeds voortschrijdende uitbreiding van het sawahrayon de beschikking over grootere en meer permanente waterwerken noodzakelijk maakte. Vast staat het, dat de tot standkoming der grootere stuwdammen onder invloed en met medewerking van den vorst, wiens macht zich eerst in latere eeuwen belangrijk uitbreidde, plaats vond.

I. Het vorstendom Badoeng.

Het territoir van de tegenwoordige onderafdeeling Badoeng werd vóór 1906 grootendeels ingenomen door de vorstendommen Badoeng en Mengwi. Het vorstendom Badoeng bestond op zijn beurt weer uit een drietal gezagskringen: Denpasar, Pametjoetan en Kesiman, gebiedsdeelen zonder bepaalde grenzen, die over en weer in elkaar liepen en aan het hoofd van elk waarvan een "Tjokorda" stond. De Tjokorda van Pametjoetan was in afkomst en aanzien de voornaamste dezer drie, doch zoowel hij als zijn collega van Kesiman stonden onder suprematie van den Tjokorda van Denpasar, die algemeen als de vorst van Badoeng werd beschouwd.

Tot het gebied van het rijkje Badoeng, behoorden op een enkele uitzondering na de sawahcomplexen, die ook thans nog hun water van de Jeh Ajoeng ontvangen.

Aan het hoofd van ieder, middels een bepaalden dam geirrigeerd, sawahrayon stond in het voormalige Denpasar een door den Tjokorda daartoe benoemde en gewoonlijk ook nog met andere functies bekleede ambtenaar, die speciaal met de waterregeling en de rechtspraak in het sawahrayon belast was. Het beheer over de domeinsawahs van den Tjokorda zoowel als de zorg voor eene geregelde heffing van de waterbelasting (soewinih) was opgedragen aan den sedahan gdé, eene functie, die laatstelijk — dus kort voor ons daadwerkelijk optreden — door het hoofd van het Oongansawahrayon werd waargenomen. Deze ambtenaar, een zekere Sawoenggaling Sebeng, heeft bij den Tjokorda van Denpasar een zeer hooge positie bekleed. Behalve in evengenoemde ambten trad hij ook op

als perbekel djaksa, terwijl verder alle uit de poeri afkomstige bevelen door zijn tusschenkomst ten uitvoer gelegd werden.

Het hoofd van het Praoepansawahrayon, gewoonlijk soebak gdé genoemd en evenals ieder vorstenbeambte aan Sawoenggaling Sebeng ondergeschikt, werd bij de uitvoering van de hem opgedragen werkzaamheden terzijde gestaan door een pekaseh (soebak). Sawoenggaling Sebeng had in zijn functie van hoofd van het Oongansawahrayon een vijftal „soebak gdé" [1]) onder zich, die ieder met de waterregeling in een bepaald gedeelte van het middels den Oongandam bevloeide en tot het oude Denpasar behoorende gebied belast waren, doch met de soewinihheffing en de droewe- (domein-) sawahs van den Tjokorda niets te maken hadden.

Men hoede zich er voor de „soebak gdé" te beschouwen als hoofd van een soebak in Noord-Balischen trant. Een dergelijke administratieve eenheid, die we ook in Tabanan en Mengwi aantreffen, was in het oude Badoeng onbekend. Ook de overal elders voorkomende sekehe tjarik, die waterschapsvereeniging bestond hier niet, was althans zoozeer verworden, dat de herinnering aan een vroeger bestaan hebben daarvan geheel is verloren gegaan. De uitgestrekte sawahrayons van Badoeng — damgebieden noemt Korn ze [2]) — bestonden uit „moendoeks", met welken naam oorspronkelijk de sawahstrook aangeduid werd, die tusschen twee evenwijdig loopende en uit dezelfde leiding hun water ontvangende aanvoergoten gelegen was. Als kleinste gebiedseenheid was de moendoek van zuiver administratieve beteekenis wel met een eigen naam, doch zonder eigen vereeniging.

De soebak gdé nu was belast met de waterverdeeling over de verschillende moendoeks, die hij onder zijn beheer had, in samenwerking met de andere soebaks gdé en onder leiding van Sawoenggaling Sebeng. Was de soebak gdé over een bijzonder groot aantal dezer sawahstrooken gesteld, dan werd hij bijgestaan door één of meerdere pengliman of soebak tjenik, die ieder den watertoevoer in een bepaalde moendoek regelden. Bovendien had de

1) In de awig-awig wordt de soebak gdé ook wel pekaseh genoemd, doch deze titel was minder gebruikelijk.

2) Zie het artikel van de hand van Controleur V. E. Korn in het Koloniaal tijdschrift van Mei 1923 blz. 326.

soebak gdé nog de beschikking over z. g. „kesinomans", boodschappenloopers, die met het overbrengen van bevelen, het oproepen van de sawahdienstplichtigen en dergelijken belast waren. Penglimans zoowel als kesinomans werden door den soebak gdé uit de sawahbezitters gekozen, doch het kwam ook voor, dat ieder der sawahbezitters bij toerbeurt het ambt van kesinoman moest waarnemen.

De waterverdeeling had plaats naar evenredigheid van de grootten in tenahs der verschillende bevloeiingsvakken. Onder tenah werd in Badoeng een gemeten oppervakte en niet als in Tabanan en Mengwi een sawaheenheid verstaan, die bij normalen oogst een bepaald aantal bossen padi van een zekere afmeting opleverde. De Badoengsche tenah telde 500 petjaraken, terwijl de petjaraken een vierkant was met de depa agoeng (adepa aste moesti) tot zijde.

Iedere tenah sawah had recht op een zelfde wateraandeel, dat naar gelang van de beschikbare hoeveelheid water varieerde, doch overigens voor allen gelijk was. Waar de oppervlakte van alle moendoeks op last van den vorst uitgemeten was, kon het voor ieder bevloeiingsvak benoodigde aantal wateraandeelen uitgerekend en daarmede reeds dadelijk bij de splitsing van de hoofdleiding rekening gehouden worden.

De verdeeling van het door de hoofdleiding aangevoerde water had plaats middels de voor dit doel ook thans nog gebezigde „temboekoe aja", op kleine stuwdammen gebouwde verdeelblokken [1]), die het water in de gewenschte verhouding doorlaten en ieder bevloeiingsvak van een afgepaste hoeveelheid water voorzien.

Het middels een bepaalde temboekoe aja van water voorziene bevloeiingsvak viel zelden samen met het door een en dezelfde soebak gdé beheerde sawahgebied. Gewoonlijk ontvingen de onder de bevelen van één soebak gdé gestelde moendoeks hun water van twee of meer verdeelblokken, die dan tevens voor den watertoevoer van andere, niet onder dezen soebak gdé staande moendoeks dienst deden.

---

1) Zie voor eene volledige beschrijving dezer verdeelblokken: „De rijstcultuur op Bali" van F. A. Liefrinck.

Het Oongansawahrayon telde een tiental van dergelijke verdeelblokken, die ieder met de bijbehoorende secundaire leiding onder toezicht van den soebak gdé onderhouden werden door de gezamenlijke sawahbezitters in de moendoeks, die bij de instandhouding dezer waterwerken belang hadden.

Uit de secundaire leidingen werd de onderverdeeling van het water geregeld middels aanvoergoten, die op een zoodanige wijze uitgegraven waren, dat zij ongeveer een even groot aantal aandeelen (tektek) water doorlieten als de betrokken moendoek eene oppervlakte aan tenahs besloeg. Naar de grootte dier goten en het aantal wateraandeelen, dat zij konden doorlaten, werden zij onderscheiden in:

telabah pemetang dasan, pendoeang dasan en pendasan, d. w. z. goten met een doorlaat van respectievelijk 40, 20 en 10 tekteks. Gewoonlijk gingen de goten van grootere in kleinere over.

De waterregeling ten slotte onder de sawahs van een bepaalde moendoek onderling geschiedde onder toezicht van den soebak tjenik of ook wel van een kesinoman.

Beurtregelingen zijn in de door de Oongan- en Praoepandammen geirrigeerde streken nimmer in den vorstentijd toegepast; over het algemeen beschikte men steeds over voldoende bevloeiingswater.

In tegenstelling met het gewone onderhoud en de kleine herstellingen der groote stuwdammen, wat gewoonlijk door de gezamenlijke sawahbezitters of een bepaald aangewezen gedeelte hunner verricht werd, kwamen de grootere herstellingswerken aan de dammen voor rekening van de Tjokorda's, wier gebied daardoor bevloeid werd. Gewoonlijk bekostigden zij de voor het herstel benoodigde materialen en lieten voor het verrichten van het zwaardere werk hunne dienstplichtigen uitkomen.

Hiertegenover hadden de Tjokorda's het recht om van de aan de kaste der kaoela's toebehoorende sawahs, de z. g. „sawah djaba", soewinih te heffen. Deze soewinih, een soort waterbelasting, werd één- of tweemaal 's jaars geind en deels in natura, deels in geld opgebracht. In natura betaald werd de opbrengst van de in dat geval „soewinih rerampe" genoemde belasting voor de groote offerfeesten in de poera Sakenan of bij het njepitfeest aan het zeestrand gebezigd. In geld opgevorderd varieerde de soewinih tusschen de

125 en 250 kepeng per jaar en per tenah en kwam zij geheel ten goede van den betrokken Tjokorda of aan diengene, ten wiens bate hij van het recht tot soewinihheffing had afstand gedaan. Dit laatste schijnt in Badoeng nog al eens te zijn voorgekomen, want behalve de Tjokorda's hadden vooral in den lateren tijd ettelijke pengedjroans (naaste verwanten van de Tjokorda's), mantja's, perbekels en zelfs kleine lieden het recht tot soewinihheffing van bepaalde djabasawahs in handen.

Vermoedelijk deden de Tjokorda's oorspronkelijk slechts ten behoeve van hunne naaste familieleden van een gedeelte van hun recht afstand, doch is dit langzamerhand door verkoop en aanhuwelijking op derden overgegaan en versnipperd.

Zooals uit het voorafgaande bleek, was Sawoenggaling Sebeng in zijn functie van sedahan gdé zoowel met de zorg voor de inning van de aan den Tjokorda van Denpasar verschuldigde soewinih als met het beheer over diens domeinsawahs belast. Bij de heffing der soewinih werd de sedahan gdé bijgestaan door een „sedahan pengliman", terwijl een viertal andere dergelijke sedahans hem bij het beheer over de domeingronden behulpzaam waren.

De speciaal voor de inning der soewinih aangewezen sedahan pengliman had de beschikking over een aantal als belastingcollecteurs dienst doende „kraman", lieden die door het bezit van een bepaald daartoe bestemde djabasawah tot het bekleeden van zekere functies in dienst van den Tjokorda van Denpasar, verplicht waren.

Ook de pengedjroans en mantja's, in wier handen het recht tot soewinihheffing was overgegaan, hadden veelal voor de inning dezer belasting aparte sedahans in dienst. De kleine lieden echter, die recht uitoefenen, inden de hun toekomende bedragen gewoonlijk zelf.

Zelden kwam het voor dat alle djabasawahbezitters in een bepaalde streek woonachtig aan een en denzelfde heer soewinihplichtig waren. Zoo telde de Tjokorda van Denpasar zijn soewinihplichtigen ook onder de inwoners van Kesiman en Pametjoetan, terwijl omgekeerd de beide Tjokorda's van deze gebiedsdeelen mede soewinih hieven van lieden in Denpasar woonachtig.

Bepaalde inkomsten genoten de sedahans voor de door hen gepresteerde diensten niet. Zij konden zoo nu en dan rekenen op een kleine belooning van den Tjokorda en waren vrijgesteld van de betaling van soewinih voor hun eigen sawahs (loepoet soewinih). De soebaks gdé hadden uit hoofde van hun ambt al niet veel meer inkomsten dan de sedahans; behalve dat zij vrijgesteld waren van soewinihbetaling werd hun gewoonlijk nog de opbrengst gelaten van de „penampias", kleine weinig vruchtbare, aan den rand der rivieren of langs de kuststrook gelegen stukjes sawah, die speciaal daarvoor gereserveerd waren.

De diensten, die de sawahbezitters ten behoeve van de verschillende waterwerken te verrichten hadden, waren aldus geregeld, dat iedere eigenaar van 1 tenah sawah twee maal uitkwam tegen personen met slechts een halve tenah één keer. Lieden met een sawahbezit grooter dan 1 tenah betaalden, indien zij voor de meerdere oppervlakte geen werkkrachten konden leveren, evenals zij die om de een of andere reden niet uitkwamen, voor iedere tenah, waarvoor geen diensten waren gepresteerd, een afkoopsom, pengoeat genaamd, van 500 kepengs 's jaars. Deze afkoopsommen werden soms aangewend als bijdrage in de kosten van de gemeenschappelijk te houden feesten in de sawahtempels, doch ook wel benut voor het aankoopen van materialen en gereedschappen, benoodigd voor het oprichten der temboekoe's. Kassen, waarin de opgebrachte gelden gestort werden bestonden in de sawahstreken van het oude Denpasar niet.

Was de een of andere sawahbezitter onwillig de vereischte diensten te presteeren, dan werd hem zonder vorm van proces een gedeelte van zijn eigendommen tot een waarde van omstreeks 250 kepeng door den soebak gdé ontnomen. De in beslag genomen goederen strekten ten bate van den beslaglegger. Bij onwilligheid om de verschuldigde afkoopsom te betalen voorzag men de sawah van den betrokkene van een merkteeken en mocht het veld niet meer bewerkt worden. Hielp ook dit niet, dan werd de sawah na eenigen tijd aan den meestbiedende verkocht en kwam de opbrengst na aftrek van de verschuldigde pengoewat ten bate van de ambtenaren, die bij de inning en verdere afwikkeling der zaak betrokken waren geweest. Een gedwongen verkoop als boven

bedoeld kwam echter nagenoeg nooit voor, daar men meestal na het plaatsen van het merkteeken wel tot betaling overging.

Nog zij vermeld, dat vroeger in Badoeng behalve de soewinih geen andere belastingen geheven werden; padjeg en tigasana waren hier al even onbekend als de oepeti voor de droge gronden.

II. Het vorstendom Mengwi.

In het vorstendom Mengwi en die gedeelten van Badoeng, die oudtijds op eerstgenoemd rijkje veroverd waren, in totaal ongeveer de sawahstreken omvattende, welke laatstelijk tot de pengloerahans Krobokan, Kapal, Mengwi en Blahkioeh behoorden, geleek het waterschapswezen meer op dat van Tabanan. Evenals ginds bestonden ook hier waterschapsvereenigingen, „sekehe tjarik", en hadden deze onder vorsteninvloed en -willekeur langzamerhand hunne zelfstandigheid nagenoeg geheel verloren. Bij ons optreden troffen wij hier op dit gebied een verworden toestand aan.

De maandelijksche vergaderingen der sekeheleden bleken geleidelijk in onbruik geraakt en de oude „klians sekehe", de door de leden zelf gekozen vereenigingshoofden, door uit naam van den vorst aangestelde bevloeiingsbeambten vervangen te zijn.

Aan het hoofd van het bevloeiingswezen stonden zoowel in dat gedeelte van Mengwi, waarover de Tjokorda zelf rechtstreeks het beheer voerde, als in die, waar het bestuur aan de poenggawa's was overgelaten, een „sedahan gdé", daartoe door den betrokken machthebber aangesteld. De sedahan gdé aan wien behalve het toezicht op de waterregeling ook het beheer over de domeinsawahs en de belastinginning was opgedragen, beschikte op zijn beurt over een of meerdere „sedahan tjenik", terwijl deze laatsten de met den titel van „soebak" aangeduide, evenbedoelde bevloeiingsbeambten aanstelden.

In tegenstelllng met de sedahans had de „soebak", wiens gebied gewoonlijk met dat van meerdere „sekehe tjarik" samenviel, geen bemoeienis met de domeingronden of de belastinginning.

Evenals in Badoeng had de „soebak" in Mengwi voor het overbrengen van bevelen en dergelijke enkele „pengliman" en „kesinoman" onder zich.

De tot één sedahanschap samengevoegde sekehe's hadden lang niet altijd gemeenschappelijke belangen en behoorden vaak tot verschillende bevloeiingsgebieden. Daar de bevloeiingscomplexen in Mengwi echter over het algemeen lang niet die uitgestrektheid hadden als in Badoeng, was de waterregeling hier aanmerkelijk eenvoudiger ingericht en kwam zij voornamelijk neer op een juiste verdeeling van de beschikbare waterhoeveelheid tusschen de sawahbezitters onderling. Waar meerdere sekehe's op dezelfde aftapping waren aangewezen, volgde men voor de waterverdeeling tusschen de verschillende waterschappen eene regeling vrijwel analoog aan die, welke in Badoeng toegepast werd.

Opmeting der sawahs had tijdens het vorstenbestuur in Mengwi nimmer plaats. Voor de waterverdeeling was men op de productie aan padi als maatstaf aangewezen, waarbij voor elke sawaheenheid (tenah), die bij normalen oogst een bepaald aantal bossen padi opleverde, één wateraandeel (tektek) gereserveerd werd.

Ieder lid van een sekehe had recht op water voor één tenah, was zijn sawahbezit grooter, dan diende hij het meer benoodigde water te koopen en was hij voor iedere tektek boven het hem toekomende aandeel een bos padi van circa 35 kati aan de vereenigingskas (tjeleng-tjelengan) verschuldigd.

Uit deze kassen verhaalde men gewoonlijk de kosten verbonden aan de periodieke feesten in de poera's „oeloen soewi", „oeloen tjarik" en „bedoegoel", zoomede die voor de aanschaffing van de materialen en gereedschappen ten behoeve van het onderhoud der grootere irrigatiewerken, terwijl meestal eenmaal 's jaars het batig saldo onder de leden der vereenigingen werd verdeeld.

Het onderhoud van de dammen en grootere irrigatiewerken, zoowel als dat van de leidingen in de waterschappen geschiedde in het oude Mengwi geheel door de sawahbezitters zelf onder leiding van hun soebaks en de sedahans. Toen later echter het oostelijk gedeelte van dit rijkje door verovering aan den vorst van Badoeng verviel, nam deze, tevens de soewinih invoerende, het onderhoud van de grootere dammen (Mambal- en Pegatdam) in dat gebied voor zijne rekening.

Ofschoon oorspronkelijk alle sawahbezitters zonder onderscheid tot het verrichten van diensten ten behoeve der irrigatiewerken

verplicht waren, stelde zich al spoedig in de meer uitgestrekte waterschappen met veel groot grondbezit een gedeelte der sekeheleden beschikbaar om tegen betaling het onderhoud van dammen en dergelijke op zich te nemen. Deze lieden vormden dan meestal een afzonderlijke vereeniging de z.g. „sekehe toja".

Belasting (padjeg) werd door den vorst van Mengwi slechts geheven van de petjatoesawahs, gronden waarop een dienstplichtservituut rustte en de occupanten slechts een erfelijk gebruiksrecht uitoefenden. Heffing van soewinih, noch van eenige belasting op de droge gronde was hier gebruikelijk.

De productieëlementen in het boeren-familiebedrijf.

door

Dr. C. L. van Doorn.

Die Lehre von der bäuerlichen Wirtschaft. Versuch einer Theorie der Familienwirtschaft von Alexander Tschajanow. Berlin. Parey. 1924.

De landhuishoudkunde is een boek rijker geworden, dat in het bijzonder voor de studie van de agrarische verhoudingen hier in Indië van uitnemende waarde kan zijn.

De bedoeling van dit opstel is in de eerste plaats de leer van Tschajanow en zijn talrijke medewerkers te ontwikkelen en in de tweede plaats te trachten de grenzen van het gebied, waarover deze leer haar geldigheid mag proclameeren, te omlijnen.

I

Wanneer men het economisch leven met een magnetisch veld vergelijkt, dan zijn de beide polen, waarnaar de in het veld zich bewegende deelen zich richten, eenerzijds de menschelijke behoeften, anderzijds de arbeidsmoeite, die vereischt wordt om in die behoeften te voorzien.

In het *loonarbeidlooze* familiebedrijf komen deze polen dicht bij elkander. Huishouding en bedrijf zijn ineengevlochten. Degenen, die een huishoudelijke gemeenschap vormen, vormen tevens een gemeenschap van arbeidenden, die een gezamenlijke taak hebben te verrichten, met deze restrictie dat een deel van het gezin-

kinderen en ouden van dagen — aan het bedrijf geen deel heeft.

Het gezin is echter geen onveranderlijke grootheid en wisselt voortdurend in zijn samenstellende deelen. Economisch gesproken beteekent dit, dat het aantal gezinsleden, dat alleen verbruikt, ten opzichte van het aantal leden, dat voor den arbeid beschikbaar is, zich voortdurend wijzigt. Om den invloed van de gezinssamenstelling op de bedrijfshuishouding [1]) te bestudeeren, voert Tschajanow voor de bepaling van de beteekenis der gezinsleden van verschillenden ouderdom als verbruiker en als arbeidskracht, normen in, waaruit — den mannelijken volwassen arbeider en verbruiker als eenheid aannemend — het aantal verbruikerseenheden, dat op de arbeiderseenheid valt, berekend kan worden. Deze normen, die niet anders dan globale gemiddelden zijn, zijn met behulp van de gegevens, die de zoogenaamde „huishoudstatistische" onderzoekingen van de boerenbedrijven in Rusland boden, vastgesteld. [2]) Ter verduidelijking mogen hier enkele voorbeelden van de grootte van het quotient: aantal verbruikerseenheden: aantal arbeiderseenheden verder door de letters V/A voor te stellen — volgen:

1) voor een gezin uit volwassen man en vrouw bestaande is V/A, volgens de normen van de Russische onderzoekers $\frac{1 + 0{,}8}{1 + 0{,}8} = 1$

2) voor een gezin, bestaande uit volwassen man, vrouw en vijf kinderen resp: 13, 10, 7, 4 en 1 jaar oud, is V/A volgens dezelfde normen $\frac{1 + 0{,}8 + 0{,}5 + 0{,}5 + 0{,}3 + 0{,}3 + 0{,}1}{1 + 0{,}8} = \frac{3{,}5}{1{,}8} = 1{,}94.$

---

1). Onder bedrijfshuishouding hier niet verstaan de huishouding van het bedrijf, het studieobject van den leer der bedrijfshuishoudkunde, maar het in het familieboerenbedrijf veelal onscheidbare geheel van bedrijf en huishouding in engeren zin.

2). Ten opzichte van den volwassen man als arbeider en verbruikerseenheid nemen de Russische onderzoekers de volgende normen aan:
huisvrouw geldt als 0,8 arbeidskracht en ook als 0,8 verbruikerseenheid.
kinderen beneden 15 jaar al naar leeftijd 0,1; 0,3; 0,5 verbruikerseenheid; zij gelden niet als arbeidskracht.
jonge man of vrouw boven 15 jaar al naar leeftijd 0,7 en 0,9 arbeiders- en verbruikerseenheid.
Deze normen dienen natuurlijk voor een ander volk gewijzigd te worden.

De grootheid V/A is een middel, met behulp waarvan de invloed van de gezinssamenstelling op de bedrijfshuishouding bestudeerd moet worden.

Het blijkt nu, dat de intensiteit, waarmede elk der arbeidenden zijn taak verricht, voor een zeer belangrijk deel door den factor V/A bepaald wordt; omdat door het grootere aantal verbruikers de arbeidenden zich meer in moeten spannen om allen te voeden en te kleeden. Naar gelang het gezin groeit, breidt zich de bedrijfsomvang uit, hetgeen zich uit in de grootte der bebouwde velden, wanneer deze laatste op een of andere wijze (koop, huur of anderszins) te vergrooten zijn. [1])

Tschajanow toont dezen samenhang met tal van cijfers aan.

Wij stooten hier echter op een moeilijkheid, die om de principieele beteekenis, die dit deel van T's beschouwingen voor de verdere ontwikkeling van zijn leer heeft, nader onder het oog gezien moet worden. Het zou toch kunnen zijn, dat niet de gezinssamenstelling [2]) den bedrijfsomvang bepaalt, maar dat het omgekeerde het geval is, namelijk dat de bedrijfsomvang-liever de sociale positie van het bedrijfshoofd- invloed op de gezinssamenstelling heeft. Dit laatste is verdedigd door den Franschen econoom Sismondi — een tijdgenoot van Malthus — waarvan Ingram mededeelt [3]): „To the subject of population he devotes special care, „as of great importance for the welfare of the working classes. So „far as agriculturists are concerned, he thinks the system of what

---

1). Deze kwestie oogenschijnlijk zoo eenvoudig, vond in de literatuur tot nu toe een niet bevredigende behandeling. Rau en in navolging van hem Röscher (Nationalökonomik des Ackerbaues 14de druk 1912 pag. 234 en 236) en tenonzent Ham (in zijn bekend artikel: „Beschouwingen omtrent den Landbouw", Verslagen Mindere Welvaart Bijlage I Naschrift pag. 55 en 59) stelde zich de vraag hoe groot de oppervlakte van de bebouwbare velden van een landbouwer minimaal moet zijn, a) om het gezin te onderhouden (Unterhaltsfläche) b) om de krachten in het gezin het jaar door genoegzaam aan het werk te houden (Arbeitsfläche). Zijn conclusie is, dat uit vele gegevens geconcludeerd mag worden, dat de „Unterhaltsfläche" op 3/5 — 2/3 (wisselend met bodemvruchtbaarheid en vlijt der arbeiders) van de „Arbeitsfläche" te stellen is. Men heeft hier met een principieel verkeerde vraagstelling te doen. Het is de gezinsgroei vnl. die beide grootheden en hun onderlinge verhouding bepaalt.

2). Onder een gezin verstaat T zij, die gewoon zijn aan een gemeenschappelijke tafel te eten (zie verder § 2).

3). Ingram. History of political economy. 1919 pag. 164.

„he calls patriarchal exploitation where the cultivator is also pro-
„prietor, and is aided by his family in tilling the land — a law of
„equal division among the natural heirs being apparently presuppo-
„sed — *the one which is most efficacious in preventing an undue*
„increase of the population. The father is, in such a case, able
„distinctly to estimate the resources available for his children, and
„to determine the stage of sub-division which would necessitate
„the descent of the family from the material and social position it
„had previously occupied."

Over de factoren, die invloed op het geboortecijfer uitoefenen, is in het algemeen — zoover ik weet — weinig bekend [1]). Eenig houvast voor wat de boerenhuishouding betreft, biedt het onderzoek van een Engelsch dorp door Miss Davies [2]) waarbij bleek, dat het gezin van kleine tuinders uit 6,7 en dat van boerenarbeiders — die in Engeland tot voor kort in zeer ongunstige omstandigheden leefden — uit 4,5 leden bestond.

Het zou nu evenzoo mogelijk kunnen zijn, dat het surplus van het aantal geboorten boven het aantal sterfgevallen bij de welvarende boerenfamilies grooter zou zijn dan bij de minder welvarende. Hoe weinig spreken echter nog de feiten op dit gebied! In de weinige beschikbare statistische gegevens vond Pierson een bevestiging van de woorden „la misère contribue à l'accroissement". [3]) Tschajanow toont aan, dat het in Rusland al zeer onwaarschijnlijk is, dat de welstand der boeren een aanmerkelijken invloed op den kinderrijkdom heeft.

Zelfs bleek, dat het aantal kinderen onder de zes jaar in gezinnen met kleine bedrijven grooter was dan in gezinnen met grootere bedrijven [4]). Verder bleek hem, dat grondbezitters met een even-groot grondbezit al naar de grootte van hun gezin grootere of kleinere stukken grond in pacht namen. [5])

---

1). Pierson, Staathuishoudkunde Deel II. pag. 178.

2). Green. A/History of the English agricultural labourer 1870—1920 pag. 159.

3). Pierson II pag 176.

4). Tschajanow t.a.p. pag. 20. Dit hangt hiermede samen, dat de kleine bedrijven meestal in handen zijn van jonge echtparen.

5). Tschajanow pag. 63.

Hier de hypothese op te werpen, dat het in pacht nemen van gronden de meer primaire en de gezinsgrootte de meer afgeleide factor zou zijn, zou al te ver gezocht zijn.

De samenstelling van de familie wordt niet alleen door geboren worden en sterven bepaald. Het komt ook voor, dat de band tusschen de leden van het gezin verbroken wordt. Onjuist acht ik in dit verband de opmerking van T. „das Alter der Familie (waar„onder te verstaan is de gem. leeftijd van hare leden) kann keines„falls von der Grösze ihres materiellen Wohlstandes abhängen". Met zekerheid mag men toch wel zeggen, dat de kans op wegtrekken van jonge leden van het gezin, als jongmaatje, scheepsjongen, dienstmeisje en dergelijke bij groote gezinnen, waarvan het gezinshoofd weinig grond heeft, eerder voorkomt dan bij kleine, rijk met goederen bedeelde gezinnen. Bij deze laatsten is verder het opnemen van kinderen in gezinsverband een factor, waarmede rekening dient gehouden te worden.

Het hier aangevoerde is echter te zwak om het betoog van Tschajanow, dat het met cijfers gestaafde verband tusschen gezinssamenstelling (grootte) en bedrijfsomvang (bebouwde vlakte) in het familieboerenbedrijf zoodanig dient verklaard te worden, dat het eerste het tweede bepaalt, in het hart te treffen. Het is echter noodig de mogelijkheid van *wederzijdsche* betrekking in bijzondere gevallen onder het oog te zien.

Wij willen nu een stap verder doen en de beteekenis, die de gezinssamenstelling voor de intensiteit, waarmede de arbeid in het boerenbedrijf verricht wordt, — volgens Tschajanow- heeft, nader ontwikkelen. Het is vooral de factor V/A, zooals boven reeds opgemerkt is, die de mate, waarin elk der arbeidenden in het gezin arbeidt, bepaalt. De zaak, waar het hier om gaat is in de economie niet nieuw. De verdienste van T. schuilt hierin, dat hij een zeer zuivere toepassing van een bekende theorie op een bepaalde „Situation des Wirtschaftslebens" geeft.

Reeds Gossen en Jevons merkten op, hoe naast het verschijnsel, dat naarmate het aantal goederen, waarover beschikt kan worden, stijgt, het grensnut van de goedereneenheid daalt — het beginsel, waar de moderne waardeleer op gebouwd is — zich een ander verschijnsel voordoet namelijk dit, dat met stijging van de hoeveel-

heid arbeid, die een mensch in een bepaald tijdsverloop moet presteeren, de moeite (leed) waarmede dit gepaard gaat, voortdurend stijgt.

Er zijn nu daarbij twee mogelijkheden. De eerste — in de tegenwoordige maatschappij meest normale — is deze, dat een mensch een bepaalde hoeveelheid arbeid dagelijks verricht, daarvoor een meer of minder vast inkomen ontvangt en als gevolg daarvan zijn verbruik hieraan moet aanpassen. In een fabriek — ik ontleen dit voorbeeld aan von Böhm Bawerk [1]) — met tienurigen arbeidstijd zal men bezwaarlijk ten gerieve van één der arbeiders, die om in een bepaalde behoefte te voorzien een paar dagen elf uur wil werken de fabriek een uur langer openhouden. Daarentegen kan de arbeidende in een familie-bedrijf bij wijze van spreken zoo lang en zoo kort arbeiden als hij zelf wil. Al naar hetgeen hij voor zijn gezin noodig heeft zal, wat Jevons noemde „the final equivalence of labour and ultility" voor hem vroeger of later intreden.

Wat hier betoogd is, geldt uit den aard der zaak niet alleen voor het boerenfamiliebedrijf, maar voor elk familiebedrijf waarin de arbeidenden vrij „schalten und walten" kunnen; voor elke „wirtschaftliche Tätigkeit bei der ausschlieslich eigene Arbeit verwendet wird". (Ook de losse koeliearbeid is hiertoe te rekenen).

Tschajanow geeft van het genoemde verschijnsel interessante cijfers, die hier een plaats mogen vinden:

1) van een boerenfamiliebedrijf stijgt het gem. jaarinkomen per arbeiderseenheid (waargenomen in den kring Wolokolamsk) van 131,9 Rb. tot 283,4 Rb., wanneer de factor V/A van 1,01 — 1,20 toeneemt tot 1,61 en meer.

2) bij gelijke toename van den factor V/A stijgt het gem. inkomen van een Hamburger arbeidersfamilie slechts van 902 Mk. tot 1071 Mk. per arbeidende en daalt per verbruiker gerekend van 854 Mk. tot 652 M., bij zeer groote gezinnen zelfs tot 494 Mk.

(De cijfers hier medegedeeld gelden natuurlijk alleen bij overigens gelijke omstandigheden).

Zooals te verwachten is, uit zich een meer ingespannen arbeiden als gevolg van grootere behoefte in het familie bedrijf niet alleen

---

1). Kapital und Kapitalzins II erster Band pag. 226.

in een vergroot inkomen per arbeider, maar ook in een grooter aantal gepresteerde arbeidsdagen. Gewoonlijk gaat een stijging van het inkomen per arbeiderseenheid — als gevolg van den factor V/A-gepaard met een gelijk blijven van het inkomen per verbruikerseenheid. Soms daalt dit eenigszins (t. a. p. pag. 33).

Buiten den factor V/A zijn er uit den aard der zaak tal van andere factoren, die het inkomen van het gezin kunnen doen stijgen. Stijging als gevolg van uitwendige omstandigheden heeft tot gevolg dat niet alleen het inkomen per arbeiderseenheid maar ook dat per verbruikerseenheid stijgt. Merkwaardig is echter, dat de boer zich in den loop van het jaar minder inspant naar mate het inkomen per arbeiderseenheid stijgt. Dit verschijnsel, in de tropen zoo goed ten opzichte van lossen koeliearbeid bekend, doet zich ook in het Russische en in het Zwitsersche familieboerenbedrijf gelden. In den kring Wololamsk werd bij een opbrengst per arbeidsdag van minder dan één roebel 114 dagen, bij een opbrengst van meer dan 1,50 Rb. 90 dagen per verbruiker gewerkt.

Wij komen nu tot de wijze, waarop de boer in het familiebedrijf rekent bij de bepaling van de hoeveelheid arbeid (eventueel kapitaal) die hij in zijn bedrijf wil aanwenden. Daarbij doet zich het verschijnsel voor, dat de boer in tal van gevallen meer arbeid (eventueel kapitaal) aanwendt, dan de ondernemer zou doen, die een behoorlijke rente uit zijn bedrijf, waarin hij de arbeidersloonen als kosten moet beschouwen, wil putten. Sinds de berekening van Sollewijn Gelpke, over de rentabiliteit van de padicultuur op Java waarbij hij tot de conclusie kwam, dat op Java van 1862 — 1871 jaarlijks niet minder dan 50 à 60 millioen op de paditeelt verloren werd, is dit probleem door de critici van Gelpke's rekenwijze voldoende onderkend. In het extreme geval toch komt het voor, dat een boer met veel kinderen zooveel arbeid in zijn bedrijf vastlegt, dat hij rekenend met de plaatselijke loonstandaard (of zelfs minder dan die) geen grondrente meer maakt. Dit verschijnsel is aldus te verklaren, dat het gezinshoofd inziet op geen andere wijze in staat te zijn zichzelf en zijn gezinleden een maximalen arbeid te doen presteeren. (Het feit, dat plaatselijk van tijd tot tijd een goed loon wordt betaald, beteekent meestal niet, dat hij en zijn gezin het geheele jaar door dat loon zouden kunnen verdienen.) De arbeids-

opbrengst in het familiebedrijf is dan ook een niet nader te analyseeren inkomen, dat het gezin uit het bedrijf trekt.

Het is nu mogelijk het hoofdprobleem, namelijk de verhouding van de productie elementen in het familieboerenbedrijf te benaderen. Duidelijk is dat de hoeveelheid beschikbare arbeidskrachten (A) en de intensiteit, waarmede de arbeid verricht wordt (bepaald door den factor V/A den omvang van het bedrijf voor een groot deel bepalen. De arbeidskracht van de familie is dus de primaire factor en de andere elementen-bodem en kapitaal-dienen in een technisch harmonische verhouding tot dezen factor te staan. In geval, dat de bodemoppervlakte in het minimum is — hetgeen beteekent, dat de oppervlakte in verhouding tot de aanwezige arbeidskracht te klein is — zal bij toename van de uitgestrektheid der bebouwbare velden het inkomen stijgen, zij het dan niet in strenge evenredigheid (in het algemeen is de tendens, dat de inkomsten minder toenemen). Bij de bepaling nu van den invloed, die het kapitaalselement op den omvang van het bedrijf heeft, stuit men bij Tschajanow op een eigenaardigheid, die nader onder het oog gezien dient te worden. De reeds meermalen genoemde schrijver toch heeft de gewoonte de kapitaalintensiteit — in afwijking van het in de landhuishoudkunde heerschend gebruik — per arbeiderseenheid (in enkele gevallen per familie) uit te drukken.

De gewoonte is, — wanneer ik mij tot de meer moderne landhuishoudkundigen bepaal — dat men de intensiteitsgraad meet naar de hoogte der kosten in natura en verbruik aan werkkapitaal en arbeid per *vlakte-eenheid*. De intensiteit wordt dan gemeten aan het aantal benoodigde arbeidsdagen, diepte en aantal van de ploegsneden, de hoeveelheid verbruikte mest enz. De doelmatigheid van de intensiteit wordt beoordeeld door kosten en baten met elkander te vergelijken. In het algemeen is een bedrijf intensiever naarmate de bodem goedkooper en de arbeid en het werkkapitaal duurder is, extensiever naarmate de bodem duurder en arbeid en werkkapitaal goedkooper zijn. [1])

Het is niet waarschijnlijk, dat wij het begrip „intensiteitsgraad", zooals het door Laur vastgelegd is, kunnen missen, daar wij het

---

1). E. Laur. Wirtschaftslehre des Landbaus pag. 100. Parey 1920.

noodig hebben om er de hoogte, waarop de landbouw zich in een bepaalde streek bevindt, in uit te drukken. Anders echter staat het met de bepaling van de doelmatigheid van de intensiteit. Zooals boven ontwikkeld is, wordt de aard van het familiebedrijf voornamelijk door het aantal arbeidskrachten en de mate, waarin de arbeidskrachten onder invloed van den factor V/A werken, bepaald. Kapitaalsintensiteit beteekent nu bij T gewoonlijk [1]) het in het bedrijf vastgelegde kapitaal (gebouwen, vee, werktuigen enz) per arbeidskracht. ($\frac{\text{vast kapitaal}}{\text{aantal arbeidskrachten}}$) (definieering pag. 51).

Met andere woorden: het is de mate, waarin de arbeidskracht met kapitaal toegerust is, die de kapitaalsintensiteit bepaalt. Streng genomen zou Tschajanow in dezen zin ook van bodemintensiteit moeten spreken, daarmede dus uitdrukkend de bewerkte bodemoppervlakte per arbeidskracht. Onder arbeidsintensiteit verstaat T. de intensiteit waarmede de arbeidenden — voornamelijk onder invloed van de factor V/A — werken.

Uit tabellen door den schrijver geproduceerd blijkt — hetgeen te verwachten is — dat de grootte der bebouwde velden zoowel onder invloed van de grootte der familie als van de hoeveelheid kapitaal per familie stijgt. Bij eenzelfde kapitaaluitrusting per familie daalt echter met een toename van het aantal gezinsleden de grootte der bebouwde vlakte per arbeidskracht. In hetzelfde geval daalt natuurlijk ook de kapitaaluitrusting per arbeidskracht. Laatstgenoemde daling is echter veel sterker dan de eerste.

Het inkomen per 100 roebel staand kapitaal stijgt onder den invloed van een vergrooting van het aantal arbeidskrachten per familie en daalt naarmate het staand kapitaal per familie toeneemt. Onder dezelfde invloeden stijgt en daalt ook de grootte der oppervlakte van de bebouwde velden per 100 roebel staand kapitaal. Hieruit blijkt dus, dat in de mate waarin het aantal arbeidskrachten stijgt, het inkomen, dat de familie uit de kapitaaleenheid weet te trekken, toeneemt, terwijl bij het grooter worden van het vaste ka-

1) In sommige gevallen spreekt T. ook van kapitaalsintensiteit doelend op de hoeveelheid kapitaal per familie (pag 48—50).

pitaal per familie, de opbrengst bij elke nieuwe kapitaalaanwending verhoudingsgewijs daalt.

De schrijver gaat nu na, welken invloed de gezinsuitbreiding en de kapitaaluitrusting der arbeidskrachten op de bedrijfshuishouding heeft. Bij gelijke kapitaaluitrusting per arbeider neemt het inkomen van de familie bijna proportioneel toe. Het grooter worden van het gezin heeft — bij gelijke kapitaaluitrusting per arbeidskracht — geen bepaalden invloed op de uitgestrektheid van de bebouwde bodemoppervlakte per verbruiker. Wel neemt de uitgestrektheid bebouwde velden per verbruiker met een betere kapitaaluitrusting toe, echter niet in evenredig snelle mate. Dit laatste is uit het hierboven medegedeelde reeds afleidbaar.

Waar tot nu toe over het jaarlijksch inkomen gesproken werd, heeft dit betrekking op het inkomen, dat de gezinsleden uit werkzaamheden niet alleen binnen, maar ook buiten het landbouw-bedrijf trekken. Al hetgeen gezegd is over den invloed van de gezinssamenstelling en gezinsgrootte op het productie-effect van de arbeidenden en over wat in het familiebedrijf onder een voordeelige handeling verstaan moet worden, heeft op dit gezamenlijke inkomen betrekking. Het landbouwbedrijf en de andere bedrijfsbezigheden van de familie behooren tot „demselben Gleichgewichtssystem von Wirtschaftsfaktoren". Dit systeem uiteen te rukken zou de vernietiging beteekenen van het organisme, dat het voorwerp van studie is.

De verhouding, waarin de boer zijn arbeid over werk in eigen bedrijf en daarbuiten verdeelt, wordt bepaald door de verdeeling der landbouwwerkzaamheden over de verschillende jaarperioden en door de conjunctuur van de waarde van den arbeid binnen en buiten het eigen bedrijf.

De boerenfamilie doet met haar arbeid, als de kapitalist met zijn kapitaal, zij legt het daar aan, waar de grootste inkomsten gegarandeerd worden. Uit een merkwaardige statistiek van den uitvoer van granen en pelzen blijkt dat de Russische boer al naar de conjunctuur zich nu weer eens op de jacht dan weer op zijn landbouwbedrijf werpt. Het proces verloopt al naar de waardeering van de beide conjuncturen onder het gezichtspunt van het in evenwicht brengen van de krachten die de bedrijfshuishouding bepalen („der Herstellung des wirtschaftlichen Gleichgewichtes").

In geval nu het gezin geen arbeid buiten den eigen landbouw kan verrichten en het niet mogelijk is de akkers uit te breiden, richt zich het bedrijf naar een intensiveering van de arbeidsmethoden door bijv: in het bedrijf gewassen te telen, waarvan de cultuur veel arbeid vereischt, desnoods ten koste van een daling van de opbrengst per arbeidseenheid. Dit alles uitsluitend om het jaarinkomen te vergrooten. Op deze wijze kan het aantal arbeidsdagen per H. A. tot op het drievoudige stijgen van dat, wat bij een rationeel beheerd kapitalistisch bedrijf aangewend zou worden.

Het laatste en belangrijkste deel van T's onderzoekingen, waar wij onze aandacht op te richten hebben, is dat wat zich met de vorming en vervanging van kapitaal in het familiebedrijf bezig houdt. De vraag is hier: hoe verdeelt het gezinshoofd zijn inkomen in geld en natura over productieve uitgaven, waaronder te verstaan zijn de uitgaven voor het verkrijgen van de jaarlijks benoodigde kapitaalgoederen als zaad, veevoeder en dergl., benevens die welke de vorming en vervanging van de vaste kapitaalgoederen — gebouwen, aankoop van gronden — beoogen en consumptieve uitgaven. In aansluiting aan de moderne waardeleer, betoogt de schrijver dat de verdeeling van het aanwezig inkomen over de kapitaal- en finale goederen [1]) eenvoudig door de marginale nuttigheid der diverse goederen bepaald wordt. Zijn betoog, dat de kapitaalgoederen hun waarde aan hun bestemming, namelijk het helpen voortbrengen van finale goederen, ontleenen, is mede geheel in overeenstemming met die leer. Het is mij niet mogen gelukken in het deductieve betoog, waarin ontwikkeld wordt, dat de maatstaf voor de beteekenis van eenig deel van het inkomen voor de verdere productie de moeite is, waarmede de komende grensarbeid [2]) gepaard gaat, wanneer dit inkomensdeel niet voor het verbruik uitgegeven wordt, een nieuw beginsel te ontdekken. Aan de hand van tal van vernuftig samengestelde curven wordt uitsluitend

---

1) „finale goederen" = de onmiddellijk voor behoeftedekking bestemde goederen.
„kapitaalgoederen" = goederen, welker dienst daarin bestaat, dat zij ons de finale goederen helpen verschaffen.
Zie: „De grondslagen der Volkshuishouding". Dr. C. A. Verryn Stuart 1920.

2) Die arbeid dus die noodig is om het minst noodzakelijk goed waaraan men behoefte heeft, te verwerven.

een *toepassing* van de waardeleer gegeven op typische gevallen van het bedrijfsleven.

Van zeer groot belang is het echter, dat de Russische onderzoekers met cijfers een voorstelling kunnen geven van datgene wat reeds langer in abstracto door vele anderen betoogd is.

Zoo wordt o.a. van zeer scherp geanalyseerde boerenbedrijfjes van Nowgorod aangetoond hoe de productieve (uitgaven voor het koopen van kapitaalgoederen) en consumptieve uitgaven (uitgaven voor het koopen van finaalgoederen) zich over budgetten van verschillende hoogten verdeelen. Daaruit blijkt, dat bij een toenemend budget de bedrijfsuitgaven en de huishoudelijke uitgaven beide stijgen, waarbij in den beginne de bedrijfsuitgaven in evenredigheid méér stijgen. Op een bepaald oogenblik blijven echter de bedrijfsuitgaven gelijk, terwijl de huishoudelijke uitgaven nog voortdurend omhooggaan. (Wanneer de consumptieve uitgaven nog van 95 Rb. — tot 172 Rb. stijgen, blijven de productieve op ± 85 Rb. staan). Bij gelijke huishoudelijke uitgaven dalen de bedrijfsuitgaven onder invloed van den factor V/A. Klaarblijkelijk stijgt de nuttigheid voor verbruiksdoeleinden van de laatste te verteren Rb. onder invloed van een toenemend aantal verbruikers in het gezin. Onder den invloed van een toenemend aantal verbruikers komt dus aan het bedrijf een geringer precentage van de inkomsten ten goede. Er moet echter rekening mee worden gehouden dat de inkomsten door den meerderen arbeid, die onder invloed van den factor V/A gepresteerd wordt stijgen; zoodat, al moge het percentage van het inkomen, dat voor bedrijfsuitgaven beschikbaar is, gering worden, deze uitgaven door het grooter worden van het inkomen toch kunnen stijgen. Ten slotte moet er op gewezen worden, dat een toename van het inkomen als gevolg van arbeid buiten het eigen bedrijf in het algemeen ook aan het bedrijf ten goede komt. Met cijfers toont Tschajanow aan, dat bij gelijken bedrijfsomvang de hoogte der uitgaven voor bedrijfsbehoeften onder invloed van het inkomen buiten het bedrijf gewonnen, toeneemt.

Het moge duidelijk zijn, dat Tschajanow uitsluitend de algemeene tendenzen onder wier invloed het boerenfamiliebedrijf staat, aangeeft. Het nut hiervan ligt echter voor de hand. De bijzondere gevallen zijn eerst dan goed te onderkennen, wanneer men van

deze algemeene tendenzen goed op de hoogte is. Het uitzonderlijke bedrijf, waarvan de bedrijfsleider zeer persoonlijk zijn positie weet te kiezen, zal uit tal van oogpunten dikwijls het belangrijkste zijn. Ik breek nu op dit punt, waar T's leer over den opbouw van het familiebedrijf ontwikkeld is, af om over te gaan tot een bespreking van de vraag welke de omvang van het gebied is, waarover deze leer zich kan doen gelden.

II

De methode van onderzoek door de Russische onderzoekers toegepast, is zonder ingrijpende wijziging niet bruikbaar voor de studie van het economisch leven van die volkeren, waarvan de natuurlijke eenheid de stam is of de samenwonende leden van een familie (waaronder gehuwden) die slechts in verren graad verwant zijn.

Wel zou het van groot belang zijn te weten op welke wijze dergelijke stammen en familiegroepen groeien en van tijd tot tijd weer uiteenvallen, om den invloed hiervan op het economisch leven van die groepen na te gaan, maar bij een dergelijk onderzoek zal dan vermoedelijk tevens blijken, dat groote veranderingen in de werkmethode, zooals die door T. gevolgd is, aangebracht zouden moeten worden. In elk geval is het, zoolang met dergelijke onderzoekingen geen begin gemaakt is, van geen waarde om aan de hand van volksbeschrijvingen in abstracto uit te maken hoe het verloop van deze onderzoekingen zou moeten zijn en tot welke uitkomsten men waarschijnlijk zou komen.

Wij willen ons dus zooveel mogelijk beperken tot die gezinnen waarvan een gehuwd paar de kern vormt (in geval van polygamie is er ook slechts één hoofdvrouw) en waarbij de kinderen en de leden van oudere generatie's inwonen. In tal van landen vindt men hierbij echter dikwijls in eenzelfde streek naast elkander den toestand, dat de kinderen bij hun huwelijk buiten het oude gezinsverband treden en dien, waarbij het de gewoonte is, dat verschillende generatie's bij elkander blijven.

Voor aanduiding van het laatste heeft de Engelsche term „joint family" burgerrecht verkregen, Grosse spreekt van een „Grosz-

familie" in tegenstelling van een „Sonderfamilie" [1]). Dat de „joint family" zoo goed als uitsluitend onder volkeren van Arischen oorsprong [2]) te vinden zou zijn, hetgeen wel eens verondersteld is, is onjuist. Volgens de Dictionary of Political Economy komt de „joint family" buiten Britsch-Indië ook in Armenië, Rusland en Zuid-Slavië voor. Tschajanow doelt er op één plaats van zijn boek op maar voegt er dan aan toe, dat zij zóó sporadisch voorkomt, dat hij er bij zijn onderzoek geen rekening mee heeft behoeven te houden. Ook in China komen de „joint families" onder bepaalde omstandigheden voor. Deze meer samengestelde familie's vindt men in het moderne China naast de afzonderlijke gezinnen.

In een opstel over de agrarische verhoudingen in China vond ik de volgende gegevens: [3])

Onderzoek in Kiangsu 1921

groote familie	aantal arbeidenden	grootte bedrijf		inkomsten landbouw	inkomsten andere
14	6	75	Mow	$ 1,180	168
7	3	29	„	„ 307	93
21	11	60	„	„ 871	119
19	14	80	„	„ 1,508	244
8	5	45	„	„ 621	150
6	2	14	„	„ 250	97
31	14	50	„	„ 699	231
16	12	90	„	„ 946	144
6	6	25	„	„ 319	99
4	3	13	„	„ 146	95

De familie's met resp. 19-21 en 31 leden vertegenwoordigen vermoedelijk het in China voorkomende patriarchale joint-family type, waar de familievader — meestal de oudste van de mannen der oudste generatie — de hoogste plaats bekleedt.

Ook op Java vindt men wel gezinnen onder de landbouwers

1) „Die Formen der familie und die Formen der Wirtschaft" E. Grosse. Leipzig 1896.

2) Onder Ariërs hier te verstaan de tot de Oost-Indogermanen behoorende Zuid-Aziatische volksstammen.

3) „Some economic features of Chinese agriculture" by D. Y. Lin M. F., B. S.

waarbij verschillende generatie's onder één dak samenleven. In de monografieën van de Landrentedienst (bijv. in sommige van Zuid-Kedoe) wordt wel gesproken over het samenblijven van den vader met de volwassen zoons of met zijn broers in één verband, hetgeen dan blijkt uit het niet-verdeelen van de gezamenlijk bezeten gronden. Volgens de stellers van de monografieën houdt dit verband met den wensch om de betaling van het hoofdgeld te ontduiken. Ik meen, dat men hier met een dieper wortelend verschijnsel te doen heeft.

Het behooren toch tot een groot gezin versterkt in aanzienlijke mate de sociale beteekenis van den individueelen persoon. Dergelijke bijeenblijvende familie's zal men dan ook in het algemeen onder de meer welgestelden vinden. Hiermede moet bij het onderzoek van de Javaansche verhoudingen rekening gehouden worden, ten einde bij het onderzoek van het verband tusschen gezinsgrootte en bedrijfsomvang zich te behoeden voor dooreenwarring van oorzaak en gevolg. [1])

Het zeer jong huwen, waardoor de gezinnen klein moeten blijven, wordt in zekeren zin bij de Javaansche volksgroep gecompenseerd door de gewoonte, dat jonggehuwden dikwijls bij hun ouders in blijven wonen. Het is niet zeker of deze omstandigheid weer voor een deel door den welstand van de ouders bepaald wordt.

In hoeverre arbeiders onder de gezinsleden gerekend moeten worden, moet in bijzondere gevallen bepaald worden. Waar de arbeiders door het gezinshoofd gevoed, gekleed en gehuisvest worden, terwijl tegelijkertijd in geval van huwelijk voor zekeren uitzet gezorgd wordt, rekent de Javaansche landbouwer hen tot zijn rajats.

Het komt echter voor, dat tusschen het gezinshoofd en den arbeider een afspraak gemaakt wordt, bijv. dat aan den laatste „een *overeengekomen* hoeveelheid voedsel uitgekeerd zal worden [2]), die zijn positie weer geheel van de andere gezinsleden doet afwijken.

---

1) In sommige gevallen moet ook met de polygamie rekening gehouden worden. Daar het hebben van meer dan één vrouw bijna uitsluitend onder de welgestelden voorkomt, is ook hier de gezinsgrootte het gevolg van den welstand, dus ook van den omvang van het bedrijf van het gezinshoofd.

2) Eindresumé Onderzoek Rechten Grond III pag. 86.

Van groot belang voor ons onderwerp is de op Java heerschende gewoonte van het vegeteeren van familieleden op één hunner, die een zekeren graad van welstand bereikt heeft. Het is uiterst moeilijk dezen factor bij economische onderzoekingen in rekening te brengen. Dat dit echter dringend noodig is, moge uit het volgende duidelijk worden: Een „tani" uit de afdeeling Poerworedjo vertelde eens, dat hij zijn gronden aan de suikeronderneming verhuurd had, om van het voortdurend hinderlijk vragen van zijn familieleden af te zijn. Immers bij hernieuwd vragen zou hij hen op de plaatselijke werkgelegenheid, die het openmaken van de gronden voor het planten van het riet biedt, kunnen wijzen. Deze „tani" handelde dus onder invloed van zijn familieleden op dezelfde wijze als de Russische boer onder die van zijn gezinsleden, hij zoekt namelijk de werkgelegenheid van de familiegroep, waarmede hij eenigermate verbonden is, te vergrooten.

Over de grootte van het Javaansche gezin kunnen wij ons sinds het onderzoek van Van Moll [1]) een voorstelling maken. Ik geef hier de cijfers van enkele desa's en plaats daaronder die, welke Tschajanow geeft:

Desa's	totaal aantal gezinnen	hiervan bestaande uit aantal personen											gem. grootte gezin
		2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12 en meer	
Tjopol	72	5	9	11	13	14	10	5	3	0	1	1	5.4
Modjo	143	19	17	24	25	20	10	18	4	3	2	1	5.0
Djetis	61	6	11	6	11	14	3	4	2	3	1	0	5.2
Kendal-doewoer Distr.	139	5	11	19	25	20	18	18	8	3	9	3	6.4
Starbjelsk Gouvernement	102	8	9	7	8	9	9	16	8	8	5	15	7.4
Nowgorod	92	2	5	5	14	16	17	10	11	4	6	2	6.8

Het gemiddeld aantal gezinsleden loopt voor de verschillende Russische gouverneurschappen uiteen van 4.5 — 6.9. Voor het distr. Tjomal is het gem. 5.4. Het grootste aantal tot een gezin behoorende leden was in Tjomal 18. De gezinssamenstelling wis-

1) „De desa-volkshuishouding in cijfers" door J. F. A. C. van Moll, uitgegeven door en voor rekening van „het Algemeen Syndicaat van Suikerfabrikanten in Ned.-Indië."

selt met de klasse, waartoe de gezinnen behooren. De verhouding van het aantal volwassenen, aankomenden, en kinderen is voor de verschillende groepen in doorsnee als volgt:

District Tjomal

	volwassenen	aankomenden	kinderen.
desabestuurders	1.5 m. 1.6 vr.	0.3 m. 0.3 vr.	1.6 m. 1.2 vr.
sikep's [1]) I	1.4 m. 1.5 vr.	0.25 m. 0.2 vr.	1.4 m. 1.3 vr.
sikep's II	1.0 m. 1.3 vr.	0.2 m. 0.2 vr.	1.0 m. 0.9 vr.

Ik waag mij niet aan een verklaring van de oorzaken van deze onderlinge verschillen. Een plaatselijk onderzoek zou misschien nu nog eenig licht kunnen verschaffen.

Er zijn twee veronderstellingen mogelijk, ten eerste, dat tot de sikep's II voornamelijk jongere gezinnen behooren, die later voor een deel sikep I worden en ten tweede, dat er onder de sikep I meer lieden zijn, die rajat's (als boedjang's of anderszins) in huis hebben.

Er moet nu iets gezegd worden over het gebonden zijn van de gezinsgroep door gemeenschaps gewoonten en -regelen aan mededorpsgenooten. Daar het ons niet mogelijk is het geweldig gebied, dat zich hier opent in zijn geheel te bestrijken, willen wij ons beperken tot het maken van enkele opmerkingen over de mate en wijze van het gebonden zijn van de gezinswerkzaamheid in het Britsch-Indische en het Javaansche dorp. Hoewel in het groote gebied van Voor-Indië, talloos veel vormen van grondbezit en dorpsorganisatie te onderscheiden zijn, heeft toch het agrarisch-economisch leven een bepaalde structuur, die in al deze vormen te onderkennen is. Het wezenlijke kenmerk hiervan is, dat de gemeenschap bepaalde normen stelt voor de vergoeding, die arbeidenden van hun arbeidsgevers kunnen eischen. Handwerkers en in mindere mate ook de landbouwarbeiders staan in tal van opzichten op een lijn met de dorpsbestuurders. Voor de regeling van deze vergoedingen wordt door de gemeenschapsvertegenwoordigers een ingewikkeld schema ontworpen, dat in tal van opzichten

1) Sikep's I zijn Sawahbezitters.
Sikep's II zijn zij die alleen een erf bezitten.

herinnert aan dat, waarin de vergoedingen, waar de desabestuurders op Java recht op hebben, vastgesteld zijn. De landbouwer, die op een bepaalde wijze door den timmerman, smid, lederbewerker, pottenbakker, waterdrager, kleermaker van goederen voorzien wordt, waarbij dan tevens nog voorwaarden bestaan over het presteeren van hulp bij de landbouwwerkzaamheden (bijv. de lederbewerker in Noord-Indië), staat daarvoor een vast deel of vast percentage van den oogst af. In hoeverre nu de landbouwer van deze krachten al of niet gebruik kan maken al naar de grootte en samenstelling van zijn gezin meerderen arbeid in eigen gezin noodig maakt, is niet duidelijk. Wel moet in het oog gehouden worden, dat de onderlinge verplichtingen veel bewegelijker zijn dan oogenschijnlijk lijkt. Zoo krijgt de dorpssmid en timmerman in West-Indië alleen voor het herstellen van de kleinere landbouwwerktuigen een vaste vergoeding in natura, voor het maken en herstellen van huizen en karren echter worden afzonderlijke overeenkomsten gesloten. [1])

Op gelijke wijze moet de pottenbakker, die een vaste vergoeding voor het maken van het gewone huiselijke gerei krijgt, voor het maken van putten afzonderlijk betaald worden [2]). Bovendien varieeren de vergoedingen vrij veel al naar de omstandigheden. [3])

Van onderzoekingen in den trant van die, welke door de school van Tschajanow in Rusland zijn gedaan, is mij van Br.-Indië niets bekend. Het zou interessant zijn te weten, welken invloed gezinsgrootte en gezinssamenstelling — ook van de „joint-family" — op de bovengeschetste zeer bijzondere verhoudingen uitoefent.

Op Java nemen de handwerkers en de losse arbeidskrachten een geheel andere positie in. Volgens Mukerjee ook dààr in Britsch-Indië, waar de landheeren of het gouvernement zich sterk met de dorpsverhoudingen hebben bemoeid. Als gevolg daarvan werd het werk van het dorpshoofd, den desaontvanger en de politie sterk overschat.

De landbouwer begrijpend, dat de centrale regeering zich allereerst echter de vorderingen van deze lieden plaatste, verslapten in

1) Mukerjee, „Principles of comparative Economics" II 159.
2) Mukerjee, t.a.p. I pag. 291.
3) Mukerjee, t.a.p. I pag. 290. II pag. 170.

de afdoening van die welke de handwerkers konden laten gelden (when the latter — handwerkslieden — do not get any support from the government, the ryots deny their claims and glaring grievances get no redress). [1])

Ik houd het voor niet onwaarschijnlijk, dat dezelfde oorzaken ook op de Javaansche dorpsgemeenschap hebben ingewerkt [2]). Zoover onze kennis reikt, zijn de ambachtslieden — die in Br.-Indië soms deel nemen aan den veldarbeid als losse krachten — op Java nooit onder de dorpsfunctionarissen opgenomen geweest.

De landbouwers zijn dan ook vrij in het al of niet maken van goederen in eigen bedrijf en het al of niet opnemen van arbeidskrachten. Slechts in enkele gevallen dringen gewoonte„rechten" de vrije beschikking over goederen en het vrij aannemen van arbeidskrachten in het eigen bedrijf terug. Als voorbeeld noem ik enkele gevestigde gewoonten bij het oogsten. Wanneer de padi rijp is, is het voor den landbouwer in bepaalde omstandigheden uiterst moeilijk vreemden of dorpsgenooten uit zijn velden te houden. Zooals bekend is, is bij het oogsten het vasthouden aan een eenmaal aangenomen „bawon" in tal van streken ingeburgerd.

Het komt daarbij wel voor dat de eigen desagenooten een hooger snyloon krijgen dan vreemden (waargenomen in enkele desa's van distr. Koeta Ardja, reg. Koeta Ardja). Ook, dat huurders van gronden of zij, die de padi in „tebasan" opgekocht hebben, een lager percentage als loon kunnen geven dan de landbouwers die hun eigen gronden bewerken, (waargenomen in diezelfde streek). Wanneer de snijdsters in plaats van in natura, in geld betaald worden, is het alleen bij hen, die gronden buiten hun woonplaats in „akad" gekocht hebben (opgeteekend in reg. Tasikmalaja).

Hieruit blijkt — en de voorbeelden zouden met tal van andere aan te vullen zijn — dat het feit van elkanders desagenooten te zijn ook in de onderlinge arbeidsverhoudingen verplichtingen schept. Deze verplichtingen gaan echter nooit zoover dat met de persoonlijke verhoudingen waarin iemand verkeert geen rekening gehou-

1) Mukerjee t.a.p. II, pag. 148/149, 171.

2) Het is zelfs de vraag of in vroeger jaren onder invloed van de vorstenmacht op Java wel van een „dorpsgemeenschap" gesproken kon worden. Koelie's van eenzelfde desa stonden toch dikwerf onder verschillende bekels. De omstandigheden loopen echter ook hier naar plaats en tijd sterk uiteen.

den wordt. Zoo zal het een gezinshoofd, die vele monden te voeden heeft, niet kwalijk genomen worden, wanneer hij pogingen aanwendt om zijn oogst uitsluitend met eigen gezinsleden binnen te halen.

Aan de voorwaarde, die Tschajanow bij de ontwikkeling van zijn leer stelt, namelijk dat het gezinshoofd vrij moet zijn in het beschikken over de arbeidskracht van zijn eigen gezinsleden en dat hij vrij moet zijn om de verschillende werkzaamheden in eigengezinsarbeid te doen verrichten, wordt dus voor wat de Javaansche verhoudingen betreft voldaan. Het zal echter niet gemakkelijk zijn om de complicatie's, die zich op Java bij de onderlinge beinvloeding van gezinsgrootte en welstand voordoen (pag. 17), uiteen te warren.

Het is nu noodig een en ander over de verhouding van den landbouwer tot zijn grond op te merken. Wij zagen, dat Tschajanow tot een sterke afhankelijkheid van de grootte van het grondbezit van gezinsgrootte en gezinssamenstelling kwam. In Rusland geschiedt de vergrooting van het grondbezit door occupatie, koop, huur of door toewijzing van den „Mir". Wat dit laatste betreft, kan opgemerkt worden, dat gelijke verdeeling ook bij de toewijzing van de velden aan de deelgerechtigden op Java nooit beteekend heeft, dat iedereen precies evenwel kreeg. Dat wel degelijk met de persoonlijke omstandigheden van de gerechtigden gerekend werd, blijkt uit de oudere gegevens duidelijk genoeg. Toen men onder vreemden invloed tot mathematisch gelijke deeling overging, was het hoofd van een grooter gezin verplicht gronden van anderen te huren. De beteekenis van de gezinsgrootte en gezinssamenstelling voor het meer en meer toenemen van onderlingen veldhuur en voor het in de dorpsgemeenschappen meer en meer voorkomen van onderlingen verkoop van gronden, kan moeilijk overschat worden.

Een typisch voorbeeld van het onder *streng feodale* verhoudingen rekenen met meer genoemde factoren, gezinsgrootte en — samenstelling geeft *Buchanan* in een beschrijving van de agrarische verhoudingen van Japan: „It appears that this problem (het versplinteren van het grondbezit, zoodat de hoeven te klein worden om de gezinnen te voeden) will be difficult for some time to come. How-

ever heroic things have been done along this line. For a period of between 200 and 300 years after the great Taikwa Reform in 645 A. D. the whole arable land of the country was parceled and reparçeld out to the people in *such amounts as their personal needs were supposed to demand.* Doubtless there were exceptions, and the system gradually disappeared. Each male above six years of age received two tan and each female above six years received two thirds as much. Every six years, at first, and later every twelve years, a new appointment was made. The land was the property of the Emperor and was only allowed to the people *according the* mouths to be fed. The same system was used in parts of China for centuries." [1])

Het bovenstaande moge het waarschijnlijk maken, dat de tendenzen, waardoor Tschajanow het Russische bedrijf beheerscht ziet, ook elders werken. Trouwens daarvoor steunt zijn betoog te stevig op strenge deducties, die van bepaalde feiten, die met de menschelijke natuur samenhangen, uitgaan. Alleen wanneer de landbouwbevolking zich sterker differentieert en de behoeften in mindere mate kwantitatief — waar de Russische onderzoekers van uitgaan — en in meerdere mate kwalitatief bepaald worden, verliest het betoog meer en meer zijn basis. [2])

In hoeverre dit in verschillende streken het geval is, kan alleen door toepassing van deze werkmethoden in die gebieden bepaald worden. Ook de vraag van den overgang van het loonarbeidslooze familiebedrijf naar het ondernemersbedrijf komt hier naar voren.

Wat ten slotte T's theorie van het kapitaal in het boerenfamiliebedrijf betreft, zoo zie ik geen redenen, die aan de algemeengeldigheid van deze theorie zouden kunnen doen twijfelen. Er zijn meer gevallen denkbaar waarbij de beschikking over abeidskracht en grond, dan waarbij die over het kapitaal aan banden gelegd is. Hierbij moet echter gewezen worden op de reeds genoemde gewoonte om aan meer welgestelden geld te vragen; hetgeen deze

---

1) D. H. Buchanan. The rural Economy of Japan.
The quarterly Journal of Economics August 1923.
2) Zie hierover de bespreking van Mej. J. van Anrooy in de Economist van Maart 1924.

onder verschillende volkeren moeilijk kunnen weigeren [1]). Verder komt het op Java nog wel voor, dat veebezittende landbouwers bij het verhuren van hun vee aan desabestuurders — in het bijzonder aan het desahoofd — met een geringere huursom dan zij in het vrije verkeer kunnen bedingen, moeten genoegen nemen [2]).

Het is niet mogelijk om aan de hand van de beperkte gegevens, waarover wij kunnen beschikken, na te gaan onder welke invloeden in de Javaansche samenleving kapitaal wel gevormd wordt.

Ook de gegevens van Van Moll, die op sommige punten vrij uitvoerig zijn, geven geen uitsluitsel. Zijn gegevens over de inkomsten van de landbouwers hebben voor ons doel geen nut. De inkomsten toch zijn geschat door van vaste maatstaven voor den opbrengst der velden gebruik te maken. Meerdere en mindere arbeidsintensiteit komt zoodoende niet tot uitdrukking. Met het huren en verhuren van gronden is geen rekening gehouden. Bovendien wordt over de wijze, waarop het inkomen verbruikt wordt of ten voordeele van de verdere productie komt, niets medegedeeld.

De gegevens over de gezinssamenstelling en over de grootte van het vermogen van de verschillende landbouwers geven een weinig meer houvast. Het is echter niet goed mogelijk normen te kiezen voor de beteekenis der gezinsleden als verbruiker en arbeidskracht [3]). Uit enkele berekeningen op grond van de cijfers van van Moll gemaakt bleek mij dat er eenig verband tusschen ka-

---

1) Verschillende volkscredietbanken op Java hebben „klanten", die bij het in deposito geven van een geldsom tegelijkertijd een kleinere som ter leen vragen om aan de hand van hun leeningsboekje vragende familieleden te toonen, dat zij zelf geld hebben moeten opnemen.

2) In sommige desa's is dit in het officieele aanstellingsbesluit van den loerah vastgelegd (bijv. in de desa Tersidilor, dist. Pitoeroeh reg. Koeto-Ardjo).

3) M. C. M. van der Linden (zie „De adatrechtelijke huwelijksgemeenschap op Java en Madoera" Tijdschr. Binn. Best. 1911 pag. 226) meent, dat de verdeeling van de tijdens het huwelijk gewonnen goederen (gana-gini) bij huwelijks ontbinding tusschen de echtgenooten of hunne respectieve ergenamen in reden van 1 : 2 geschiedt, omdat de werkkracht van ieder der echtgenooten als maatstaf is genomen, wat duidelijk blijkt uit het feit, dat b.v.b. op het eiland Banka, waar de vrouw niet medewerkt in het bedrijf van den man, deze adatrechtelijke gemeenschap niet gevolgd wordt, doch waar dit bij uitzondering voorkwam de vrouw, zooals mij bij executoriale beslagen bleek, wel degelijk zich van de gana-gini bewust was en die gelden deed.

pitaalvorming en gezinsuitbreiding bij de landbouwers van Tjomal is. De uitkomsten zijn echter te vaag om er op te kunnen bouwen.

De vraag dringt zich nu op, wat hier te lande gedaan zou kunnen worden om te voorzien in het groote tekort — wie de onderzoekingen van T. bestudeert, zal hier wel van overtuigd worden! — aan kennis van de bedrijfshuishouding van de kleine landbouwers. Ondanks jaren van belangstelling en van dikwerf scherpe waarneming tasten wij in de belangrijkste kwesties nog altijd in het duister.

De Russische onderzoekingen nu geven een richting aan, waarbij met zekerheid gezegd kan worden, dat die ook het onderzoek hier te lande in het juiste spoor kan leiden. Als eenheid van studie moet daarbij de geheele bedrijfshuishouding van de betrokkenen worden genomen. Het is noodig, dat van enkele groepen van landbouwers — voor Java kan dit een uiterst gering percentage zijn — de inkomsten en uitgaven door henzelven of door anderen genoteerd worden, op de wijze waarop dit reeds in tal van andere landen geregeld geschiedt. Ieder, die met de Javaansche huishouding in aanraking is geweest, weet dat dit geen gemakkelijke taak zal zijn. Dat het echter mogelijk is, blijkt uit den voortreffelijken arbeid van H. G. Heyting, die op eigen initiatief dit werk reeds voor tal van jaren op zich genomen heeft. Zijn verdienste is, dat hij de bedrijfshuishouding genomen heeft voor wat zij was en niet uiteengerukt, terwille van een abstract of technisch doel. Tal van latere onderzoekingen houden zich bezig met de bestudeering van koelieloonen, landbouwbedrijf in haar geheel, „padibedrijf", nijverheidsbedrijfjes — bijv. „oliemakersbedrijf", belastingdraagkracht, credietbehoefte enz., daarbij achtereenvolgens den betrokkene opvattend als een loonarbeider, rijstbouwer, oliemaker, belastingobject, debiteur enz. enz., terwijl hij in werkelijkheid een mensch is met tal van behoeften en eigenaardigheden, die allen, naar hun economische zijde, uit de „budget" opgaven naar voren komen. Hoe bijv. het verrichten van lossen koeliearbeid door den Javaanschen landbouwer invloed op zijn „landbouwersbedrijf" uitoefent, kan hieruit slechts blijken.

Wat noodig is, is dus de bestudeering van de wisselwerking der elementen, waaruit de bedrijfshuishouding opgebouwd is. Daarnaast zal technische analyse — om daarmede verschillende onder-

deelen afzonderlijk onder de loupe te nemen — noodzakelijk zijn, tot het primair noodzakelijke behoort het echter niet.

Hoewel er bijenvlijt voor noodig is om al deze gegevens bijeen te brengen, zoo moet er echter uitdrukkelijk op gewezen worden, dat het geenszins gaat om een overstelpende hoeveelheid feiten. Het nauwkeurig verzamelen van enkele budgetten kan tot verreikende conclusie's leiden. Tschajanow zelf baseert zijn beschouwingen dikwijls op de budget opgaven van een 80 à 100 bedrijfjes. Soms zelfs op die van een enkele. Dit kan indien de opgaven zuiver zijn en de uitkomsten in volledige overeenstemming met datgene wat naar gezonde reden verwacht kan worden en wat ook in andere landen gebleken is. Ten slotte is het duidelijk, dat het beter is, dat de gegevens door plaatselijke vereenigingen of lichamen onder deskundige leiding bijeengebracht worden, dan wanneer dit door enkelingen geschiedt. Op deze wijze toch is de kans grooter, dat het stellig opkomende wantrouwen het eerst overwonnen wordt. Zouden inheemsche vereenigingen zich hier niet voor een deel aan kunnen wijden? De zaak is van meer dan van enkel wetenschappelijk belang!

De Pseudo Inheemsche Rechtspraak.

door

D. H. MEYER.

Onder pseudo — of zoogenaamde Inheemsche rechtspraak verstaan wij in navolging van de Commissie Oppenheim c. s.: een rechtspraak welke niets anders is dan eene aan te juridisch geachte reglementen en wetboeken onttrokken gouvernementsrechtspraak. (vgl. de toelichting op de Proeve onder artikel 111) [1]. Uit de volgende beschouwingen zal kunnen blijken dat deze rechtspraak alleen voorkomt in die streken waar ons gezag stevig is gevestigd, waar intensieve aanraking met Europeanen (zoowel ambtenaren als particulieren) bestaat, en dan vallen hieronder nog alleen de rechtbanken welke onder voortdurende leiding van Europeesche ambtenaren staan.

De belangrijkheid eener regeling van dit vraagstuk wordt het duidelijkst aangetoond door:

1ste de Regeeringsalmanak voor Ned.-Indië, waarvan bladzijde 38 e. v. duidelijk aantoonen dat deze materie in elf gewesten buiten Java en Madoera in het geheel niet of slechts gedeeltelijk is geregeld. De telkens weerkeerende zinsnede is: „gewestelijke regelingen schijnen niet te bestaan", of ook: „voor gewestelijke regelingen, welke er schijnen te zijn.....".

2de. De omstandigheid, dat zoowel van de zijde der Zelfbestuurders-Rechters, als van de justiciabelen, de bestaande toestand als een leemte wordt gevoeld. Zeer onlangs werd de aandacht op deze kwestie gevestigd door het Volksraadslid Hadiwidjojo, die op de gebrekkige regeling van het competentievraagstuk wees. (Handelingen 2de zitting 1924 blz. 65 e.v.)

3de. De uitgebreidheid van het gebied, waarvoor deze rechtspraak

1) Proeve van een Staatsregeling voor Ned.-Indië, Mr. J. Oppenheim c.s.

geldt. Wij mogen hier niet vergeten dat de ongebreidelde adatrechtspraak vóór het jaar 1873 — invoering van het Wetboek van Strafrecht voor Inlanders — allerwegen in Ned.-Indië bestond. Langzamerhand is met de toename van ons gezag de gouvernementsrechtspraak ingevoerd, behalve in de ongerepte streken van Borneo en Nieuw-Guinea, en daar waar bij gebrek aan middelen de invoering niet kon plaats hebben, voorts in die gebieden welke zijn gelaten in het genot van eigen rechtspleging, nl. de Zelfbesturende Landschappen.

Wat de huidige regeling der Inheemsche rechtspraak betreft; zullen we ons bepalen tot een bespreking van die welke voor de Landschappen met korte verklaring is getroffen, immers in deze Landschappen en ook in eenige wier verhouding tot het gouvernement wordt beheerscht door een politiek contract, treft men deze vervormde adatrechtspraak aan.

De inheemsche rechtspraak wortelt in art. 17 Zelfbestuursregelen 1919 (S. 1919 no. 822) waarvan het eerste lid luidt:

Ten aanzien van de Zelfbestuursonderhoorigen geschiedt de rechtspraak — onder leiding en toezicht van het Europeesche bestuur, en met inachtneming van deze ordonnantie, van de betreffende Zelfbestuursregelingen en van de door het Hoofd van Gewestelijk Bestuur vastgestelde of nog vasttestellen bepalingen omtrent de bemoeienis van het Europeesche bestuur met die rechtspraak — volgens godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken, voorzoover die niet in strijd zijn met algemeen erkende beginselen van billijkheid en rechtvaardigheid.

In dit artikel treden vier punten op den voorgrond:

a) de rechtspraak geschiedt volgens godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken;
b) zij wordt daarin geremd door algemeen erkende beginselen van rechtvaardigheid;
c) de Europeesche bestuursambtenaar is met de leiding belast;
d) men is gebonden aan S. 1919 no. 822, de Zelfbestuursverordeningen, en aan de regelingen door het Hoofd van Gewestelijk Bestuur te treffen nopens de *leiding* en het *toezicht* op deze rechtspraak.

ad. a. Deze opsomming wordt gewoonlijk betiteld met den

term adat, men gaat weleens zoover om Zelfbestuursverordeningen welke op initiatief van het Europeesche bestuur zijn tot stand gekomen, ook met adat te betitelen. Prof. van Vollenhoven onderscheidt het Inlandsch recht in:

Adatrecht der Inlanders en Gecodificeerd recht; het eerste verdeelt hij in Inheemsch-recht en Godsdienstige bestanddeelen, eene onderscheiding welke overal in den Archipel gemaakt wordt. In de Mohammedaansche streken spreekt men b. v. van den weg der adat en den weg der godsdienst. Het adatrecht bestaat grootendeels uit Maleisch-Polynesisch recht. [1])

Hieruit moge blijken dat in dit raam, de indeeling van westersche rechtsopvattingen bij het adatrecht niet past.

Wat het materieele strafrecht betreft, in de streken waar wij op doelen wordt overal het Ned.-Ind. Wetboek van strafrecht gebruikt. Men vermeldt in de registers der behandelde zaken het desbetreffende artikel. Ook ten aanzien van het formeele strafrecht volgt men hoe langer hoe meer europeesche rechtsopvattingen; dit proces is reeds jaren aan den gang, Prof. Kleintjes wees er o.a. op [2]).

Is nu door het aannemen van westersche bepalingen als rechtsbron, den invloed van de inheemsche rechtsopvattingen de pas afgesneden? Naar onze meening is dat evenmin het geval als dat het geval behoeft te zijn bij Landraadprocedure, althans niet voor die opvattingen welke voor de toekomst hun levensvatbaarheid zullen behouden. Wat het materieele recht betreft, de gestelde maxima van strafoplegging laten voldoende ruimte over voor het tot uiting komen van de inheemsche opvattingen omtrent de straftoemeting van het delict. Wat het formeele recht betreft, overal waar de B. B. ambtenaar als leider optreedt, bestaat de neiging, de bepalingen van de Reglementen op het Rechtswezen geheel te volgen; zoo b. v. t. a. v. de bewijsleer en het rechtsgeldig erkennen van het visum et repertum.

Heeft dus de aanwezigheid van den B. B. ambtenaar dit gevolg, waar die leiding nog ontbreekt bestaat nog de toepassing van het zuivere volksrecht; zoo bij de lagere rechtscolleges en bij de rechtbanken in geisoleerde gebieden.

---

1) Van Vollenhoven: Het Adatrecht van Ned.-Indië blz. 9 en 37.
2) Staatsinstellingen dl. II blz. 159.

ad. b. De aanwezigheid van den Europeeschen ambtenaar is er borg voor dat tegen deze beginselen niet gezondigd zal worden.

ad. c. Er is wel eens de wensch geuit, om aan juristen deze taak over te dragen. Wij kunnen hiervan geen voorstander zijn omdat de rechtspraak in de Landschappen een mooie gelegenheid biedt aan den B. B. ambtenaar, om van de inheemsche bevolking een volledig beeld te krijgen, wat voor goed bestuur en rechtspraak een eerste vereischte is. Ook Prof. van Vollenhoven en Mr. W. A. P. F. L. Winckel prefereeren voor deze rechtspraak het leiderschap van den B. B. ambtenaar boven dat van den jurist; ter verduidelijking diene het volgende:

„Ik behoef Uw aandacht gelukkig niet te vermoeien met de grieven van rechtsgeleerden aard, tegen de inheemsche rechtspraak der controleurs, ingebracht door wetboekjuristen. Men zou toch altijd zeggen, dat ik onvolledig was.

Het zijn dezelfde staaltjes van gebrekkige kennis onzer strafwetboeken en onzer procesbepalingen (die voor de inheemsche rechtspraak wel niet gelden, maar veelal als leidraad moeten worden gebruikt), dezelfde staaltjes als die men over de politierechtspraak, de magistraatsrechtspraak en de rechtspraak van inlandsche gouvernementsrechtbanken met ongegradueerde voorzitters, alom kan lezen en hooren. Ze hebben, als ik het mag zeggen, op mij nooit den minsten indruk gemaakt; als een rechtschapen man met gezond verstand, hij zij dan Indisch bestuursambtenaar of b. v. militair strafrechter, bij zijn rechtspraak gelijk geeft aan wie het recht aan zijn zijde heeft, straf oplegt — en wel in gepaste hoeveelheid — aan hem die misdreven heeft, en hij doet dat vlug en zonder omhaal, dan ben ik dubbel en dwars tevreden. Doet hij oneerlijk of onnoozel of traag, dan zorge men betere ambtenaren te krijgen" [1])

De oud-P. G. Winckel zeide over deze uitspraak o. m. het volgende:

„..... een gedachte die ik met bijzondere waardeering begroet, het is de uitspraak, dat elke rechtspraak ook waar zij wordt uitgeoefend door een leek mits hij maar een fatsoenlijk en verstandig

---

1) Verslag Indisch Genootschap 1908 blz. 10.

man is, kan voldoen aan de hoogste eischen van rechtvaardigheid." [1])

Zooals reeds gezegd blijkt hieruit volkomen, dat het leiderschap der inheemsche rechtbanken voorloopig veilig in de handen der B.B. ambtenaren kan blijven rusten.

ad. d. De rechtspraak geschiedt volgens S. 1919 no. 822, en volgens de regelingen van het Zelfbestuur uitgegaan, de z.g. zelfbestuursverordeningen. De totstandkoming van zulk een regeling gaat gewoonlijk als volgt:

Een B. B. ambtenaar ontvangt de opdracht een bepaalde materie te regelen, b. v. de burgerlijke rechtsvordering en de strafvordering. Het ontstane ontwerp wordt, na bestudeering ervan door andere ambtenaren, aangeboden aan den betrokken Zelfbestuurder, met het verzoek om van zijn zienswijze ter zake te doen blijken. Gewoonlijk is het oordeel nogal vleiend. De Zelfbestuurder drukt zijn stempel onder het ontwerp, hetwelk na goedkeuring door het Hoofd van Gewestelijk Bestuur in werking treedt. Afschriften van deze regelingen worden der centrale Regeering aangeboden.

Uit deze beschouwing kan men licht de gevolgtrekking maken, dat de Hoofden van Gewestelijk Bestuur geen behoefte hebben aan de bevoegdheid hun gegeven om de leiding en het toezicht te regelen, op deze wijze kunnen zij toch immers reeds in die richting bepalingen maken. Deze materie schijnt ook wel bij Gewestelijk besluit te zijn geregeld. [2]) Nam men dus bij de boven beschreven wijze de uiterlijke vorm nog in acht, dit kan niet gezegd worden van deze manier van regelen. Men kan echter hierover critiek uitoefenen, en verklaren dat al zulke regelingen geen Zelfbestuursregelingen zijn, de praktijk leert dat het initiatief in dezen altijd genomen wordt door diegenen die de meeste belangstelling bezitten. In verband hiermede wordt gewezen op de totstandkoming van de z.g. kroonordonnantie's welke wijze [3]) dan strikt genomen ook niet geheel in orde zou zijn.

Het spreekt vanzelf dat deze regelingen vaak ingevoerd worden zonder dat de bevolking er iets van begrijpt, vaak ook zal het on-

1) Verslag Indisch Genootschap 1908 blz. 19.
2) Zie Tijdschrift voor het Binnenlandsch Bestuur dl. 44 blz. 477.
3) Bedoeld wordt het onder nadere goedkeuring der Kroon vaststellen van een Kroonordonnantie.

mogelijk zijn de getroffen maatregelen duidelijk te maken aangezien veelal het peil der ontwikkeling nog niet hoog genoeg zal zijn, maar dat euvel kleeft aan iedere wetgeving, en wordt slechts opgeheven al naarmate de ontwikkeling der bevolking voortgang heeft. Met name belastingmaatregelen komen zoowel den Veluwschen boer als den Maleier ongemotiveerd voor.

De volgende regelingen t. a. v. de rechtspraak zijn o.a. totstandgekomen:

1. gebod tot inschrijving van alle rechtszaken,
2. bepalingen tot bestrijding van den woeker (vaststellen van het maximum van de toelaatbare rente),
3. toepasselijkverklaring van het Ned.-Ind. Wetboek van Strafrecht.

Meestal regelen zij het *materieele recht,* het *formeele is zeer verwaarloosd.* Blijkt dat reeds uit de rede van Hadiwidjojo, de wedergave van de volgende rechtszaak zal dat onomstootelijk vaststellen. [1])

Een Engelsche maatschappij dient bij den Raad van Justitie te Medan eene vordering in tegen het Landschap Panei (Bataksch), dat gelegen is in de afdeeling Simeloengoen en Karolanden, wegens *onrechtmatige daad,* nl. het verzuim van het treffen van de noodzakelijke maatregelen ter voorkoming van schade bij bandjir. Deze vordering bedroeg *f* 28037.

Deze zaak neemt het volgende verloop:

De procureur van gedaagde — het Landschap vertegenwoordigd door den Zelfbestuurder krachtens artikel 10 lid 1 Zelfbest. Reg. 1919 — beroept zich op de onbevoegdheid van den Raad, waarop dit college ongeveer de volgende beschouwingen houdt:

Artikel 17 lid 2, letter A, Zelfbest. Reg. 1919 schrijft voor dat „alle burgerlijke rechtsvorderingen in te stellen tegen het Landschap" „aan de kennisneming van de rechtbanken van het Land zijn voorbehouden"; de vraag of de Landraad dan wel de Raad van Justitie bevoegd is te achten, wordt hier niet opgelost.

Ook het Reglement op de Rechterlijke Organisatie, hetwelk trouwens niet geldt in de Zelfbesturen, houdt geen nadere aanduiding in.

---

1) Nederlandsch-Indisch Tijdschrift voor het Recht dl. CXIX 1922, blz. 199.

De wettelijke bepalingen lieten derhalve den Raad in den steek, waarop men het vraagstuk door middel van *redeneering* trachtte op te lossen.

Het Landschap zou in rechte voor den Landraad moeten verschijnen omdat het, wat de samenstelling betreft (het bestaat geheel uit Inlanders) een *Inlandsche Rechtspersoon* is.

Evengoed echter, is het Landschap een *Europeesche rechtspersoon*, omdat de rechtspersoonlijkheid in wezen product is van Westersche Staatkunde en rechtskundige opvattingen.

Daar de Raad van oordeel was dat de wet nòch een Gouvernementsrechter aanwijst, nòch door middel van redeneering zich kan bevoegdverklaren, of eene behandeling voor den Landraad kan bevelen," kunnende i. h. b. *geen* Landraad in het Gouvernement Oostkust van Sumatra aan artikel 16 van het Reglement op het Rechtswezen, noch de Raad van Justitie te Medan aan artikel 27 *a*, de macht daartoe ontleenen", *verklaarde zij zich onbevoegd*, en veroordeelde eischeresse in de kosten van het geding.

Nu mag men al of niet met ons van meening zijn, dat deze beslissing een geval oplevert als beschreven in artikel 22 van de Algemeene Bepalingen van Wetgeving, nl. *rechtsweigering:* de rechter *mag* zich immers niet beroepen op stilzwijgen, duisterheid of onvolledigheid der wet en kan uit hoofde van rechtsweigering vervolgd worden, men mag met ons van meening zijn dat zoowel de Raad van Justitie als de Landraad in deze bevoegd waren te achten, men zal ongetwijfeld toegeven dat een dergelijke toestand langer onhoudbaar is. De goede naam der Zelfbesturende Landschappen staat hier op het spel.

Volgens onze meening ware in deze aan de Raden van Justitie de voorrang te geven en wel omdat de Zelfbestuurder — vertegenwoordiger van het Landschap — in ons staatsrecht een voorname positie bekleedt.

Deze materie en ook de regeling van het *Forum Privilegiatum* der Zelfbestuurders, en hunne voornaamste ambtenaren, van de Landschappen in de Buitengewesten, is hoogst noodzakelijk te achten. Het Bijblad op het Staatsblad No. 7106, in verband met Staatsblad 1867 No. 10, laat ons volkomen onbevredigd.

Voor de Buitengewesten kent men drie soorten regelingen van de Inheemsche Rechtspraak:

1. *bij ordonnantie,* b. v. voor Groot-Atjeh bij Stbl. 1881 No. 83 zooals dit sindsdien is gewijzigd. [1])
2. bij *reglement van het Hoofd van Gewestelijk Bestuur,* b.v. voor de onderafdeeling Padang Lawas (residentie Tapanoeli)
3. bij *zelfbestuursregelingen,* o.a. voor enkele Karosche Landschappen, en voor de Lanschappen met Politiek Contract: Deli, Serdang, Langkat en Asahan (Oostkust van Sumatra).

„In al deze regelingen wordt vrijwel hetzelfde stelsel aangenomen waarbij het rechtswezen geschoeid wordt op den leest van het rechtswezen bij het Gouvernement" [2]).

Men treft dus aan een *rechtbank,* uit Inlandsche hoofden bestaande onder leiding van een B. B. ambtenaar welke verschillende namen kan dragen:

Moesapat in Borneo en Atjeh, Mahkamat in Riouw, Madjelis in Manado, Hadat in Celebes, Raad van Hoofden in Amboina, Districtsraad in Ternate, Adatrapat in de Boven Kamparstreek, Kerapatan besar in Sumatra, Karapatan oeroeng in Deli, en Karapatan nan bolon in de Karolanden.

In de eerste plaats behandelt deze rechtbank de *zaken in appel* van de lagere rechters, voorts alle *misdrijven* en de *overtredingen* boven een bepaald maximum van strafbedreiging. Zoo is het eveneens met de berechting van burgerlijke zaken.

Overal, uitgezonderd in Manado, vinden we *lagere rechters:* dit is de rechtspraak der districtshoofden of hoe deze ambtenaren elders mogen heeten. Zij treden als alleenrechtsprekende rechters op. Bij deze rechtspraak en voorts daar waar dorpsrechtspraak is, treffen we nog de meest zuivere adatrechtspraak aan.

Men moet niet denken dat overal, waar tegenwoordig Inheemsche Rechtspraak aangetroffen wordt, deze vroeger ook aangetroffen

---

1) Voor de verschillende Gewestelijke en andere regelingen raadplege men den Regeerings-Almanak.

2) Grondslagen der Rechtsbedeeling. Prof. J. H. Carpentier Alting blz. 105.

werd. Zoo ontstonden in Groot-Atjeh na de regeling van 1881 pas de Moesapats.

In Nieuw-Guinea werd ook „inheemsche rechtspraak" ingevoerd; eveneens in Lombok, nl. de rechtspraak der Saksaksche hoofden, en bij de Toradja's.

De redenen dat het Gouvernement aldaar deze rechtspraak invoerde en niet de Gouvernementsrechtspraak (Landraad en Magistraatsgerecht) zijn:

a) omdat de rechtspraak te weinig georganiseerd was ter plaatse (in Midden Celebes);
b) om nuttelooze kosten te besparen van Europeesche griffiers en djaksa's;
c) om noodeloos schrijfwerk te vermijden;
d) om de stroeve mechanische rompslomp der Reglementen op het Rechtswezen te vermijden;
e) ook om enkele gewoonten in stand te kunnen houden, die bij Gouvernementsrechtspraak niet mogelijk waren, zooals: eerbiediging van Inlandsche bewijsmiddelen, als adatrechtelijke vermoedens, zuiveringseed, mededeelingen in stervensuur gedaan e.d. [1]).

Hieruit kan tevens blijken welke voordeelen de Inheemsche Rechtspraak heeft boven de gouvernementsrechtspraak, nl.:

1ste vlotheid van behandeling;
2de voor het volk beter te begrijpen bewijsmiddelen;
3de actieve deelname der hoofden en Europeesche bestuursambtenaren aan de rechtspraak;
4de vooral het besef der eenvoudige dorpelingen dat zij berecht zullen worden volgens een hun begrijpelijke, voor hen redelijke rechtspraak. De overgroote waardeering van dit laatste kan alleen voorbijgezien worden door wie miskent, dat hunne waardeeringen niet zijn onze waardeeringen, hun motieven niet onze motieven. [2])

Prof. Carpentier Alting daarentegen oordeelt als volgt over deze voordeelen: De oogenschijnlijke voordeelen, die nog eraan verbonden zijn — vlugge berechting (die intusschen vaak ontbreekt) ge-

1) Indisch Genootschap 1908 blz. 6.
2) Indisch Genootschap 1908 blz. 7.

mis van formaliteiten, niet gebondenheid van den rechter aan den inhoud eener preciese vordering — zijn alleen voordeelen van negatieven aard, *bestaan nl. alleen zoolang nog niet de gouvernementsrechtspraak zich geheel heeft aangepast aan de behoefte der justitiabelen.*

Daartegenover staan echter positieve nadeelen, welke zelfs nu geacht moeten worden niet op te wegen tegen de evenbedoelde voordeelen — rechtspraak, vaak niet zonder aanzien des persoons, gemis van afdoende contrôle, van volkomen integriteit der rechters, vaak oplegging van exhorbitant zware straffen — nadeelen welke steeds der Inheemsche rechtspraak in meerdere mate zullen aankleven dan der Gouvernementsrechtspraak. [1])

De bezwaren welke hier opgesomd worden, worden naar onze meening niet voldoende ondervangen door de hoogere voorziening welke tegen de vonnissen van deze rechtbanken openstaan, nl. de mogelijkheid tot verkrijgen van gratie, en de examinatiearbeid welke op het gewestelijk bestuurskantoor wordt verricht.

Voor ieder die weet wat als het levensdoel van Prof. van Vollenhoven aangemerkt mag worden, nl. het weder doen optrekken van de rechtsinstellingen van Indië op Indonesischen grondslag, zal het begrijpelijk voorkomen dat deze geleerde de Inheemsche rechtspraak op adatrechtelijken grondslag wil regelen. [2])

Tegenover deze meening staat die van Prof. Carpentier Alting, die omtrent deze leer het volgende zegt: [3])

„Zijne leer zou meebrengen herschepping van Indië tot een Indonesisch land ingericht uitsluitend op de behoeften van den Indonesiër en waarin alle regelingen en voorschriften voor den laatste van pas, behoudens uitzonderingen dan, zouden moeten gelden voor allen. Maar zulk een Indonesische grondslag kan niet meer zuiver gelegd, of wil men met dezen spreker, hersteld worden. Zulk herstel zou een achteruitgang zijn. Betwijfeld wordt of de Inlander van dezen tijd, die bij zijn meerdere aanraking en toenemenden omgang met den Europeaan in hooge mate in zijn le-

1) Grondslagen der Rechtsbedeeling van J. H. Carpentier Alting blz. 101—102.

2) Zie voor de middelen welke aangegeven worden Indisch Genootschap 1908 blz. 13 e. v.

3) Indisch Genootschap 1921 blz. 209—210.

vensbeschouwing en levensinrichting den invloed daarvan heeft ondergaan, dat herstel zoude begeeren". Deze geleerde zoekt de oplossing van het vraagstuk in opheffing der inheemsche rechtspraak en in zuivering van de fouten — formalisme en juristerij — welke nu nog de gouvernementsrechtspraak aankleven, en daarna zoo vlug mogelijke en volledig mogelijke invoering van gouvernementsrechtspraak, waar die nog niet bestaat. [1])

Het is de Commissie Oppenheim c.s mogen gelukken, een compromis tusschen deze beide meeningen te treffen. In de toelichting op de Proeve van eene Staatsregeling voor Ned.-Indië, treft men onder artikel 111 den grondslag voor de door haar gevonden oplossing aan. Men onderscheidt:

a) de *algemeene rechtspraak,* (in naam der Koningin) waaronder ook gerekend wordt de *zoogenaamde* Inheemsche rechtspraak;

b) de *werkelijk Indonesische* rechtspraak, van inheemsche rechtsgemeenschappen, welke gespaard wordt. (zie art. 111, 133, 139—141 der Proeve). Ook de Commissie Oppenheim acht het noodzakelijk de z.g. inheemsche rechtspraak te regelen, en heeft zich voorgesteld dat dit zou kunnen geschieden zoowel bij landswet als bij reglement van het hoofd van gewestelijk bestuur of provinciale verordening. (zie art. 112 lid 3 der Proeve in verband met art. 117).

Het voordeel van de redactie van artikel 111 is o.a. gelegen in de ruimte welke geboden wordt: „voor gebiedsdeelen waar de toestanden dit eischen kan de inrichting van en de rechtspleging bij de algemeene rechtspraak over de inheemsche bevolking worden geregeld op vereenvoudigden [2]) voet"; dit laat het plaatselijke bestuur dus de bevoegdheid om te adviseeren wanneer de ontwikkeling der rechtspraak zoover gekomen is dat tot regeling in den zin der Proeve kan worden overgegaan. Evenwel meenen we te moeten wijzen op de wenschelijkheid van eene regeling bij landswet (ordonnantie). Resident Lulofs wees reeds op het gevaar van een regeling van het gewestelijk bestuurshoofd uitgaande, nl. het

1) Grondslagen der Rechtsbedeeling t.a.p.
2) Hier wil men de „gouvernementsrechtspraak" aanpassen aan de behoefte der justitiabelen.

weinig stabiele ervan; een opvolger wijzigt niet zelden de regelingen door zijnen voorganger aangebracht. [1])

De heer Jb. Mallinckrodt hield in het Octobernummer van dit Tijdschrift een pleidooi voor de werkelijk inheemsche rechtspraak in de Dajaklanden, en gaf daarbij de grondslag voor eene regeling. Wat betreft de pseudo inheemsche rechtspraak, hopen we in dit betoog de noodzakelijkheid te hebben aangetoond van:

de vaststelling van een Reglement nopens de zoogenaamde inheemsche rechtspraak in Ned.-Indië, waarin niet mag ontbreken: het Forum van vorsten, hoofden en ambtenaren; eene volledige regeling van de relatieve competentie, zoowel t.a.v. de onderhoorigen als van de Landschappen zelve; het toekennen van de examinatiearbeid aan de Raden van Justitie.

---

1) Tijdschrift Binnenlandsch Bestuur dl. 44 blz. 482.

Het Fiasco van den Burgerlijken Stand voor Chineezen.

door

Mr. A. J. G. Maclaine Pont.

Men zag het al aankomen. Voor hen, die de practijk van nabij in haar werk zagen, moest het duidelijk zijn, dat die wanhopige omslag van een Burgerlijken Stand voor Chineezen, dien ons het drijven van jong Chineezen, gesteund door zekere moderne beweging onder onze landgenooten in Nederland en de kolonie, gaf, een goed van twijfelachtige waarde was. De rechtspleging deed het tot dien zonder. En zoowel ten opzichte van Chineezen als van de groote groep der inlanders moet gezegd worden, dat het prachtig ging. Prachtig ging, zonder een kostbaren en stijven Burgerlijken Stand: de geschillen over familie-opvolging waren zeer schaarsch. De vrije bewijsvoering voorzag daarin vrijwel volkomen.

Thans heeft men, naast den jammerlijken onzin van het nieuwe Chineesche huwelijksrecht, sinds eenige jaren den Burgerlijken Stand voor Chineezen: en, wat dadelijk te voorspellen was na deszelfs invoering, de wantoestand is na die korte jaren al zoo hemelhoog groot, — de toestand is zoo door en door mis van foutieve en valsche acten, — welke namelijk schering en inslag zijn, — alsmede door het ontbreken van acten, — de zaak is bovendien zoo verwikkeld en ingewikkeld, — dat er maar plaats is voor één noodkreet. Eén noodkreet: red in 's hemels naam de rechtszekerheid; schaf den rommel onmiddellijk af; en bepaal voor de acten in deze onzalige tusschenperiode verleden, dat het den rechter vrijsta daaraan zoodanige waarde toe te kennen als hij in elk bijzonder geval zal vermeenen te behooren. Een en ander aan de hand van een paar door dezen misgreep op wetgevend gebied noodzakelijk gemaakte voorzieningen.

Een buitengewoon groot aantal acten moet er fout zijn. Een nog grooter moet onverleden zijn gelaten. Dáárvan moet *hij* overtuigd zijn, die week aan week de fouten in de acten ziet, en die ziet wat er aan den gang van zaken ontbreekt. Een onnoemelijk aantal misdrijven: valschheid in authentiek geschrift, moet door een groot aantal volmaakt normale menschen om de onmogelijkheid onzer Europeesche regeling zijn gepleegd. Zich te verbeelden, dat dit in dit groote land met een talrijke vreemde bevolking ooit veranderen kan, ware waanzin.

Om staaltjes aan te halen uit de vele gevallen, waarmede men telkens wordt overstroomd, worde vermeld:

1. Er sterft een Chinees in een Europeesch Hospitaal. Na maanden gesukkel met een levensverzekering, die niet uitbetaalt, wendt de weduwe zich om rechtsbijstand tot de balie. Het blijkt, dat er geen acte van overlijden bestaat. Terwijl stappen worden genomen om de registers daarmede aan te vullen, zwicht de verzekering-maatschappij, (die dáárvan haar uitbetaling niet mocht laten afhangen),..... en men laat natuurlijk verder stappen na! Waarom die immers gedaan? Men heeft al wat men wil.

2. Een zeer eerbaar Chineesch klerkje van mij, vóór het nieuwe Chineesche privaatrecht gehuwd en vader van eenige kindertjes, die een schoolopleiding genieten, komt op een goeden dag bij mij binnenwandelen met een brandbrief van de Weeskamer over voogdij van zijn kinderen. Men weet dan eerst niet, hoe men het heeft: hij had een keurig njonja-tje,..... en het bleek, dat men hem aan de „kantor" gezegd had, dat hij ongehuwd was, omdat hij zijn huwelijk destijds, gelijk alle onbemiddelen plachten te doen, niet bij soerat kawin voor den Chineeschen Raad had gesloten, maar enkel... op de wettige Chineesche wijze.

Wat een toestand, vraag ik U: volkomen eerbare menschen, met acten van geboorte als van natuurlijke kinderen! En dat in de hoofdstad Batavia (hoe moet het elders wel zijn!) Wat een rechtsonzekerheid moet hieruit voortvloeien. Hoe talloos veel lotgenooten moet dat echtpaar hebben.

En verbetering van den Burgerlijken Stand vragen, gelijk toen moest geschieden? Denkt men dat de werkelijkheid zich aan onmogelijke voorschriften stoort? Daarvoor heeft men immers in dit

land geen tijd, en hoe zou het *kunnen* met die duizenden ja tienduizenden acten!

3. Een huwelijksgeschil komt binnen, een echtscheiding of scheiding van tafel en bed: natuurlijk is het weer mis in de acte (Tangerang). Vader en moeder der bruid hadden hun toestemming voor het huwelijk hunner dochter gegeven, maar het was heelemaal hun dochter niet, het was hun pleegkind. Haar ouders waren anderen. En als later de pleegouders sterven bewijst de pleegdochter misschien haar „staat" van wettig kind!

4. Een dochter van een overleden, gezeten, Chinees zal trouwen, — en stuit op de weigering van den Burgerlijken Stand. De vader was na invoering van den Burgerlijken Stand overleden, en eerst moest aanvulling gevraagd worden. Wat was er gebeurd? Er was destijds opgave gedaan van het overlijden, men had het verlof tot begraven van den B. S. ontvangen, en dat bewijsstuk voor de acte van overlijden gehouden. Een Chinees moet dan ook wel denken, dat men gek is, als hij hoort, dat naast *die* opgave en dat bewijsje nog een acte had moeten zijn verleden. Partijen werden weggezonden met de boodschap, dat het minstens drie maanden zou duren, (de B. S. doelde zeker op den tijd voor het in kracht van gewijsde gaan), zoodat er groote verslagenheid in de families heerschte. Volgens Chineesche gebruiken en overtuiging was alles al op zes weken vastgesteld, en veranderen ging niet. Nu zijn Chineezen zeer informeel, — wij mochten daar weleens een les van nemen, — en in hun hart hebben ze maling aan die acte. Daar het intusschen gegoede menschen waren, wendden ze zich tot den rechtsbijstand..... om een notarieele acte op te stellen, die even bindend was als een huwelijksacte, waarop zij in wilden echt zouden aanvangen.

In dit geval echter kon gelukkig het huwelijk gerust doorgaan, en wel op een acte van bekendheid. Doch het heeft een ochtend van een jurist gekost, om dit erdoor te krijgen. De ambtenaar van den Burgerlijken Stand misvatte de wet. Dat doen menschen als hij, (menschen met méér opleiding zelfs), altijd, en is niet hun schuld maar de schuld van de wet, die de zaken absurd ingewikkeld en onverstaanbaar regelt, en wier verwikkelingen en instellingen niet berekend zijn op gewoon gezond verstand en helder denk-

vermogen. Gelukkig was er een secretaris, voor wien de wet, al duchtte bij haar, weinig geheimen meer borg. En na een advies van den Officier van Justitie, die, — het had anders kunnen zijn, — ook een vlot raadpleger der wet was, kon het huwelijk op een acte van bekendheid doorgaan.

Maar wat beduidt dit? Het beduidt, dat, *natuurlijk*, — men maakt mij niets ander wijs, — vóór deze huwelijkscandidaten, heele schuiven en drommen minder bemiddelde landgenooten of afgewezen zijn en den wilden echt verkozen, of er met valsche opgaven in de acten kwamen.

5. Een Chineesch echtpaar huwde te Batavia 25 jaar geleden onder den ouden rechtstoestand, verhuisde naar Telok Betong, waar het nieuwe Chineesche privaatrecht bij deszelfs invoering niet op hen toepasselijk werd. Eens te Batavia zijnde, waar zij echter niet woonden, gingen zij voor den Burgerlijken Stand een huwelijk aan. Dit ging, omdat er niet bleek dat zij, Batavia-menschen van huis uit, hier niet „woonden" (een mooi wettelijk begrip om een oosterling duidelijk te maken), en omdat er gedecreteerd werd: als je geen soerat kawin in Batavia hebt gemaakt ben je niet gehuwd en je kunt dus trouwen. Deze nieuwe huwelijksacte kwam kijken, toen de man er in de Lampongs een paar vrouwen bijnam (hetgeen hij gerust kon doen want hij was slechts gehuwd volgens zijn oude gebruiken en die mooie acte in Batavia was: nihil).

Doch thans vraag ik U, zich er even in te verdiepen, wat die vrouw kan doen, (en wat, met nog veel meer succes, als er een twintig jaar verloopen zijn en het bewijs dus nog méér vervaagd is, haar erfgenamen kunnen doen). Die vrouw kan stellen: dat zij gehuwd is bij die acte van den Burgerlijken Stand, dat haar man overspel pleegde, scheiding vorderen, — misschien kan immers de man het huwelijk volgens den ritus niet bewijzen! — en zij kan vragen, daar er geen huwelijksvoorwaarden zijn gemaakt: scheiding en deeling der wettelijke gemeenschap van goederen, die niet bestaat! En dat het laatste door haar erfgenamen, later, zeer gemakkelijk kan worden gevraagd, is zoo duidelijk als glas!

De fout van den ouden toestand, dat er geen Burgerlijke Stand

was? Welneen! De fout van Uw potsierlijke authentieke acten en onkunde van zaken.

Veel, veel meer valt aan te halen, maar alles laat zich niet zeggen: tal van absoluut eerbare menschen zouden jaren de gevangenis kunnen ingaan, door deze onmogelijke wetten tot misdadigers gestempeld.

Denk niet, dat men den toestand controleeren kan, door de registers na te kijken: *die* zullen, netjes gehouden, een gaaf en keurig beeld geven. Maar als men eens, naar aanleiding der acten, die men vindt, (die men niet vindt vallen niet te controleeren), met de partijen ging spreken, dan ben ik er zeker van, dat men telkens op constellaties komt, als hier geschetst.

Men zag wel al, toen men het ging invoeren, dat het weer een dier met kwistige hand aangebrachte instellingen was, die, — aan reusachtig groote ingebonden registers, en aan zijn ambtenaren, die men ervoor noodig had, — handen vol geld zoude kosten en nergens voor noodig was. Maar dat de toestand kortweg een misdadige zou zijn, dát merkt men uiteraard bij de invoering nog niet.

En inmiddels schreeuwt men, — vermoedelijk wéér in hoofdzaak uit politieke overwegingen, — om een Burgerlijken Stand voor inlanders!

Kasteverlaging en Kastevermenging op Bali.

door

K. Th. Beets.

Op Bali wordt nog de Hindoegodsdienst beleden en zooals bekend is hangt met dit Hindoeisme het kastewezen ten nauwste samen.

Men onderscheidt drie hoofdkasten n.l. de Brahmaansche, de Satria- en de Wesiakaste, welke elk weer verdeeld worden in onderkasten. Naast al deze kasten en onderkasten treft men op Bali nog de Soedra's of kasteloozen aan, welke de overgroote meerderheid van de Balische bevolking uitmaken, daar de z.g.n. Triwangsa (adel), de leden dus van bovengenoemde kasten, te zamen nog geen 8 % van de bevolking vormt.

Kasteverlaging kan om verschillende redenen plaats hebben.

Uit de wetboeken Agama, Adi Agama en Tjatoer Joega blijkt dat zij die zich laten aanleunen, dat men hen niet aanspreekt in de taal, die aan hunne kaste past, van hunne kaste worden vervallen verklaard en het verboden is hen daartoe te doen terugkeeren. Voorts vervalt men o.a. van zijn kaste bij:

1o. het „sembah menjembah" (gezamenlijk gebeden verrichten) met iemand van lagere kaste.
2o. het „marid-keparid" d.w.z. het eten van overblijfselen van iemand van lagere kaste bij een gegeven plechtigheid.
3o. het „tegen-menegen" d.w.z. het dragen van een lijk van iemand van lagere kaste.

Men zou verwachten dat men ook op eigen verzoek kasteverlaging kan aanvragen, doch dit is in strijd met de adat en wordt in Karangasem zelfs strafbaar gesteld. Gevallen zijn bekend dat vrou-

wen van kaste die meerdere vrijheid van beweging wilden hebben en om eventueel een huwelijk met Soedra's te kunnen aangaan kasteverlaging aanvroegen, ten einde de straf van verbanning, gesteld op kastevermenging, te kunnen ontgaan, bij vonnis van den Raad van Kerta veroordeeld werden tot een jaar hechtenisstraf, wegens pleging van het adatmisdrijf „Poerwadresta" (de adat met voeten treden). Elders worden dergelijke verzoeken om kaste verlaging door vrouwen" wel ongestraft toegestaan.

Kastevermenging van eene triwangsavrouw met een man van lagere kaste heeft ook kasteverlaging tengevolge en is bovendien strafbaar gesteld.

Men onderscheidt feitelijk twee soorten van ongeoorloofde kastevermenging n.l.:

1) de z.g.n. „Asoepoendoeng" d.i. de vermenging van eene Brahmaansche of eene vrouw uit de Satria Dalem met welken man ook; zoomede van eene Wesiavrouw van vorstelijke afkomst met een Soedra;
2) de vermenging van:
   a. eene Satriavrouw (geen Satria Dalem) met een manspersoon van de wesiakaste of met een Soedra.
   b. van een Wesiavrouw (niet van vorstelijke afkomst) met een Soedra.

In de gevallen onder a. en b. genoemd spreekt men van anglangkahi (overheen stappen), karang (kussens), oeloe (hoofd).

In gevallen van „Asoepoendoeng" wordt kastevermenging thans nog strafbaar gesteld met levenslange verbanning, daar volgens de heerschende zeden, een dergelijk vergrijp onheil over het land heet te brengen en de personen, die zich daaraan schuldig maken (de man zoowel als de vrouw) uit het gewest verwijderd moeten worden.

In gevallen van „Anglangkahi Karang Oeloe" wordt de kastevermenging strafbaar gesteld met eene geldboete of verbanning binnen het gewest bij niet betaling der opgelegde boete. De grootte der boete of duur der verbanning hangt af van de kaste waartoe de vrouw en de man behoort.

Vermenging van eene Satriavrouw (geen Satria Dalem) met

een Soedra is bijv: strafbaar gesteld met eene boete tot een maximum van 80.000 kepengs of verbanning tot een maximum van 10 jaren, terwijl op vermenging van een Satriavrouw (geen Satria Dalem) met een manspersoon van de Wesiakaste eene boete tot een maximum van ten hoogste 20.000 kepengs of verbanning tot een maximum van 3 jaren gesteld is.

Bovendien wordt voorts in gevallen van kastevermenging de schuldige vrouw vervallen verklaard van hare kaste en teruggebracht tot die van den medeplichtigen man, dan wel tot die der Soedra's, zooals elders gebruikelijk is (Karangasem), een en ander volgens het gewoonterecht van het landschap.

Bij verschillende door vroegere Balische vorsten uitgevaardigde schriftelijke verordeningen (peswara's geheeten), was kastevermenging strafbaar gesteld. Zooals uit de „Landsverordening van Inlandsche vorsten blz. 319 door F. H. Liefrinck blijkt was bijv: bij een dier peswara's vastgesteld dat wanneer iemand eene maagd of weduwe met hare toestemming had geschaakt, en de namens den schaker aan den vader der maagd of aan de mannelijke bloedverwanten der weduwe, gevraagde toestemming tot het huwelijk niet verleend werd, op grond van de bewering dat de vrouw van hoogeren stand was dan de schaker en door den Raad van Kerta (inheemsche rechtbank) uitgemaakt werd dat de schaker inderdaad tot een lageren stand behoorde dan de geschaakte vrouw, de vorst de bloedverwanten van den schaker gelasten zou den man te dooden en de vrouw door de bloedverwanten, die den man gedood hadden, aan den vorst moest worden uitgeleverd.

Bij latere peswara's werden de straffen verminderd en werd o.a. bepaald dat wanneer eene Brahmaansche vrouw, die met hare toestemming geschaakt werd door iemand *niet* van hare kaste, hij zij Satria, Wesia of Soedra, dan wel met zoodanig persoon verboden omgang had, van hare kaste vervallen werd verklaard en kwam te behooren tot de kaste van dengene met wien zij zich had afgegeven. Bovendien werden beide personen levenslang buiten Bali verbannen.

Bij dezelfde peswara was door den vorst bepaald dat wanneer eene Setria of Wesiavrouw zich laat schaken door iemand van lageren stand (dus een Wesia of een Soedra) zij van hare kaste

werd vervallen verklaard en teruggesteld werd tot den stand van dengene met wien zij zich had afgegeven.

Werd de zaak voor den Raad van Kerta gebracht, dan moest de man bovendien eene som van 30.000 kepengs betalen, waarvan 20.000 als koopprijs voor de vrouw en 10.000 tot afkoop van de kaste. In geval deze som niet voldaan werd, zou de landsheer den man eene boete opleggen van 49.000 kepengs en wanneer op den vastgestelden dag deze boete benevens de koopprijs niet voldaan werden, zouden beide personen (de man en de vrouw) voor den tijd van drie jaren buiten Bali verbannen worden.

Aangezien het Hindoeisme op Bali valt en staat met het kastewezen is het te begrijpen dat het bestuur zich steeds onthouden heeft dit kastestelsel aan te randen. Als beginsel werd dan ook aangenomen het kastewezen hoog te houden en als gevolg hiervan werd en bleef kastevermenging tot dusverre nog strafbaar gesteld.

De noodzakelijkheid van dit laatste vooral ten aanzien van „anglangkahi karang oeloe" is aan twijfel onderhevig. Uit de oude Hindoewetboeken en vorsten peswara's blijkt voldoende dat het Hindoeisme niet volstrekt eischt dat gevallen van kastevermenging aan bepaalde straffen gebonden zullen zijn, doch dat het Balische Hindoeisme zeer wel toelaat dat de verouderde exorbitante zware straffen geleidelijk meer in overeenstemming gebracht worden met onze Westersche begrippen en dat het kastewezen, de voornaamste grondslag van de Balische maatschappij niet aangetast wordt indien de straffen milder worden en langzamerhand afgeschaft worden.

Noch de Balische Hindoegodsdienst, noch de adat eischt dat bij trouwen van een man met eene vrouw van hoogere kaste beide personen gestraft moeten worden met boete of verbanning. Zulks is geheel afhankelijk van de wil der ouders van de vrouw. Vragen deze geen berechting aan, dan worden de schuldigen niet gestraft. Dit komt zelfs meermalen voor, daar volgens artikel 102 van het wetboek Koetara Agama de man eene vrouw van hoogere kaste met toestemming van hare ouders voor 40.000 kepengs en tegen betaling van 8000 kepengs schandegeld (koela kali geheeten) van hare ouders koopen kan. Het komt wel voor, dat dochters van Wesia of Satriafamilies met Soedra's huwen en geen bestraffing geëischt wordt, daar de ouderliefde te groot is om hun kind te doen

verbannen. Vooral in het Badoengsche schijnt zulks nog al eens voor te komen.

Bovendien blijkt uit de vorstenpeswara's dat de straffen blijkbaar zonder eenig kwaad naar willekeur door den vorst verlaagd konden worden; dit zelfs in overeenstemming met den godsdienst en de adat daar volgens artikel 163 van het Wetboek Koetara Agama, de „agama" plaats moet maken voor de „peswara" en de „peswara" gewijzigd kan worden door den wensch of wil (Satma) van den vorst, zoodat thans, waar het Nederlandsche Gouvernement in de plaats is getreden van de vroegere vorsten, het van een beschaafde natie verwacht mag worden dat zij het streven zal richten op vermindering en zoo mogelijk algeheele afschaffing van de straffen gesteld op kastevermenging.

Verschillende hoofden van Gewestelijk Bestuur hebben zulks reeds getracht. Tijdens het bestuur van den Resident Veenhuyzen kwam de z.g.n. September peswara van 1910 tot stand. De gewezen Resident Damsté trachtte de Raden van Kerta tot zachtere straffen te bewegen door het uitvaardigen van zijn besluit van 28 December 1922 No. 1587.

Men heeft wel gemeend dat voor het ingrijpen van den heer Damsté de tijd nog niet rijp was in de Zuid-Balische maatschappij en aangevoerd dat wij den tijd moeten afwachten, dat de drang tot opheffing of vermindering dier zware straffen uit het volk zelf levendig wordt en de meerderheid der verlichte Baliërs er ons zelven om komen verzoeken doch het wil mij voorkomen dat de gewezen Resident Damsté een blik in de toekomst geslagen heeft en daarom reeds getracht heeft langs vredelievenden weg te effenen wat mogelijk binnen afzienbaren tijd door de Soedra's met klem van het bestuur gevraagd zal worden.

Het is immers bekend, dat de heer H. T. Damsté bij zijn besluit van 28 December 1922 No. 1587 de Raden van Kerta's in zijn gewest voorstelde om, afgezien van bijzondere gevallen, waarin zwaarder zou dienen gestraft te worden, tegen het adatdelict kastevermenging naast de vervallen verklaring van kaste geen verbanning meer uit te spreken naar *buiten* het gewest en de verbanning *binnen* het gewest niet langduriger te doen zijn dan zes jaren, zoo de schuldige vrouw was eene Brahmaansche en zes maanden zoo

zij behoorde tot de Satria of Wesiakaste en wel uit overweging „dat die veeljarige verbanningen instede van het Hindoeisme te beschermen, allerlei nadeelen en gevaren voor den Balischen godsdienst in zich sluiten als daar zijn":

1). „ongunstige oordeelvellingen over de Balische rechtspleging, getuige o.m. het artikel „Vermakelijke rechtspleging op Lombok" in de Indische gids van 1896 deel I blz. 165—168.

2). wegloopen van Balische vrouwen naar Islamieten en Chineezen en daardoor versterking van die vreemde elementen ten nadeele van het Balische.

3). import na terugkeer van verbanning van voor de Balische inzettingen min gunstige ideeën.

4). dat in verband met de toenemende schoolontwikkeling strijd valt te verwachten tegen de als uit den tijd veroordeelde zware bestraffingen wegens kastevermenging.

5). dat in de Neratja van 19 December 1921 No. 238 reeds een kritiek voorkwam van „Dakap" uit Singaradja op het kastestelsel, waarbij de Soedra's werden verdrukt". Een lid van de triwangsa mag huwen met eene vrouw van andere kaste, maar een soedra die dat doet wordt verbannen „zoo werd geklaagd".

6). dat ook in anonieme brieven, die klacht reeds meermalen werd geuit.

7). dat de tegenzin van de vrouw van kaste tegen het verlies van haren adel en een breuk met hare verwanten oneindig meer zal doen om haar van een mesaillance terug te houden dan eene bedreiging met verbanning en dat zoo de strafbedreiging mede een middel mag zijn om de hartstochten te bedwingen het dan toch wel meer de vrees voor „de perkara" zal zijn dan de angst voor de zwaarte van de straf.

8). dat het immers verkeerd en onmenschelijk is om zwaarder te straffen dan strikt noodig".

Genoemd Residentsbesluit heeft tot dusverre nog niet overal de gewenschte resultaten gehad, aangezien het geen imperatief voorschrift, doch slechts eene uitnoodiging inhoudt aan de Raden van Kerta's, die al dan niet daaraan gevolg kunnen geven. En waar in sommige streken van Bali, de leden van den Raad van Kerta allen uit zeer conservatieve Pedanda's bestaan, die nog liever de

oude Hindoewetboeken zouden willen toepassen dan zelfs de „September peswara van 1910", valt het te begrijpen dat zij aan een dergelijke uitnoodiging geen gevolg willen geven.

Gelukkig heeft het Hoofd van Gewestelijk Bestuur het recht de strafoplegging te wijzigen en te verzachten en hangt het dus ten deele van de opvattingen van den Resident af of aan bovenbedoeld voorstel gevolg kan worden gegeven en de strafopleggingen geleidelijk aan milder zullen worden.

Nu tengevolge van het openleggen van wegen, het autoomnibus verkeer, de toenemende schoolontwikkeling, het lezen van Inlandsche nieuwsbladen, het verkeeren met Javanen, Chineezen en andere Vreemde Oosterlingen de Balinees uit zijn isolement onttrokken wordt, is het niet te verwonderen dat de nieuwe denkbeelden bij hem snel wortelschieten en is het te voorzien dat in niet al te verre toekomst een ontevreden geest onder de Soedra's zal gaan heerschen en het bestuur dan meer met de wenschen van de groote massa der Soedra's dan met die van het geringe aantal der triwangsa zal hebben rekening te houden.

Vooral in de laatste jaren valt te constateeren dat onder de Soedra's meer en meer het denkbeeld ontkiemt dat zij bij de triwangsa ten achtergesteld worden.

Vaak hoort men stemmen opgaan om de ontstemming te uiten dat triwangsavrouwen ongestraft met Mohammedanen en Chineezen (w.o. koelies) mogen huwen of samenleven.

De Balinees beschouwt de Mohammedanen en Chineezen en andere vreemde oosterlingen immers eveneens als Soedra's en ziet het met leede oogen dat Soedra vreemdelingen zich wel met triwangsavrouwen mogen afgeven, terwijl zulks verboden is voor hun eigen volk en met zware straffen bedreigd wordt.

Deze ontstemming komt het meest tot uiting bij de talrijke Balische Gouvernements ambtenaren, daar zij zich door hun ambt en ontwikkeling met de triwangsa gelijkwaardig voelen en ook wel als zoodanig behandeld willen worden.

Toch worden ook zij met verbanning bedreigd bij huwelijk met eene triwangsavrouw, en worden zij dus feitelijk dubbel gestraft daar zij tengevolge van de verbanning tevens ontslagen of geschorst zullen moeten worden uit hun ambt.

Het is ook daarom dat ons streven er opgericht zal moeten zijn die straffen zoo mogelijk te doen verdwijnen. Een middel daartoe zou o.a. zijn indien niet alleen pedanda's doch ook Soedra's tot leden van de Raden van Kerta's benoemd werden. De adat verzet zich daar niet tegen.

Ook zonder verbanning of boete oplegging, dus alleen bij vervallen verklaring van kaste, wordt het Hindoeisme niet aangetast en kan het kastewezen hoog gehouden worden. Bovendien eischt noch de godsdienst noch de adat dat kastevermenging gestraft moèt worden en behoeft het geenszins in strijd met de godsdienst of de adat te zijn indien kastevermenging niet gestraft wordt.

Moge het in de toekomst zoo ver komen dat kastevermenging ten slotte niet meer strafbaar zal zijn, wellicht mede in het belang van het behoud der Balische Maatschappij daar hier en daar reeds gedreigd wordt met overgang tot een anderen godsdienst indien geen verandering komt in den bestaanden toestand.

15 November 1924.

Gedachten wisseling.

De boekwaarde van het Boschwezen.

In het Octobernummer van Koloniale Studiën vindt men op pag. 228 in de Bijlage IV der Toelichting op de motie Stokvis, de boekwaarde van het Boschwezen aangegeven op 58.7 millioen gulden. Daartoe werd de gemiddelde zuivere jaarwinst over 1916/1920 gekapitaliseerd op een rentevoet van 8%.

Dit noopt ons tot enkele losse opmerkingen.

1. Aan de hand van het Jaarverslag van het Boschwezen over 1920 neemt de heer Stokvis als jaarwinst:

	1916	1917	1918	1919	1920	gemiddeld
in mill. *f*	2.3	5.5	3.0	3.9	8.1	4.7
	De werkelijke cijfers moeten echter zijn:					
„ „ „	2.9	5.8	4.5	3.9	8.1	5.04

In 1919 werd pas officieel het Caoutchoucbedrijf erfgescheiden van het Boschwezen, ofschoon dit reeds lang feitelijk geheel zelfstandig was. De uitkomsten van dat bedrijf over 1916/1918 behooren dan ook niet meer opgenomen te worden in die van het Boschwezen, maar zijn reeds verwerkt in de gegevens van het Caoutchoucbedrijf zelf. De werkelijke gemiddelde jaarwinst ad. 5.04 millioen, gekapitaliseerd op 8 % geeft dan een boekwaarde van 63 millioen!

2. Volgens Bijlage III van zijn Nota van Toelichting kende de heer Stokvis de jaarcijfers over 1913/1922. (Is ons niet recht duidelijk, waarom hij de periode 1916/1920 kiest ter kapitaliseering en niet 1918/1922. Volgens de eigen cijfers van den heer Stokvis zou de boekwaarde dan worden 52.5 mill.; volgens de verbeterde cijfers 55.6 millioen.

3. Aangezien op pag. 196 een 6 % rentevoet normaal wordt genoemd, had men ook de uitkomsten van het Boschwezen op dien voet mogen kapitaliseeren. Ad 6 % vertegenwoordigt een gemiddelde Jaarwinst van 5.04 millioen een boekwaarde van 84 millioen!

4. In Mededeeling No. VI van het Boschproefstation staat op pag. 118:

„Schat men voor Europa den normalen rentevoet voor *soliede* belegging op ongeveer 3½ %, — voor de rijkste landen op 3 % of zelfs daar beneden- en voor het boschbedrijf hoogstens op 3% of slechts weinig lager, dan mogen deze waarden voor Indië respect. geschat worden op 4½ % à 5 % voor den algemeenen en op 3¼ à 3½ %, althans minstens 3 % voor den bosch rentevoet."

Had de heer Stokvis zich schuldig willen maken aan „l'art de grouper les chiffres", dan had hij, kapitaliseerend op deze wetenschappelijke basis, op 168 millioen kunnen komen.

5. De heer Stokvis had nog verder kunnen gaan. Door de uitkomsten van het geheele Boschwezen samen te vatten, worden de uitkomsten van het productieve djati- en wildhoutbedrijf vermengd met de nadeelige uitkomsten van het schermboschbedrijf. Dit laatste kost jaarlijks geld en, omdat de staat deze bosschen in stand *moet* houden ten bate van het algemeen belang, kunnen ze niet onder de *direct* productieve bezittingen gerekend worden. De boekwaarde van het productieve djati- en wildhoutbedrijf, dat desnoods te verkoopen zou zijn, wordt daarmee natuurlijk weer grooter, dan het door den heer Stokvis aangegeven bedrag van 58.7 millioen.

Volgens de begrooting van 1925 vergen de schermbosschen ruim 30 % van het batig saldo van het djati- en wildhoutbedrijf.

6. Men kan dus den heer Stokvis niet verwijten de boekwaarde van het Boschwezen te hoog berekend te hebben ten voordeele van zijn betoog.

Evenwel hoort zelfs de waarde van 58.7 millioen door hem aangenomen, o.i. niet thuis in een opgave van het productieve landsbezit, voorzoover deze dient, om de in de laatste 10 jaar geweldig gestegen schuldenlast te neutraliseeren.

Grond en houtopstand vormen de grootste waarden in het Bosch-

wezen en deze bestonden reeds lang vóór dat Indië zoo'n groote schuldenlast kreeg.

Terwijl vroeger de volle uitkomsten van het bedrijf konden dienen voor belastingvermindering, moet nu een zeer groot deel besteed worden voor aflossing van schuld en rentebetaling.

Wonosobo, Dec. '24.

W. ZWART.

Wetgevende Kroniek.

Opgaaf van de door den Volksraad behandelde onderwerpen van af de 2de gewone zitting 1923.

2DE GEWONE ZITTING 1923.

Onderwerp 1. Ontwerpen-besluit tot wijziging en verhooging van de voorloopig vastgestelde begrooting van uitgaven en middelen (1ste algemeene aanvullingsbegrooting) van Nederlandsch-Indië voor het dienstjaar 1924 (stukken B1, B2 en B3) **met eerste en tweede nota van wijzigingen** (stukken C1, C2, C3 en D1, D2), ingediend respectievelijk 16 October, 20 November en 28 November 1923.

Het college verwierp door de aanneming van de gewijzigde motie-Dwidjosewojo c.s. (Ond. 1-Afd. IV: stuk 11) in zijne vergadering van 7 December 1923 de bij de 2de nota van wijzigingen voorgestelde bijzondere heffingen in de gewesten Djokjakarta en Soerakarta (hoofdstuk II der uitgaven: onderafdeelingen 311 en 432 A, hoofdstuk II der middelen Nos. 309 A en 309 B) (H 790).

Voorts werden nog 5 moties ingediend, waarvan er 2 verworpen en 3 aangenomen werden, n.l.:

a. motie-Wiranatakoesoema (Ond. 1-Afd. II: stuk 7), houdende uitnoodiging aan de Regeering om ten spoedigste een toezicht op de levensverzekering-maatschappijen en spaarkassen in het leven te roepen (H. 668).

b. motie-Soetadi c.s. (Ond. 1-Afd. III: stuk 5), houdende uitnoodiging aan de Regeering om een zoodanige wijziging der zegelordonnantie te bevorderen, dat de geheven zegelbelasting van het diploma, de z.g. tamat beladjar, der Inlandsche 2de klasse scholen alleen voor aangevraagde duplicaten van dit diploma zal gelden (H. 279);

c. motie-Bergmeijer c.s. (Ond. 1-Afd. III: stuk 6) houdende uitnoodiging aan de Regeering om zoo spoedig mogelijk over te gaan tot een opleidingscursus h.t.l. voor belastinginspecteur (H. 279).

Het college gaf den Gouverneur-Generaal in overweging de ontwerpen van besluit, met inachtneming van de door den Volksraad aangenomen wijzigingen, voorloopig vast te stellen (H. 790).

Bij gouvernementsbesluiten van 7 December 1923 (Nos. 1—3 (Javasche Courant van 7 December 1923 No. 98) werden de ontwerpen daarop overeenkomstig het gevoelen van den Volksraad voorloopig vastgesteld.

Onderwerp 2. Ontwerp-provincie- en regentschapsordonnanties (ten vervolge van Ond. 8 der 1ste gewone zitting 1923).

Voorgesteld werden 68 amendementen, waarvan er 9 ingetrokken, 22 verworpen en 37 aangenomen dan wel door de Regeering overgenomen werden, en 2 moties, waarvan er 1 verworpen en 1 aangenomen werd.

Het college vereenigde zich in zijne vergadering van 6 December 1923 (H. 762, 765) met de ontwerp-ordonnanties, zooals deze nader van Regeeringszijde werden gewijzigd en aangevuld en door den Volksraad werden geamendeerd. [1]).

De ordonnanties werden daarop, in hoofdzaak in overeenstemming met het gevoelen van den Volksraad, vastgesteld (Javasche Courant van 21 Maart 1924 No. 24, Stbl. 1924 Nos. 78 en 79).

Onderwerp. 3. Ontwerpen-besluit tot wijziging en verhooging der begrooting van uitgaven (regularisatie) van Nederlandsch-Indië voor het dienstjaar 1922, ingediend 31 October 1923.

Het college vereenigde zich in zijne vergadering van 7 December 1923 met de ontwerpen-besluit.

Bij gouvernementsbesluiten van 8 December 1923 Nos. 1—3 (Javasche Courant van 11 December 1923 No. 99) werden de ontwerpen daarop overeenkomstig het gevoelen van den Volksraad voorloopig vastgesteld.

Onderwerp 4. Ontwerp-ordonnantie tot wijziging en aanvulling van de koelie-ordonnantie Sumatra's Oostkust (ten vervolge van Ond. 7 der 1ste gewone zitting 1923).

Voorgesteld werden 1 amendement, dat werd verworpen, en 4 moties, waarvan er 2 verworpen en 2 aangenomen werden, n.l.:

a. motie-Engelenberg c.s. (Ond. 4-stuk 7), houdende uitnoodiging aan de regeering om den dienst der arbeidsinspectie zoodanig in te richten en zijn arbeid zoodanig te regelen, dat die dienst in staat gesteld wordt om op afdoende wijze toezicht uit te oefenen op de arbeidstoestanden en arbeidsverhoudingen in het geheele gebied der buitengewesten (H. 164);

b. motie-Engelenberg c.s. (Ond. 4-stuk 8), houdende uitnoodiging aan

---

1). Voor overzichten van alle amendementen, moties en de aangenomen en door de regeering overgenomen amendementen en ten slotte van de geamendeerde ontwerpen, zooals zij door den Volksraad werden aangenomen, waarvan de opneming hier ter plaatse te veel ruimte zou vergen, worde naar de Bijlagen der Handelingen van den Volksraad verwezen: Ond. 2-stukken 15, 16, 17 en 18.

de regeering om in allen gevalle nu reeds over te gaan tot de bepleite wijziging in de redactie van art. 24 der koelieordonnantie (H. 164)).

Het college vereenigde zich in zijne vergadering van 7 November 1923 met het ontwerp-ordonnantie, zooals dit van Regeeringszijde nader werd aangevuld en gewijzigd (H. 163).

Onderwerp 5. Jaarverslag en balans der Nederlandsch-Indische Aardolie Maatschappij over 1922, ingediend 9 October 1923.

Deze stukken, op verzoek der Regeering in de Bijlagen der Handelingen opgenomen, behoefden geen behandeling.

Onderwerp 6. Ontwerp-Koninklijk besluit tot wijziging der assistentenregeling ter Oostkust van Sumatra, ingediend 15 October 1923.

Voorgesteld werden 1 amendement en 1 motie, welke beide werden verworpen.

Het college vereenigde zich in zijne vergadering van 7 December 1923 met bovengenoemd ontwerp, zooals dit nader van Regeeringszijde werd aangevuld en gewijzigd (H. 783).

Onderwerp 7. Ontwerp-wet tot herziening van art. 54 van het Reglement op het beleid der Regeering van Nederlandsch-Indië, ingediend 18 October 1923.

Het college vereenigde zich in zijne vergadering van 17 November 1923 met de voorgestelde redactie van dit artikel (H. 340).

Onderwerp 8. Ontwerpen-wet en overeenkomst betreffende de oprichting van een hoogoven-, staal- en walswerk in Zuid-Oost-Borneo, ingediend 27 October 1923.

Voorgesteld werden 3 amendementen, waarvan er 1 verviel en 2 werden verworpen.

Het college vereenigde zich in zijne vergadering van 19 November 1923 met bovengenoemde ontwerpen, wat betreft het laatstbedoelde zooals dit van Regeeringszijde nader werd aangevuld en gewijzigd.

Onderwerp 9. Ontwerp-kiesordonnanties voor de provincie West-Java en de regentschappen in West-Java, ingediend 3 November 1923.

Voorgesteld werden 11 amendementen, waarvan er 3 vervielen, 1 werd ingetrokken en 5 werden verworpen.

Aangenomen werden het op het laatstgenoemde ontwerp voorgestelde:

a. amendement-Engelenberg c.s. (Ond. 9-stuk 8, 1), strekkende tot de toekenning aan vrouwen van het actief kiesrecht bij de verkiezing van kiesmannen (H. 766);

b. amendement-Engelenberg c.s. (Ond. 9-stuk 8, II), strekkende tot aanvulling van de aan kiesmannen te stellen eischen (H. 766).

Het college vereenigde zich in zijne vergadering van 6 December 1923 met bovengenoemde ontwerpen, zooals deze van Regeeringszijde nader werden aangevuld en gewijzigd en, doch alleen wat laatstbedoeld ontwerp betreft, door den Volksraad geamendeerd (H. 766, 767).

De ordonnanties werden daarop, behoudens eenige redactieverfraaiingen en, wat de kiesordonnantie voor de regentschappen betreft, niet-overneming van het sub a genoemde amendement, overeenkomstig het gevoelen van den Volksraad vastgesteld (Javasche Courant van 21 Maart 1924 No. 24, Stbl. 1924 Nos. 80 en 81).

Onderwerp 10. Motie-Stokvis c.s. betreffende uitbreiding van staatsexploitatie, ingediend 19 November 1923.

Het college besloot in zijne vergadering van 19 November 1923 om deze motie niet te behandelen alvorens van de voorstellers een schriftelijke memorie van toelichting zou zijn ontvangen.

In totaal werden gedurende deze zitting nog behandeld **52 verzoekschriften.**

1ste GEWONE ZITTING 1924.

Onderwerp 1. Ontwerpen-besluit tot voorloopige vaststelling der begrooting van Nederlandsch-Indië voor het dienstjaar 1925 (stukken B t/m E) **met nota van wijzigingen** (stuk El), ingediend resp. 20 Mei en 28 Juni 1924.

Voorgesteld werden 7 amendementen, waarvan er 2 ingetrokken, 2 verworpen en 3 aangenomen werden n.l.:

a. het amendement-Laoh cs. (Ond. 1-Afd. I: stuk 10) om onderafdeeling 116, Reis- en verblijfkosten en zittingsgelden, te verhoogen men *f* 1, ten einde het mogelijk te maken, dat buiten Batavia woonachtig zijnde leden van den Volksraad zich eenmaal 's jaars door hunne echtgenooten naar Batavia kunnen laten vergezellen tegen vergoeding van de reiskosten heen en terug zonder meer door den Lande (H. 385);

b. het gewijzigd amendement-Van Lonkhuyzen c.s. (Ond. 1-Afd. II: stuk 9) om in te voegen een onderafdeeling 231A, Tijdelijke bijdrage in den algemeene kosten der gemeentelijke arbeidsbeurzen *f* 9000 ten einde geld beschikbaar te stellen voor de ontwikkeling der arbeidsbemiddeling in Indië door subsidieering van gemeentelijke arbeidsbeurzen (H. 586);

c. het gewijzigd amendement-Stokvis c.s. (Ond. 1-Afd. V: stuk 15) om onderafdeeling 569, Toezicht op de opvoeding van Inlandsche jongelieden, te verhoogen met *f* 1, ten einde maatregelen mogelijk te maken ten behoeve van het toezicht op den elders herkomstige scholieren van Bandoengsche onderwijsinstellingen (H. 681).

Door de Regeering werden tijdens de behandeling in den Volksraad geen nadere wijzigingen aangebracht dan in de nota van wijzigingen aangegeven.

Echter had de aanneming der motie-Moelia c.s. (Ond. 1-Afd. III: stuk 17A), betreffende intrekking van de voorgestelde heffing van een uitvoerrecht op Inlandsche rubber (H. 629), ten gevolge, dat de raming der middelen in Indië, No. 306, onderdeel c, met ƒ 500.000 moest worden verminderd.

Behalve evengenoemde motie werden 34 moties voorgesteld, waarvan er 3 vervielen, 3 aangehouden, 11 ingetrokken, 6 verworpen en 11 aangenomen werden, n.l.:

a. motie-Van Helsdingen c.s. (Ond. 1-Afd. I: stuk 11), betreffende opheffing van de beperking van het vergaderrecht in de Vorstenlanden (H. 428);

b. motie-Kerkkamp (Ond. 1-Afd. II: stuk 12), betreffende de betrekking van rechtsgeleerd voorzitter van den krijgsraad;

c. motie-Wiessing c.s. (Ond. 1-Afd. III: stuk 20), betreffende een proportioneele heffing van de vennootschapsbelasting, aangevuld met degressie en met extra belasting bij hooge rentabiliteit (H. 632);

d. motie-Kerkkamp c.s. (Ond. 1-Afd. IV: stuk 12), betreffende instelling van regentschapsraden op tijdelijken grondslag (H. 499);

e. motie-Schmutzer (Ond. 1-Afd. IV: stuk 13), betreffende strenger toezicht op films (H. 499);

f. motie-Aay (Ond. 1-Afd. V: stuk 12), betreffende een nieuwe algemeene schoolgeldregeling (H. 679);

g. motie-Soetadi (Ond. 1-Afd. V: stuk 13), betreffende de positie der inlandsche hulponderwijzers (H. 674);

h. motie-Stokvis (Ond. 1-Afd. VI: stuk 13), betreffende het minder bezuinigen op de uitgaven voor het landbouwonderwijs, den landbouwvoorlichtingsdienst en den steun voor de inheemsche nijverheid (H. 897);

i. motie-Engelenberg (Ond. 1-Afd. VII: stuk 21), betreffende tijdelijke heffing van goederengeld en spoedige doorvoering der bedrijvenwet (H. 1028);

j. motie-Zaalberg (Ond. 1-Afd. IX: stuk 11), betreffende opleiding tot sergeant 1e. kl. in Indië (H. 788);

k. motie-Aay (Ond. 1-Afd. X: stuk 11), betreffende het opbrengen van uitgaven voor torpedobootjagers en flottieljevaartuigen op de begrooting buiten den Volksraad om (H. 990).

Het college gaf den Gouverneur-Generaal in overweging de ontwerpen van besluit, zooals deze nader van Regeeringszijde werden gewijzigd en aangevuld, met inachtneming van de door den Volksraad aangenomen wijzigingen, voorloopig vast te stellen (H. 1041).

Bij gouvernementsbesluiten van 15 Juli 1924 Nos 1—4 (Javasche Courant van 15 Juli 1924 No. 57 jo. Javasche Courant van 18 Juli 1924 No. 58) werden de ontwerpen daarop overeenkomstig het gevoelen van den Volksraad voorloopig vastgesteld.

De voorloopig vastgestelde begrooting wees de volgende eindcijfers aan:

Uitgaven in Nederland	*f*	155.315.495	
„ „ Indië	„	533.683.784	
			f 688.999.279.
Middelen in Nederland	*f*	8.752.900	
„ „ Indië	„	640.126.243	
			„ 648.879.143.
Tekort			*f* 40.120.136.

Onderwerp 2. Ontwerp-besluit tot voorloopige vaststelling van het slot der rekening van uitgaven en ontvangsten van Nederlandsch-Indië voor 1920, ingediend 10 Juni 1924.

Het college gaf den Gouverneur-Generaal in overweging het ontwerp-besluit voorloopig vast te stellen (H. 1075).

Bij gouvernementsbesluit van 18 Juli 1924 No. 1 (Javasche Courant van 18 Juli 1924 No. 58) werd het ontwerp daarop voorloopig vastgesteld.

Onderwerp 3. Ontwerp-ordonnantie tot afscheiding van de onderafdeelingen Banggai en Boengkoe en Mori van de afdeeling Oost-Celebes en toevoeging daarvan aan de residentie Menado, ingediend 27 April 1924.

Het college vereenigde zich in zijne vergadering van 23 Juni 1924 met de ontwerp-ordonnantie (H. 287).

Onderwerp 4. Ontwerp-ordonnantie tot regeling van de grondslagen van het hooger onderwijs, ingediend 6 Juni 1924.

Aangenomen werd een amendement-Stokvis c.s. (Ond. 4-stuk 8) op artikel 11 sub d, strekkende tot ruimer toekenning van studiebeurzen (H. 1125).

De Regeering bracht tijdens de behandeling in den Volksraad een aantal wijzigingen aan, zulks naar aanleiding van in het Afdeelingsverslag kenbaar gemaakte verlangens, en lichtte het voorgestelde artikel 19 betreffende den effectus civilis, uit het ontwerp.

Voorts werden voorgesteld 10 moties, waarvan er 1 verviel, 1 ingetrokken, 3 aangehouden, 1 verworpen en 4 aangenomen werden, n.l.:

a. de motie-Koesoemo Joedo c.s. (Ond. 4-stuk 6), houdende de wenschelijkheid om het civiel effect van den meesterstitel hetzelfde te doen zijn als in het ingetrokken art. 19 voorgesteld (H. 1120);

b. de motie-Schmutzer (Ond. 4-stuk 13), houdende uitnoodiging aan de Regeering om over te gaan tot instelling van een bestuurscollege, waarin gezaghebbende vertegenwoordigers van de Indische bevolkingsgroepen zitting hebben (H. 1115);

c. de motie-Meyer Ranneft (Ond. 4-stuk 14), houdende uitnoodiging aan de Regeering om voor de staathuishoudkunde een gewoon hoogleeraar te benoemen (H. 1124);
d. de motie-Meyer-Ranneft (Ond. 4-stuk 15), houdende uitnoodiging aan de Regeering om voor adatrecht een gewoon hoogleeraar te benoemen (H. 1124).

Het college vereenigde zich in zijne vergadering van 18 Juli 1924 met de ontwerp-ordonnantie, zooals deze nader van Regeeringszijde werd gewijzigd en aangevuld en door den Volksraad werd geamendeerd (H. 1124).

De ordonnantie werd daarop, in hoofdzaak in overeenstemming met het gevoelen van den Volksraad, vastgesteld (Javasche Courant van 10 October 1924 No. 82).

Onderwerp 5. Uitkomsten van de begrootingsrekening van 1919. [1]).

Deze stukken, in de Bijlagen der Handelingen opgenomen, behoefden geen behandeling.

Onderwerp 6. Voorstellen-Kiès en Stokvis, inzake vervroeging van den aanvangsdatum der jaarlijksche eerste gewone zittingen van den Volksraad, ingediend resp. 15 en 16 Juli 1924.

Het voorstel-Kiès (Ond. 6-stuk 1), in de vergadering van 16 Juli door den voorsteller ingetrokken, werd na wijziging opnieuw ingediend en vervolgens aangenomen (H. 1072).

Het voorstel-Stokvis (Ond. 6-stuk 2) werd, na wijziging, in de vergadering van 16 Juli 1924 verworpen (H. 1072).

In totaal werden gedurende deze zitting nog behandeld **40 verzoekschriften.**

2de GEWONE ZITTING 1924.

Onderwerp 1. Ontwerpen-besluit tot wijziging en verhooging van de voorloopig vastgestelde begrooting van uitgaven en middelen (1ste algemeene aanvullingsbegrooting) van Nederlandsch-Indië voor het dienstjaar 1925 (stukken B1, B2 en B3) **met nota van wijzigingen** (stukken C1, C2 en C3), ingediend respectievelijk 14 October en 22 November 1924.

Met de openbare behandeling werd op 29 October 1924 een aanvang gemaakt.

Aangenomen werd een amendement-'s Jacob c.s. (Ond. 1-Afd. VI: stuk 8), betreffende de uitgaven voor de statistiek (H. 719).

---

1). De eerste uitgave van dezen aard. De begrooting van Nederlandsch-Indië voor het dienstjaar 1919 is de eerste, welke tot stand is gekomen met medewerking van den Volksraad.

De Regeering bracht tijdens de behandeling in den Volksraad een wijziging aan in Onderafd. 404 der uitgaven in Indië (Ond. 1—Afd. IV: stuk 3, blz. 5), welke ten onrechte voor memorie was uitgetrokken.

Voorts werden 12 moties voorgesteld, waarvan er **1** werd aangehouden, 4 ingetrokken, 3 verworpen en 4 aangenomen werden n.l.:

a. de motie-Ten Berge (Ond. 1—Afd. I: stuk 6), houdende verzoek aan de Regeering om maatregelen te nemen tegen communistische actie bij het schoolonderwijs (H. 207);
b. de motie-Kiès c.s. (Ond. 1—Afd. V: stuk 7), houdende inzake aan de Regeering om zoo spoedig mogelijk over te gaan tot invoering van de vereenvoudigde spelling bij het lager onderwijs (H. 518);
c. de motie-Laoh c.s. (Ond. 1—Afd. VII: stuk 7), houdende verzoek aan de Regeering om den Minahassaraad te hooren inzake de grootte van het te Menado te heffen goederengeld (H. 724);
d. de motie-Van Lonkhuyzen (Ond. 1—Afd. X: stuk 7), houdende verzoek aan de Regeering den Volksraad te hooren inzake het ontwerp-schepenordonnantie (H. 541).

Het college vereenigde zich in zijne vergadering van 19 December 1924 met de ontwerpenbesluit, zooals deze van Regeeringszijde werden gewijzigd en door den Volksraad werden geamendeerd (H. 831).

Bij gouvernementsbesluiten van 19 December 1924 Nos. 1—3 werden de ontwerpen daarop, overeenkomstig het gevoelen van den Volksraad, voorloopig vastgesteld (Javasche Courant van 19 December 1924 No. 102).

Onderwerp 2. Ontwerpen-besluit tot voorloopige wijziging en aanvulling der begrooting van Nederlandsch-Indië voor het dienstjaar 1923 (regularisatie), ingediend 31 October 1924.

Het college vereenigde zich in zijn vergadering van 13 December 1924 met de ontwerpen-besluit (H. 704).

Bij gouvernementsbesluiten van 15 December 1924 Nos. 1—3 werden de onderwerpen daarop, overeenkomstig het gevoelen van den Volksraad voorloopig vastgesteld (Javasche Courant van 16 December 1924 No. 101).

Onderwerp 3. Jaarverslag en balans der Nederlandsch-Indische Aardolie Maatschappij over 1923, ingediend 18 Augustus 1924.

Deze stukken, op verzoek der Regeering in de Bijlagen der Handelingen opgenomen, behoefden geen behandeling.

Onderwerp 4. Motie-Aay inzake de stichting van gemengde houtbedrijven (1ste gew. zitting 1924, Ond. 1-Afd. VI: stukken 12, 14 en 15).

Het afdeelingsonderzoek had in de 1ste gewone zitting 1924 plaats.

Nadat de voorsteller op 25 Augustus 1924 een Memorie van Antwoord had ingediend, werd de motie bij de VIde afdeeling der 1ste algemeene aanvullings begrooting voor 1925 in behandeling genomen en op 3 December 1924 ingetrokken.

Onderwerp 5. Ontwerp-vlootwet 1925, ingediend 10 September 1924.

Aangenomen werd een amendement-Engelenberg c.s. (Ond. 5-stuk 6), strekkende tot aanvulling van art. 13 met een nieuw lid, luidende: „In Nederlandsch-Indië zal Tandjong Priok hoofdsteunpunt worden" (H. 350).

Voorts werden 3 moties ingediend, waarvan er 1 ingetrokken, 1 verworpen en 1 na wijziging aangenomen werd, n.l. de motie-Ten Berge (Ond. 5-stuk 9), waarin de meening wordt uitgesproken, dat de billijkheid medebrengt, dat de kosten van aanbouw en bedrijf van de Staatsmarine voor Indië niet hooger zullen zijn dan voor Nederland.

Het college vereenigde zich in zijn vergadering van 12 November 1924 met het ontwerp, zooals dit door den Volksraad werd geamendeerd.

Onderwerp 6. Motie-Stokvis c.s. betreffende uitbreiding van staatsexploitatie (2de gewone zitting 1923, Ond. **10**-stuk 1).

Het afdeelingsonderzoek had tijdens deze zitting plaats, doch de mondelinge behandeling moest wegens ziekte van den voorsteller worden uitgesteld.

Onderwerp 7. Ontwerp-wet tot wijziging en aanvulling van de Indische Tariefwet, ingediend 4 October 1924.

Het college vereenigde zich in zijne vergadering van 7 November 1924, met bovengenoemd ontwerp (H. 241).

Onderwerp 8. Ontwerp-Koninklijk besluit tot wettelijke regeling van de arbeidsovereenkomst, ingediend 1 October 1924.

Dit ontwerp werd, na in een commissie van voorbereiding te zijn onderzocht, in de afdeelingen behandeld.

Daar tijdens de openbare beraadslaging een motie-'s Jacob (Ond. 8 — stuk 6) werd aangenomen, houdende de wenschelijkheid het ontwerp eener dergelijke regeling te laten rusten in afwachting van de uitkomsten der raadpleging door de Regeering van h.t.l. bestaande organisaties van werkgevers en werknemers, werd de verdere behandeling van dit ontwerp voorloopig uitgesteld (H. 652).

Onderwerp 9. Ontwerp-wet betreffende een overeenkomst tot opsporing en ontginning van aardolie enz. in een deel der residentiën Semarang en Kedoe, ingediend 10 October 1924.

Het college vereenigde zich in zijn vergadering van 18 December 1924 met het ontwerp, zooals dit van Regeeringszijde werd gewijzigd (H. 811).

Onderwerp 10. Ontwerp-wet tot wijziging van art. 123 Regeeringsreglement, ingediend 24 October 1924.

Het college heeft in zijne openbare vergadering van 19 December 1924 dit ontwerp verworpen (H. 840).

Onderwerp 11. Ontwerp van een nieuwe bezoldigingsregeling van de Indische burgerlijke en militaire landsdienaren, ingediend 31 October 1924, **met aanvulling,** ingediend 22 November 1924.

Dit ontwerp werd, na door de schakelcommissie te zijn onderzocht, in de afdeelingen behandeld.

Met de openbare behandeling werd op 8 December 1924 een aanvang gemaakt.

Voorgesteld werden 2 amendementen, welke werden ingetrokken, en 18 waarvan er 3 vervangen, 2 verworpen, 1 aangehouden en 12 aangenomen werden.

Het college heeft zich in zijne vergadering van 22 December 1924 vereenigd met de regeling, zooals deze van Regeeringszijde en door den Volksraad werd gewijzigd (H. 874—891).

Onderwerp 12. Ontwerp-ordonnantie ter vervanging van de z.g. goeroe-ordonnantie, ingediend 26 November 1924.

Voorgesteld werden 4 amendementen, welke alle werden verworpen. Het college vereenigde zich in zijne vergadering van 19 December 1924 met het ontwerp-ordonnantie (H. 848).

Onderwerp 13. Ontwerp-ordonnantie tot wijziging van de grens tusschen de residentiën Soerabaja en Pasoeroean, ingediend 26 November 1924.

Het college heeft zich in zijne vergadering van 12 December vereenigd met het ontwerp-ordonnantie (H. 673).

In totaal werden tijdens deze zitting nog behandeld **35 verzoekschriften.**

Boekbespreking.

Parlementaire geschiedenis van Nederlandsch-Indië 1907 — 1908.

door

Mr. IDEMA.

Dezer dagen verscheen bij Martinus Nijhoff te 's Gravenhage in aansluiting aan van Welderen Rengers' Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland van 1849 — 1891 van de hand van den heer Mr. Idema een Parlementaire Geschiedenis van Nederlandsch-Indië van 1891 — 1918. Het boek bestaat uit acht hoofdstukken, getiteld:

I. Indische politiek van 1848 — 1891.
II. 1891 — 1894. Minister van Dedem. „Het goede dat ik wil, doe ik niet".
III. 1894 — 1897. Minister Bergsma. „Beheeren, geen hervormen".
IV. 1897 — 1901. Minister Cremer. „Een radicaal kamerlid, voorzichtig financier als verantwoordelijk Minister".
V. 1902 — 1905. Minister Idenburg. „Nederland heeft een zedelijke roeping, geen eereschuld".
VI. 1905 — 1908. Minister Fock. Onderwijsorganisatie met als einddoel: Indië bestuurd door Inlandsche ambtenaren onder Europeesch toezicht. Territoriale expansie.
VII. 1909 — 1913. Minister de Waal Malefijt. „Zelfs de gouverneur van Atjeh draagt de pet van civiel ambtenaar." Economische expansie. Is deze Minister agressief tegenover het Mohamedanisme?
VIII. 1913 — 1918. Minister Pleyte. „Het ontwaakte Oosten. Hoe verdeelt men de bestuurstaak tusschen ambtenaar en ingezetenen, hoe de economische tusschen staat en particulier?" Er is een Volksraad.

Het best wordt een indruk gegeven van aard en inhoud van het werk, door daaruit een gedeelte over te nemen.

Het volgt hieronder:

„Ministers leiden het leven van bloemen" zeide Pierson eens, zoo werd ook het ministeriëele leven van den heer Fock bedreigd, toen in Februari 1907 de rechtsche Eerste Kamer de oorlogsbegrooting van Min. Staal afstemde.

12 Februari dient het Ministerie collectief zijn ontslag in. Nadat eerst in Maart Baron Schimmelpenninck van den Oye van Hoevelaken heeft verzocht

hem „van de vervulling van de vereerende opdracht tot vorming van een kabinet uit de rechterzijde wel te willen ontslaan en 21 Maart Mr. P. W. A. Cort v.d. Linden eveneens „om te mogen worden ontheven van zijne opdracht tot vorming van een gemengd Kabinet", verzocht op 28 Maart de Koningin de Ministers, dien van Oorlog overeenkomstig zijn wensch uitgezonderd, hun ontslagaanvraag terug te nemen.

Dit was het einde van de „kaatspartij" — Goeman Borgesius —.

In April 1907 verdedigt weer Min. Fock eene verhooging der invoerrechten in Ned.-Indië, al dadelijk vriendelijk begroet door het rechtsche lid Bogaardt: „het doet mij genoegen bij het beëindigen der crisis de Min. van Koloniën wederom te mogen begroeten in zijne oude functie als een der Excellenties behoorend tot het ministerieel blijvend gedeelte".

Van de tariefwijziging verwachtte de Min. 12 ton inkomstenvermeerdering, waarvan 5 ton alleen van de verhooging van het recht op ingevoerd zout van *f* 2.— per 100 Kilo tot *f* 12.—, dat het Gouvernementsmonopolie gevaarlijk bedreigde.

In zijne begrooting voor 1908 bouwt Min. Fock voort aan de plannen en op de grondslagen het vorige jaar gelegd en de Kamer, overtuigd door wat zij al gezien heeft, vertrouwt dezen Minister ook voor de toekomst.

Een apart ontwerp brengt nu de beloofde opleiding van Inlandsche rechtskundigen, waarover slechts v. Deventer en van Kol het woord voeren en beiden „met zooveel warmte, dat werkelijk mijnerzijds, zoo meent de Minister, daarover weinig meer kan worden gezegd".

Voor het Inlandsch onderwijs wordt ook met algemeene instemming der Kamer bijna 3 millioen uitgetrokken, voor 't Europeesch onderwijs was dit 3½ millioen. Wel bleef de Waal Malefijt bezwaar hebben tegen te groote vaart, omdat in dat tempo de opleiding het niet kon bijhouden, maar de Min. wees er op, dat juist daarom niet een uitbreiding met 168 scholen, zooals verleden jaar, maar nu slechts met 100 werd voorgesteld. Van Kol erkende, „dat dit nu eens grootscheeps wordt op touw gezet", maar stond evenals verleden jaar voor een onderwijs in meer practischen geest, omdat zooals het nu wordt gegeven, „de Inlander wars wordt van handenarbeid" zooals hij ook las uit de pas verschenen rapporten der Mindere Welvaart Commissie. Rechts was men ook dankbaar voor 's Ministers houding tegenover het bijzonder onderwijs, waarmee deze hoopte „de Hollandsche schoolstrijd buiten Indië te houden". Voor landbouwkrediet is voor 1908 6½ ton uitgetrokken en de Troonrede wijst er op, dat de organisatie van het Inlandsch kredietwezen hare gunstige uitwerking begint te doen gevoelen.

Ook vindt de Kamer voor zich de algemeene inkomstenbelasting ter vervanging van de tijdelijke suikerbelasting, de verdubbelde tabaksbelasting en het patentrecht, waarvan Min. Fock 9 ton meer inkomsten verwacht. Twee jaar geleden, in 1905 had de Kamer hare bezwaren laten varen op deze belofte van tijdelijkheid. „Op voortreffelijke wijze heeft de Minister zijne belofte ingelost" — begint nu Pierson — „het is voortreffelijk, mooi, deskundig werk", maar hij blijft tegen eene progressie in de winstbelasting der

naamlooze vennootschappen „progressie is alleen te verdedigen op grond van draagkrachttheorie en die draagkrachttheorie laat ons absoluut in den steek bij de belasting op N. V." In de Eerste Kamer daarentegen steunde de heer van Nierop de progressie als belasting van Conjuncturengewinne, unearned increment.

Met de emigratie wordt de proef in de Lampongs voortgezet, en in deze algemeene stemming van vertrouwen tusschen Minister en Kamer valt dan nog te bespreken het nieuws van den dag, dat nieuwe staatsbladen, verschenen rapporten van oude of het instellen van nieuwe commissies en ten slotte de Indische kranten en de Indische particuliere brieven den leden verschaffen.

Het decentralisatie besluit van 1903 schreef voor, dat voor den eersten termijn van vier jaar alle leden van locale raden zouden worden benoemd. Deze termijn is nu verloopen. Van Deventer stelt voor, zouden niet alle leden der gemeenteraden gekozen moeten worden?, er is een Agrarische Commissie ingesteld, het rapport van de Mindere-Welvaart-Commissie is verschenen en wordt hier en daar besproken, zoo b.v. de groote belangenstrijd tusschen Inlanders en niet-Inlanders betrokken bij de suikerindustrie. Na een rapport van den Gouv. Secretaris Van Rees over Indo-Pauperisme, stelt Min. Fock voor een centrale Armenraad te benoemen met een inspecteur. De heer Kolkman zegt, daarvoor is *f* 14.000.— uitgetrokken, er zijn 7000 paupers, geef dat dadelijk aan hun, dan krijgen zij alvast ieder een paar gulden. Van Kol vindt het inspecteurssalaris te hoog; zijn amendement wordt aangenomen.

De Raadsheer Boekhoudt schrijft een rapport over de onveiligheid in de desa, Dr. de Vogel houdt in het Indisch Genootschap eene lezing over gezondheidsdienst, die hij voor Indië aanbeveelt boven geneeskundige dienst, indische kranten klagen over drukpersdelicten en over het bij art. 111 Reg. Regl. verboden recht van vereeniging en vergadering, er zijn brochures verschenen over bittere zoutbriketten, die het Gouvernementsmonopolie toch zoo duur verkoopt. ...

En langzaam aan rijst de groote vraag: Is dit wel de juiste manier om eene Indische begrooting vast te stellen?

Toen de eerste begrooting van Min. Fock, dus die voor 1906, als bijzonderheid geheel in Indië was voorbereid, juichte Dr. Bos dat toe: „Wij zijn immers vrijwel in de onmogelijkheid de verschillende bijzondere uitgaven behoorlijk te beoordeelen, juist daarom moet het zwaartepunt geheel liggen in de algemeene beraadslagingen over het koloniaal beleid en zal dat in de toekomst in toenemende mate het geval zijn".

Nog duidelijker zei het Min: Fock in November 1906: „De drang om de begrooting zij het ook onder toezicht van de Wetgevende Macht daar ginds te doen vaststellen wordt sterker en sterker.

Men kan aan dien rechtvaardigen eisch, aan dien rechtmatigen drang geen weerstand bieden. Tot nu toe werd over de indische financiën beslist zonder dat Indië zich kon uitspreken.

Hoe wil men in Indië de verantwoordelijkheid gevoelen voor financieele voorstellen en voor zaken die daarmee verband houden, wanneer men ziet, dat hier te lande voorstellen eenvoudig ter zijde worden geschoven; wanneer men ziet, dat hier te lande posten worden opgebracht zonder dat Indië dit heeft verlangd of voorgesteld?

Een dergelijk stelsel was goed in de dagen van het batig slot.

Toen kwam het minder aan op de vervulling van de behoeften van Indië, toen kwam het er alleen op aan zooveel als het kon te trekken voor de Nederlandsche schatkist.

Thans is men er van overtuigd, dat Indië voor zichzelf moet worden geregeerd, dat al hetgeen Indië opbrengt voor Indië zelf moet worden besteed.

Met die denkbeelden vereenigt zich het stelsel, dat wij thans op financieel gebied hebben niet."

Helaas, onze beschouwing over 1907—1908 mag niet eindigen met toekomstmuziek. Er klinkt de schrille dissonans van Atjehgruwelen, het meest schril deze maal uit de pers, uit de opzienbarende artikelen van October 1907 in de Avondpost van „Wekker".

Ze vond weerklank in de Kamer, niet enkel bij Van Kol en de De Stuers, die al jaren een open oor hadden voor dit geluid, niet alleen ook bij Thomson, maar evenzeer bij Van Deventer en bij Yzerman, al zingt dan ook ieder vogeltje zooals het gebekt is.

Van Kol „Inzake de Atjehgruwelen stond ik jaren lang alleen. Gelooft men dan, dat die taak ook voor mij niet pijnlijk was en ik niet liever met trots ook in het buitenland zou willen zeggen, dergelijke gruwelen zijn voor goed uit onze koloniën verdwenen? Heb ik niet in Maart 1902 Atjeh van Noord tot Zuid gedurende weken doorkruist en toen niet eerlijk bekend, dat ik mij voorheen deerlijk vergist had, dat de pacificatie thans nabij was en de humaniteit gehandhaafd werd, dat gruwelen ook blijkens de dagorders en het door mij ingesteld onderzoek tot het verleden behoorden?

Later, toen ik begon te twijfelen, was ik steeds tevreden met de verklaringen van den Minister, thans zijn die mij niet meer voldoende, de waarde zijner dooddoeners is tot nul gereduceerd, hij moet de communis opinio met feiten kunnen weerleggen".

„In de Troonrede van dit jaar — zoo gaat hij verder — werd verklaard, dat wij wel genoodzaakt waren in te grijpen om daar geluk en welvaart te verschaffen aan de bevolking en in de z.g. Troonrede van den G. G. te Buitenzorg zeide deze dat „kalme berusting in het onvermijdelijke geoorloofd is daar waar de militaire macht moet ingrijpen en menschenlevens door het zwaard ten gronde gingen! Want, zeide hij verder, laatstbedoelde offers waren in enkele streken niet te vermijden om den grondslag te kunnen leggen tot verzachting van ruwe zeden en gebruiken, tot het brengen van rechtszekerheid, van een vreedzaam en rustig bestaan en tot verzekering in de toekomst van verhoogde welvaart en ontwikkeling aan verschillende volksstammen in den Archipel, die door den wereldloop onder ons gezag

geplaatst, alle aanspraak hebben op onze krachtdadige hulp en bescherming".

Mooie woorden, meent v. Kol, doch in strijd met de werkelijkheid: „wat is er op Atjeh terechtgekomen na 34 jaren oorlog voeren, na 34 jaar beschaving brengen en 34 jaar naar orde, rust en veiligheid streven!

Zware heerendiensten. Mij schijnt, dat dé Minister de beloften, die hij op dit gebied heeft afgelegd, niet vervuld heeft: toen ik verleden jaar bij amendement voorstelde om de bedrijfsbelasting nog niet in Atjeh in te voeren beloofde de Min. in ruil voor die verzwaarde belasting in geld, vermindering van heerendiensten. Mijn amendement had anders veel kans gehad aangenomen te worden. De „Javabode" van 13 Sept. 1907 schrijft: Het verband tusschen verhoogde of hernieuwde actie van de zijde der bevolking en het invoeren van bedrijfs- en inkomstenbelasting, is reeds meermalen aangetoond". Van verlichting van heerendiensten is geen sprake, zoo gaat van Kol verder. Trouwens ontzaglijk zijn in het geheel ook de geldelijke belastingen opgedreven. In 1901 was het totaal aan belastingen in dat nog in oorlog verkeerende land en onderhoorigheden *f* 6000.—, in 1903 *f* 9000.—, in 1905 *f* 87.000 en in 1906 maar eventjes *f* 139.000.—

Wij treden er op als bloeddorstige wreedaards. De dum-dums zijn ondanks de tegenspraak van den Minister regel en stelsel gebleken. Weerloozen zijn er neergeschoten, door vreedzame desa's werden 's nachts in de blinde wei eens salvo's afgegeven als er een schot soms niet eens in de buurt was gevallen, gevangenen werden neergeschoten, gewonden gedood, vrouwen en kinderen als wilde beesten geslacht, gidsen werden afgemaakt, lijken worden er verminkt. Onder de Nederlandsche vlag worden er barbaarsche toestanden geschapen: door de verwildering, gevolg van dagelijks bloedvergieten, is men daar gekomen tot bestialiteit."

Thomson: „Mij heeft nog niemand, die Atjeh kent, gezegd dat de artikelen van Wekker onwaarheid behelzen, integendeel.

En ook ik geloof in hetgeen daar staat, hoe ijselijk het zij. Onmacht leidt tot wreedheid en tot zelfkennis komt men niet zonder dat de oogen geopend worden. Ik heb het zelf ondervonden in mijn kort verblijf op Atjeh; ik heb zonder eenige wroeging meegedaan met het verbranden van geheele kampongs, het omhakken van vruchtboomen, dooden van achtergelaten vee. Als een fuselier een lijk omschopte om in de zakken te komen, op zoek naar eenig geld, trof mij dat niet; een prent, als ik hier bij me heb van marechaussées, die zich in een genomen benteng laten fotografeeren, de voet op Atjehsche kinderlijken, vervulde ons niet met afgrijzen.

Maar dan komt de heer Thomson zijn middel tot verbetering voordragen: „Tweemaal heb ik getracht duidelijk te maken, dat ons Atjehstelsel door onmacht is geworden tot een wreed stelsel. De Oorlog maakt onmenschelijk en met verbittering wekkende wreedheid pacificeert men geen volk als het Atjehsche. Daarom behoeft men in Atjeh een zeer hoogstaande persoonlijkheid en daarom is noodig de aanwezigheid van een beschermende macht instede van een die louter tot schrikaanjagen in staat is. En welke zijn de gevolgen van die geringe macht?

Men brengt over op de bevolking wat onze taak zoude wezen, stelt hen verantwoordelijk, brengt hen tot verradersdiensten aangezet door vrees. En zoodra de vrees voor de onzen wordt overheerscht door die voor de moslemin, draait de in schijn gepacificeerde bevolking zich plotseling om, geheele kampongs loopen over of heulen z.g. met de roovers, van vorming van groote benden blijven we totaal onkundig, vijandsdaden kunnen tot zelfs in Groot-Atjeh in stilte worden voorbereid. De heerendiensten zijn in naam verminderd, maar een mijner vrienden schrijft mij: veel stel ik mij er niet van voor, omdat de heerendiensten die drukken, die wrevel verwekken, mijns inziens niet zullen afgeschaft worden, omdat haar vervanging geld zoude kosten. Daarom is vermeerdering van onze troepen een klemmende eisch, evenzeer als vermeden moet worden al wat — in het bestaande stelsel onmisbaar — de bevolking tot tegenstand prikkelt en haar meer en meer van ons vervreemdt".

Het middel van Mr. v. Deventer ligt in de lijn van deze laatste woorden: „Ik wil vast als mijne persoonlijke meening uitspreken, er mag in de feiten misschien hier en daar iets overdreven zijn, in hoofdzaak, dit is mijne vaste overtuiging, zijn zij juist. Niet langer mogen wij de waarheid verbloemen, dat Atjeh niet wordt bestuurd, maar geterroriseerd en dat het hoog tijd is daarin verandering te brengen. De vraag is maar hoe?" En hij antwoordt: „Het bestuur in Atjeh moet worden doordrongen van een anderen geest. Kracht moet van dat bestuur uitgaan, maar geen hardheid nog minder wreedheid. Boven alles moet van dat bestuur uitgaan een geest van rechtvaardigheid. Men denke niet, dat ik pleit voor eene algeheele verandering van onze algemeene Atjehpolitiek, dat ik zou willen afwijken van het z.g. stelsel van Heutsz. Neen, veeleer wil ik aandringen op een juiste toepassing van dat stelsel, dat in de laatste jaren naar mijne vaste overtuiging ten eenenmale ontaard is. Toen in 1898 de heer van Heutsz benoemd werd tot Gouverneur van Atjeh, werd hem wel de hoogste civiele en militaire macht opgedragen, doch tevens terzijde gesteld de grondigste kenner van Atjehsche toestanden, de heer Snouck Hurgronje; de Gouverneur van Atjeh was verplicht in alle civiele en politieke aangelegenheden met dezen overleg te plegen, terwijl bij verschil van gevoelen de G. G. zou beslissen. Ik geloof, dat de aanvankelijk gunstige resultaten met het stelsel van Heutsz in Atjeh bereikt, voor een niet gering deel moeten worden toegeschreven aan deze samenwerking met een hoogstaande niet-militaire autoriteit. En ik acht het teekenend, dat, nadat de heer Snouck Hurgronje van zijne Atjehzending is ontheven, ik meen in 1903, wij ten aanzien der pacificatie ontegenzeglijk meer achter- dan vooruit zijn gegaan".

Als tenslotte ook Yzerman graaft naar het gouden middel, spit ook hij in dezelfde richting, maar m.i. nog dieper:

„Ik ben overtuigd, dat gruwelen en wreedheden en verkeerdheden inhaerent zijn aan elken oorlog en speciaal ook aan elken oorlog in Ned.-Indië, maar dat neemt niet weg dat op dit oogenblik geconstateerd moet worden, dat die gruwelen en wreedheden bedenkelijke afmetingen schijnen te hebben

aangenomen. Wat er aan te doen is? Wij hebben een soort van opvatting op verschillende punten, die langzamerhand gangbaarheid verkreeg, zoo sprak men van de blanke ziel van den Hollander en de zwarte ziel van den inlander en zoo heeft men nu het civiel gemoed en het militair gemoed. Dat civiel gemoed is vol van liefde en toewijding voor de bevolking en het militair gemoed wil eenvoudig maar hakken en moorden. Ik geloof niet, dat die opvatting juist is. Ik zeg dus: niet onnoodig het militair door het civiel gezag vervangen, dat militair bestuur moet gevoerd worden door menschen, die hart hebben voor den inlander, die zijn taal spreken, die hem begrijpen, die hun denken en willen in dienst stellen van zijne belangen. Maar bij vermijding van onnoodig bloedvergieten en het treffen van krachtiger maatregelen tot bevordering van de economische welvaart, waarop hier gister van verschillende zijden is aangedrongen, zou ik het niet wenschen te laten. Wat is nu het stelsel? Vooreerst worden de kwaadgezinden overal opgejaagd en in hun schuilhoeken vervolgd en daarnaast wordt een tweede maatregel toegepast. Men tracht de medewerking van hoofden en bevolking te verkrijgen door het inlandsche systeem van verantwoordelijkheid van velen voor de daden van enkelen, zelfs van hen die niet tot de verantwoordelijke gemeenschap behooren, zoo consequent mogelijk toe te passen. Nu is gisteren en verleden jaar herhaaldelijk gevraagd, waar is in dit stelsel plaats voor de goedgezinden of liever voor hen, die naar rust verlangen? die om welke redenen dan ook de vijandelijke beweging moede zijn?

De goedgezinden zijn — om het oude beeld te gebruiken — steeds tusschen de hamer en het aanbeeld. Zij komen er altijd slecht af. Geven zij ons bericht, dan worden zij bedreigd door hun landgenooten, geven zij ons geen bericht, dan worden zij gestraft door ons bestuur.

Aan dien onhoudbaren toestand moet een einde gemaakt worden. Maar hoe? Atjeh is tweemaal zoo groot als Nederland, ter pacificatie hebben wij daar slechts 6000 man troepen, die daar ageeren moeten tegen verspreide vijanden. Met zoo geringe macht als wij daar hebben kunnen wij dat land niet pacificeeren; de heer v. Deventer heeft terecht gezegd, dat tweemaal zooveel troepen evenmin die taak zouden kunnen vervullen, dat kan onze natie zoomin als eenige andere met soldaten alleen; om aan den bestaanden toestand een einde te maken is het noodig, dat er een nauw verband bestaat tusschen de verschillende groepen der bevolking en dat wij die groepen door middel van hun eigen hoofden in bedwang houden. Dit is het oude beproefde stelsel, dat in Nederl.-Indië dikwijls met succes gevolgd is en het ontbreken van dit verband, van dien samenhang onder de bevolking, maakt de zaak ontzettend moeilijk. Wij hebben te kweeken hoofden met macht in hun gebied en hebben wij die daar eenmaal, dan moeten wij die hoofden krachtig steunen door ons bestuur. Er wordt gemist de schakel tusschen onze Nederlandsche gezaghebbers en de bevolking, die men overal elders vindt. De Inlander, de Maleier, gebruikt in zijn bloemrijke taal een beeld dat voor ons begrijpelijk is. Als wij denken aan de verzengende stralen van de Oostersche zon is het duidelijk, dat men onder een zonnescherm, een pa-

joeng, bij uitstek tegen de hitte bescherming zoekt en vindt. In haar schaduw is het goed rusten. Een van de Maleische hoofden, waarmee ik indertijd kennis maakte, droeg den naam van pajoeng sakaki, dat is de steel van de pajoeng. Zie Mijnheer de Voorzitter, ik zou wenschen, dat verschillende van die stelen werden geplant, dat die hoofden vormden den steun voor het scherm, waaronder de bevolking rust en veiligheid kan vinden".

Wat zou Minister Fock hierop antwoorden?

Van Kol had tevoren zijn eindoordeel over het algemeen beleid al uitgesproken: „Het goede, wat de Minister heeft gedaan is de krachtige bevordering van het inlandsch onderwijs en het opnemen van inlanders in verschillende betrekkingen, waarvan zij vroeger waren uitgesloten. Doch let men op de houding van den Minister, wanneer gevraagd wordt om inlichtingen of wanneer gewezen wordt op misstanden of grieven worden geuit, zoo is mijn algemeene indruk deze: in vele opzichten is hij wel wat te handig, in andere weer te lichtschuw".

Speciaal over zijn Atjehbeleid oordeelde Thomson: „De Minister bukt zich voor den Gouverneur-Generaal en den Gouverneur in Atjeh, voor hen, die door den voortdurenden guerilla verworden, het onheil van hun beleid niet kunnen inzien" en van De Stuers is het drieluik „in Atjeh wreedheid en onmacht, in Buitenzorg verblindheid en kalme berusting, op het Plein helaas zwakheid en vergoelijking".

Wat zou de Minister op dit alles antwoorden?

Eerst en vooraf de excepties: „dit heftig optreden, dit stemming maken is niet in alle opzichten in 's lands belang. In Atjeh zal men denken het gaat in Holland goed, men verzet zich daar tegen den man, die op het oogenblik met kracht het bestuur in handen heeft; die man zal wel worden teruggeroepen en dan krijgen wij, wat in de Atjehgeschiedenis reeds meer gebeurd is, weder een slap bestuur waaronder het verzet weder dubbel zal kunnen opleven"; ten tweede. „Wekker is zelf een gedegenereerd aanvoerder" onder hem is, zooals hij zelf schrijft een gevangene gedood en hij heeft daarvan geen rapport gemaakt". Bovendien een bepaald feit, waarnaar de Minister telegrafisch onderzoek had gelast, bleek onjuist.

En op de hoofdzaak, het beleid van Gouverneur van Daalen.

„Een commandementsorder luidde, dat de troepen tot taak hadden, het opsporen, vervolgen en onschadelijk maken van niet onderworpen hoofden. v. Daalen heeft het aanstonds gewijzigd in opsporen, vervolgen, gevangen nemen of onschadelijk maken".

Diezelfde Gouverneur heeft officieren wegens wreedheden voor den krijgsraad gebracht, wel een bewijs, dat hij toch geen wreedheid animeert; het boetestelsel heeft hij zeer beperkt, de boeten door officieren op te leggen zijn van *f* 100.— beperkt tot *f* 25.—, de groote boeten moeten verantwoord aan den Ass. Resident, die ze weer aan den Gouverneur heeft te verantwoorden. De heerendiensten zijn in Groot-Atjeh en Onderhoorigheden verminderd, respectievelijk tot 24 en 20 dagen per jaar, de belastinginvoering is met de grootste zorg voorbereid. Die Gouverneur van Daalen, de man die heet ruw-

heid en wreedheid te animeeren, wil per moekim één school oprichten." Trouwens, zoo zegt Min. Fock letterlijk „ook bij den Gouverneur-Generaal bestaat niet de minste twijfel, dat het bestuur in Atjeh ook nu nog in de juiste richting wordt gevoerd. Ten slotte wensch ik eene mededeeling te doen aan de Kamer. De G. G. kent Atjeh goed, kent Atjeh beter dan eenig ander. Op mijn vraag is hij bereid gebleken naar Atjeh te gaan. En wanneer de G. G. eene dergelijke reis onderneemt, dan is dat niet — ik zeg dit met nadruk — uit wantrouwen tegen den Gouverneur van Daalen, want dat wantrouwen bestaat bij den G. G. niet, hij heeft volle vertrouwen in dien Gouverneur, hij gelooft niet aan wreedheden door dezen aangemoedigd en geduld, maar dan is het alleen opdat ook het publiek overtuigd wordt van datgene, waarvan de G. G. overtuigd is, dat wij in Atjeh op den goeden weg zijn" — 6 Nov. 1907.

Van Kol gesteund door De Stuers en Thomson, was ook met deze mededeeling geenszins tevreden, hij stelde voor „een onpartijdig onderzoek", de Kamer hieruit wantrouwen lezende in den G. G., ging niet met hem mee maar aanvaardt, zonder hoofdelijke stemming, eene motie Yzerman, verklarend dat zij „vertrouwde dat de G. G. een onpartijdig onderzoek zal doen instellen".

Wat moet er den tijd daarop volgend een geweldige spanning in de lucht hebben gezeten!

Als Gouverneur-Generaal van Heutsz zijn rapport, opgenomen in de Javasche Courant van 23 Juni 1908, indient, lost deze spanning zich niet op, langzamerhand ijler en ijler wordend, neen, zij ontlaadt zich in een donderslag!

„De Gouverneur van Daalen heeft gefaald; hij heeft zich schuldig gemaakt aan eene misduiding van het fundamenteele beginsel, hij heeft het beginsel van de pacificatie miskend. Hij heeft eene verkeerde politiek gevoerd tegenover de hoofden, aan wie eene onheusche bejegening te beurt viel. Hij heeft het goedgezinde deel der bevolking tusschen twee vuren geplaatst. Wij zijn steeds verder verwijderd van het doel, wij moeten den rechten weg terugvinden".

Lees dan nog eens wat Min. Fock November 1907 had verklaard: „de Kamer kan haar tijd beter besteden dan aan de herhaalde behandeling van deze zaak. Bij den G. G. bestaat niet de minste twijfel, dat het bestuur in Atjeh ook nu nog in de juiste richting wordt gevoerd".

De heer van Deventer voelt de tragiek; hoe lief was hem dat eerste schuchtere opkomen van het Javaansche vereenigingsleven „Boedi Oetomo" uit den donkeren grond en hij moet spreken over de Atjehgruwelen, gelukkig, hij vindt den moed om „bij de besprekingen van den dag toch ook de toekomst niet uit het oog te verliezen".

Bij van Kol overheerscht de strijdlust: „Eerst als men ophoudt met vechten, zullen wij onzerzijds ophouden met vechten" en, ieder naar eigen aard, resumeert de Stuers: „de Kamer bedrogen, de opvolgende Ministers bedrogen, de Gouverneur-Generaal zichzelf bedriegende en dat jaren lang".

Statistisch Jaaroverzicht voor Nederlandsch-Indië. Vervolg van: Jaarcijfers voor het Koninklijk der Nederlanden (Koloniën) Jaargang 1922—1923.

Met deze uitgave — ditmaal nog in twee afzonderlijke stukken die achtereenvolgens einde Augustus en einde November verschenen — is de samenstelling en de uitgave der Indische statistische jaargegevens van Nederland naar Indië overgegaan. Naast de in de laatste jaren zeer besnoeide tabellen, die als bijlagen in het door den Minister jaarlijks den Staten Generaal aangeboden Koloniaal Verslag worden opgenomen en de verschillende specifieke, hier te lande verschijnende officieele statistieken als Scheepvaartstatistiek, statistiek van den Handel en de In- en Uitvoerrechten, de gerechtelijke en de gevangenisstatistieken en de Mededeelingen van het Statistisch Kantoor te Buitenzorg, vormen de Koloniale Jaarcijfers — thans dan vervangen door het „Statistisch Overzicht voor (waarom niet „van"?) Nederlandsch-Indië" — het verreweg rijkste compendium van statistisch materiaal betreffende deze gewesten.

In 1889 verschenen door de zorgen van het toenmalige Statistisch Instituut te Amsterdam, schepping der Vereeniging voor de Statistiek in Nederland, de eerste Jaarcijfers betreffende de Nederlandsche Koloniën en bezittingen *) (over 1887 en vorige jaren) en gedurende veertig jaar is deze reeks, in 1892/1893 overgenomen door de Centrale Commissie en in 1899 door het Centraal Bureau voor de Statistiek, voortgezet. Allengs heeft deze uitgave zich vervolledigd **) totdat zij inderdaad, op zorgvuldige wijze gerangschikt, vrijwel alles bevatte wat uit de officieele publicatiën viel bijeen te garen.

Is de uiterlijke aanleiding tot het overbrengen van deze publicatie naar Indië te zoeken in de groote besnoeiing van de middelen van het Nederlandsche Centraal Bureau voor de Statistiek welke daar noopte tot inkrimping der werkzaamheden, anderzijds was er voor die overbrenging een bij uitstek logische grond, waar toch de vindplaatsen van de gegevens voor zeg 98 % hier te lande voorkomen en het van zelf spreekt dat door bewerking van deze gegevens op een afstand van meer dan 10.000 mijlen van die vindplaatsen èn tijd verloren ging èn de onmogelijkheid bestond om over de cijfers nader te correspondeeren, leemten aan te vullen, verbeteringen te vragen. In zooverre was er dus voor deze overbrenging alles te zeggen. Maar voor eene uitgave als de onderwerpelijke behoort meer dan alleen

---

*). De eerste Jaarcijfers zijn bewerkt door Dr. C. W. Janssen, onder leiding van den eminenten, jong gestorven statisticus Prof. A. Beaujon.

Hieraan gingen vooraf het door Dr. T. C. L. Wijnmalen bewerkte Statistisch Jaaroverzicht van Ned. Oost Indië (bijdragen der Vereeniging voor de Statistiek; Jaargangen 1887 en 1888) en de van dezen daarvóór in het „Staatkundig en Staathuishoudkundig Jaarboekje" verschenen „Koloniale Overzichten".

**). Vooral met medewerking, enkele jaren na den overgang naar het Centraal Bureau, van Mr. C. Th. Van Deventer.

het bijeenbrengen van het cijfermateriaal. De wetenschappelijke bewerking, waartoe naast statistische vakkennis en economisch inzicht de beschikking over een geoutilleerd bureau noodig is, de gedurende deze tientallen van jaren verzamelde ervaring waar en hoe de gegevens te vinden, de typografische eischen die zulk een boekwerk met àl maar tabellen stelt, dat waren omstandigheden, die maakten dat tot voor kort er zelfs niet aan kon worden gedacht om deze uitgave hier te lande te bewerken en uit te geven. Doch wij leven snel in deze jaren en wat tot voor kort vèr buiten de practische mogelijkheid lag, is thans tot stand gebracht.

Verschillende omstandigheden hebben hiertoe samengewerkt: in de allereerste plaats de groote vlucht, die onder de hoogst bekwame en inspireerende leiding van den Heer J. van Gelderen het Statistisch Kantoor van het Departement van Landbouw, sedert enkele maanden het „Centraal Kantoor voor de Statistiek", heeft genomen; daaraan paarde zich de omstandigheid dat de Regeering door het instellen van de Commissie voor de Statistiek een orgaan had geschapen waarin alle departementen zijn vertegenwoordigd en dat, bezig zijnde met de verzameling en beoordeeling van alle statistieken en het nagaan van de wegen waarlangs het statistische materiaal h.t.l. wordt samengebracht, reeds op de hoogte was van wat kon worden bijeengebracht en langs welken weg. De samenwerking tusschen kantoor en commissie heeft het mogelijk gemaakt dat de uitgave kon worden beproefd en al kon door verschillende omstandigheden de uitgave niet — zooals de ietwat ambitieuze bedoeling was en nog is — bij de opening van de voorjaarzitting van den Volksraad, dus ongeveer medio Mei plaats, vinden, toch is deze uitgave, die naast de cijfers over 1922 voor zeker 80 % ook reeds de cijfers over 1923 geeft, precies een jaar eerder verschenen dan het geval ware geweest indien de Jaarcijfers over 1923 in Holland waren bewerkt en uitgegeven. Zoo verschenen de Jaarcijfers over 1921 in het derde kwartaal van 1923, zoodat door het bewerken „ter plaatse" reeds nu dus vrijwel een vol jaar in actualiteit is gewonnen. De uitgave is verder alleen mogelijk geweest, doordat de Landsdrukkerij over een speciale tabellenzetmachine bleek te beschikken en doordat het Statistisch Kantoor zich den heer V. J. van Marle kreeg toegevoegd, die met groote zorgvuldigheid en nauwkeurigheid de uitgave heeft verzorgd.

Vergelijken wij de Indische met de Nederlandsche uitgave dan zien wij in de eerste plaats dat de uitgave heel wat is uitgedijd, zoo naar het aantal pagina's — van 164 tot 351! — als wat het gegevene betreft. De volumeuitbreiding is ook eenigermate aan typografische redenen toe te schrijven: zóó geserreerd, zoo volkomen zonder een enkel stukje ongebruikte ruimte als de Nederlandsche uitgave — men zou hier van typografische volmaaktheid kunnen spreken — kan eene nieuw opgezet statistisch werk hier niet uitkomen, doch zoowel de samensteller als vooral de drukker zullen in die richting besliste verbetering moeten aanbrengen. Intusschen valt zeer zeker hoogelijk te prijzen wat hier op typografisch gebied door de Landsdrukkerij is te voorschijn gebracht.

Nieuw is in deze uitgave voorts de meer moderne rangschikking waarbij het laatste jaar niet onder- naar bovenaan komt te staan (nog niet geheel consequent doorgevoerd), hetgeen aanvankelijk wat onwennig aandoet maar het voordeel heeft dat de nieuwste en dus belangwekkendste gegevens links bovenaan komen te staan en dus het eerst in het oog vallen. Verder is nieuw wat den uiterlijken vorm betreft, en zulks geheel in overeenstemming met wat voor zoodanige publicatie hier te lande wordt vereischt, dat het Engelsch instede van het Fransch als de neventaal is gebezigd; over het algemeen zijn deze Engelsche nevenschriften (die typografisch echter niet voldoende van de Nederlandsche onderscheiden zijn) goed verzorgd, maar in sommige hoofdstukken is verbetering nog noodig. In het algemeen dient — en bij eene eerste uitgave is niet anders te verwachten — systematische doorvoering op allerlei gebied (de op te nemen jaren, volgorde der gewesten, bronvermeldingen) nog verder te worden doorgezet.

De continuïteit — een hoofdpunt — is voldoende in acht genomen; de voortreffelijke indeeling van deze Statistiek, gelijk die in 1889 in navolging van de Nederlandsche Jaarcijfers werd aanvaard, is ook in de thans voor ons liggende publicaties integraal behouden, zoo in de Hoofdstukken als in de onderdeelen daarvan en bij de uitbreiding, die bij den huidigen overgang van Nederland naar Indië is aangebracht, is in opzet en systeem niets veranderd. *)

Een bezwaar, dat ten aanzien van degenen, die zelf de bronnen verlangen te raadplegen, in de onderwerpelijke uitgave bestaat, is dat, waar de gegevens thans niet zijn geput uit de reeds verschenen jaaruitgaven der verschillende diensten en afdeelingen doch veelal uit direct verstrekte nog niet gepubliceerde, zij 't overigens officieele, gegevens, de bronvermelding te dikwijls luidt: „Opgave van het Departement van....." of iets dergelijks; dit belemmert het dóórzoeken en dient m.i. aangevuld met vermelding van het (event. later volgende) speciale dienstverslag of andere publicatie. Bij de raadpleging van het werk zelf is van groot nut het in het Hollandsch en Engelsch opgemaakte Zaakregister, dat veel uitvoeriger is dan het Alfabetisch Register op de Nederlandsche uitgave.

Zoover dan wat de ontstaansgeschiedenis en den uiterlijken vorm van het nieuwe Jaaroverzicht betreft.

Wat zijnen inhoud aangaat mag van groote verrijking worden gesproken. Naast verstandig behoud van het werkelijk waardevolle en het doen ver-

---

*). Bijgevoegd zijn de hoofdstukken Prijzen (geheel nieuw) en Munt- en Bankwezen (losgemaakt uit „Verkeersmiddelen"). Voor een volledig overzicht volgen hier de hoofdstukken, die, bovenstaande uitzondering daargelaten, gelijkluidend zijn met de vroegere Nederlandsche uitgave: I Grondgebied. II Meteorologie. III Bevolking. IV Physieke toestand der bevolking. V Intellectueele toestand der bevolking. VI. Eeredienſten. VII. Economische en sociale toestand der bevolking. VIII Volksnijverheid. IX. Scheepvaart. X. Handel. XI. Prijzen. XII. Munt- en bankwezen. XIII Verkeersmiddelen. XIV. Staatsbestuur

vallen van tabellen, welke zooals dat overmijdelijk gaat allengs waren „bevroren" of „versteend" (bijv. Meteorologische waarnemingen die, als zijnde gemiddelden sedert 1866 en 1864 en 1879, steeds stabieler worden, de lijst der beplante bouws in 1891 of de waardelooze aan het Kol. Verslag ontleende staat van „andere nijverheidsondernemingen") zijn heel wat nieuwe tabellen opgenomen. Op enkele punten zelfs wel wat overdadig, bijv. de uitvoerige over 9 jaar loopende tabellen betreffende het Middelbaar Onderwijs, die m.i. tot een derde behooren te worden teruggebracht, hetgeen in zekeren zin — speciaal dan wat de voortaan op te nemen jaren betreft — met de geheele onderwijsstatistiek, hoe verdienstelijk en overzichtelijk die ook zij, dient te geschieden. In het algemeen zou trouwens in volgende jaargangen zeer wel kunnen worden volstaan met de jaren eindigende op 0 en 5 en dan de laatste drie jaren; dit consequent doorgevoerd zal mèt het wegwerken van de ongebruikte witte vlakken er toe bijdragen het aantal bladzijden te verminderen, althans bij opname van nog enkele ontbrekende gegevens — ik noem bijv. rietbranden, de cijfers der administratieve bevolkingsopgaven, het irrigatiewezen — niet te doen vermeerderen.

Het is niet wel doenlijk om alle aangebrachte verbeteringen te vermelden en evenmin heeft het zin om veel grepen te doen uit het oordeelkundig opgetaste materiaal. Men zou welhaast bij elken tabel willen stilstaan, zooveel gedachtenassociaties, aanwijzingen of opmerkelijke golvingen geven de cijfers. Neem de in- en uitvoertabel op blz. 220. In 1910 een uitvoer ter waarde van 399 millioen gulden, in 1920 van 2225 millioen, in 1922 van 1136 millioen, een cijferreeks die veel te denken doch ook veel te hopen geeft, vooral als de goedereninvoer daarmede vergeleken wordt: 1910 wijst aan 315 millioen; 1920: 1116; 1922: 691. Een actueele tabel is ook die der bevolkingsrubber, welke, al is zij nog slechts een taxatie, een sprong aangeeft van 25.000 ton in 1922 op 53.000 ton in 1923! De coprahuitvoer, die van 330.000 ton in 1919 viel op 182.000 ton in 1920 (Insulinde), heeft zich weder hersteld: 339.000 in 1922 en 325.000 in 1923.

Ook het ondervolgend staatje van indexcijfers, getrokken uit de prijzentabellen, geeft te denken (doch weinig te hopen!):

	35 invoer-artikelen	51 invoer-artikelen	15 uitvoer-artikelen	Levensond. Eur. gezin	
1913	100	100	100	100	
Maart—1920	366	—	326	223 *)	Hoogtepunt der reeksen.
Gemiddelde—1923	221	187	138	181 **)	

*) Dec. 1920. **) Dec. 1923.

Doch aan deze verleiding dient weerstand geboden! Genoeg moge het zijn hier in het kort de meest saillante gegevens te vermelden, welke thans wel, in de Jaarcijfers over 1921 nog niet voorkwamen. Deze zijn:

de staten van den gemiddelden regenval en van den regenval in 1922 en in 1923 benevens een, er nog wat on-statistisch uitziende doch interessante lijst der vulcanische verschijnselen in 1920, 1921 en 1922 (de „tectonische" aardbevingen, waarop de Wonosoboramp zoozeer de aandacht heeft gevestigd, zullen daaraan nog zijn toe te voegen);

de sterftestatistiek der Inlandsche bevolking, gerangschikt per afdeeling en in 13 vierwekelijksche perioden voor Java, Madoera, de Lampoengs, Palembang, Bengkoeloe en Bali en Lombok, die opmerkelijke verschillen aangeeft: afdeeling Batavia bovenaan 45 °/₀₀, Soerabaja 36 °/₀₀, Semarang 32 °/₀₀, daartegenover Sampang (Madoera) 12 °/₀₀ en op Bali en Lombok zoo laag als Karangasem 9 °/₀₀, Midden-Lombok zelfs 7 °/₀₀;

de besmettelijke ziekten, eveneens afdeelingsgewijs en gespecificeerd naar typhus (Batavia 1922: 417 gevallen en 112 dooden, 1923: 340 gevallen en 67 dooden, Bandoeng 1922: 227 gevallen en 22 dooden, 1923: 158 en 19. Soerabaja 1922: 109 en 22 en 1923: 155 en 26, Semarang 1922: 66 en 16, 1923: 116 en 30 alles voor de geheele bevolking), pokken (Semarang 1922: 330 gevallen met 235 dooden, in 1923 slechts 25 met 18 dooden), cholera (blanco voor 1923), dysenterie (epidemie in Zuid-Banten in 1922), meningitis, diphterie en pest (waarvan alleen de doodelijke gevallen, 1922: 10846 en 1923: 8655, zijn opgeven);

het Onderwijsoverzicht; dit is, gelijk hierboven reeds vermeld, nieuw opgezet, geheel naar het Indische schoolstelsel, volledig de gegevens gevende over het aantal scholen, leerkrachten en leerlingen en over de resultaten van het onderwijs en zulks van de dessaschool tot de Technische Hoogeschool, waarin echter, gelijk mede reeds werd opgemerkt, m.i. een groote bekorting zal moeten worden aangebracht;

een tabel betreffend de volksbibliotheken (welke een nummer te vroeg staat);

de eeredienst-tabellen; ook deze zijn nieuw opgezet (behalve die betreffende de bediening der gemeenten en de zendelingen, van welke laatsten evenwel voor 1922 geen specificatie is gegeven doch alleen de totaalcijfers) en geven een veel volledigen overzicht;

een geheel nieuwe en zeer belangrijke tabel over de aanslagen der naamlooze vennootschappen in de inkomsten-belasting.

Hersteld is een groep tabellen betreffende den aard van het grondbezit, welke sinds 1920 niet meer waren opgenomen. In andere jaargangen waren gegevens te vinden over het inlandsch grondbezit gespecificeerd ten aanzien van louter individueel bezit, louter communaal bezit, gemengd bezit en bijzondere rechtstoestanden en dan het communaal grondbezit weer onderverdeeld in jaarlijksche en twee- of meerjaarlijksche verwisseling, met vaste aandeelen en verschillende vormen van communaal bezit. Thans is hieraan toegevoegd een tabel over de uitgestrektheid van dit grondbezit

en het aantal bezitters, benevens een overzicht der mutaties. De tabellen over den rechtstoestand der gronden bestemd voor den niet-inlandschen landbouw zijn uit „Volksnijverheid" *) naar het hoofdstuk „Economische en Sociale toestand der bevolking" overgebracht — terecht — en vormen met de evengenoemde nieuwe tabellen een goed geheel. De tabel: grondhuur (met geheel nieuwe cijfers voor den gemiddelden grondhuur), zoo voor riet als tabak en padi, is eveneens nieuw.

De justitieele en crimineele statistieken (waarvan de opgenomen tabellen zoo mogelijk ook nog eenige inkrimping behooren te ondergaan) zijn thans in overeenstemming gebracht met den nieuwen opzet dier statistieken; de cijfers betreffende de Weeskamers en de faillissementen, het tucht- en opvoedingswezen, de bedelaarsgestichten, de arbeidsinspectie en koeliewerving (deze beide laatste categoriën, voorzoover nog alleen betrekking hebbende op S. O. K., eerlang uit te breiden tot alle buitengewesten) zijn alle nieuwe en belangrijk.

Verder strekt de tabel „Inrichtingen onder het Veiligheidsreglement" ter vervanging van den ouden waardeloozen staat „andere nijverheidsondernemingen". Een geheel nieuwe goed opgezette statistiek is voorts die nopens waterkracht- en electriciteit, doch deze is m.i. iets te uitgebreid in het Jaaroverzicht opgenomen.

Dit alles wat het eerste stuk betreft en dan nog lang niet volledig opgesomd.

Het tweede stuk bevat in nog ruimere mate principieel nieuwe gegevens en sluit daardoor veel nauwer dan de vorige Jaarcijfers deden, aan bij het zaken- en het sociale leven en de regeerings-werkzaamheden. In het heele werk is aldus een opmerkelijke climax ontstaan, welke uit de dorre cijferreeksen steeds nader en nader voert tot het pulseerende werkelijke leven om ons heen. Ik vermeldde reeds dat een heel nieuw hoofdstuk „Prijzen" is ingevoegd, waar de indexcijfers van groot- en kleinhandelsprijzen en pasarprijzen op Java en Madoera zijn vermeld, sommige betreffende alle jaren van 1913 tot op heden (in volgende jaargangen dienen m.i. ook deze te worden beperkt tot 1913, 1915, 1920 en v.v., desnoods met een verwijzing naar de volledige serie in dit Jaaroverzicht 1922/1923). Ook dienen speciaal vermeld de nieuwe tabellen van de balanscijfers der particuliere banken, de Indische portefeuilles der levensverzekering-maatschappijen en de cijfers der hypotheekbanken, welke h.t.l. werkzaam zijn. Daarnevens zijn nog te vermelden speciaal ten aanzien van de Javasche Bank de tabellen, gevende

de middencijfers der belangrijkste rekeningen;

de omzetcijfers van disconteeringen, beleeningen en voorschotten in rekening courant;

de giro-overwijzingen en clearing-omzetten;

---

*). Dit hoofstuk heete hier te lande beter „Nijverheid" alleen.

den metaalvoorraad;

kapitaal en de belangrijkste bedrijfsresultaten, welke alle òf nieuw opgenomen òf nieuw zijn opgezet.

Nieuw zijn verder in dit stuk o.m.:

de tabel der nieuw opgerichte naamlooze vennootschappen (naar de bedrijven, naar den zetel en met het nominaal en gestort kapitaal),

de tabel van het kapitaal der h.t.l. werkzame n.l. vennootschappen op 31 Dec. 1919 volgens de kapitaalsaantooningen, een „primeur" van buitengemeen belang, *) welke kwalificatie eveneens geldt voor:

staat van het aantal burgerlijke landsdienaren, departementsgewijze naar hoogere, middelbare en lagere functies gespecificeerd, met vermelding van de uitgaven voor de salarissen van het peroneel, dat niet in formaties gespecificeerd is, en zulks over de jaren 1914, 1919, 1923 en (mirabile dictu ook reeds) 1924; voorts een tweede staat van deze ambtenaren naar de salarissen op 1 April 1923 en tevens in percenten van het totaal van Europeanen en van Inlanders.

Het hoofdstuk „Staatsbestuur", waarin wij thans reeds zijn aangekomen, is — en dat is ook nieuw — gesplitst in A. **Organisatie** en B. **Financiën** en dit hoofdstuk heeft wel de grootste (en interessantste) uitbreiding van alle ondergaan. Nieuw zijn in de afdeeling „Organisatie", behalve de juistgenoemde ambtenaren-tabellen, welke het resultaat zijn van de werkzaamheid van het Depertement van Financiën en van de Salariscommissie, o.a. nog:

de tabel der Vertegenwoordigende lichamen, die van het personeel in vasten dienst der locale ressorten, die der politie;

de sterkte en de keuringsstatistiek der militie;

de tabel betreffende de sterkte der oorlogsvloot;

de tabel der wachtgelders op (iterumque mirabile dictu) 1 April 1924.

De afdeeling Financiën begint met een (nieuw) Historisch Overzicht der begrootingsrekeningen 1912/1923, geeft dan een reeks omgewerkte of nieuw opgezette tabellen over de ontvangsten en de uitgaven (belastingen, monopolies, producten, bedrijven en van de eigenlijke Staatshuishouding) en een speciale tabel: uitgaven en ontvangsten van het onderwijs. Voorts zijn nieuw de tabellen:

uitgaven en ontvangsten op den buitengewonen dienst;

Financiën der Landsbedrijven, Financiën der Javaansche Vorstendommen (tot dusver inédit), benevens, het met het Decentralisatieverslag verdwenen overzicht van de Financiën van alle Locale Ressorten.

Uit al deze min of meer dorre opsommingen, waarvoor de lezer de onvermijdelijkheid als verontschuldiging moge aanvaarden, blijkt dat de Jaarcijfers inderdaad eene groote verrijking hebben ondergaan en aan actualiteit ontzaglijk hebben gewonnen. Intusschen zal nu uit het gebruik, dat Regeeringsorganen, Volksraadsleden, Handel en Cultuurlichamen, die tot

*). Sedert ook in het Verslag der commissie ad hoc gepubliceerd.

dusver niet verwend waren op het punt van beschikbare statistische gegevens en die ook slechts geleidelijk zich de gewoonte van het raadplegen daarvan eigen maken, moeten blijken of de uitgave thans op de juiste wijze op de behoefte is ingesteld. Voorzoover daarover een oordeel a priori is te vellen, is m.i. de prognose gunstig.

Eenige tabellen — zooals de Spoorwegstatistiek (thans nog te zeer versnipperd en niet uniform voor alle maatschappijen), die van den Burgerlijken Stand (nog onvolledig en onbetrouwbaar) — moeten nog worden omgewerkt; enkele nieuwe tabellen — eenige noemde ik reeds hiervoor en daaraan kan hier nog worden toegevoegd: B. O. W. o.a. voor gegevens betreffende de havens, de Pensioenfondsen en Weduwen- en Weezenfondsen — moeten nog worden ontworpen; alle tabellen zullen, zonder verlies van waardevolle gegevens, zooveel mogelijk moeten worden ingekort en compresser moeten worden gedrukt, de Errata het volgend jaar worden vermeden en de uitgave, speciaal door spoediger afwerken ter drukkerij, eenige maanden worden bespoedigd en dan zal men, dunkt mij, mogen zeggen, dat dit koloniale statistisch compendium aan de hoogste te stellen eischen zal voldoen. Reeds nu echter mag reeds van een hoogst belangrijk en verheugend resultaat worden gesproken en naast een woord van waardeering voor de leden der Commissie voor de Statistiek, die ieder voor hun Departement materiaal bijeenbrachten, is zeker een woord van lof en bewondering op zijn plaats voor den heer J. van Gelderen, die door zijn inzicht in de economische verhoudingen, zijn initiatief, zijn voortvarende leiding en rustelooze werkkracht dit resultaat heeft weten tot stand te brengen.

A. G. VREEDE.